20686
3

3

MAGNUS

OSZK

OSZK

WELLINGTON

OSZK

I. kiadás : 1942. július
II. kiadás : 1942. december
III. kiadás : 1943. november

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Lord Wellington

a salamancai ütközet után

VÁGHIDI FERENC

WELLINGTON

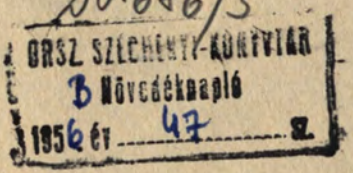

A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTOT NEM ADHATÓ EL! BP.-TOL

CSERÉPFALVI

Copyright by Cserépfalvi

A fedőlapot Gábor Pál tervezte

FELELŐS KIADÓ: CSORBA TIBOR

436349. — ATHENAEUM, BUDAPEST. FELELŐS: KÁRPÁTI ANTAL IGAZGATÓ

ELSŐ RÉSZ

I. A család szégyene.

A Franciaországból jövő hajó horgonyt vet Dover kikötőjében. Az utasok boldog megkönnyebbüléssel sietnek partraszállni; a gyanús, ellenséges és megbízhatatlan Franciaországból hazajutottak. Ugyan az 1786-ik évben vagyunk, most kötötte meg Anglia és Franciaország a versailles-i szerződést, amely a két állam polgárainak szabad beutazást biztosít és gazdasági könnyítéseket léptet életbe, de lehet-e egyáltalában Franciaországban bízni? A franciák az amerikaiakat támogatták Anglia ellen, tábornokokat és tengernagyokat küldtek a fiatal rebellis Washington segítségére s ki tudja, mit forgatnak még a fejükben? Talán újra a partraszállásra gondolnak, a régi francia ábrándra, amely eddigi sikertelensége s kockázatos vakmerősége miatt csak szunnyadozni szokott az elmékben, tetszhalál állapotába kerül, de el soha nem temetik. Ők a büszke és megközelíthetetlen Szigeten laknak, biztonságban és nyugalomban élvezik az életet. Szoktak háborúskodni a világ minden részében, de a kevély anyaország érintetlen és megközelíthetetlen marad. A spanyol király ujjat mert húzni; nagy ármádáját szétszórta a vihar s a spanyol királyság másodrangú hatalommá süllyedt. De itt vannak szemben a franciák és a Bourbonokban

semmi esetre sem lehet bízni. Igaz, hogy huszonhárom esztendeje lerombolták Dunkerque erődeit, de a franciák szándékait nem rombolhatták le. Pitt kívánta a szerződést a franciákkal, az a Pitt, aki még annyira fiatal. Nem kellett volna inkább Fox tanácsát követni, aki a csatornán-túliakat természetes ellenségnek tartja? Még mindenki fülében csengenek az ifjabb Pittnek erőteljesen visszhangzó mondatai, amelyekkel a képviselők házában Burke és Fox támadását visszaverte: »Annak a feltételezése, hogy egyik ország a másiknak állhatatosan ellensége maradhat, gyenge és gyermekes szellemnek a jele. Ez a nézet mind a népek tapasztalatából, mind a történelem tanulságaiból nem helytálló!«

Az angol gyáros és kereskedő, aki nem tudja, hogy Franciaország mint barát veszélyesebb-e, vagy mint ellenség, zavarban van. Fox és Pitt. Fox a ragyogó elme, lángoló szónok, akinek züllött életmódjáról és erkölcsi eltévelyedéseiről mindenki bő adatokkal szolgálhat s az ifjabb Pitt, Chatham lord második fia, aki huszonnégy éves korában első miniszter lett, méltóságteljes fellépésével lefegyverezte a leggúnyosabb parlamenti bennfenteseket s ellenségei is elismerik, hogy szegény és tisztességes maradt. Fox és Pitt, Pitt és Fox...

A hajóhídon át kitódulnak az utasok a partra. Kinek tűnne fel közöttük egy vörös arcú, összekuszált szőkehajú csúnya fiú? Sasorra van, homloka nem túlságosan magas, keskeny ajka majdnem nyúlszájjá szűkül, fogai rendezetlenül állnak ki. Visszatekint Franciaország felé. Meredten bámulja a horizontot, a mélykék szeme és meleg tekintete az egyetlen vonzó rajta. Ő nem szeret Angliában tartózkodni és nem szereti a családját. Származása szerint a kiválasztottakhoz tartozik, az összeköttetések és családi kapcsolatok fogják fokról-fokra kikövezni számára az

érvényesülés útját. Legalább is úgy kellene lenni abban az osztályban, ahová ő tartozik. De így történik-e majd az ő esetében is? Úgy érzi, hogy az anyja nem szereti, bátyja segítően, támogatóan, de kissé sajnálkozva tekint le rá. Valóban igaz, hogy ő a család szégyene, akivel semmit sem lehet elkezdeni? Homályos sejtelmei vannak az életről s benne sem alakult még pontosan ki, hogy mi akar lenni. Tizenhét éves.

Arthur Wesley nem tudja levenni a szemét a ködös látóhatárról, ahol a hullámzó tengerre nemsokára szürkés-fekete függöny borul. Ez már hitelesen Anglia köde. Sós víz szaga facsarja orrát és pára nehezedik mellére. A távlatot elzáró függöny áthatolhatatlan. Tegnap még a napfényes Franciaországban volt, az angers-i katonai iskolában. Hazahívták, állítólag anyagi okok miatt. De az ő társadalmi osztályában nem lenne szabad, hogy ilyen szempontok szerepet játsszanak. Ő a mostohagyerek, a számkivetett. Milyen más Richard helyzete, a bátyjáé. Az anyja minden pénzét, hajlíthatatlan akaratát és konokságát az ő érvényesülésére fordítja. Richard tíz évvel idősebb nála, már régóta képviselő és maga Pitt kitünteti bizalmával. A családban minden Richardért történik...

Minden Richardért, különösen amióta az apja meghalt. Apjáról, Garret Colley-Wesley-ről, Mornington grófjáról maradtak legszebb emlékei, aki gyűlölte a politikát és a komoly dolgokat. Könnyelmű volt, tékozló, gondtalan és a zenét szerette. Felpuffadt arca átszellemült, amikor a zenébe temetkezhetett... Hegedült, zongorázott, zenekarokat szervezett, komponált. Derűsen szemlélte az életet. Milyen büszke volt, amikor vasárnaponként az istentiszteleten az apja melódiáira énekelhette a zsoltárokat. Két házuk volt. Dublinben a Merriol-utcában és a Dangan-kastély a birtokon. A szülei között elejtett szavakból

már régóta tudomására jutott, hogy a birtok nem sokat jövedelmezett és adósságoktól roskadozott. Ők Irországba elszármazott angol arisztokraták voltak, tartoztak azzal a királyuknak és az osztályuknak, hogy tékozló fényűzésben éljenek.

Csak arra emlékszik, hogy már gyermekkorában nélkülözte az anyai szeretetet. Ő volt a »*csúnya fiú*«, a család szégyene. Tehet-e ő arról, hogy minden fény és rajongás a tíz évvel idősebb Richardra szállt, akinek újból dicsőségekkel kell bearanyoznia a Colley—Wesley nevet? Ha ő lett volna az elsőszülött, rája irányult volna a család szerető kegye és kényeztető elnézése? Vagy az igazság egyszerűen annyi, hogy Richard az üstökös, ő pedig tehetségtelen és sikerületlen sarjadék? Anyja mindent elkövet, hogy az önbizalmát csökkentse és megalázza.

Vagy talán nem is szellemileg gyenge, csak az egyetlen bűne csúnyasága? A Wesley-k szép és méltóságteljes férfiak voltak s kellő magatartással képviselték a zöld szigeten az angol királyt. De sem ő, sem apja nem vérszerinti Wesley ; ez megint az anyja nagyravágyása, hogy egy olyan fényes névvel kell ékeskednie, amely származása szerint meg sem illeti. Nagyapja Colley, a gyermektelenül elhalt sógorától, Wesleytől örökölte a Dangan-kastélyt és a nevet. A Wesley-k már II. Henrik alatt vándoroltak Irországba, a Colley-k csak VIII. Henrik uralkodása idejében. Bizonyos szempontból ők csak parvenüi az írországi angol arisztokratáknak. Apja legalább mindkét nevet viselte, de őt Richard karrierje érdekében már csak Wesleynek hívták.

Nemcsak Richardról van szó, hanem a másik öt testvéréről is. Richard, William, Anne, Arthur, Gerald, Mary, Henry. Ő ugyan csak a negyedik, de mintha az utolsó lenne. 1769 május 1-én született Dublinben. Később, amikor Anglia első hadvezérévé emelkedett,

sokszor fog a sors furcsaságaira gondolni, hogy nagy ellenfele ugyanabban az évben látta meg a napvilágot Ajaccióban s ha a végzet úgy akarta volna, könnyen lehettek volna társak valamelyik francia kadétiskolában...

Az is Richard kedvéért történt, hogy Irországból Londonba költöztek. Richard és William az etoni intézetbe kerültek, Annát francia társalgásra, irodalomra s táncra tanították; mindarra, amire egy fínom mágnáslánynak szüksége lehet. Őt beiratták Gower úr »polgári« és olcsó chelseai nevelőiskolájába, ahol halálosan unatkozott.

Egyik napon hazahívták. Apja haldoklott. Garret Colley-Wesleynek méltóságteljes temetést rendeztek. Ő inkább büszke volt, mint megilletődött. Az apját jobban szerette, mint anyját, mégis oly távolinak és megközelíthetetlennek érezte. A tizennégy, feketébe öltözött, elefántcsontpálcás lakáj, akik a koporsót vitték, a fekete és az ezüst színek, a ravatal pompája büszkén, fennkölten és előkelően hatott, de nem megrendítően.

Szerencsés Richard. A Mornington grófja címének örököse lett s az ír felsőház tagja. Mégis el kell ismernie, hogy Richard pillanatok alatt tökéletesen beleilleszkedett a családfő szerepébe. A birtokra művészi módon új hitelt szerzett, kifizette valamennyi kínos adósságát s ráadásul még pénze is maradt, hogy fenntartsa a család nevéhez illő életszínvonalát. Tekintete most kegyesen rá is irányult. Menjen Arthur és Gerald is Etonba, hátha válik belőlük valami.

Érzi, hogy mégis hálásnak kellene lennie bátyjának. De nem önzésből cselekedett-e? Richard Wesley, Mornington grófja, aki fényes politikai karrierről és vagyonról álmodozik s arról, hogy jóvátegye álmodozó, muzsikus, a politika iránt tökéletes érdektelenséget tanusító apjának hibáit, jó hírét rontja, ha

öccse faragatlan, tudatlan s még a legkisebb királyi kegyre és állásra is alkalmatlan.

Arthur Wesley érzi, hogy Etonban is elrontotta a dolgát. Nem érdekelte a latin és a görög, egyáltalán nem érdekelte a tanulás és az iskola. 1784-ben egy év után 79 diák között az 53-ik helyet foglalja el. Igaz, hogy verekedésben és cricket-játékban az első. Osztálytársai között növekszik a tekintélye, csak tanárai, akik bátyját oktatták, tartják méltatlannak a Wesley névre. Öccse, Gerald is elég rosszul tanul, de legalább jámbor, áhítatos és a vallás kérdései vonzzák. Arthur szerencsétlenségére százötven évvel előbb született, mint kellett volna, mert abban az időben Angliában a puritanizmussal lehetett valamire vinni, de crickettezéssel még nem.

Miután az etoni kísérlet csődöt mondott, anyja magával viszi Bruxelles-be, Gaubert ügyvédnél lakik, aki oktatja. Nem követ szigorú iskolai tantervet, hanem a francia nyelvvel és irodalommal foglalkoznak. Azt tanulhatja, amire éppen kíváncsi. Érdeklődési köre kitágul, mivel nem kényszerítik semmire, sokféle dolgot akar tudni. Hegedűt szerez és beletemetkezik a zenébe. A Mornington grófi címet Richard örökölte, de benne születik újjá apja zenei hajlama. Emlékszik anyja tekintetére, amellyel újabb sikereit fogadta. Ebben a tekintetben nem szomorúság volt, hanem harag és megvetés. A crickett után a zene! Mornington gróf, ez az álmodozó bohém, éppen ezért nem vitte semmire. Aki gróf, az ne muzsikáljon, hagyja ezt a mesterséget az alkalmazottaknak. Muzsikával csak adósságokat lehet csinálni, de karriert soha. Nagy Frigyes szeretett fuvolázni és palotájában hangversenyeket rendezett, de ő király volt és porosz. A Wesley-fiúknak jóvá kell tenniök apjuk hibáit, hogy az a név megint úgy ragyogjon, mint II. Henrik korában, amikor az uralkodó kegye éppen

egy Wesley-re irányult, hogy az »rendet csináljon« Irországban.

Arthurnak megint iskolaváltozásra van szüksége. »Ágyútölteléknek talán jó lesz« — állapítja meg az anyja megvetően s beíratja az angers-i hadapródiskolába. Ebben az időben Angliában nem volt valami nagy dicsőség katonáskodni. A hadsereg tekintélye Észak-Amerikában összeomlott. Pitt az ország gazdasági vérkeringését akarta újra megindítani s nem sokat törődött a hadsereggel. Katonai pályafutás egy arisztokratánál, különösen a legfényesebb nevek egyikének viselőjénél, inkább zuhanást jelentett, mint emelkedést.

Arthur Wesley átélte az »*ancien régime*« egyik utolsó évét Franciaországban. A kadétiskola növendékei sokat táncoltak, vívtak, lovagoltak és keveset foglalkoztak a stratégiával és a matematikával. Fontosabbnak tekintették a helyes tartást, a kecses mozdulatokat, az elbájoló modort, mint a haditudományokat. Ő rosszul tartotta magát, félszegek voltak mozdulatai, ügyetlen a modora, idegesen kapkodott a vívásnál, mereven táncolt s ráadásul még a haditudomány sem érdekelte.

Ide juttatta anyja, akitől csak korholó szavakat hallott, aki lekicsinylő hangján nem szűnt meg naprólnapra tudomására hozni, hogy semmire a világon nem tartja alkalmasnak. Most visszahívják Angliába, mert a tanulása drága és a családnak kevés a pénze.

Nézi meredt szemmel a távlatot, a csatornát, a ködöt, a felhőket, a szürkeséget, amely körülveszi. Richard megérezte, hogy az ír lordok házának tagsága nem elég jó ugródeszka számára, Pitthez sodródott, akiről mindenki azt mondja, hogy a jövő embere s ugyanolyan szívósan és sokáig fog a hatalomhoz ragaszkodni, mint Chatham grófja; talán az ifjabb

Pitt még túl is fogja szárnyalni az idősebbet. A szerencsés Richard már Anglia alsóházának képviselője és a kormány harmadik kincstári kamarása, William még ír képviselő, de nemsokára ő is Londonba kerül. Összeszorítja öklét. Meg fogja mutatni anyjának és testvéreinek, hogy hiába próbálták elnyomni, túl fogja szárnyalni mindnyájukat. Fejét visszafordítja. Már nem érdekli a hullámzó csatorna. Anglia felé néz, a jövője felé.

II. Az unalmas szárnysegéd.

— Kicsoda az a Sieyès abbé, aki Franciaországban röpiratot adott ki a harmadik rendről? Soha eddig nem hallottam ezt a nevet — állapítja meg valaki egyik dublini társaságban.

— Inkább ujságíró, mint pap. Érdekes, okos és azt hiszem, veszedelmes ember. Remek társalgó. Találkoztam vele Angers-ben, Praslin hercegnő szalónjában.

A társaság figyelme a fiatal hadnagy felé fordul, akiről csak annyit tudnak, hogy Mornington lord öccse és Buckingham herceg ír alkirály szárnysegéde.

Arthur Wesley, aki két esztendő óta csendesen és jelentéktelenül tengette életét Anglia második udvaránál, most kihasználja, hogy az érdeklődés meglepetésszerűen felé irányul s próbálja megmagyarázni a franciaországi politikai helyzetet, amelyet ugyan nem ismer valami mélyen és alaposan, de a többieknek még kevesebb fogalmuk van róla.

Alig hogy visszaérkezett Angliába, Richard kineveztette zászlóssá. Ez csak az összeköttetés és a pénz kérdése volt ; Angliának a haditengerészet volt a kiválasztott fegyverneme, a tiszti rangot vásárolni lehetett.

Pitt, ez a pénzügyi zseni érzéketlen maradt a hadserege követelményei iránt.

Arthur századát Indiába vezényelték. Richard még éretlennek tartotta öccsét arra, hogy komoly katonai feladatokat bízzanak rá és még szem előtt akarta tartani. Buckingham herceg ír alkirály hajlandó volt mint adjutánsát magához venni s Arthurt áthelyezték egy másik ezredhez. Igy került Dublinbe.

Mi volt az ír alkirály szárnysegédének feladata? Választékosan és úriasan kellett öltöznie, vigyáznia arra, hogy egyenruhájának szabása tökéletes legyen, elkísérni Buckingham herceget a vadászatokra, bálokra, fogadásokra, mulattatni és megtáncoltatni a hölgyeket. Fínom, kellemes élet egy főúri sarjnak, egy nagy név viselőjének. De rövid angers-i tartózkodása sem nevelt világfit Arthurból. Katonatiszt volt, mégsem tudta kiirtani magából az elnyomott gyermekkor emlékeit. Megférfiasodott, kiegyenesedett tartása, kitűnően feszült rajta az egyenruha. Már nem mint a »csúnya fiú« szerepelt, hanem a hölgyek Buckingham herceg »unalmas szárnysegéde«-ként ismerték.

Arthur érezte, hogy származása nem elegendő, ha az embernek kevés a pénze. Évi 125 font jövedelme volt. Nyomorúságosan kevés a nagyvilági életre. Hogyan legyen bátor, fölényes és mulatságos a társaságban az, akit anyagi gondok fojtogatnak? Nem rendelkezik a gazdag szülők bőkezű támogatásával. Egyik este leül kártyázni. Veszít. Most már dacosan, szívósan, fáradhatatlanul folytatja a játékot. Ezek a tulajdonságok később hadvezéri lendületét, határozottságát és erejét fogják jellemezni. De most a pénze után szalad és továbbra is veszít. Egyetlen éjszakán elúszik egész évi jövedelme.

Egy csizmadiánál bérel szállást. Házigazdája jómódú ember s hosszúlejáratú, kamatmentes kölcsönt kínál fel neki. Majd megfizeti, ha viszi valamire.

A dublini csizmadia volt a legelső, aki bízott Arthur Wesley pályafutásában. Hamarabb, mint az ír alkirály, mint az anyja és mint a testvérei.

Most, amikor a dublini királyi palota termében a tánctól kimerült párok az egyik sarokba terelődnek, hogy megvitassák a zavaros és érthetetlen kontinens legújabb eseményeit s a szenvedélytelenül, szárazon és izgalomtól mentesen tárgyalók szavait a gavotte melódiái törik meg, Arthur Wesley megérzi, hogy elkövetkezett az ő pillanata. Minden ügyetlensége és látszólagos alamuszisága ellenére nem tékozolta hiába gyermekéveit. Figyelt eseményeket, megjegyzett találkozásokat, megőrzött emlékezetében szavakat és mondásokat. Ez az Irországba szakadt angol vezetőosztály csak a Birodalmat kíváncsi megismerni, de a szárazföld nem érdekli. Könnyebben utaznak Indiába, mint Franciaországba. Ő társai nevetése közben lecsúszott néhányszor a lóról az angers-i iskola manézsában, tánc közben a hölgyek lábára lépett, de nyitvatartotta a szemét és fülét. Megfigyelt és tájékozódott. Az »unalmas szárnysegéd« meg fogja mutatni, hogy vannak dolgok, amelyekhez jobban ért, mint a többiek mindnyájan együttvéve. Felszabadultnak érzi magát és megindulnak szavai. Már fölényes is lehet. Jellemezni kezdi Sieyès abbét, akivel egész Dublinben kivüle senki más nem találkozott.

— Nem kételkedem az ország katolikus alattvalóinak állampolgársági hűségében s remélem, hogyha a javaslatot beterjesztjük, nevezett alattvalók minden ellenségeskedést eltemetnek, nagylelkűséggel és méltósággal fognak cselekedni, nem pedig a párthívek keserűségével és erőszakoskodásával.

Ezek a komoly szavak az ír parlament ülésén hangzottak el 1793 januárjában Trim városka képviselőjének, Arthur Wesley századosnak szájából. Angliát háború és invázió veszélye fenyegeti. Talán

a franciák Irországot akarják fellázítani, ott partraszállni és onnan megostromolni Angliát. Az »ír kérdés« évszázadok óta nem jutott nyugvópontra, kirobbanással fenyeget, mint az időnként szünetelő kráter, amelyről az avatatlanok azt hiszik, hogy örökre kihült, csak akik jól ismerik, tudják, hogy szunnyadása csak ideiglenes és bármely pillanatban kitörhet újra.

Richard a második Wesley-testvérnek, Williamnak Angliában szerzett képviselőséget, aki azért lemondott az ír parlamenti mandátumáról. Szegényebb családban az elnyomott öccs viseltes ruhákat szokott örökölni jobbmódú bátyjaitól, a főnemeseknél pedig viseltes állásokat. Arthur megválasztása minden baj nélkül sikerült. Szavazói előtt csendesen és szerényen viselkedett, mentes volt az elnyomók kevélységétől. Ez volt az egyetlen sikere, amelyet nevelésének köszönhetett.

Akárcsak London, Dublin is kezdett megtelni a Franciaországból menekült emigránsokkal. Amikor Fox értesült a Bastille bevételéről, így kiáltott fel: »Ez a világtörténelem legfontosabb és legörvendetesebb eseménye!« Maga Pitt elégtétellel nézte a franciaországi változásokat, mert a Bourbonokat tartotta főellenségnek és azt hitte, hogy a köztársasággal könnyebben lehet egyezkedni. Az angolok az első időben még bíztak abban, hogy a csatornántúli szomszédok csak a Britanniában meghonosodott reformokat akarják bevezetni s nem mennek tovább. Anglia elsősorban a Bourbonok hódításpolitikájától rettegett: XVI. Lajos hatalmának korlátozása vagy a köztársaság kikiáltása ezt a fenyegető imperializmust csak enyhíti. De az emigránsok vad dühvel és engesztelhetetlenül szították az angol szalónokat hazájuk ellen. A tizennyolcadik században a dinasztikus hűség erősebb volt, mint a hazaszeretet: az emigránsok

Bourbon-lojalitása és gazdasági érdeke azonos volt. 1791-ben még nem tudta Anglia, hogy egy több mint húsz esztendeig tartó háború előestéjére érkezett.

Katalin cárnő éppen berendezkedett Lengyelországban és erősítette befolyását a török birodalomban. De Poroszország és Ausztria étvágyát még nem elégítette ki teljesen Lengyelország szétdarabolása. Egészen bizonyos, hogy olyan terveket is szőnek, amelyeket Oroszország rovására akarnak megvalósítani. Milyen gyönyörű játék Lipót császárt dinasztikus érdekből Franciaország ellen ugratni; csak nem hagyhatja cserben nővérét, akinek trónja és élete forog veszélyben! A hűséges és lovagias porosz király vele sodródik. Tekintsen Ausztria és Poroszország nyugat felé, próbálja ott étvágyát kielégíteni és vérezzen el, gyengüljön meg: milyen megnyugtató érzés az orosz birodalom urának a páholyból tekinteni az eseményeket s legfeljebb a végszóra beavatkozni, mire jobban kialakulnak az erőviszonyok...

Lipót és agg tanácsadója, Kaunitz, félt a Franciaországból szerteáradó antidinasztikus forradalmi eszméktől. Franciaországot szuronyerdővel veszik körül, áthatolhatatlan karanténba szorítják, mint járványtól megfertőzött népcsoportot. Hogy a bacillusok nem törődnek a szuronyokkal, erre nem gondoltak. Kaunitz azt a tanácsot adta Mária Antóniának, hogy tartsa meg a rákényszerített alkotmányt. A nép rá fog jönni, hogy így nem lehet kormányozni s még a saját érdekében is kívánatosabb, ha visszatérnek a Bourbon abszolutizmushoz. Ismeretes, hogy Madame de Sévigné Racine-ról és a kávéról úgy nyilatkozott, hogy »ki fognak menni a divatból«. Lipót és Kaunitz fölényesen megállapították, hogy a »szabadság is ki fog menni a divatból«. Franciaországban is, másutt is. Tudjuk,

hogy Madame de Sévigné, Lipót és Kaunitz egyformán tévedtek.

A német-római császár azt hitte, hogy mialatt ő nyugaton elrendezi a dolgokat, Katalint kimeríti a török háború és az erjedő lengyel forradalom. Szövetségesek voltak, de titkos ellenfelek. Egymást akarták becsapni és népeiket kétévtizedes háborúba sodorták.

Európa forrongásában Pitt jóhiszeműsége kétségtelen. Amerikáról már lemondott Anglia és csak Indiát akarta szilárdan hatalmában tartani. Pitt békés szándékait mindennél jobban bizonyítja az angol hadsereg gyalázatosan rossz felszerelése. Igaz, hogy Pitt nem hitt abban, hogy az egyik hatalom robbanó feszítőereje félrebillenti a kellemes szárazföldi egyensúlyt. Pitt rosszul látta az elkövetkezendő eseményeket.

De Katalin, Lipót, Kaunitz és Pitt egyformán félreismerték a francia forradalom szervezőerejét. A francia nép véresen kiverekedte szabadságát és egységesen állt ki a szabadsága megvédésére. Már nem egy dinasztiáért küzdött, hanem a nemzetért.

Az óvatos Lipót uralmát II. Ferenc váltotta fel. Mintha maga Katalin kormányzott volna a német-római birodalomban. 1792 áprilisában megérkezett Párisba az osztrák ultimátum. Franciaországnak 600 ezer önkéntese volt és a háborút választotta. »Háborút a királyoknak, békét a népeknek« — kiáltotta Merlin de Thionville a konvent ülésén s nem sejthette, hogy a forradalmat éppen a legtehetségesebb tábornoka fogja felfalni. Csak heten szavaznak a hadüzenet ellen és Condorcet, a nagy stiliszta egy kiáltványt olvas fel, amelyben kihirdeti, hogy Franciaország soha hódító háborút viselni nem akar, csak a népeknek óhajt szabadságot adni. Igy indult meg a francia forradalom a háborúk útjára s Angliában még mindig nem

sejtette senki, hogy egy év mulva a szigetet is magával fogja sodorni.

Az első hetekben úgy látszott, hogy mégis azoknak lesz igazuk, akik a forradalomban erjedő Franciaországot nem tartják képesnek hadviselésre. A terv az volt, hogy Német-Alföldet és Belgiumot megfertőzik a forradalom tanaival és fellázítják Ausztria ellen. Dumouriez, a hadsereg parancsnoka a gironde és a jakobinusok küzdelme közepette még nem tudta, hogy ki mellé álljon, kinek a hatalmát vagy emelkedését támogassa s még a monarchiát sem tartotta elbukottnak. Az amerikai szabadságharcban nagy tekintélyre szert tett öreg Rochambeau tábornagy csak védekező háborúról akart hallani, idegen volt előtte a fiatal francia hadsereg támadó lendülete és Dumouriez kénytelen volt parancsait az ő megkerülésével a hadtestéhez juttatni. Ha Rochambeau Dumouriez fölé kerül, elbukik Franciaország.

A Braunschweigi herceg Longwy és Verdun között áttöri porosz és osztrák csapataival a francia erődvonalat, már Páris felé közeledik. Ha elfoglalja a fővárost, meg van mentve a királyi család és fel lehet számolni a forradalmat. Valmynál, Marne-megyében áll a forradalmi hadsereg. Kellermann francia csapatai egy dombot szállnak meg. A német tábornok észreveszi, hogy a franciák sapkájukat, a forradalom vörös sapkáját kardjukra, szuronyukra tűzik. Egyszerre moraj hallatszik a francia csapatok felől, a moraj nő, erősödik, megszálltak viharos kiáltásává hatalmasodik; harmincezer fanatikus hang harsogja: »*Vive la nation!*« A forradalom kiáltása volt, a dinasztiákat elsöprő nemzeti eszméé. A poroszok megverve visszavonultak. Valmynál 1792 szeptember 20-án győzött Dumouriez és Kellermann s meg volt mentve a francia forradalom.

A külföld nem értette meg a valmy-i győzelem jelentőségét. A francia hadseregnek sikere volt egy jelentéktelen csatározásnál, ez a vélemény uralkodott. Néhány hónappal előtte Pitt, a béke miniszterelnöke a híres költségvetési beszédében megnyugtatta a néhány háborgó kedélyt. »Kétségenkívül nem akadt ennek az országnak történetében még egy olyan korszak, mint éppen ez a pillanat, amikor Európa helyzetéből jogosabban számíthatnánk tizenötesztendős békére.« Valmy még nem nyitotta fel Anglia szemét és Pitt nem jutott el álláspontjának revíziójára. Hogyan lehetett volna Arthur Wesley aggályosabb, nyugtalanabb, rémlátóbb és komorabb, amikor még Pitt sem gondolt semmi veszélyre. A francia forradalom egy idegen ország magánügye, majd elintézik ők saját maguk. A huszonhároméves fiatalember belevetette magát az első nagy szerelembe.

Catherine Pakenhamnek hívták a fiatal lányt, aki Arthur elragadtatását és szenvedélyét magára vonta. A gazdag és büszke Longford lord húga elbájoló, de hideg, befolyásolható és nem túlságosan okos jelenség volt. Arthur szorgalmasan látogattaa Rutland-téri palotát és kitárta magát a lány előtt. Muzsikáltak: a Kittynek becézett Catherine szerette a zenét s még jobban kívánta, hogy foglalkozzanak vele, minél többen, minél kitartóbban. Mornington grófné gyűlölte, ha fia hegedüléssel tékozolja idejét, ahelyett, hogy karrierjére gondolna, Kitty nem bánta volna, ha szolgálata rovására egész nap neki muzsikál. Kitty szerette hallgatni eleinte félénken dadogó, majd folyamatosan meginduló, végül szenvedélyes vallomásokba torkoló szavait. Régi asszonyi fogás figyelmesen tűrni, hogy a férfi »kibeszélje« magát s ezt velük született tévedhetetlen ösztönösséggel a buta nők is hibátlanul alkalmazzák. Mit akart Kitty? Hogy a dublini előkelő társaság tündöklő csillaga

legyen és minél számosabb udvarlót vonjon magához. Mit akart Arthur? Azt hitte, hogy életének egyetlen és döntő szerelmét éli át, pedig csak az elmaradt anyai szeretetért keresett kárpótlást.

Mialatt Arthur a Rutland-téri palota és az alkirály udvara között osztotta meg idejét, a franciaországi változások hatására Angliában is erjedésnek indultak az események. Valmy után néhány nappal, szeptember 25-én, Pitt visszautasítja a porosz szövetséget és a forradalomellenes ligába való belépést. Chauvelin, az el nem ismert, de megtűrt francia követ és sánta titkára, Talleyrand, rokonszenvet és együttérzést próbálnak ébreszteni az angol társadalomban a forradalom iránt. Fox, Pitt ellenfele összedugja fejét a francia diplomatákkal, titkos *Revolution Society*-k alakulnak. Talleyrand, aki már tehetségben, ravaszságban, a pillanatnyi helyzetnek villámgyors felismerésében gazdája fölé nőtt, az anyagi kérdésekben nem érdektelen Foxot próbálja a puritán Pitt ellen kijátszani. A miniszterelnök fölényes és nyugodt. A valmy-i csoda nem ismétlődhetik meg. Fegyverek háborúját ugyanazok a törvények döntik el és szabályozzák, mint a gazdasági erőkét: a szegényebb veszít a gazdagabbal szemben. Mit akar Dumouriez az ő rongyos hadseregével, a belső ellentétekben s a véres forradalomban felmorzsolódott országgal a háta mögött, Nagy Frigyes friss reformjaitól megszervezett remek porosz serege ellen!

A franciák benyomulnak Belgiumba. Jemappes előtt áll a kitűnően felszerelt osztrák hadsereg. Dumouriez emberei egy mélyen fekvő, nedves völgyben táboroznak éjszaka, sokan rongyos cipőben, a többiek mezítláb. A franciák nem a remek felszerelésért irígylik az ellenséget, hanem azért, mert a csata napján reggelit is kaptak. A franciák éhesek. Az osztrák és porosz oldalról megindul hajnalban a hatalmas ágyú-

zás. Amikor egy-egy pusztító lövedék bömbölése elhalkul, a németek muzsika ütemeit hallják az ellenség soraiból. Dumouriez katonáinak egyrésze nem fegyverrel küzd, hanem hangszerrel. A *Marseillaise* és a *Ça ira* forradalmi ütemei zúgnak, bátorsággal töltik el a szíveket, a vad és szenvedélyes dal hajtja előre a halálra szánt csapatokat, mindegyik francia a humanizmus és szabadság új korszaka hírnökének érzi magát: ők képviselik a hazát; az ellenfél, a népek ellen egymással házasságra lépett áruló dinasztiát. Az egyenlőségben és testvériségben összeolvadt nagy családnak, a nemzetnek kell győzni kiválasztott kis családján. Dumouriez rongyos, éhes és lelkes franciái megnyerték november 6-án Jemappesnél az ütközetet, megnyílt az út Antverpen felé s nemsokára felszabadult a két évszázad óta elnyomott Belgium.

A Schelde torkolata a franciáké, rettegtette meg Angliát a vészhír s november 25-én Pitt belépett a koalícióba. Franciaországnak 25 millió lakosa volt, Angliának csak 10 millió s védekezni kellett a népes ellenség ellen.

Anglia félreértette a francia forradalmat. A konvent soha nem gondolt Britannia ostromára, a forradalom feladatait filozófusok határozták meg: minden hóditó hadjáratot elítéltek s az ő elméleti elgondolásaikból egy vezető sem vonhatta ki magát. Vagy sejtette volna Pitt, hogy jönni fog az az ellenforradalom, amely éppen a forradalomból szüli meg az imperializmust?

Amikor Arthur Wesley, fiatal képviselő emlékezetes beszédében az ír katolikusok hűségéhez folyamodott, Anglia már nyugtalan volt, ideges és tele gondokkal. Már senki sem bízott a Pitt-től megjövendölt tizenötesztendős békében, a legkevésbé maga Pitt.

III. A flandriai visszavonulás.

1794 június 6-án Cork kikötőjében hajóra szállni kész a 33-ik ezred. Arthur Wesley alezredes még egyszer megszemléli katonáit. A felszerelés kielégítő, a fegyelem példás, a kiképzés semmi kívánnivalót nem hagy. Ezekkel az emberekkel győzni fog, bízik benne és hiszi, hogy csatát nyer, ha még egyáltalán lesz csata. Mert elkésett, megint végzetszerűen elkésett. A francia seregek bomlanak, ők már legfeljebb a végszóra érkezhetnek Flandriába.

Az 1793-as év jól kezdődött a szövetségeseknek. Dumouriez-t megfélemlítette a király kivégeztetése s a forradalom balrafordulása és átpártolt az ellenséghez. De a forradalmi hadsereget legnagyobb vezérének árulása sem tudta összeroppantani. Arthur elhatározta, hogy feleségül veszi Catherine-t és pénzt kért Richárdtól, hogy magának őrnagyi rangot vásárolhasson. Kikosarazzák. Longford lord egy évi százötven font jövedelmű katonatisztet nem tart megfelelő férjnek húga számára. Vagyona nincs s ők, a Longfordok sokkal előkelőbbek, mint a Wesley-k. William de Pakenham, az ős már I. Edward korában bíró volt Britanniában. Szereti őt Catherine? Annyira hideg, rejtett érzelmű, gyenge akaratú, befolyásolható, hogy nem kapható semmiféle önálló döntésre és lázadozásra bátyja tekintélye ellen.

Arthur Wesley visszatekint az év eseményeire és érzi, hogy mégsem tékozolta hiábavalóságokra idejét. Zászlóalját mintaalakulattá képezte ki s ezt minden felettese elismeri. Milyen nehéz volt ez az angol hadsereg sajátságos szervezete mellett! Ha Pitt, ez a nagy államférfi és pénzügyi szakember, ez a nemesszándékú és tisztakezű angol, aki hazájáért szegénységet vállalt, többet törődnék a hadsereggel! Pitt csak a flottát becézi, a hadsereg másodrendű és

nem fontos. A tengerésztisztek nagyrésze polgár, egyszerű családból származik és csak tehetségével verekedhet ki magának rangot. A hadsereg mihaszna arisztokraták menedéke, az előléptetés megvásárolható, mint a posztó a City boltjaiban. Az ezredesek tulajdonosai az ezredüknek, a kincstártól egyösszegben kapják a pénzt a katonák ellátására és fizetésére. Ami megmarad, az az övék. A katonák zsoldja gyalázatosan alacsony. Pitt ugyan megtiltja, hogy napi egy pennynél kevesebbet fizessenek, de ebből az összegből még jóllakni sem lehet. A hadsereg a társadalom legaljának menedékhelye, tele van fegyencekkel, akik önként jelentkezésükkor kegyelmet kapnak, de ha csak lehet, utána megszöknek. Rossz az anyag, rossz a szellem, rossz a vezetés. De nem igazságtalan-e ő, hogy elégedetlen ezzel a rendszerrel? Nyert volna-e rangot, jól hangzó neve és Richard pénze nélkül? Huszonnégyéves és már őrnagy. Ha csak tehetséggel lehetne magasabb rangot kiverekedni és emelkedni a hadseregben, akkor is sikerült volna neki. Már bízik elhivatottságában. Miért nem ugyanolyan demokratikus a hadsereg, mint a tengerészet? Örökké érezni fogja Richard gyámkodását, akiről be kell vallani, hogy jó testvér, de egyszer mégis csak szemére hányja, vagy csak egy hanggal, vagy lebecsülő mozdulattal tudomására hozza, hogy mindent neki köszönhet. Mikorra nyílik alkalom, hogy magát kitüntesse? Az év elején az a hír terjedt el, hogy a harminchármasokat, Moira parancsnoksága alatt Cherbourgba szállítják. Mégis a vállalkozás éppen az ő ezrede nélkül indult. Vagy miért nem küldték Toulonba, ahonnan az angolokat egy Buonaparta nevű tüzérezredes kergette el, akiről úgy hírlik, hogy vele egyidős?

A vereség hatására viharzik a parlament. Fox támadja a hadvezetést, békét és megalkuvást sürget.

Pitt, aki a tizenötéves békejövendölés után nem sokkal rövid háborút jósolt, hajthatatlan; Franciaország mostani uraival nem egyezkedik. Pitt a háború, Fox a béke: a szerepek felcserélődtek.

Az év elején Dublinből Corkba helyezték, ebbe az unalmas délirországi kikötővárosba. Egy posztókereskedő jóvoltából megszabadult újabb adósságaitól. Hiába emelkedett a fizetése, aki Longford lord húgát akarja feleségül venni, az nem takarékoskodhat. Megint ez a kínos érzés, hogy Richardnak kell újra hálásnak lennie. Richard szórja a pénzt és már alezredesi rangot vásárolt számára. Vagy Richard önző és saját karrierje érdekében szükséges az ő emelkedése?

Nézi a csapatokat búcsúztató tömeget Cork kikötőjében. Irország még mindig megbízhatatlan, noha elhangzanak üdvrivalgások. Ha angol kikötőben szállnának hajóra, erősebb lenne, őszintébb és lelkesebb. A hadseregnek szólna, de nem az ő nevének. Fogják-e őt is ismerni később? Először indul háborúba s azt hiszi, hogy elkésett. Nem őrajta múlott, ha elszalasztotta a jó alkalmat. Amikor Marlborough a spanyol örökösödési háborúba készülődött, a londoni utca követelte kirobbanó hatással: »Egy Churchillt akarunk, egy Churchillt akarunk!« Fogják-e zúgni valaha a tömegek, hogy egy »Wesley«-t kívánnak hadvezérnek?...*

* * *

Tizenkilenc napig tartott az átkelés: a harmincharmadik ezred június 25-én érkezett Ostende kikötőjébe. A köd, amely néha szövetségesül szegődött Anglia mellé, ezúttal ellenfelévé vált. A sereg nem tudott egyszerre partraszállni, különösen az ágyúkat

* John Churchill csak később nyerte a Marlborough herceg címét.

és az utánpótlást szállító hajók tévelyegtek a tengeren és késtek napokat.

Arthur azt hitte, hogy győztes hadakat talál Flandriában, mosolyognak rajta, mint későn érkezetten és udvariasan elhárítják szolgálatait; győzelmi diadalban nem szeretnek osztozkodni a parancsnokok. Minden másképpen történt. Ostende-ban a vereség híre várta, az angol sereg már megkezdte visszavonulását. Most végre szemtől-szembe látja a háborút, kitüntethetné magát s mint diadalmas tábornok jelentkezhetne újra a Longford-kastélyban és testvérei előtt: így képzelte pályafutását a tizenkilencnapos hajóút alatt s ahelyett belezuhant egy vereség kellős közepébe, amelyért nem ő a felelős. Nem kellett volna ilyen türelmetlennek lennie, jobb lett volna óvatosabban, higgadtabban, kevesebb nagyratörő vággyal a békés és unalmas dublini udvar eseménytelenségei között kivárni a kedvezőbb alkalmat. Néhány hónap előtt szerencsétlennek érezte magát, mert nem küldték Toulonba. Milyen igazságtalanul ítélt a visszavonuló Moira tábornokról. Milyen más fölényesen bírálni messziről, a biztonságos szigetről! Könnyű a parlament padsoraiból szónoki sikereket aratni, hatásos és célbataláló mondatokat puffogtatni, de milyen más a harcmezők rideg, félelmetes valósága! Az elvadított, fegyelmezetlen, szétzüllesztett angol sereg visszavonul!

Végignéz a csapatokon. Ezzel az emberanyaggal valóban semmit sem lehet kezdeni. Tábornokokat egyáltalában nem lehet látni. Vezérkarukkal együtt a kényelmes erődítésekben ülnek. Alig akad egy-egy parancsnok, aki érti a dolgát. A tisztek részint éretlen diákok vagy nyegle arisztokraták, részint kártyabarlang-tulajdonosok s egyéb gyanús jövedelmekből élő egyének, akikkel otthon, Angliában érintkezni sem lehet. A zsoldos legénység a társadalom söpre-

déke! Ezekkel álljon ellent a százötvenezer francia lendületes támadásának!? Angliában az a vélemény uralkodott, hogy Robespierre rémuralma felmorzsolja a forradalmat. Az ellenségnél semmi sem mutat a fegyelem lazulására. A mezítlábas és rongyos franciák lelkesedése nem csökkent. Új tábornoknemzedék vette át a vezetést: Masséna, Moreau, Jourdan, Bernadotte és az angolok nyomában Hollandia felé hatoló Pichegru. Már nem hiányzik Dumouriez, aki az angolokhoz pártolt és a Rajnáig előtörő Hoche, akiben Robespierre nem bízott, letartóztatta s talán már a vérpadon végezte életét. Hová jutott a Marlborough büszke hagyományait megtagadó angol hadsereg!

Július 1-én a harminchármasokat újra hajóra szállítják, a tengeren vonulnak vissza Antverpen felé és a Schelde torkolatánál fogják védelmezni Hollandia függetlenségét.

Arthur Wesley csak szeptember 15-én esik át a tűzkeresztségen. Boxtelnél ütközik meg a két sereg. Ünnepélyes és megrázó ez a pillanat. Sokáig várt rá, türelmetlenül és sóvárogva, most íme, bekövetkezett. Végre — érzi megkönnyebbülten s nyomasztó várakozása, izgalmi állapota feloldódik. Ágyúk bömbölnek, kartácsok csapódnak, sűrű, szürke füstcsómok nőnek a földből és terjednek szét a levegőben a tiszta őszi reggelen. Még csak fülével és szemével észleli a háborút, eddig színes és zajos látványosság, alig több hadgyakorlatnál. Most... most kezdődik az igazi. Pichegru lovasai oldalba támadják az angolokat. Még nem az ő ezredét. Micsoda lendület, micsoda erő! Ha néző maradhatna, nem pedig életét kockáztató főszereplő, még lelkesedni is kész lenne. A franciák... Tárgyilagosnak kell lenni... »*Vive la nation!*...« »*God save the King!*...« Boxtel ég. Kartácsok zuhognak és golyók süvítenek mellette. Tűzbe kerültek.

Néhány katonája földre zuhan. Vörös zubbonyukon nem látszik a sebesülés, az előpatakzó vér, de tompa nyögések, szaggatott jajgatások figyelmeztetik a valóságra. Amott a fa mellett egyik katonájának elviszi fél lábát a lövedék. Először életében találkozik a háborúokozta testi szenvedéssel, megrázó fájdalommal s ezt az élményt soha életében el nem fogja felejteni. A fiatal katona hátára zuhan, arca egy pillanatig csodálkozó és ártatlan, nem érti, mi történt vele, azután jajveszékelni kezd és anyját hívja, a kétségbeesés, reménytelenség és halálfélelem ül arcára. Int, hogy szállítsák el. Hová vihetik, nem tudja. Tábori kórházaik gyalázatosan vannak felszerelve, sebészeik tudatlanok, alig hoztak magukkal műszert. De mit is számít a csatában egy ember, néhány perc mulva ez lehet az ő sorsa és valamennyiüké.

Eddig csak lelki fájdalmakat ismert. A szeretet nélkülöző gyermekkorának egyes jelenetei elevenednek meg újra : anyja megvető, jéghideg tekintete, Richard fensőséges, vállveregető, de alapjában véve megalázó atyai gondoskodása, amelynek minden gesztusából azt vélte kiolvasni, hogy nem is neki, nem a személyének szól, hanem a névnek, amelyet visel. Kittyre gondol és bátyjára, Longford grófra. Milyen romantikus és együgyű elképzelés volt győztesként visszaérkezni Dublinbe! Megint eszébe ötlik anyjának mondása, hogy »ágyútöltelèknek« alkalmas lesz. Most megkaphatják. Néhány pillanat mulva lebukhatik a lóról, halálosan sebesülve. Fogja sajnálni anyja? Már jobb véleménnyel van róla a család? A halálban megnövekedik nagysága, felmagasztosul jelleme és sebezhetetlenné válik, legenda szövődik köré az évek folyamán. »Arthur fiam a legnagyobb angol hadvezér lett volna, ha el nem esik Boxtelnél, huszonötéves korában« — ismételgeti majd anyja a fínom Harley-streeti palotában. Kitty férjhez fog menni,

annyi jóvágású fiatalember akad Dublinben. A »Nouvelle Heloise«-t olvasták együtt; a Rosseau-könyvek reá fogják emlékeztetni, de ha már nem lesz divatban Rousseau, akkor ő sem fog többé eszébe jutni.

Alig viharzottak át ezek a gondolatok agyán, megnyugszik. Miért pusztuljon el éppen ő? Egyetlen ütközet megtizedelheti a sereget, vagy még súlyosabb esetben csak egytized része marad sértetlen, de ha csak egyetlen katona is menekülhetne meg, az bizonyosan ő lesz. Már hullanak körülötte a zsoldosok mindig többen, de ő sebezhetetlennek érzi magát.

Az angol dragonyosokat, akik néhány perccel előbb vadul belegaloppoztak a francia huszárok soraiba, szétszórták. Látja, ahogy vágtatnak vissza az erdő felé, amelynek szélén csapatai állnak. A menekülők el fogják söpörni katonáit. Az utolsó pillanatban ad parancsot, hogy oszoljanak széjjel. Az angol dragonyosok keresztül rohannak s mire a francia huszárok odaérnek, már újra összezáródott a sor s gyilkos sortűz zúdul rájuk. Soruk felbomlik, Arthur Wesley katonái visszaverték őket.

Egy támadás lendületes és meglepő visszaverésével sikerült néhány óra haladékot kicsikarni, de nem lehet vesztett hadjáratot megnyerni, egy győztes hadsereg előnyomulását megakasztani. Az angolok visszavonulnak a Maas és a Waal másik partjára.

A folyókat könnyű védelmezni, nem tud rajtuk átkelni a francia hadsereg — ez a Yorki herceg, az angol főparancsnok véleménye. Télen a csapatok hátravonulnak szállásaikba, pihennek, erőt gyüjtenek. A hadműveletek tavasszal kezdődnek el újra. De Pichegru tábornok, ez a francia földműves alacsony körülmények között nevelkedett fia, akit a forradalom dobott a magasba, valamit forral agyában. A francia seregek nappal a Carmagnolával szórakoztatják a folyó másik partján táborozó angolokat, mintha

kedélyes bálba hívnák őket, de éjszaka puskaropogás hallatszik, valami készül. Az angolok kimerültek és fáradtak. A váltásukra küldött friss csapatok nem érkeznek meg. Arthur Wesley érzi, hogy sortűzön, rohamon kívül másképpen is lehet csatát nyerni. Az ellenfél erejének felőrlésével. Már nem bírják többé a bizonytalanságot és akkor is össze fognak omlani, ha az ellenség nem kísérli meg az átkelést a folyón.

Az idő hidegre fordul és belejutnak a tél kellősközepébe. A Waal befagy. A francia katonák korcsolyát csatolnak lábukra és megindulnak a jégen. Holland parasztok helyenként szénával szórják be a jeget, hogy a kocsik és a lovak is átjussanak. Pichegru, ez a forradalmár paraszt nem törődik a stratégia elméleteivel, a szabályokkal, a hagyományokkal: télen indítja meg offenzíváját. Kétségbeesett szuronyrohamok. A franciákat felfrissíti a győzelem lendülete, az angolok kimerültek a visszavonulástól, a vereségtől, már felőrlődtek a harcban, mert elvesztették hitüket, nem bíznak a győzelemben. Hirtelen beáll az olvadás, szétmállik a jégkéreg, s Arthur már azt hiszi, hogy megmenekültek.

Tévedett. Újabb kemény fagyhullám következik és a franciák áttörik az angol arcvonalat. Arthur átéli a legsiralmasabb visszavonulást. A rettenetes télben lerongyolódott a hadsereg. Alig akad épségben maradt kabátú katona, többeknek cipőjük és nadrágjuk is szétfoszlott. Éhesek és már nem tudnak harapnivalót szerezni. A holland polgárok barátsága elszállt. Robespierre emléke már a multé, a polgár Barras megszüntette a kommunizmust és a terrort. Franciaország visszatért a forradalom kezdeti mérsékelt célkitűzéseihez s ez jobban tetszik a hollandoknak, mint az angolok konzervatív nézetei. Hollandia titkos francia-barátokkal telített, az élelmiszert elásták, hogy legyen miből ünnepelni, ha a diadalmas Pichegru bevonul.

Az angolokat szorítják vissza Westfália felé. Vérhas- és tífusz-járvány terjed. Aki kidől s mint beteg szekérre kerül, megfagy. Vészes és gyilkos a tél: szövetséges a franciákkal az angolok ellen. Ahol a parasztok nem rejtették el az élelmiszereket, a csűrök és kamrák ki vannak fosztva. Arthur csapata utóvédet alkot és még jobban éhezik, mint az előtte visszavonulók.

Uget összezsugorodott csapata élén, huszonhatéves fiatalságában, de lélekben megtörve és megvénülve. A nagy kaland rosszul sikerült. Ha visszatér a dublini szalónokba, az élmény hatására elszáll az utóbbi években nehézkesen és kínos akaraterővel elsajátított fölénye. Az élmény, mint örök köd rakódik rá s nem tud belőle kiszabadulni. Hol hibázták el ők, angolok? Valahol súlyosan elhibázták és le kell vonni belőle a tanulságot. Marlborough-nak újjá kell születnie. Két dolog van, amit egész életére megjegyezhet magának. A háborút élőlények vívják, a gyengébb idegzetű akkor is veszít, ha fegyverzete a legtökéletesebb. A felőrlő hadjárattal a makacsabb, a céltudatosabb, a szívósabb legyőzheti az erősebbet. És egy sereg nem indíthat hadjáratot, mielőtt az utánpótlást meg ne szervezné. Az utánpótlás pénz kérdése, a rekvirálás emberáldozattal jár és fölötte bizonytalan. Ez a hadjárat ugyan az ellenkezőjét látszik bizonyítani, mert a franciák a megszállt országból táplálkoznak, de számukra ez az egyetlen lehetőség, mert államkasszájuk üres. A zsákmányolásból élő hadsereg könnyen az ő sorsukra juthat és ez lesz egyszer a franciák végzete is.

Ha értékesítheti tanulságait, talán érdemes volt a leckét végigszenvedni. Lesz-e még alkalma rá? Nem lenne jobb pályát változtatni és megkérni Richárdot, hogy dugja be valami hivatalba? Gyűlöli a katonaéletet és kiábrándult. Végre a biztonságos és barátságos Brémába érkeznek és március közepén hajóra száll Anglia felé.

IV. A vihar nem mindig szövetségese Angliának.

A dublini kórházban az orvosok egy beteg fölé hajolnak. Az alkirály szárnysegéde fekszik hetek óta és baját nem lehet megállapítani. Magas láz gyötri, a tüdő, a szív, a vese egészséges. Mitől keletkezett a láz, a diagnosztikának ez a rejtélyes alapvető kérdése a dublini kórházban senkit sem izgat különösebben. S ha gyötörné is őket a megfejtendő talány, akkor is tanácstalanok maradnának. A láz jellemzően velejárója még ismeretlen kóroknak, a legtöbb esetben néhány hét vagy hónap mulva leszáll a hőmérséklet, megállapodik a szabályszerű hőfokon és a beteg meggyógyul.

Arthur Wesley únottan tűri, hogy néha felületesen megvizsgálják. Sejti, hogy mi okozta a betegséget, de feleslegesnek tartja az orvosoknak megmagyarázni. Azokat úgyis csak a szervek kórtani elváltozása érdekli, az élettani folyamatok lezajlása és nem gondolnak arra a lelki összeroppanásra, amelyen keresztülment. Érzi, hogy szervei olyanok, mintha elpusztíthatatlan acélból lennének, testalkata a háborús nélkülözések közepette csak megerősödött, de idegileg nem bírta az eseményeket. Beszéljen élményeiről az orvosoknak? Úgysem értenék meg, ha mégis, akkor sem tudnák meggyógyítani. Különben is semmi közük hozzá.

Felőrölték az események. Csatát így is lehet elveszteni, ezt a tanulságot örökre megtartja magának és a saját javára fogja felhasználni, ha mégegyszer kikerül a betegszobából. Már több mint egy esztendő múlt el a hollandiai visszavonulás óta. A hajón, amely Anglia felé vitte, úgy érezte, hogy bálványt kell döntenie, szétrombolni eddigi eszményképét és új ideál után szaladnia. Eddig lelkesedett Pittért, mert magában hordozta és fenntartotta a konzervatív és a csak lassú, alkotmányos átalakulásokat kedvelő angol

hagyományokat, Fox nyugtalan, gyanús külföldi eszméket túlgyorsan az angol talajba átültetni akaró haladó irányával szemben. Szerette Pittet, mert becsületes volt s egyszerű, szerette, mert fiatal volt. Még egy dolog miatt rokonszenvezett és együttérzett Pitt-tel, bensőségesen a maga ügyének érezte az övét. Ez kínos dolog volt, s igyekezett elnyomni magában azt az érzést, hogy ez is szerepet játszhatik Pitt iránti állásfoglalásában. Az ifjabbik William Pitt, Chatham lordnak, Anglia egyik legragyogóbb miniszterelnökének második fia volt. Nem örökölte a lordi címet, akárcsak ő s mégis túlhaladta bátyját.

Milyen mértékben volt felelős Pitt a háborúért és a hadsereg rossz felszereléséért? Amikor a Gironde 1790-ben háborúba keveredett Ausztriával, Pitt és unokatestvére s későbbi külügyminisztere, Grenville, minden külső izgatás ellenére ragaszkodott a legszigorúbb semlegességhez. XVI. Lajos letartóztatása után Chauvelin francia nagykövet, aki meghatalmazó levelét a királytól kapta, »nem hivatalos« minőségben továbbra is Londonban tartózkodott. Ez a diplomáciai nyelvnek és kifejezési formának egy újabb árnyalatát jelentette, a lényegen keveset változtatott: Chauvelin maradt.

Még a jemappes-i francia győzelem sem nyugtalanította különösebben Angliát. Csak amikor Dumouriez serege Antverpent foglalta el és a holland felségterülethez tartozó Schelde alsó folyásához jutott, vélekedett Pitt, hogy Franciaország nem tartotta tiszteletben egyik régebbi megállapodását.

A bizalmatlanság a két ország között nőttön-nőtt. Chauvelin és titkára, Talleyrand összeköttetést tartott fenn az angol radikális klubbokkal, amelyek Thomas Paine röpiratának hatására újjá akarták szervezni az angol alkotmányt, sőt talán forradalomba próbálták sodorni Angliát. Talleyrand-nal Pitt merev volt,

a még fiatalabb Grenville bizalmatlan s veszedelmes egyéniségnek ítélte. Az erényes III. György pedig nem tudta elfelejteni, hogy kiátkozott pap és hirhedt kéjenc hírében áll. Talleyrand erre az ellenzékkel, Fox-szal és lord Shelburne-nel barátkozott és ez a francia diplomáciát még gyanúsabbá tette. A konvent pedig újabb flottaépítési programmot szavazott meg; harminc hadihajót és húsz fregattot akartak hamarosan vízrebocsátani. Csodálható-e, hogy Anglia nyugtalankodni kezdett?

Január 21-én kivégezték XVI. Lajost. Arthur is azok közé tartozott, akiket mélységesen felháborított ez a gyilkosság. Chauvelin-t és Talleyrand-t néhány nap mulva kiutasították s február 1-én a konvent hadat üzent Angliának és Hollandiának.

Ha szigorú, kellő önkritikával vizsgálja királyhű, lojális angol lelkiismeretét, utólag be kell látnia, hogy felháborodásának hiányzott a gáncsnélküli erkölcsi alapja. Akad-e még egy nép, amelynek történetében több vér folyt volna, amelynek külső és belső küzdelmeihez több gyilkosság tapadna, mint éppen az angol? Nem végezték-e ki ők is 140 esztendő előtt királyukat, mert szembehelyezkedett az alkotmánnyal? Kinek jutott eszébe Franciaországban ezen megbotránkozni?

Ez az egyetlen kérdés, amely megítélésénél és következményeinek levonásánál Pitt és Grenville lelkiismerete túlságosan finnyásnak mutatkozott, Pitt mégis józanul, feddhetetlen logikával és a politikus, előrelátó ember módjára gondolkozik. Nem cselekedett hirtelen, érzelmi fellobbanásból, hanem ridegen és hűvös célszerűséggel fontolta meg a következő lépést. Az angol dinasztia tekintélye és Anglia konzervatív rendje is kockán forog. Még a külföldön elkövetett királygyilkosságot is valamilyen módon meg kell torolni, nehogy Londonban új erőre kapjanak a klubok, a Thomas Paine röpiratából táplálkozó francia

forradalom szélsőséges eszméinek hódoló rombolók, akik bajba dönthetik a brit birodalmat.

Nem volt-e az ifjabb Pitt a hadvezetésben és a hadügyek szervezésében végzetesebben könnyelműbb, mint apja? Chatham szövetségese Nagy Frigyes és Braunschweigi Ferdinánd volt, ellenfele XV. Lajos kegyencnők uralmától züllésnek induló monarchiája, amelynek serege élén olyan szürke tábornokok álltak, mint Soubise és Cantade. Az ifjabbik Pitt mellé csak II. Frigyes Vilmos szegődött, gyenge szervező és ügyetlen katona, ellenfele Carnot, Hoche és Masséna általános védkötelezettséggel újjászervezett remek, lelkes francia hadserege. Arthur érzi, hogy a lebecsült és országot züllesztő forradalom kohójából is acélosodtak új erők, amelyben ők, a szent rendnek hódoló angolok eddig nem hittek.

Pitt nem számított arra, hogy szövetségesei megszegik a magukra vállalt kötelezettségeiket. Ausztria és Poroszország már Lengyelország harmadik felosztására gondolt; csapatainak jórészét kivonta Belgiumból, hogy a Visztulához szállítsa. Angliának kellett volna kikaparnia a gesztenyét a tűzből. A békében bízó és a békének dolgozó Pitt 1792-ben még 17.013 főre csökkentette a hadsereg létszámát, 2000 tengerészt elbocsátott; a következő évben Angliának már 100.000 katonára lett volna szüksége. Pitt a feleslegesnek ítélt hadseregen akart takarékoskodni, hogy annál több pénze maradjon az angol nép gazdasági felvirágoztatására. Arthur most már tudja s valószínűleg maga Pitt is, hogy a miniszterelnöknek katonai szempontokból kell elkészítenie költségvetését s jobb, ha elnyomja magában a kereskedőt és a humanistát.

A hajóhadra még súlyosabb feladat várt, mint a hadseregre. Hood tengernagy 1794-ben megszállta Korzikát, védte Toulont: a szétszórt flotta azonkívül

biztosította az anyaország összeköttetését gyarmataival. A porosz hajók nem számítottak, a spanyolok nem segítettek. Anglia majdnem magánosan maradt küzdelmében. Arthur most érzi, hogy mennyi magasztos nagyság és büszkeség van abban, hogy egy ország magánosan küzd ellenségeivel.

Nem volt könnyebb Pittnek az ellenzékkel folytatott harca sem. A whigek egyrésze megegyezéses békét követelt, Pitt merev maradt és nem engedett. Inkább vállalta a vereségekkel kezdődő háborút, mert jobban tudta, mint bárki más, hogy Anglia nagyhatalmi helyzete forog kockán. Elkergetett helyükről alkalmatlannak tartott katonákat és közhivatalnokokat, érzelemmentesen és kegyetlenül hajtotta végre a nagytakarítást. Sem az illető származása, sem személyi kapcsolatai nem számítottak. III. Györgynek fel kellett menteni saját öccsét, a Yorki herceget a hadsereg fővezéri tisztétől, mert Pitt úgy tartotta helyesnek, Pitt eltávolította a tengerészeti minisztérium éléről a második Chatham lordot, bátyját, mert nem volt vele megelégedve. Arthur érzi, hogy Pittnek ez az utóbbi lépése a legbámulatra- és irígylésreméltóbb...

Pitt bízott Katalin cárnő segítségében és a hagyományos orosz politikát rosszul ítélte meg. A cárnőnek nem volt érdeke, hogy Anglia rövid idő alatt győzzön, ő hosszú, véres, drága, kimerítő hadjáratot akart. Poroszország 1795 áprilisában, Spanyolország pedig júliusban békét kötött Franciaországgal. Hollandiában a francia forradalom eszméiből táplálkozó »patrióták« kerültek uralomra és szembefordultak Angliával. Angliát elárulták szövetségesei és újra egyedül maradt.

Arthur felmentette Pittet minden felelősség alól. Ő az, aki belátta a hibákat s évek mulasztását hónapok alatt jóvá tudja tenni. Pitt kell Angliának, nem Fox

és nem Burke s ő, Arthur is hűségesen Pitt mellé szegődik, mint Richard.

A hollandiai visszavonulás után visszament Dublinbe és újra átvette hivatalát az alkirály udvarában. Buckingham és Westmoreland utóda Lord Camden lett, aki erősen katolikusellenes magatartása miatt népszerűtlenné tette magát az ír nép előtt. Arthur úgy érezte, hogy Camden nem rokonszenvezik vele. Ezredes volt és képviselő, de hatásköre az ír udvarnál alig emelkedett. Pénzügyi gondjai tovább nyomasztották. A világ legelragadóbb teremtésének vőlegénye és hitvány anyagi okok miatt nem nősülhet. Ostromolja Camdent, hogy szerezzen neki egy magasabb jövedelmű állami állást, lehetőleg a pénzügyminisztériumban. Az alkirály hajthatatlan. Nem használnak Richard Londonból küldött támogató és sürgető levelei sem.

Még mindig kísérti a rettenetes visszavonulás emléke s továbbra is kiábrándult a katonáskodásból. De mit csináljon, ha Dublinben semmiféle előrehaladásra nincs kilátása? Még csak huszonhat éves, de türelmetlenül érvényesülni akar. Pitt ebben a korban már két esztendeje miniszterelnök volt. Újra katonai szolgálatba lép és Southamptonba utazik ezredéhez. A parancs, néhány nap mulva indulás Nyugat-India felé. Még eléri Lord Camden levele. »Dícsérnem kell elhatározását, hogy elkíséri ezredét Nyugat-Indiába. Meg vagyok győződve arról, hogyha az ember már egy pályát választott, azt semmiféle körülmények között se adja fel«. Igy ír a mogorva, barátságtalan, rosszindulatúnak tartott Camden. Arthur szívébe melegség költözik és megbocsát neki. Camden nem akarta, hogy Dublinben maradjon, megakadályozta, hogy polgári kényelmű, elpuhító, kellemesen-langyos állással kárpótolják, mert Camden hisz abban, hogy jó katona és hivatása van. A családban ő a támogatott; másodrendű szerepet tölt be, kissé még

mindig lenézik és nem bíznak benne. Camden keménységével a jó útra terelte. Nem fog többé a családtól, Richardtól semmit sem kérni, mint katona, önállóan verekszi ki magának az érvényesülést. Szeretne Camdentől bocsánatot kérni, hogy igazságtalanul ítélt róla.

Novemberben háromszáz vitorláshajó fut ki Southampton kikötőjéből, roskadásig telerakva katonákkal. A legtöbb régi, rosszul épített kórházhajó. Ő a *Glory*, a zászlóshajó fedélzetén áll Abercromby tábornokkal. Milyen felemelő érzés a *Gloryn* a dicsőség felé vitorlázni. Még egyszer visszanéz az angol partra. Fogja-e viszontlátni? Anglia nyolcvanezer halottat vesztett az utóbbi időben Indiában. A kopár hátú sziklák között mint valami árnyékot felfedezni véli Kitty szabályos arcvonásait. De elnyom magában minden érzelgősséget. Ő katona, aki királya parancsát teljesíti s hosszú ideig nem ér rá szerelemmel törődni.

— Hány hét mulva érünk Indiába? — kérdi türelmetlenül a tábornoktól.

Abercromby kissé fölényesen néz rajta végig.

— Sir Arthur, ön most indul először hosszabb hajóútra?

— Eddig csak a Csatornán keltem át. Franciaországba, Belgiumba.

— Tudja, hogy milyen módon semmisülhet meg egy expediciós hadsereg?

— Ha nincs jól felkészülve a hadjáratra. Rosszak a katonáink, hanyag az utánpótlás megszervezése, a vezetés hibákat követ el. Most ettől nem félek.

— Más is történhetik az expediciós hadsereggel — mondja a tábornok ünnepélyesen és komoran.

— A betegségek. A sárgalázzal, az indiai járványokkal szemben védtelenek vagyunk. Katonai erényeinkkel nem győzhetjük le. Csak nem veszünk róla tudomást.

— Sir Arthur, Erzsébet királynőnk uralkodása alatt Anglia szövetségeséül szegődött a vihar. Félek, hogy ma a legveszedelmesebb ellenfelünk.

Abercromby átadja távcsövét. Arthur belenéz. Az ég peremén sötét-lila felhők tornyosulnak. Mintha láthatatlan köteleken egy óriási sötét függönyt húznának a horizont mögül a magasba. A levegő lehül és a szél erősödik. Már leeresztette a távcsövet, már így is láthatók a dagadó felhők. Feszülő vitorlákkal, táncolva siklik, szinte vágtat a hajóhad élén a *Glory*. A felhők és a hajó egymás felé futnak, mintha néhány pillanat mulva össze kellene ütközniök. Már benne vannak a felhők kellős közepében. Eső veri arcukat, felcsapó hullámok szántanak végig lábukon. Belekapaszkodik a hídba, hogy a víz le ne sodorja. A tábornok hátranéz s ő is megfordítja fejét. Az egyik mögöttük haladó hajó féloldalra dűlt és süllyedni kezd. Nem látom meg Indiát, ötlik fel benne. Katonai karrieremet azzal fejezem be, hogy szánalmasan belefulladok a tengerbe.

— Sir Arthur, mi tengerésznemzet vagyunk — mondja ünnepélyes, hátborzongató komorsággal Abercromby, mintha eltalálta volna gondolatait. Másnap visszatérnek Portsmouthba. A hadsereg néhány hajót és ötszáz halottat vesztett, de a *Glory* megmenekült.

A vihar nem akart elülni. Talán egész télen itt kell vesztegelni a kikötőben, míg újra tengerre merészkedhetnek a hajók. Decemberben megérkezik Henry Dundas hadügyi államtitkár parancsa. Az expedició azonnal induljon újra útnak s ne törődjék az idővel. Dundas is úgy gondolkozott, hogy Anglia tengerésznemzet és újabb kockázatokat kell vállalnia.

A *Glory* újra kifut az öbölből a hajóhad élén. Az idő reménytelen és egyre csak rosszabbodik. Vagy Indiába vezet az út, vagy a tenger hullámaiba,

gondolja dacosan. A rettenetes viharban nem lehet együtt tartani a flottát. A hajók szétszóródnak. Napok telnek napok után. A *Glory* tájékozatlanul hánykolódik a hullámokon. Nem tudják merre járnak. Már csak egy vágyuk van: szárazföldet érni. Hallani véli anyja hideg, megalázó megjegyzését: »ágyútölteléknek lesz jó«. Lehet, hogy még annak sem, legfeljebb a cápák táplálékának. Csodával határos módon hat hét mulva visszatalálnak Portsmouthba.

A hajókat ki kellett javítani; február vége előtt a türelmetlen Dundas sem erőszakolhatta ki az újabb indulást. Szabadságot kért és Dublinbe utazott. Itt tört ki rajta a láz. Ágyba terítette az utolsó év rengeteg csalódása és izgalma. Azok a hajók, amelyek ezredét szállították, már megérkeztek a Jóreménység fokára s ő pedig végzetszerűen nem tud elkerülni Dublinből.

A *Morning Post*-ból értesül, hogy Bonaparte tábornok, akit a direktórium az Olaszország ellen küzdő francia hadsereg főparancsnokává nevezett ki, megnősült és nizzai főhadiszállására érkezett.

Ennek a névnek az olvasása újabb izgalomba dönti. Ő az a bizonyos, aki egy esztendőben született vele. Már azt is tudja róla, hogy polgári családból származott, apja ügyvéd volt, az érvényesülés útján nem kísérte nevének zengő hangzása... Igaz, hogy a forradalomban éppen az volt a szerencséje, különben mint gyanúst Robespierre lefejeztette volna. Életének már egyéb körülményeiről is értesült. Sok testvére van, mint neki és másodszülött, mint Pitt.

Betegen, ágyhoz láncolva fekszik a dublini kórházban, mialatt Bonaparte már tábornok és egy nagyszerű hadsereg vezére. Estére emelkedik a láza és az orvosok egyre kevesebbet értenek betegségéből.

V. Egy szótaggal kevesebb.

Napoleon Buonaparte tábornok, az olaszországi köztársasági hadsereg új főparancsnoka, 1796 március 20-án érkezett Nice-be, hogy Schérert felváltsa. Az első nap, amikor főhadiszálláson csapataival és vezérkarával érintkezésbe lépett, három dolgot észlelt. Először is katonái rosszul vannak felszerelve. Másodszor: a fegyelem laza. A rajnai hadseregnél Moreau már helyreállította a tekintélyt, de itt délen még az 1794-es jakobinus szellem uralkodik. A katonák feljebbvalóikat »polgártársnak« szólítják és visszategezik. A harmadik tapasztalat volt a legkínosabb. Neki, Napoleon Buonaparte tábornoknak senki előtt semmiféle tekintélye nincs. »Ennek hamar meg kell változnia« — dörmögi magában. Vonásai szigorúakká válnak, derekát feszesre húzza, jobb kezét mentéje alá dugja. Ha nem figyel rá, ha elhagyja magát, tartása görbe és hanyag. Már gyermekkorában észlelte, hogy kistermetű, de bízott, hogy teste idővel megnyúlik, behozza a mulasztást. Húsz éves korára már minden reményt feladott. Tudta, hogy mint kis hadnagyról, kis kapitányról beszélnek róla, de gyanakodott, hogy ebben a jelzőben több lenézés vegyül, mint a becézés. Legalább feszesen kell magát tartania.

Egy héttel később íróasztalánál ült, hogy megszövegezze első hadiparancsát:

»Katonák, csodálatos a türelmetek és a bátorságtok, amelyről a sziklák közt bizonyságot tettetek; de ez még nem szerez számotokra semmiféle dicsőséget; a diadal semmiféle fénye nem verődik vissza rátok. En a világ legtermékenyebb síkságaira vezetlek el benneteket. Gazdag tartományok, nagy városok kerülnek hatalmatokba; ott majd megtaláljátok a tekintélyt, a diadalt és a gazdagságot. Olaszországi

hadsereg katonái, hiányoznék belőletek a bátorság és az állhatatosság?«

Pislog íróasztalán a gyertya fénye és újra elolvassa a tintától nedves papirost. Ó, gyermekkora óta szeret éjjel dolgozni, könyvei és jegyzetei közt a legboldogabb. Fáradtságot és álmosságot nem érez soha. Mindig szorgalmasan tanult és szeretett készülni. Nem a holnapra, hanem a jövőre. A haditervet legalább is három hónapra előre el kell készíteni s számítani valamennyi eshetőségre. A legrosszabbakra is. Tervbevette, hogy ezt a programmot egész életére betartja. A megvalósítást most kell megkezdenie. Főparancsnok, néhány nap mulva a történelem színpadára lép. Ha az öreg Wurmser erős, Alvinczy lendületes... Majd mindent még egyszer át kell gondolni. De ott még nem tart. Először katonái bizalmát kell megnyernie. Ha ő közöttük lenne, bízna-e a huszonhét esztendős, kicsi, sovány, lobogó hajú tábornokban, akinek egyetlen multja, hogy lekartácsozta a royalistákat a Saint-Roche templom lépcsőinél vendémiaire 13-án, a köztársaság harmadik évében. Bármilyen érdemnek számított is ez a köztársaság fennmaradása szempontjából, mégis csak rendészeti feladatot teljesített. Be kell vallani, hogyha régi, tapasztalt közkatona lenne, előtte se ébresztene tiszteletet és tekintélyt ez a kistermetű, fiatal tábornok. Elterjedhetnek-e itt a párisi pletykák? Keresztülhatolnak-e az Alpokon, hogy a katonák fülébe jussanak? Tekintélye a katonák előtt nem emelkednék, ha kinevezése mellékkörülményeiről is értesülnének.

Mielőtt az ellenség ellen vezeti őket, meg kell nyernie hadserege bizalmát. Minden egyes emberét külön-külön. Érzi, hogy a napiparancs jól van megszövegezve. Milyen hajlékony ez a remek francia nyelv; hazája nyelve. Idegenként érkezett Francia-

országba, de mióta honfitársai száműzték Korzikából, testestül-lelkestül franciának tartja magát. Ha nem Brienne-be kerül, talán író vált volna belőle. Hivatást érez hozzá, s még most is kétségei vannak, hogy nem tévesztette-e el pályáját. Ha nehány évtizeddel előbb születik, okvetlenül írónak kellett volna lennie. Azok készítették elő a forradalmat és termékenyítették, gyomlálták a talajt az új eszmék beültetésére. A forradalom már győzött s őket polgárokat, a harmadik rendet dobta a felszínre. Sok vérnek kellett folyni, míg az uralmat megszervezték; keserves volt, kegyetlen és nehéz — de még sokkal nehezebb lesz megtartani. Izelítőt kapott ebből vendémiaire 13-án.

Szerencsés véletlen volt, hogy Brienne-be került. Az ő nemzedékének már katonának kell lennie. Ameddig egy rothadt államformát fúrtak meg és döntöttek forradalomba, remekül érvényesülhettek az írók. De ma arról van szó, hogy a köztársaság kiterjessze természetes határait, győzzön, háborút nyerjen, tekintélyben megerősödjék... Ma katonák, hadvezérek, szervezők kellenek. »Lecsukatnám« — lihegi és izgalmi állapotba kerül. Arra gondolt, hogyha őt, a majdan visszatérő tábornokot, egy ilyen firkász, termete vagy családi élete miatt gúnyolni merészelné, nem vinné el szárazon a bőrét. Voltaire nagy szellem volt, az tagadhatatlan, de a születő, új Franciaországnak már nincs szüksége Voltaire-ekre.

A hadvezér is legyen író; jó stílussal már majdnem csatát lehet nyerni. »En a világ legtermékenyebb síkságaira vezetlek el benneteket.« A fordulat friss, noha nem mondható eredetinek. Mózes ezzel hitegette a zsidókat a sivatagban, mint jelszó, mint programm kitűnően bevált. A katonáknak is hitvallást kell adni, mint egy ókori népnek. »Katonák, csodálatos a türelmetek és bátorságtok...« Ez a mondat is jól hangzik,

de valami hiányzik még belőle ; ami a sereg legjelentéktelenebb tagját is büszkévé tehetné, emelné önbecsülését. Mindnyájuknak tudomásul kell venniök, hogy a tömeg, a statiszták is nélkülözhetetlenek. Hízelegni kell nekik, legyezgetni hiúságukat. »A világ legtermékenyebb síksága« csak bizonytalan ígéret a jövőre nézve, most pedig rongyosak és éhesek. Sercen a tolla a papíron : eszébe jutott már a néhány hiányzó szó. »Katonák, meztelenek vagytok és rosszul táplálták ; a kormány hálás nektek, de szolgálataitokat semmivel sem viszonozhatja«.

Mingyárt az első proklamációban hangsúlyozni a kormány tehetetlenségét, ez kissé merész. De a francia nyelv hála Istennek végtelenül hajlékony és árnyalt. Vegyék már most tudomásul a katonák, hogy nem Barras-tól és Carnot-tól várhatják a húsosfazekat, hanem tőle, a fiatal tábornoktól.

Csillaga fél esztendő óta emelkedőben van. Vendémiaire 13-án elegett tett Barras bizalmának, erőszakosan és bátran viselkedett. Igen bátran, mert ha a royalisták győznek, akkor a direktórium dicső tagjaival együtt az ő feje is lehull a guillotin alatt. Brumaire 8-án Barras Páris katonai parancsnokává neveztette ki, s ebben a minőségben a rendőrséggel is rendelkezett. A fegyvereket a gyanúsaknak, az arisztokratáknak be kellett szolgáltatniok. Egyik délelőtt a Capucines-utcai hivatalában egy fiúcska látogatta meg és arra kérte, hogy a rémuralom alatt kivégzett édesapjának, vicomte de Beauharnais tábornoknak kardját emlékül megtarthassa. Természetesen engedélyezte. Nem szentimentalizmusból, hanem mert tudta, hogy ez a kard egy gyermek kezében nem veszélyeztetheti a köztársaságot. S azért is, mert noha leverte és kíméletlenül vérbefojtotta a királypártiak puccskísérletét, — az arisztokrácia rendkívül imponált neki. Néhány nap mulva meglátogatta a fiúcska anyja,

hogy bemutatkozzék előtte és személyesen köszönje meg kegyét.

Buonaparte ismerte az anyját, Joséphine-t, Barras szalónjából, de Joséphine eddig soha nem vett róla tudomást. Beauharnais vicomte-né a Robespierre bukása óta újjáéledt Páris társadalmi életének középpontjába került. Legfőbb vágya volt ebbe a szalónba bejutni. Hitt a szép asszonyok ösztönének tévedhetetlenségében. Tábornoki kinevezése hatalmat adott kezébe, Joséphine látogatása sokkal többet: megerősítette önbizalmát. Az asszony látogatásának első pillanatában arra gondolt, gúnyosan szemébe vágja, hogy ismerik egymást abból az időből, amikor még nem volt tábornok és Páris katonai parancsnoka. De azután meggondolta magát. Ügyetlenség lett volna egy gúnyos megjegyzés kedvéért Beauharnais vicomtenét zavarba hozni.

Most amikor az asszony itt ült vele szemben »saját« dolgozószobájában, Páris katonai parancsnokságának székhelyén, érezte, hogy halálos és végzetesen szerelmes belé. Kreol bőre volt, fekete, tüzes tekintete, gyönyörűszép alakja és kecses mozdulatai. Az első nagyvilági nő, aki valaha meglátogatta. Robespierre bukása után megnyiltak Páris szalónjai, a »megvesztegethetetlen« véres terrorja és puritán uralma után a város újra élvezni akart és fönntartás nélkül örülni az életnek. Az első időben kenyér még nem volt, de a nép már táncolt. Az arisztokrácia előbujt, börtönökből, vidéki rejtekhelyekből, egy részük hazaszivárgott a külföldi emigrációból. Megnyiltak a paloták, Napoleon, a forradalom tábornoka mindig vágyódott társadalmi sikerek után és hogy bebocsássák a szalónokba. Barras támogató kegye megnyitotta az első ajtókat. Most itt volt Joséphine, akinek a Chanteraine-utcai palotájában egész Páris felvonul.

Joséphine a legszívélyesebben hívta, hogy látogassa meg minél előbb. Amikor először volt nála, nagy társaság volt ott, azután csak néhány meghitt barát, s nemsokára az is megtörtént, hogy ő volt az egyetlen vendég. Joséphine minden ellenállás nélkül szeretője lett. Ő elég józanul felismerte a helyzetet és tudta, hogy Beauharnais özvegyének ez nem olyan nagy eset, de néhány találkozás után testileg annyira hozzáforrt az asszonyhoz, hogy rettegni kezdett ugyanilyen gyors elvesztésétől. Már térdreborulva előtte, könyörgött, hogy legyen felesége. Joséphine-t szerette mint nőt és szerette társadalmi helyzete miatt. A parvenük sóvárgásával lelkesedett a magasabb körökért s maga sem tudta pontosan eldönteni, hogy mit szeret jobban Joséphine-ben, az asszonyt, vagy a nagyvilági nőt.

Azzal nem törődött, hogy Joséphine szegény és tékozló. Ilyen anyagi kérdések keveset izgatták; Joséphine-nek nagy hozománya volt: remek összeköttetései a köztársaság arisztokráciájában.

Az olasz harctérről rossz hírek érkeztek. Schérer tábornok sehogyan se boldogult. Napoleon megkezdte a diplomáciai hadjáratot, hogy a direktórium őt nevezze ki Schérer utódjává. Joséphine közbenjárt Barrasnál. Joséphine-t elfogadta olyannak, amilyen: tudta, hogy bizalmas viszony fűzte Barrashoz s lehet, hogy egyúttal megmaradt szeretőjének. De aki egy asszonyt akar karrierje érdekében felhasználni, annak nincs joga finnyásnak és érzékenynek lenni, még akkor sem, ha valóban szerelmes. Majdnem kár, hogy a matematikai képletekben gondolkodó Carnot nem mutat Joséphine bájai iránt nagyobb érdeklődést, mert Carnot bizalmatlansága meghiúsíthatja kiküldetését. Végül ventose 4-én kinevezték főparancsnokká és 18-án feleségül vehette Joséphine-t. Mint tanuk Barras és Tallien szerepeltek. Joséphine a házas-

sági anyakönyvi kivonatban fiatalította magát. O óvakodott attól, hogy rajtakapja a hazugságon és úgy tett, mintha elhinné. Joséphine korát rendőrségi besúgói által már jó előre megállapíttatta és semmi szégyenkezést nem érzett, hogy felesége hat esztendővel idősebb nála.

Alig három nappal esküvője után már vágtatott főhadiszállása felé. Útját megszakította Marseille-ben, hogy anyját és testvéreit meglátogassa. Amikor vadonatúj tábornoki egyenruhájában megjelent, lelkesen felkiáltott bátyja előtt: »Te, Joseph, ha édesapánk engem most így láthatna!...«

Magánosnak érzi magát, vágyódik Joséphine után és féltékeny. Barras Párisban, ő itt... Mi Joséphine szerepe és ki mellett áll ebben a játékban? Eddig azt hitte, hogy Barrast használta fel az ő érvényesüléséért. De hátha ő Barras bábja, akinek katonai győzelmétől várja megerősödését a direktóriumban. Feleségül adta hozzá szeretőjét, hogy annál szorosabban markában tartsa, hatalmában legyen, rendelkezhessék vele. Testi vágya nemcsak a féltékenységgel párosul, hanem a rettegéssel, hogy becsapták. Holnap írni fog a direktóriumnak, hogy küldjék el hozzá Joséphine-t. Akkor nyugodtabban tudja csapatait Olaszország ellen vezetni és az elsősorban a köztársaság érdeke.

Újra elolvassa a kiáltványt. Már semmi hibát nem talál a szövegben. A mondatok hatásosan gördülnek, a stílus szárnyaló, fennkölt és emelkedett hangú. Ez kell a katonáknak. Letisztázza a szöveget friss papírra és az első fogalmazást apró darabokra tépi. Higgyék, hogy közvetlenül, őszintén, minden javítás nélkül vetette papírra. Már csak az aláíras hiányzik. Napoleon Buonaparte; ez olaszosan hangzik és ő francia. Odakanyarítja nevét: *Bonaparte.*

VI. Egy szótaggal több.

A *Carolina* felhúzta horgonyát és kifutott a portsmouth-i kikötőből. Június van, a levegő átlátszó, az ég kék, semmiféle viharra nincs kilátás. Arthur, aki betegségéből már felépült, bizalmatlanul figyeli az időt. Két év előtt júniusban indultak Flandriába, mégis viharba kerültek. Most harmadszor száll hajóra, hogy Indiába érjen, vajjon sikerül-e? Nem akarja többé kedélyét nyugtalanítani azzal, hogy a fedélzetről kémlelje a látóhatárt s a világos bárányfelhők játékából tornyosuló viharfelhők metamorfózisára következtessen. Végül függetleníteni akarja magát az időtől, a külső körülmények szeszélyétől, az ellene összejátszó véletlenek sorozatától. Befelé, önmagának akar élni. Leszalad a hajófülkéjébe. Egy kis kézikönyvtárat gyüjtött össze a hosszú átkelésre és dolgozni, tanulni akar. Itt van Alexander életrajza, a macedón királyé, aki Egyiptomon, Kis-Ázsián és Perzsián át az Indusig hatolt. Lapozgat India legendás történetéről szóló könyvekben, azután azokban, amelyek ennek a birodalomnak pontos földrajzi leírását közlik. Tanulmányoz perzsa és bengáli nyelvtant és szótárt, a koránt, Brahma és Buddha tanait, India szokásairól és kasztrendszeréről szóló írásokat. Mire megkerülik a Jóreménység-fokát és az Indiai-óceánba vitorláznak, el kell készülnie. Ha közben valahol vihar lepi meg őket s hajójukat zátonynak sodorja a szél? Flandriában és Hollandiában fegyverrel kezében érte a szerencsétlenség, most sujtson rá, amikor könyv föl hajol.

A *Carolina* kiköt a Jóreménység-fokánál. Craig és Elphinstone tábornokok Angliának meghódították egy esztendővel ezelőtt a régi búr gyarmatot. Arthur itt viszontlátja ezredét. A harminchármasok hajója már a második induláskor eljutott Afrikába.

A gyorsjáratú tengeri hajók, a Szuez-csatorna és a repülőgépek korszakában nehéz elképzelni, hogy valaki az indiai utazása alatt megtanulja a hindu nyelvjárásokat és végigolvassa a hadtörténet legjelentősebb munkáit. Arthurnak ez sikerült, hála a kor lassú közlekedésének. A *Carolina* nyolc hónap múlva, 1797 februárjában fut be a Gangesz torkolatába és köt ki Calcuttában.

Arthur azt várta, hogy Bengália fővárosában erélyes és lelkes gyarmatosítókat talál, Clive és Hastings utódait. Ehelyett Fort Williamban, Sir John Shore főkormányzó palotájában, minden az ír udvartartás etikettszerűségeire emlékeztet. Parókák, elegáns öltözetek, kitüntetésektől nehezedő attilák, bálok, ünnepélyek, fínom muzsika, fogadások. Az az angol tisztviselő, aki gyarmatra megy, minden erejével ellensúlyozni próbálja, hogy távol került hazájától és fokozottabban élvezni akarja az angol társadalmi örömöket. Valóban, Fort William nem látszott a Birodalom egyik előretolt és veszélyeztetett bástyájának. Sir John Shore inkább kereskedő volt, mint katona. A Keletindiai-társaság érdekeinek óvatos képviselője, aki elhárította magától a nagy kockázatokat, kerülte a veszélyes és izgalmas vállalkozásokat.

Amikor megérkezése után következő napon bemutatkozott nála, a főkormányzó örömmel és meleg barátsággal fogadta. Ez a hang nem volt kegyes és leereszkedő, amilyent egy fiatal katonatiszt várhatott a Birodalom legnagyobb gyarmatának urától, inkább úgy beszélt, mint egy vele egyenrangú személlyel.

— Sir Arthur, végtelenül örülök, hogy alkalmam nyilik megismerkedni önnel, a kitűnő és nagyrabecsült Lord Mornington öccsével. Mindent el fogok követni, hogy jól érezze magát nálunk.

Arthur szorongást érez és csuklani kezd. Itt nem Arthur Wesley, az angol király őfelsége ezredese, a

harminchármasok parancsnoka, a borzalmas flandriai visszavonulásban magát kitüntetett katona jelentkezett kihallgatásra, hanem a nagybefolyású, jelenleg az indiai hivatalban szolgáló Mornington lord öccse...

Nemsokára meg fogják ismerni, hogy ki vagyok — gondolja magában. »Nem az a fontos, hogy Mornington öccsének születtem« — szeretne szavába vágni Sir Johnak. De szokásos önfegyelmezettségével elmosolyodik s egy fínom, meghitt társalgás kezdődik Richardról. Milyen távoli és légmentesen elzárt ez az udvar az angol eseményektől. Magyarázza meg a főkormányzónak, hogy Anglia elvész, ha hadseregét nem szervezi újjá? Marlborough hadvezér hagyományait már nem ők képviselik, hanem a fiatal francia tábornok. Nem értené meg. India túl távol van Európától.

Sir John Shore valóban mindent elkövetett, hogy jól érezze magát. A gazdag calcuttai kereskedők boldogok voltak, ha vendégül láthatták. Remek ebédeket szolgáltak fel. Az unalmas angol étkezések helyett a keleti konyha minden elfínomultságával fokozták a lakomákat. Megismerte India fűszerét, a curyt, az erős fekete mártásokat, a ravasz pástétomokat, a teknősbéka levest. Már a második alkalomkor súlyosan elrontotta a gyomrát. Hamarosan leszűrte a tapasztalatot, hogy keleten lehetőleg keveset szabad enni és óvatos tartózkodást kell tanúsítani a konyhaművészet csábító remekei iránt. Első calcuttai vendéglátásának tanulságait később kérlelhetetlenül keresztülvitte ezredében.

Azért halálosan unatkozott Calcuttában. Nem azért jött, hogy kalmárok ünnepi ebédjein vegyen részt. Csapatainak élére szeretett volna állni, hogy behatoljon a rejtelmes India szívébe, Mysore tartományba, ahol Seringapatamban Tipu Sahib, az angolok halálos ellensége valamit forral. De Sir John

örült, hogy Londonból nem érkezett parancs az ilyen kockázatos vállalkozások végrehajtására. Továbbra is barátságával tüntette ki Mornington öccsét, akit türelmetlen és heves fiatalembernek tartott s úgy vélte, hogy az idő majd higgadtabbá és kevésbé kalandvágyóvá fogja tenni. Ha sejtette volna, hogy ezalatt Mornington miféle terveket terjeszt Pitt elé, bizonyára kevesebb szívélyességgel fogadta volna Arthur Wesleyt.

A Keletindiai-társaságnak tág hatásköre volt és bizonyos tekintetben a főkormányzó Angliától független politikát is folytathatott. A calcuttai urak úgy találták, hogy az évi mérlegükből valamilyen módon 300.000 font hiányzik. A hiányt hódítással kellett ellensúlyozni: Hollandiától elragadják Batáviát, Spanyolországtól a Fülöp-szigeteket. A calcuttai urak az imperialista kaland számára kitűnő erkölcsi lelkiismeretcsillapítót találtak. Hollandia és Spanyolország a franciák oldalán harcolnak régi szövetségeseik ellen s ezért az árulásért helyes őket megbüntetni.

Sir John Shore, aki mint főkormányzó az angol kormány és a Keletindiai-társaság között mint összekötő szerepelt, kényelemszeretete és puhasága ellenére kénytelen volt végül a háborút választani. Pitt messze van, a Társaság közel; fontosabb őket kielégíteni.

Arthurt ezredével együtt behajózták Calcuttában. Lehet-e rossz néven venni, hogy lelkesen indult ebbe a csak gazdasági meggondolásokból irányított háborúba? Egy fiatal, érvényesülni akaró ezredesnek nem lehetnek erkölcsi gátlásai. Aki életének lázas, feltörő ambiciójával készül a »mesterségre«, semmiféle alkalmat nem szalaszthat el.

Nincs jobb lecke, mint egy vesztett csata. Arthur hányszor megrágta magában a flandriai visszavonulás

okait. Hányszor összegyüjtötte emlékezetében azokat a hibákat, amelyeket az angol hadvezetés elkövetett. A háború komoly feladat, mérnöki pontossággal kell előre kiszámítani az összes lehetőségeket, az embernek biztosítani magát minden meglepetés ellen, mint ahogy egy hídnak ki kell bírnia minden váratlan és előre nem látott megterhelést. Tagadhatatlan, hogy a matematikus szellemű franciák remekül csinálják ...

Az előkészületeket lent kell kezdeni: a katonáknál. Huszonkilenc pontból álló parancsot bocsát ki nekik. A hajón követendő életmód minden mozzanatát, minden percét szabályozza. A katonák kötelesek függőágyaikat reggel a fedélzeten kiszellőztetni, reggel és este lábukat tisztára mosni, a fülkéket többször kifüstölni. Arthurt betegesen kínozza, hogy a flandriai visszavonuláskor járványok is felléptek. Abban az időben túlzottnak tűnő tisztasággal akar védekezni ellenük.

Már közelednek a Maláji-félsziget felé. Az első állomás a kis Penang-sziget. Néhány napi pihenő. Ha nem várná olyan türelmetlenül az első önálló katonai feladata teljesítését, szívesen ittmaradna a buja trópusok között. De rövid idejük van; élelmiszert és vizet vesznek fel, néhány sürgős javítást kell végrehajtani a hajón. Készülődnek az indulásra. Bámulja a tengert, a tágas és határtalan Indiai-óceánt. Milyen hatalmas az angol birodalom. Megszerezték Canadát. Igaz, hogy Észak-Amerika nagy része elszakadt, független lett és semmivé foszlott az első gyarmatosító, Walter Raleigh álma, de ha nem ügyetlenek, ha nem hagyják befolyásolni magukat a Társaság kapzsi, sóváran kalmár szellemétől, megnyílik számukra egész Elő-India. Egy vitorlást lát közeledni Calcutta felől. Előbb még csak egy pont volt, majd növekedik, dagadni kezd. Figyeli távcsövével; angol zászló leng árbocán. Bizonyára üzenet Sir John Shore-tól. Talán már tábornokká nevezik ki, vagy különleges, még

fontosabb megbízással látják el, vagy sztratégiai tanácsokat küldenek?

A hajó befut az öbölbe. Vár a parton, tisztjeitől körülvéve. Üzenet hazulról. Annyira az indiai helyőrséghez tartozónak érzi magát, hogy a calcuttai parancs, az üzenet hazulról.

Egy fiatal tiszt szalad felé.

— Ezredesem, féltünk, hogy már nem érjük utól. Fontos parancs Sir John Shore őexelenciájától. Azonnal teljesítse.

Arthur feltöri a pecsétet és mielőtt a levelet elolvasná, egy pillanatra a fiatal tisztre szegezi szemét. A tiszt arca merev és unott. Teljesítette a rábízott kötelességet és többé az ügy nem érdekli. Arthur, mint az élet minden bizonytalan eseménye előtt, szorongást érez és tudja, hogy a fiatal tiszt ebben a pillanatban fölényben van vele szemben. Mert az már ismeri a fontos üzenet tartalmát, sőt már napok óta tudja, hogy mi rejlik a gondosan lepecsételt borítékban, amikor neki még arról sem volt fogalma, hogy Calcuttából hírt kap.

Sokféle lehetőség fordult meg fejében, de még hozzávetőlegesen sem sejthette a parancs tartalmát. A főkormányzó felszólította, hogy ezredével azonnal térjen vissza Calcuttába, a Manilla és Jáva elleni katonai intézkedések elmaradnak. Lord Hobart, Madras kormányzója úgy véli, hogy könnyelműség a csapatok egy részét Indiából kivonni; Tipu Sahib és emberei könnyen felhasználhatják ezt a kedvező alkalmat Anglia ellen.

Miért nem fontolhatták meg Calcuttában és Madrasban az urak ezeket a kockázatokat és veszélyeket, mielőtt útnak indították a vállalkozást, erről Arthurnak fogalma sem volt. A Keletindiai társaság vezetése tele volt ilyen rejtélyekkel és homállyal.

— Vissza, Calcuttába — parancsolja katonáinak.

* * *

Pittnek sok gondja volt. Az 1797-es esztendő az angol történelemnek és Pitt életének legkomorabb és legnyugtalanabb éve. Februárban az Ausztria számára megindult fokozott aranyszállítások miatt pénzügyi válságba került az ország. Az Angol Bank kénytelen volt a készpénzfizetest beszüntetni és bankjegyeket kibocsátani. Bonaparte legyőzte Ausztriát és különbékét kötött vele.

A pénzügyi válság gazdaságit idézett elő. Áprilisban és júniusban a nyomorgó hajósok a Themzetorkolatában lévő kikötőkben zendülésbe törtek. Néhány napig úgy látszott, mintha Anglia valóban a forradalom küszöbére érkezett volna: annak a szakadéknak a szélére, amelynél Franciaország 1789-ben állt. De a rend ellen konspiráló, jakobinus klubokba tömörülő, francia eszmékért lelkesülő polgárságot megrémítette a nore-i és spithead-i matrózzendülés. Szép volt a francia forradalom világot megváltó humanizmusáról vitatkozni, az emberi szabadságjogok mellett kiállni a zsarnokság ellen, de már túlságosan ismerték a saját szülőit felfaló forradalom útját. A matrózzendülés már nem a Bastille népünnepélyszerű lerombolását jelentette, nem Mirabeau-t és Dantont, hanem Marat-t és Robespierre-t. Egyszerre eltűntek a vörös zászlók az együttérzők hajóiról, a köztársasági klubok tagjai elmaradoztak. London újra királyhű lett, lojális, konzervatív, hagyományokat tisztelő.

Bonaparteval az új, köztársasági Franciaország győzött és Pitt ismerte a diadal dinamikáját. A győztes hadvezér már tehetetlenségei erejénél fogva sem tud megállni.

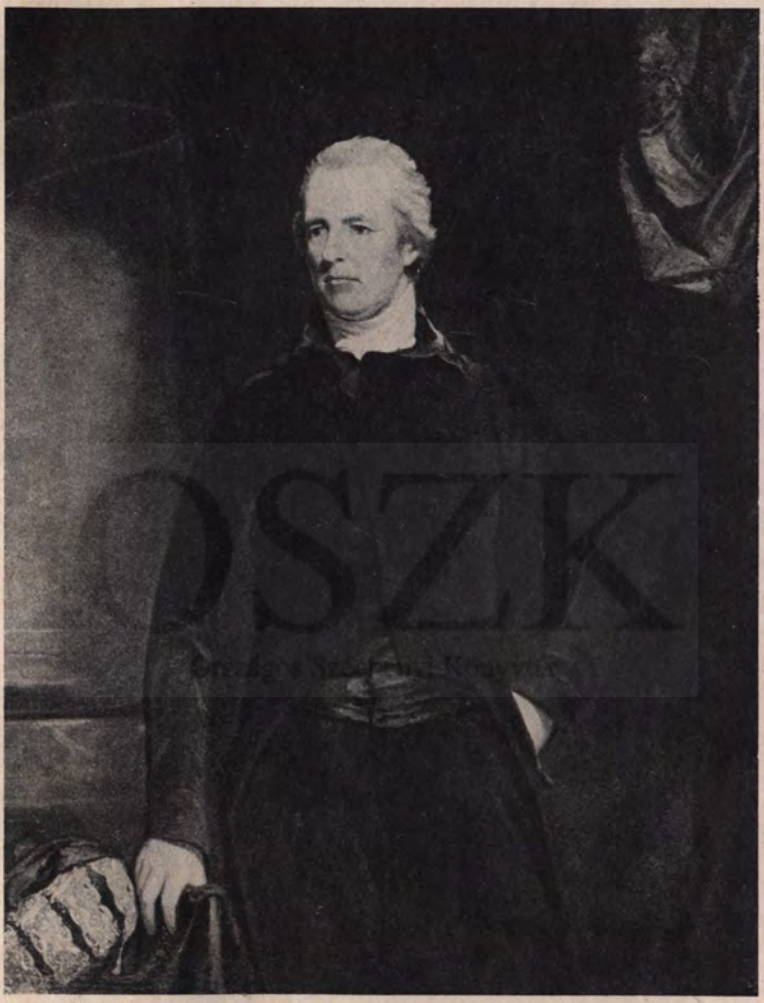
Józanabbul tisztában volt az erőviszonyokkal, mint kortársai általában. Ausztriával szakított, a pénzügyi katasztrófából felélesztette a birodalmat, de tudta, hogy Anglia katonailag gyenge és őszintén békét akart kötni, megalkuvás és engedmény árán is.

Attól függött, hogy ki marad felül Franciaországban: a mérsékelt polgári párt, vagy az olasz hadjárat sikerétől megittasult katonák. Hiába jellemezte Burke így Pittet a parlamentben: »A békét nem tudja létrehozni, háborút pedig nem akar indítani«. Pitt kiegyezett a körülményekkel, a katonai és politikai lehetőségekkel és az egyedül helyes utat követte.

Anglia nem volt egységes. A király habozott. Pittnek küzdenie kellett kabinettjével; saját külügyminisztere, Grenville nem helyeselte lépését, míg Canning, a külügyi államtitkár melléje állott. Lilleben kezdődtek meg a tárgyalások. Anglia már nem követeli, hogy Belgiumot visszaadják Ausztriának. Trinidad és a Jóreménység-foka kivételével lemondott utolsó hódításairól. Csak Gibraltárhoz ragaszkodott. Franciaország visszakapta valamennyi gyarmatát és megtarthatta minden újabb hódítását: Amsterdamot, Kölnt, Mainzot, Milanót, Bolognát. Soha Anglia több áldozatot nem készült hozni a békéért, mint Lille-ben. Ha Bonaparte kisebb győzelmet arat Itáliában és a francia népet nem kábítja el egy példátlan hadvezéri teljesítmény, tizenötesztendős háború helyett béke virradhatott volna Európára. Fructidor 18-án a radikálisok legyőzték a mérsékelteket.

Október 11-én, hat nappal a campoformiói békekötés előtt, Camperdown-nál az angol flotta szétszórja az Anglia meghódítására törekedő franciát. A campoformiói szerződés szövege kinyitja a szemeket: a francia forradalom humanista eszméi egy ragyogó hadvezér hatására az imperializmusba lendültek. Anglia még mindig gyenge, de vállalja a harcot; Pittnek pedig vállalnia kell a közvélemény, a parlament többségének akaratát.

Lehet-e csodálkozni, hogy Anglia első minisztere nem ért rá törődni a Keletindiai-társaság üzleteivel? S hogy Indiában a katonai rendcsinálás milyen mér-

William Pitt

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

tékben halad előre, ez abban az időben szintén csak másodrangú kérdés volt. Sit John Shore kényelmesen tölti be hivatalát és hiányzik belőle az erély. Ő, vagy más? Clive megmutatta a gyarmatosítás útját, utódjainak már könnyebb a dolguk. Ezalatt egyik fiatalabb, kitűnő családból származó tisztviselő, akit tehetségesnek és törtetőnek tart, ostromolja, hogy váltassa le vele a hivatali idejének végéhez közeledő főkormányzót. Pitt szereti a nálánál is fiatalabbakat és aláírja a kinevezést. Közben arra gondol, hogy a francia flotta a partraszállást Angliában fogja-e megkísérelni, vagy a nyugtalan Irországban?

India új főkormányzója, Richard Wesley, Morningtón lordja, 1798 május 17-én szállt partra Calcuttában.

Richard méltóságteljesen vonult be Fort William-ba. Mellén a Szent-Patrik rendjelet viselte s magabízó megjelenése sugározta a fontosságot, amelyet feladatának tulajdonított. Magával hozta mint titkárát legfiatalabb öccsét, Henryt is.

Ime, én játszottam az előőrs szerepét, — gondolja magában Arthur. »Amikor Richard beleegyezett, hogy Indiába utazzam, már megvoltak a tervei; saját érdekében küldött ide. Mégis, már bíznak bennem, feladatokat teljesítek, megszűntem a család szégyene lenni«.

A testvérek találkozásából hiányzik minden meghitt gyengédség. A főkormányzó fogadja egyik megbízható ezredesét, hogy tőle pontos értesüléseket szerezzen a helyzetről.

Arthur most már nyiltan beszélhet, nem kell vigyáznia minden szavára. A gyenge és kényelmes John Shore nem képviselte elég erőteljesen Anglia érdekeit a Keletindiai-társaság túlkapásaival szemben. Még néhány ügyetlen lépés, s Clive és Hastings évtizedes munkája összeomlik.

Richard figyelmesen hallgatja Arthur beszámolóját. Láthatóan jól esik neki komoly tájékozottsága Előőrsét helyesen választotta meg.

— Rendkívül érdekes dolgokat hallok öntől, Arthur. Örülök, hogy ennyire megkomolyodott és beleszeretett a katonai pályába. Majd felhívom önre a miniszterelnök figyelmét. Alkalomadtán...

Richard olyan méltóságteljes, mint amilyen csak az angol király őfelsége kormányzója lehet. Tartózkodását nem tudta levetni soha. Arthur is mindig tisztában volt bátyja helyzetével és elsőszülötti jogaival.

— Arthur — folytatta Richard —, nem tudom, hogy ön foglalkozott-e valaha családunk eredetének kérdésével. Mi a híres Wellesleigh lovagoktól származunk. Valamelyik ősünknek, sajnos, eszébe jutott ezt a remekül hangzó nevet a semmitmondó Wesley-re csonkítani. Ha az őfelségétől rám bízott feladatot sikerrel teljesítem, s ebben hála az ön közreműködésének, feltétlenül bízom, hamarosan márkivá neveznek ki. Nekem és testvéreimnek szükségünk van arra, hogy visszaállítsuk régi nevünket, természetesen a mai ortográfiában. Irja alá ezentúl jelentéseit és leveleit mint Wellesley. *Sir Arthur Wellesley*...

VII. A légiók nyomában.

Napoleon Bonaparte tábornok, az arcolei és rivoli csaták diadalmas győztese, a campo-formiói béke diktálója, a Francia Köztársaság Anglia ellen induló hadseregének főparancsnoka, 1798 május 8-án érkezett Toulonba. Nem egészen két esztendő telt el, amióta először támadó hadsereget vezényelhetett a Földközi-tenger partjairól, hogy eljusson Franciaország természetes határáig. A forradalom beledobott

egy jelszót a közvéleménybe. Melyek voltak azok a »természetes« határok, azt senki sem tudta egészen pontosan meghatározni, de szerencsére, ez a fogalom a szükséghez alakítható, változtatható és bővíthető volt, egy lázasan, nyugtalanul, türelmetlen szenvedéllyel törtető hadvezér minden ambícióját igazolni lehetett vele.

Szemlét tartott hajóhada és seregei fölött. Gondosan megvizsgált minden vitorlát, belenézett az ágyuk torkába, megtapogatta katonái egyenruháját, érdeklődött családi körülményeikről s mindegyikhez talált valami biztató szót. Gondosan vigyázott arra, hogy mindegyiknek mást mondjon. A megjegyzéseknek és kérdéseknek őszintéknek, közvetleneknek, magától értetődőknek kell lenniök. Mintha csak akkor jutottak volna eszébe és nem készült volna rájuk olyan gondosan és kiszámítva, mint egy hadjáratra. Hiányzott szíve és kedélye a közvetlenséghez: meg kellett hát tanulni, mint valami színészi teljesítményt. Erőlködött, hogy atyai legyen. A szerető atya, akinek intésére meghalni készek a katonák. Szeressék és ragaszkodjanak hozzá, álljanak melléje és tartsanak ki oldalán. Külső ellenségek ellen lendíti őket előre forradalmi és hazafiúi lelkesedésük, de ha majd belső ellenségeivel is leszámol, szegődjenek akkor is nyomába. Vannak ellenségei a direktóriumban? Minden eshetőségre számítani kell, minden később felbukkanható körülményt tekintetbe kell venni hónapokkal, évekkel előre.

Nekikészülődik, hogy kiáltványát megszövegezze. Hatnia kell a katonák kedélyére, fantáziájára, becsvágyára. Stílusa is fejlődött a két esztendő alatt: pontosabb, meggyőzőbb, színesebb és lendületesebb lett; hamarabb megtalálja már a megfelelő kifejezést. Milyen jó franciának lenni. Testestül-lelkestül franciának érzi magát s már tökéletesen beleolvadt e nép kultúrájába és hagyományaiba. Latinoktól származ-

nak, hitelesen és elvitathatatlanul. Fel kell ébreszteni seregében a légionáriusok szellemét és hősi lelkét!

»Katonák! Ti egyik szárnyát alkotjátok az Anglia ellen küzdő hadseregnek« — kezdődik legújabb kiáltványa. — »Háborút viseltetek a hegyekben, a síkságokon, a várak ostrománál; most sorra kerül a tengeri háború. A római légiók, amelyeket néha utánoztatok, de még el nem értetek, Carthagót váltakozva győzték le ezen a tengeren és a zamai síkságon. A győzelem sohasem lett hűtlen hozzájuk, mert türelmesen viselték el a fáradságot, mindig vitézek voltak, fegyelmezettek és egységesek. Katonák! Európa tekintete függ rajtatok! Nagy hivatást kell betöltenetek, csatát viselni, minden veszélyt és fáradságot legyőzni, többet kell tennetek, mint eddig bármikor a haza javáért, az emberek boldogulásáért és saját dicsőségetekért. Katonák, tengerészek, gyalogosok, tüzérek, lovasok, tartsatok össze! Sose felejtsétek el, hogy a csata napján mindegyiketeknek szüksége van a másikra! Katonák, tengerészek, titeket eddig elhanyagoltak, ma a Köztársaság legnagyobb gyengédsége övez benneteket, méltók lesztek ahhoz a hadsereghez, amelyhez tartoztok. A szabadság géniusza, amely a Köztársaságot születése óta Európa döntőbírájává emelte, azt akarja, hogy ugyanezt a szerepet töltse be a tengereken és a legtávolabbi népek között.

Bonaparte.«

Hogyan vezet Anglia ellen hadjáratot a Földközitengerről, amikor a Köztársaság bírja az Atlanti-óceán partjait? Érdemes megkockáztatni a Gibraltáron való áthaladást, ahol Nelson kitűnő flottája leselkedik?

A direktórium már a campo-formiói béke és a radstadti kongresszus között kinevezte az Anglia elleni hadsereg főparancsnokává. Hoche utóda lett. A nála

alig egy esztendővel idősebb Hoche hirtelen meghalt, senki sem tudta, miben. Erre a meglepő halálhírre megkönnyebbülést érzett. Ó, igen, Hoche nagy hadvezér volt és tiszta lélek. Senki nála nem mentette át sértetlenebbül a forradalom eszményeit, senki nem tartotta erősebben egyéniségének bűvöletében katonáit. Nagyobb tábornok volt Hoche, mint ő? Őszinte pillanataiban el kell ismernie, hogy tehetségesebb. Hoche népszerű volt és szerény, hűséggel szolgálta a Köztársaságot és a direktórium urait. Vagy a szerény meghitt álarca mögött nagyratörés rejlett? Kérlelhetetlen ellenfelekké váltak volna a hatalom utáni versenyfutásban? Ki győzött volna?... De Hoche meghalt huszonkilencesztendős korában.

Megindítóak és felemelők, pompásak és felejthetetlenek voltak azok az ünnepségek, amelyeket tiszteletére Párisban rendeztek. Őszintén szólva unatkozott. Csak az volt jó, hogy Joséphine mellette ült és szívta magába diadalának mámorát. A konzervatórium növendékei a szabadság himnuszát énekelték. Erre a ceremóniára előre készült. Tükörnél próbálta ki arckifejezését, hogy kellően áhítatos és meghatott legyen. Tudta, hogy mindenki őt fogja nézni, a főszereplőt. Ő a színpad, amely magára vonja a tekinteteket. Ha csak egy pillanatra kiesik szerepéből, ha csak egy izomrándulása a legkisebb időegységben elárulja, hogy másra gondol és a fennkölt karének terhére van, derékba törhet karrierje. Aki a forradalom méhében született és onnan tör a hatalomra, annak hinnie kell a forradalomban. Senkinek nem szabad sejtenie, hogy már kiábrándult belőle és csak jelszavaival ékeskedik.

Már tavaly karácsonykor a Tudományos Akadémia tagjául nevezték ki. Örömmel vesz részt az Akadémia ülésein, meghökkenti a tudósokat matematikai képességével. Már gyermekkorában és ifjúi éveiben

rengeteget tanult és dolgozott, ez természetesen nem volt elég. Most minden ülés előtt készül: kérdései és hozzászólásai rögtönzésként hatnak. Matematikus szellem és könnyen beletanul a tudósok nyelvébe. Már kinevezése utáni napon sietett az Akadémiába, milyen nagyszerű érzés, hogy a »jelenvoltak« listáján nevét Laplace, a nagy csillagász és Pelletan, a remek sebész neve közé írhatta.

Elemében volt a tudósok között. Szűkös és szerény tanulóéveiben fűtetlen kamrában lakott, száraz kenyeret reggelizett, maga kefélte ruháit, nem járt kávéházba, de könyvekre mindig költött. Szerette a tudósokat azért is, mert Carnot példájából megtanulta, hogy matematikával hadsereget lehet szervezni és csatát nyerni.

Ritkán viselte tábornoki egyenruháját, ha csak lehetett, az akadémikusok öltözetében járt. Erre a lépésre nem az új-akadémikus hiúsága vezette, hanem célszerű megfontolás. Higgye csak a direktórium, a közvélemény, hogy a tudományos becsvágy ragadta magával. A barátságos és lelkes arcok között ellenségek rejtőzhetnek, féltékeny törtetők, akik el akarják gáncsolni. A népszerű tábornok ellen összefoghatnak, a tudós, az veszélytelen.

A január 21-ike kínos dilemma elé állította. Ezen a napon ünnepelték XVI. Lajos halálának évfordulóját. Meg kellett jelennie. Hozzászokott, hogy »hosszútávra« gondolkozzék. Vendémiaire 13-án kartácszáport szórt a zendülő royalistákra, kiállt a Köztársaság mellett, de úgy érezte, hogy a jövőben ízetlennek fogják tartani a kivégzés aktusának ünneplését. Semmi olyat nem követhet el, ami később ártalmára válhat. De az állami ünnepen ott kell lennie. Ha betegként ágynak dől, nem hiszik el, hogy van valami baja. Mentőötlete támadt. Megjelent, nem mint diadalmas tábornok, hanem akadémikus kollégái társaságában. Milyen sze-

rény a nagy Bonaparte — fogják mondani. Elhárítja magától a díszpáholyban a helyet, a direktórium tagjaitól körülövezve... Harcos Richelieu, sejthette-e, mi mindenre használható fel az Akadémia?...

A felfelé ívelő pályán nincsen megállás. A benne szunnyadó hajtóerő viszi tovább, felfelé, ha nem él vele, visszazuhan. Laplace szomszédjának kellett ismernie a fizika törvényeit s az emberi sorsok is hasonló törvényeknek engedelmeskednek.

A campo-formiói béke újjárendezte Európa Franciaországgal szomszédos területeit, a Köztársaság megtarthatta magának hódításait és elérhette »természetes« határait. Az egyetlen ellenség Anglia maradt. A direktórium szívesen kinevezte az Anglia ellen induló hadak főparancsnokává. Ha ez a vállalkozás nem sikerül, a direktórium megszabadul egy nagyravágyó és veszélyes tábornokától. Ha partraszállhatnak Britanniában, elkergetik a kétszínű, gyűlölt Pittet; Foxot, vagy más engedékenyebb politikust ültetnek helyére s Anglia francia protektorátussá süllyed, akárcsak Itália. Carnot, a direktórium legtehetségesebb tagja elég kiváló matematikus volt ahhoz, hogy tudja, mennyire reménytelen ez a vállalkozás.

Napoleon pontosan értesült róla, hogy Hoche, mialatt ő Itáliában harcolt, egy esztendeig készült Anglia megszállására s mégsem mert elindulni... Még Hoche is kivihetetlennek tartotta a tervet. A direktórium kegyesen őrá ruházott egy címet, csak éppen megfelelő hajóhadról nem gondoskodott.

S akkor határozta el, hogy nem Anglia szívének indul, hanem egy kerülővel Egyiptomnak, Perzsiának, Indiának. Kereskedelmét bénítja meg és gyarmatait lázítja fel. A gyarmatoktól megfosztott Anglia gyenge, pénzügyileg, katonailag magától összeomlik. Indiában forrong Tipu Sahib, segítségére kell sietni. Az ötlet nem az övé volt, hanem Leibnizé. Napoleon soha

nem temetkezett elvont filozófiába s nem is érdekelte. De Leibniz matematikus is volt egyúttal, tehát lehetett benne bízni. Leibniz már a mult században egy emlékiratban fejtette ki XIV. Lajos előtt, hogy Hollandiát Egyiptom meghódításával kell letörni. Az erőviszonyok azóta eltolódtak, a keleti kereskedelemben Hollandia helyébe Anglia lépett.

A direktóriumot könnyen megnyerte kalandos vállalkozásának. Minél nehezebbnek, kockázatosabbnak, reménytelenebbnek tűnik fel, annál szívesebben rábízzák. Mielőtt Párist elhagyta, memorandumban fejtette ki a direktórium előtt, hogy a flotta kiegészítésével, a tengerészek és katonák újabb kiképzése árán, már ez év novemberében a Csatorna felől is sikeresen végrehajtható Anglia inváziója. Milyen diadal lesz, ha ő győztesen tér vissza Egyiptomból és Indiából, mialatt Carnot, egyik tábornoka, szétmorzsolt flottával, megverve kerül ki a vállalkozásból!

Már csak néhány órája van Toulonban. A sereg útrakész, a tengerészek parancsait várják. Milyen kék az ég, Egyiptomban állítólag még kékebb. A fáraók ősi birodalmát fogja meghódítani, azután keresztülmetszi Anglia ütőerét. Néhány évig nem látja viszont Franciaországot. S Joséphine? Nem vihette magával. Újra és újra hűséget esküdött, de bizonyára meg fogja csalni. Féltékeny és fáj neki, tagadhatatlan, hogy kínozza szívét. Hoche meghalt. Nemcsak a katonai zsenit irígyelte tőle, hanem Joséphine-t is, aki szeretője volt, Barras előtt, ő előtte. Legalább Hoche-nak nem lehet újra kedvese Joséphine. Feleségét nem tudja megváltoztatni. Olyannak kell elfogadnia, amilyen. Elragadó és megbízhatatlan, szenvedélyes és hűtlen. Nem tékozolhatja életét arra, hogy őrséget álljon hálószobájánál. Egy csapodár asszony mégsem változtathatja meg a világtörténelmet.

VIII. Seringapatam kormányzója.

Lord Mornington nyugtalanul vizsgálja át a legújabb jelentéseket. Ha azt hitte, hogy főkormányzónak lenni Indiában csak tekintélyes és kényelmes méltóság, tévednie kellett. Itt fekszenek íróasztalán a bizalmas hírek arról, hogy Tipu Sahib, Mysore szultánja lázadást készít elő Anglia ellen.

— Bevonulunk Seringapatamba és elkergetjük — mondja Mornington megvetően.

— Várnunk kell, nem vagyunk még eléggé felkészülve erre a hadjáratra — válaszolja Arthur, aki egész életére magával cipeli a flandriai vereség élményét.

Richard mint polgár gondolkodik, ő mint katona. Elsősorban az erőviszonyokat és a lehetőségeket mérlegeli. Mennyire óvatosabb, higgadtabb és megfontoltabb, mint bátyja.

Egy fiatalabb parancsőrtiszt ront be izgatottan a terembe.

— Mylord, fontos jelentést hoztam!

— Tegye az asztalra — válaszol a főkormányzó unottan.

— Még nincs leírva. Legújabb hírek.

— Mi az?

— A kikötőbe egy hajó futott be arab kereskedőkkel. Komoly emberek, ismerem őket, jelentéseikben bízhatunk. Bonaparte nagy flottával és seregekkel kikötött Alexandriában!

— Nem lehet. A flottánk szétverte volna őket útközben. Hol van Nelson?

— Lord Nelson tengernagyról és őfelsége flottájáról semmit sem tudnak. Csak az az egy dolog bizonyos, hogy Bonaparte Egyiptomban van!

Bonaparte kijátszotta az angol flottát és Nelson elkésett. Az angolok ebben az időben igen gyakran késtek el. Miért? Nelson az angol józanságot és hig-

gadtságot képviselte s nem értette meg a forradalom nyugtalan, erjedő, lázas, állandóan új hatásokra törő dinamikáját, amely Bonaparte minden cselekedetét mozgatta. Nelson lehetetlennek és megvalósíthatatlannak tartotta az egyiptomi hadjáratot, mert a két flotta arányának tekintetbevételével a franciák számára kilátástalan volt. Nelson és az angolok előtt még nem világosodott meg, hogy Bonaparte éppen a kockázatban, a kalandban, az erejét meghaladó vállalkozásban éli ki magát ; az a matematikus szellem, aki valószínűségszámításban a legkisebb gyakoriság esélyeit játssza meg.

— Bonaparte Indiában akarja az angol birodalmat szívén találni — mondja elgondolkodva Richard. — Előbb fellázítja ellenünk Indiát, azután seregével idevonul. Lehetetlennek kell tartanom, hogy ez a hadjárata sikerüljön. Mégis, sok olyat vitt véghez, amiben nem bíztunk. Helyre kell állítanunk tekintélyünket, el kell kergetnünk a megbízhatatlan Tipu Sahib-ot. Nem tűrhetjük, hogy valaki ellenségeinkkel konspiráljon. Azonnal megkezdjük a hadjáratot !

— Várnunk kell — válaszolja Arthur.

— Sietnünk kell ! Nem késhetünk el, mint Nelson ! A késés vesztett csatát jelent. Mint főkormányzó, felelős vagyok őfelsége előtt, hogy Indiában nyugalom legyen és a miénk maradjon !

— Van még valami, ami a késésnél is súlyosabb.

— Micsoda?

— Hogy nem vagyunk még eléggé felkészülve. Én résztvettem a flandriai hadjáratban . . .

— Arthur, felejtse el Flandriát ! Harris tábornok seregei ágyúkkal kitűnően felszerelve Madrasban táboroznak. Minden pillanatban kiadhatom a parancsot a támadásra.

— Könnyelműség lenne. Az utánpótlásra negyvenezer ökörre van szükségünk s ennek még csak egy-

része érkezett meg. Ameddig az utánpótlást tökéletesen nem biztosítottuk, egy lépést sem tehetünk előre. Gondolnunk kell esetleges visszavonulásra is.

— Maga pesszimista. Azt hiszi, hogy őfelsége serege vereséget szenvedhet egy rablóvezér hordáitól?

»Mennyivel tapasztaltabb vagyok katonai dolgokban, mint Mornington« — gondolja magában Arthur bizonyos elégtétellel. A büszke és fölényes Richardot a testvérek egymás között »Mornington«-nak nevezték. Távol állt tőlük, atyahelyettesi mivoltában, gyors emelkedésében annyira felettük trónolónak érezte magát, hogy nem lehetett egyszerűen Richardnak nevezni. A Mornington-névbe valami óvatos gúny is vegyült.

— Tipu Sahibot nem szabad lebecsülnünk — mondja Arthur komolyan. — Általában az ellenfeleket soha nem szabad lebecsülnünk. Meg vagyok győződve, hogy legyőzzük, de gondolnunk kell váratlan eseményekre, kiszánúthatatlan mellékkörülményekre, végzetes fordulatokra ; nem kezdhetjük meg a rajtaütést a visszavonulás útjának biztosítása nélkül.

— Kioktatás? — kérdi Richard fagyosan.

— Mint az indiai seregbe osztott ezred parancsnoka engedelmeskedem a főkormányzó rendelkezéseinek. Katonai fegyelem alá tartozom és minden erőmmel, tehetségemmel igyekszem teljesíteni a rámbízott feladatokat. Tegye, amit jónak lát!

— Ha a francia forradalom tábornokai így gondolkoztak volna, nem győztek volna Jemappes-nál, nem szállhatták volna meg Belgiumot és Hollandiát. Nem lett volna olasz hadjárat, campo-formói béke, Bonaparte nem kötött volna ki Alexandriában és nem kellene nyugtalankodnunk, hogy hátbatámadja a Birodalmat. Bonaparte csak előre néz. Azért győz, mert nem is tételezi fel, hogy valahonnan vissza kellene vonulnia — hadarja Richard türelmetlenül.

— Bonaparte még nem győzte le Angliát. Egyelőre meg sem támadta. Nekünk óvatosabbaknak kell lennünk, mi többet kockáztatunk és legtöbbet veszthetünk.

Visszavágott Richardnak, akinek megjegyzése kínos pontossággal a célba talált. Nyolc hónapig tartó hajóút távolította el Londontól, a földgömb átellenes pontjára került és idesugárzik annak a Bonapartenak hatalma, aki egykorú vele. Talán a francia forradalom generálisainak van igazuk és Richardnak; csak előre nézni, a cél felé, csak a győzelemre gondolni, hiszi benne s ez a hit készteti az embert erején felüli vállalkozásokra, vagy tettekre és megmagyarázhatatlan csodákra. Ez Bonaparte titka és bizonyos mértékben Richardé is. Talán azért döcög a karrierje még mindig, mert túl körültekintő, óvatos; túlzottan lelkiismeretes és elveti magától a nagy kockázatot? A negyvenezer ökör még nem érkezett Madrasba, a trén szervezésének kezdetéig jutottak, mégis belemegy a vállalkozásba, kezdjék meg a támadást, esetleg azonnal. De Richardot most túlságosan sikerült meggyőznie.

— Menjen Madrasba. Segítsen Harris tábornoknak előkészíteni a hadjáratot. Küldjön pontos jelentéseket. Azalatt tárgyalunk Tipu Sahib-bal. Megakadályozzuk, hogy elkezdjen valami csatározást, amibe bele kellene avatkoznunk. Ő is időt akar nyerni, Bonaparte még messze van, ügynökei legfeljebb most érkezhettek Seringapatamba — rendelkezik Richard.

Arthur Madrasba hajózik. A barátságos arcok mögött bizalmatlanságot és zárkózottságot vél felfedezni. Tudják róla, hogy csak másodsorban egy ezred parancsnoka. Elsősorban a főkormányzó kéme. Becsületérzésében és lojalitásában az ilyen bánásmód ellen lázadozni kellene: de tagadhatatlan, hogy valójában Lord Mornington kéme...

Nemsokára újabb hír érkezik Egyiptom felől: Nelson, a késlekedő, Aboukirnál megverte a franciák touloni hajóhadát s körülzárta a Földközi-tengeren. De Bonaparte egyszerűen nem törődött Nelsonnal, tudomást sem vett róla. Nelsonnak nem volt szárazföldi hadserege, nem ütközhetett meg vele. Bonaparte folytatta Egyiptom megszállását. A forradalom szegénnyé tette Franciaországot, kimerítette anyagi forrásait. Bonaparte nem indulhatott szállítóhajókkal és felszereléssel megrakott szekerekkel hadjárataira, mert nem volt módja hozzá. A francia forradalom seregei a megszállott területekről táplálkoztak. Másképpen kellett harcolniok, mint Angliának. Arthur érezte, hogy Bonaparte lendületét éppen ez a rákényszerített harcmodor fogja megtörni.

1799 februárjában megindul a támadás Tipu Sahib birodalma ellen. Húszezer katona kelt útnak a welluri táborokból, a legnagyobb hadsereg, amely valaha gyarmati hadjáratban résztvett. Néhány nap múlva csatlakoznak hozzájuk Nissam népei, az egyik, angolokkal szövetkezett tartomány hadserege. Európa és Ázsia minden színpompája összekeveredett. Kockamintás, zöld- és barnaszoknyás skótok, skárlátvörös egyenruhás angolok, bengáli lándzsások, fehér-burnuszos arabok, virágos katfános sillidar lovasok, arcszínek a fehértől a sötétbarnáig mindenféle árnyalatban. A sok teherhordó és vontató állat: ökrök, szamarak, elefántok, tevék. Skót duda és trombita hangja vegyül az angol vezényszavakkal, India gazdag nyelvjárásait rekedtül kiabáló és sóhajtozó hatonák, kocsisok és teherhordók tömegében. Felvonul Anglia és »segédnépei«. Hindu törzsek, amelyek nem is olyan régen gyűlölték a fehéreket, véres harcokat vívtak függetlenségükért a betolakodottak ellen, gyűlölték az angolokat. Clive és Hastings kemény keze lesujtott rájuk, vérbe fojtotta szabadságküzdelmeiket,

amikor végre fegyvertelenül, védtelenül, kiszolgáltatva, a bosszúállás és megtorlás minden reménye nélkül visszatérhettek feldúlt falvaikba, a »kemény kéz« megenyhült és szabadságot adott nekik. Akkor vált irgalmassá, amikor kockázat nélkül elnyomó maradhatott volna. Arthur csak most tudta méltányolni a nagy Clive politikai bölcseségét, aki a legbősziltebb, legféktelenebb, legtürelmetlenebb ellenséget hűséges baráttá változtatta. Katonáinak egyrésze Ázsia népeiből került ki és saját fajuk ellen velük tart. A nagy Clive művét akarják most szétrombolni a Keletindiai-társaság vezetői. Kizsákmányolják a hindukat, hogy jövedelmüket emeljék. Sok keserű tapasztalatot kellett lenyelnie. Clive a jövőbe tekintett, az örök Anglia végtelen horizontja felé, a Társaság néhány igazgatója szemléletében a végső határ saját életének tartama. Clive rendszere még fennáll, csak helyenként vertek benne réseket. Meg kell akadályozni, hogy tovább táguljanak, különben az egész épület összeomlik. Majd beszél Richarddal. De ki az igazi úr Indiában? A főkormányzó vagy a Társaság igazgatója? Kinek van nagyobb befolyása Londonban? Tudja-e vagy akarja-e Richard kellő eréllyel képviselni Clive szellemét, az örök Anglia érdekeit, korlátolt látókörű és kapzsi kereskedőkkel szemben?

Mindig beljebb és beljebb hatolnak Bangalor őserdejébe. Az út nehéz, kínos, fárasztó, mindig végtelenebbnek látszik. Arthur vezeti a balszárnyat; altisztek panaszkodnak előtte, hogy a lőszerládákból sok elveszett. Kitűnt, hogy a kocsisok és hajcsárok a vontató állatok egyrészének nem adtak enni és néhány kocsi a járhatatlan erdőben rekedt. Mindig jobban és jobban nyilvánvaló az expedíció nehézsége. Egy katonára három kísérő esik; ezeket is kell élelmezni, táplálni, az állatokra alig jut takarmány.

A vezérkar vitatkozik, a vállalkozás nehézségei tornyosulnak. Ha Tipu Sahib most rajtuk ütne, szétverhetné az angol hadsereget és a katonák ott pusztulnának el a dzsungelben. Szerencsére Mysore szultánja taktikai okokból visszavonult. Negyvennapi vándorlás után, április 5-én Seringapatam alá érkeznek. A város körül van véve. Az angolok egy hónapig nem mozdulnak; kiéheztetéssel akarják megtörni az ellenség ellenállását. Sokáig azonban nem lehet várni. Nemsokára bekövetkezik az eső, az áradások időszaka, a védők szövetségese és a támadók elpusztítója.

Arthur azt remélte, hogy ő vezetheti a rohamot. De Harris tábornok Sir David Baird-t bízta meg, a gyarmati háborúk kipróbált katonáját, aki négy éven át mint hadifogoly sínylődött Tipu Sahib börtönében. Arthur csak a tartalékcsapatok felett rendelkezhetett. Megint elszalasztott egy kitünő alkalmat.

Az ágyúk rést lőttek a bástyákon. Megkezdődött a szuronyroham. Rekkenő déli hőségben, amikor az ázsiaiak ebédelnek és pihennek. Elől Baird, utána Wellesley katonái. A sáncon rettenetes kézitusa. Syed Gaffar, Tipu legvitézebb tábornoka elesik. Néhány percig úgy tűnik, hogy az angolok nem hatolhatnak keresztül az akadályokon. Azután mégis sikerül a katonáknak átmászniok a falakon, szuronyokkal megtisztítani az erődítményeket. A város egyrésze ég. Benyomulnak a szultán palotájába. Tipu Sahib nincsen sehol. Átkutatják a termeket, a hálószobákat, megtalálják feleségeit, gyermekeit, de Tipu Sahib nincsen sehol. Talán megszökött volna, az indiai dzsungelben bujkál, összeszedi szétszórt híveit és új ellenállásra gyüjti őket össze az angolok ellen?

A város északi kapujánál viharzott legvéresebben az ütközet. Angol és hindu katonák hullái fekszenek egymáshoz préselve, néha összeölelkezve, amikor közelharcban érte őket a halál, mintha testvérek

lennének. Egy óriástermetű hindu harcos hullájára bukkannak, fehér selyemnadrágot és zöld mellényt visel, turbánja nincs, ékszerei hiányzanak, semmiféle dísz vagy kitüntetés nem ékesíti, csak nyakáról lóg ezüst amulett. Tipu Sahib, aki katonái között, az első vonalban esett el.

A palotában megtalálják Bonaparte-nak Cairóból a szultánhoz intézett levelét. »Önnek tudomására hozták, hogy megérkeztem a Vörös-tenger partjára egy megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen hadsereggel, amely ég a vágytól, hogy Önt Anglia bilincseitől felszabadítsa. Megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem óhajomat, hogy Muscat és Mocca előttem az Ön politikai helyzetéről beszámoljanak. Sőt szeretném azt is, ha egy bizalmi emberét küldené Cairóba, hogy vele a továbbiakat megbeszéljem. Növelje a Mindenható az Ön hatalmát és zúzza szét ellenségeit.« Szegény szultán. Ahelyett, hogy kiegyezett volna az Angol Birodalommal, hagyta magát félrevezetni egy kalandor-tábornok ígéreteitől, aki határtalan becsvágyában túl akart tenni Nagy Sándoron.

Másnapra Harris tábornok Arthur Wellesleyt nevezi ki Seringapatam kormányzójává, a rangidős Baird helyett. Ez csak azért történt, hogy Lord Morningtonnak kedvében járjon? Vagy tudta azt, hogy Baird csak kitűnő katona, de Arthur a szervezéshez és a rendcsináláshoz, a bennszülöttekkel való bánásmódhoz jobban ért? Nem lehet tudni. Akik féltékenykedtek Arthurra, mindenesetre azt terjesztették, hogy a főkormányzó újból fontos állásba helyezte bizalmasát.

Seringapatamban mindenesetre sok munka akadt. A város tele volt fosztogatókkal, a lakosság már-már úgy érezte, hogy az angoloktól zsarnoknak nevezett Tipu Sahib alatt sokkal kellemesebb, nyugodtabb és biztonságosabb volt az élet. Arthur példaadásból

már az első nap négy fosztogatót felakasztatott a város főterén. Kegyetlenül és kérlelhetetlenül rendet teremtett. Egyéb halálos ítéleteket is végre kellett hajtania: agyonlövette Tipu Sahib gyönyörű, hatalmát jelképező tigriseit. Az éhes városban nem akadt számukra takarmány.

Néhány nap mulva megeredt a májusi eső, betört a monszun időszaka. Ha ez hamarabb következik be, Mysore szultánja megmenekül. Megduzzadtak a patakok és a folyók, a vadvíz elmosta volna az erdőben meghúzódó táborokat. Milyen könnyen elveszthető egy csata, még ha a serege kitűnően fel is készült — elmélkedik Arthur. Most egy megszállt város parancsnoka, vezénylő felelősségteljes állásba jutott, megvalósíthat valamit terveiből.

Melyek voltak ezek a tervek? A meghódított tartomány lakosait barátokká nyerni és biztosítani Angliát minden forrongás vagy elszakadás veszélye ellen. A nyolc hónapig tartó hajóút alatt nemcsak a hadtörténetet, a hindu nyelvjárásokat, hanem Lord Clive életművét is megtanulta.

Mornington valamennyi emlékiratát jóváhagyta. A Hydar-dinasztia elvesztette a Mysore tartomány feletti uralmát. Tipu Sahib fiait Madrasba internálták azokkal a francia legionáriusokkal együtt, akik Indiába szivárogtak, hogy az Anglia ellen lázadt szultán seregét a haditudomány legújabb európai vívmányaira oktassák.

Egyik júniusi este Wellesley ezredes Seringapatam egyik szegényes kunyhójából egy páriasorban tengődő ötéves fiucskát emel ki. Mélyen meghajol előtte, uralkodónak kijáró alázatos tisztelettel övezi körül. A kisfiút Krisna Udiaver-nek hívják, a radzsák leszármazottja, Mysore trónjának jogos birtokosa, akinek őseit Hydar Ali kergette el. Nemsokára elefántcsont trónján szultánná fogják koronázni. Nem itt Seringa-

patamban, hanem — ez újra Arthur ötlete — Mysoreban, az ország ősi koronázóvárosában. Krisna Udiaver még kisfiú, Anglia szeretetében fog nevelkedni és felnőni.

Mornington elnyerte a várva-várt kitüntetést: a király Pitt előterjesztésére Wellesley márkivá nevezte ki. Arthur tovább folytatta munkáját Seringapatamban, Mysore megbékélésére és újjászervezésére. Anyagi gondjaitól most sem szabadult meg. Seringapatam elfoglalása után 4000 font jutalmat kapott. Óriási összeg, de mint kormányzó, udvart kellett tartania s a pénz hamarosan elfogyott.

IX. Fox — Pitt ellen.

Bonaparte 1799 október 9-én kötött ki Fréjusben. Hónapokon át küzdött Egyiptomban anélkül, hogy hallott volna valamit a franciaországi eseményekről. Senki sem vádolhatja, hogy az egyiptomi kalanddal megcsalta katonáit; valóban Anglia ellen vezette őket. Malta elfoglalása után az *Orient* fedélzetéről újabb napiparancsal örvendeztette meg seregét: »Katonák, ti most egy olyan hódításra vállalkoztok, amelynek a civilizációra és a világkereskedelemre való hatása kiszámíthatatlan. A legbiztosabban és a legérzékenyebb pontján sujttok le Angliára, mielőtt neki a halálos döfést adnátok. Fárasztó menetelések várnak ránk, több csatát fogunk vívni és sikerülni fog minden vállalkozásunk, mert a Gondviselés velünk tart. Azok a mameluk bejek, akik csak az angolok kereskedelmét támogatják, akik sérelmeket zúdítanak kereskedőinkre és zsarnokoskodnak a Nilus partjának szerencsétlen lakóin, néhány nappal megérkezésünk után megszűnnek létezni. Az a nép, amellyel érintkezni fogunk, mohamedán s első hittétele így hangzik: ‚Isten

egyetlen-egy és Mohamed az ő prófétája'. Ne mondjatok nekik ellent, bánjatok velük úgy, mint ahogyan a zsidókkal és az olaszokkal bántunk, tiszteljétek ugyanúgy muftijaikat és imánjaikat, mint tiszteltétek a rabbikat és püspököket, tanusítsatok ugyanolyan türelmességet a korán-előírta szertartások és a mecsetek iránt, mint amilyet a kolostorok, zsinagógák, Mózes és Jézus-Krisztus hite iránt tanusítottatok. A római légiók minden vallást védtek. Európától különböző szokásokat fogtok találni s ezekhez kell idomulnotok.«

Ezt hirdette június 30-án katonáinak. Két évvel ezelőtt Itáliában elhitette az olaszokkal, hogy az osztrákoktól rájuk erőszakolt bilincseket töri szét, most pedig Egyiptomban a mohamedán népet szabadítja fel az idegen mamelukok elnyomása alól. Milyen magasztos feladat felszabadítónak lenni! Milyen zengő és hajlékony ez a francia nyelv!

Másnap a mohamedán nép számára kibocsátott kiáltványa már fontos árnyalatokban eltér az előbbitől. Szerencsére Alexandria lakosainak nem juthat kezébe a hadiparancs, különben furcsán vélekednének róla... Bűn az, hogy magát másképpen fejezi ki? Mennyi fínom árnyalata van a francia nyelvnek!

»Kádik, sejkek, imámok, csorbadzsik, hirdessétek a népnek, hogy mi is igazhitűek vagyunk. Nem mi kergettük el a pápát, aki háborút szított a mohamedánok ellen? Nem mi kergettük el a máltai lovagokat, mert ezek az esztelenek azt hitték, hogy Isten úgy kívánja, hogy viseljenek háborút a mohamedánok ellen? Nem mi voltunk mindig Uratok barátai (Isten teljesítse szándékait!) és ellensége ellenségeinek? Nem lázadtak fel mindig a mamelukok Uratok ellen, akit állandóan megtagadnak? Csak folytassák szeszélyeiket. Háromszorosan boldog az, aki velünk tart. Vagyonuk növekedni fog, rangjuk emelkedik. Háromszorosan

boldogok a semlegesek. Lesz elég idejük, hogy megismerjenek és mellénk sorakozzanak. De jaj annak, háromszorosan jaj, aki a mamelukokért fog fegyvert és ellenünk fordul! Semmi remény nem marad számára és el fog pusztulni!«

A merész kaland sikerült. Elfoglalta Egyiptomot és bevonult Palesztínába. Itt már az igazhitűből rajongó és jámbor kereszténnyé változott. Tökéletesen tudott hozzáidomulni a körülményekhez. Csak Szíria megszállása mondott csődöt. Saint Jean d'Acre-nál megállították az angol Sidney Smith török seregei. Ezek az átkozott mohamedánok nem hiszik el, hogy valamennyiüknek mellette van a helyük.

Tudta, hogy ez a vereség felforgatja terveit, de erről nem volt szabad még vezérkarának sem tudni. Damaskusba akart menni, azután elfoglalni az Eufrátesz völgyét, a perzsa sahtól pénzzel és fenyegetéssel kierőszakolni, hogy engedje átvonulni és Indiában támadni Angliára. (Napiparancsában nem hazudott katonáinak.) Milyen jól előkészített mindent. Tipu Sahibot fellázította a madrasi főkormányzóság ellen és segítséget igért neki. Most irányt kell változtatnia. Csináljon Tipu, amit akar; nem érdekli többé.

Aboukir elfoglalása után egy csomó újság került kezébe. A helyenként homályos és egymásnak ellentmondó jelentésekből azonnal megértette a helyzetet. Nem az nyugtalanította, hogy Scherert megverték az Adige-nél és Itália elveszett, hanem, hogy a direktóriumban újra valami változás készül, esetleg államcsíny, forradalom és ő ebből kimarad, ha távol tartózkodik. Most már pontosan mérlegelni tudta Nelson flottájának jelentőségét, Anglia tengeri erejét s azt, hogy hiába foglalta el Egyiptomot, elvesztése hónapok kérdése. Ő meghódított egy országot, ha idejében eltávozik, a vereséget tehetetlen utódjának a rovására fogják írni...

Különös szerencséje volt, hogy hajóját nem fogták el az angolok. Könnyű lett volna. Az angol flotta gyakran követett el megmagyarázhatatlan ügyetlenségeket s élete végén, Szent Ilonán elég ideje maradt arról elmélkedni, hogy bizonyos balszerencsével erre a kietlen, tikkadt, sziklás szigetre tizenöt esztendővel hamarább is kerülhetett volna.

Fréjus és Páris között utonállók kifosztották kocsiját. Lyonban találkozott bátyjával, Joseph-fel. Többet beszéltek családi dolgokról, mint politikáról. Joséphine újra botrányosan csalta, állandóan egy Hippolyt Charles nevű jóképű huszárral mutatkozott; nyilvánosan, Páris szemeláttára szarvazta fel. Azonkívül gazdag bankároknak és kereskedőknek sok pénzért kijárásokat vállalt, befolyásos, volt szeretőinél. A kényelmes, élveteg Barras és Joséphine, mind a ketten egyformán szerették a fényűzést és a pénzt. Bonaparte tombol, válásról beszél.

Párisi házát üresnek találja. Ez a szép kertes ház a rue Chanteraine-ben állott s a figyelmes városi tanács az utcát a campo-formiói békekötés után rue de la Victiore-nak keresztelte el. Joséphine eléje utazott, hogy kimagyarázkodjék, előbb találkozzék vele, mint Joseph, de rossz utat választott s így elkerülték egymást. Bonaparte bezárkózik szobájába s másnap nem nyit ajtót visszatérő feleségének. Ekkor Joséphine két gyermekét: Eugène-t és Hortense-t küldi hozzá, hogy előtte anyjuk mélységes bűnbánatát kifejezzék. Bonaparte érzi ennek a rosszul rendezett színjátéknak mesterkéltségét, émelyítő ízét. Más asszony, aki állandóan csalja az urát, legalább hűségesen kitart mellette, amikor távol van, amikor életveszély közt háborúban küzd. Mégis megbocsát Joséphine-nek érzelemből és hideg, számító megfontolásból. Megbocsát neki, mert szereti s megbocsát, mert tudatában van, hogy be-

folyását céljai érdekében remekül felhasználhatja, míg gyűlölete meghiúsíthatja terveit.

Mialatt Talleyrand-nal, Fouché-val, az óvatos és gyáva Sieyès-szel tanácskozik, néha, mint beavatott, Joséphine is jelen van. Bonaparte nyugodt, Barras, aki ellen összeesküdtek, semmit sem fog sejteni. Joséphine nem szentimentális. A régi szeretőért, a multért nem áldozza fel a jelent és a jövőt.

A brumaire 18-án (november 9) megindított államcsíny másnap este tizenegy órakor már sikeresen befejeződött. A történetírók azóta megállapították, hogy a legkönnyelműbben és legügyetlenebbül előkészített államcsíny volt, de mit számít mindez, amikor megnyerte. Az ember csak szerencsétlenségében hiszi azt, hogy a végzet, a körülmények, a véletlen ellene fordult, a diadalt természetesnek, indokoltnak és magától értetődőnek tartja.

Bonaparte erre az alkalomra remek beszédeket készített. Ezek a stilisztikai csemegék máig fennmaradtak és összegyüjtött művei között olvashatók. Nem teljesen úgy, ahogy elhangzottak, hanem ahogy el szerette volna őket mondani. A saint-cloud-i kastélyban az ötszázak tanácsa előtt belesült szónoklatába. Ez megint nem számított, mert az államcsíny mégis sikerült.

Amikor brumaire 18-án a Tuileries-ben fogadta Bottot-t, Barras titkárát, akit gazdája küldött, hogy megtudja végre a tábornok szándékait, szenvedélyes, fellengző és dagályos szóáradattal fogadta. »Mit csináltatok ezzel a Franciaországgal, amelyet ilyen tündöklőn hagytam itt nektek! A békességben hagytam itt, újra háborúban találtam: győzelmeket hagytam, vereséget találtam: Olaszországból hozott milliókat hagytam nektek s mindenhol fosztogatást találtam és nyomort. Mit csináltatok a száz millió franciával, társaimmal a diadalban, akikkel együtt voltam? Meghaltak valamennyien.«

Egy miniszteri titkár a komoly hadsereggel rendelkező tábornok efféle kitörésére nem szokott tudni válaszolni, még akkor sem, ha az rosszul mondta el és nem volt igaz. Bottot zavarodottan távozott és estére Barras már nem volt direktor. Lemondásáért magas végkielégítést kapott: az államcsíny óvatos szerzői, ha csak lehetett, biztonságosabbnak tartották, hogy szuronyok helyett aranyat alkalmazzanak céljaik elérésére. Másnap délután két órakor mondotta el Bonaparte emlékezetes beszédét, a saint-cloud-i kastélyban az öregek gyülekezete előtt. »Alkotmány! meggyaláztátok fructidor 18-án; meggyaláztátok floréal 22-én; meggyaláztátok prairial 30-án. Alkotmány! minden párt segítségül hívja és mindegyik megvetette, már nem lehet számunkra az üdvözülés eszköze, mert senki sem tiszteli. Nép képviselői, ne lássatok bennem egy nyomorult intrikust, aki képmutató álarc mögé rejtőzik. Bebizonyítottam a Köztársaság iránti odaadásomat és minden színlelés felesleges...« Bonaparte kitűnően érezte, hogy az alkotmány védőjeként kell fellépnie, ha az alkotmányt személyes hatalmáért szét akarja taposni.

A nemzetgyűlés Bonaparte beszédét hazugnak és veszedelmesnek tartotta és őt magát törvényen kívül helyezte. Bonaparte elsápadt, elvesztette önuralmát s csak Lucien higgadtságának és Murat katonái szuronyának köszönhette, hogy legnagyobb bukás helyett megszerezte magának a diktatúrát.

Mint első konzul kibocsátotta szokásos hangú proklamációit a francia néphez és seregeihez. Mint aki még nagyon frissen bírja a hatalmat, bizonytalannak érezte magát s feltétlenül valamilyen külpolitikai sikert akart elérni. Hadjáratot nem vezethetett, erre most nem volt meg a lehetőség. Előbb újjá kellett volna szerveznie a seregeket, új puskákat és ágyúkat gyártani, megvárni a tavaszt, de személyes biztonsági

okokból nem akart várni. December 25-én, amikor a a francia hadsereghez intézett kiáltványában így ír: »Katonák! Többé nem a saját határaitokat kell megvédenetek, hanem ellenséges országokat kell megtámadnotok« — ugyanaznap III. Györgynek, Anglia és Irország királyának szerény hangú üzenetben békét ajánl. »Hogyan lehetséges, hogy Európa két legfelvilágosodottabb, leghatalmasabb és legerősebb nemzete, noha csak biztonságukhoz és függetlenségükhöz ragaszkodnak, a tekintély hiú ábrándjaiért feláldozzák kereskedelmük hasznát, belső jólétüket, családjaik boldogságát? Nem érzik-e, hogy a béke az első szükséglet, a legnagyobb diadal?«

Bonaparte jól tudta, hogy Pitt kérlelhetetlen és nem békül, de az ellenzék vezére és a parlament egyik legszenvedélyesebb szónoka, Charles James Fox, franciabarát és meg van fertőzve a forradalom tanaitól, amelyet elméletben még képvisel a konzulátus is. Hátha megbuktatja Pittet Fox s elfoglalja helyét? Ekkor Angliának egy elvetemült, pénzsóvár, kártyás miniszterelnöke lesz, aki talán anyagilag is befolyásolható. Fox és Talleyrand, milyen hasonló jellemek, Bonapartet a sikerült államcsíny külügyminiszterének karjaiba hajtotta, szerette hallgatni tanításait s egyben rettegett tőle, megbízhatatlannak és hűtlennek tartotta, — kellemes lett volna számára, ha III. Györgynek is megvan a maga Talleyrandja... Ha az angol parlament elveti a békeajánlatot, a közvéleményben Franciaországnak kedvező viták pezsdülnek, ellentétek robbannak ki, hasadás keletkezik.

Az angol kormány visszautasította az első konzul békeajánlatát. Február 3-án Dundas államtitkár az alsóház elé terjesztette Bonaparte üzenetének szövegét és a rá adott választ. Pitt mereven és szárazon, ahogyan beszélni szokott, kifejtette, hogy az angol kormány miért nem bízhat a francia diktatúrában. »Bonaparte

megszegte esküjét: megsértette hűségesküjét, amely a harmadik év alkotmányához fűzte... Bonaparte nyiltan hirdette, hogy véleménye szerint Nagy Britannia és Franciaország kormánya egyszerre nem létezhet. Bonapartenak nem érdeke, hogy őszintén tárgyaljon, ha mégis békét kötne, megszegné. A béke összeférhetetlen, zsarnokságra támaszkodó katonai rendszerével.« Utána Fox jelentkezett szólásra. Lángoló volt és szenvedélyes. Részletesen ismertette az angol-francia viszonyt XIV. Lajostól a direktóriumig és a béke megbontásának felelősségét saját hazájára hárította. Beszélt a délibábos angol illúziókról, amellyel lebecsülték az ellenfelet. »Nem ismételtük-e öt esztendeje szünet nélkül, hogy Franciaország nem a szélén, hanem a fenekén van az államcsődnek?« Beszélt arról, hogy az angol közvélemény nem bocsátja meg Bonaparte erőszakosságait, de szemet húny szövetségeseinek sokkal nagyobb kegyetlenkedésein. »Most, uraim, hogyan viselkedtek szövetségeseink Lengyelországban? A franciák atrocitásai Olaszországban, Svájcban, Egyiptomban, ha úgy tetszik sokkal céltudatosabbak és embertelenebbek, mint az, amit Oroszország, Ausztria és Poroszország Lengyelországban elkövetett? Hagyjuk szerencsétlen Varsót és különösen Prága nevű külvárosának nyomorult lakóit? Mit értettünk ezeknek a nagylelkű hősöknek a viselkedéséből, akikhez úgylátszik Bonaparte, nem volt hasonlítható? Azok bevonultak Prágába, Varsó legsűrűbben lakott külvárosába, rászabadították katonáikat a nyomorult, fegyvertelen és ellenállásra képtelen népre. Férfiak, asszonyok, gyerekek, sőt anyamellen csüngő csecsemők egyformán estek áldozatául a vérfürdőnek. Ezreket közülük mészároltak le embertelenül és kéjelegve. Miért? Mert csatlakozni mertek ahhoz a kívánsághoz, hogy javítsanak sorsukon és használhassák alkotmányukat...« Beszélt még Fox a zsarnokságok

időtartamáról. Ezek sokkal hosszabbak és ellenállóbbak, mint ahogyan elképzelik. Helytelen és célszerűtlen egy rendszerrel való tárgyalás gondolatát csak azért elvetni, mert az diktatúra. »Uraim, most sokat hallottak, a katonai diktatúrák rövid élettartamáról... Nem volt Julius Caesar rendszere katonai diktatúra? Mégis hat vagy hétszáz évig tartott. Sajnos, a katonai diktatúra természetében rejlik az állandóság és nem igaz, hogy a bitorló életétől függ. Jóllehet, hogy a római császárok felét meggyilkolták, a katonai diktatúra mégis tovább tartott és félek, hogy ez így lesz Franciaországban is. Ha Bonaparte eltűnne a színpadról, hogy utat engedjen talán Berthier-nek, talán egy másik tábornoknak, miben befolyásolná ez a francia diktatúrát, vagy a mi viszonyunkat ehhez az országhoz?

Őszintén hitte-e Fox, hogy a brumairei államcsíny rendszere túléli Bonapartet s nem függ személyes erejétől, egyéniségétől? Vagy csak azért hirdette, mert Pittnek ellent kellett mondania féltékenységből, elvakultságból? Mert Pitt jelleme az ellentéte volt az övének s nem haladhattak ugyanazon az úton? A nagyvonalú és hatásos beszéd mégis célt tévesztett. Nem tudott pártot robbantani és kormányt buktatni. Az alsóház Pittnek 265 szóval 64 ellen bizalmat szavazott.

X. Egy angol tábornok Indiában.

1801 évének elején Arthur Ceylonban állomásozik. Már múlt esztendőben így írt neki Richard: »Bizonyos kötelesség teljesítése arról győzött meg, hogy ön az erre alkalmas ember, amennyiben Mysore-ban nélkülözhető.« Utána néhány hónapra megérkezett a parancs, hogy hajózzon Ceylonba. Milyen feladatot kell majd teljesítenie, arról fogalma sincs. Érzi alárendelt helyze-

ténak minden keserűségét. Richard nem úgy érintkezik vele, mint ahogyan testvére elvárhatná, hanem mint egy alacsonyrangú katonával. Hová vezénylik? Mauritius szigetére, Batáviába vagy talán Egyiptomba? Vagy Richard azért nem fedheti fel előtte terveit, mert angol birodalmi szempontból szintén csak alárendelt helyzetet tölt be és várja Londonból a parancsokat?

Februárban kiköt egy hajó és lepecsételt borítékot adnak át neki: Wellesley márki küldi Calcuttából. A borítékban egy másolat: Dundas államtitkár utasítása India főkormányzójához. Abercromby hajóhada megindult Egyiptom felé, hogy kikergesse a franciákat. Egy második, Indiából jövő sereg Arábia felől fogja hátbatámadni a megszálló seregeket. Arthurnak csapataival Mokka kikötőjébe kell hajóznia, hogy az utóbbihoz csatlakozzék.

Megint a civilik küldenek a katonáknak ostoba utasításokat, — gondolta magában Arthur. Mióta Ceylon szigetén, Trikomaliban állomásoznak, a csapatok felélték az élelmiszertartalékokat. Így kockázatos lenne újabb hadjáratba belemenni. Elhatározza, hogy csapataival Bombayba hajózik.

Az átkelés alatt újra ideje nyílik megfontolni, hogy helyes utat követ-e túlzott óvatosságával. Bonaparte egyiptomi vállalkozását előre bukásra ítélte. S Bonaparte kijátszotta az angol flottát, visszavezette seregeit Franciaországba, szétkergette az ötszázak tanácsát, a direktóriumot és mint első konzul, a hadsereg fölött és a közigazgatásban korlátlan hatalomra tett szert. Ő mint gyarmati tartományi kormányzó, alárendelt helyzetben ostromolja az érvényesülés útját. Ha valaki megkérdezné tőle, hogy ismerve Bonaparte sikereit, vállalna-e hasonló kockázatos egyiptomi expedíciót, gondolkodás nélkül tagadó választ adna. Bonaparte és ő, két ellentétes temperamentum; az egyik

nyugtalan kalandvágyó, nagyratörő, kockázatokat kereső és személyes politikát csináló, a másik higgadt, józan, óvatos, megfontolt. Ha ő lenne az angol hadsereg főparancsnoka, egy könnyelmű, kellően elő nem készített lépéssel az egész birodalmat döntené veszélybe, Bonaparte csak saját uralmát. Bonaparte képviseli a még mindig erjedő forradalmat, ő az évszázadok alatt kialakult angol alkotmányt és rendet. Vagy talán helytelen ilyen temperamentumbeli és jellembeli különbségekkel határvonalat vonni? Bonaparte a korlátokat és törvényeket felrúgó zseni, ő pedig a középszerűség? A mai nyugtalan kor a szertelen zseniknek kedvez? Richard parancsának nem engedelmeskedett, mert oktalannak és végzetesnek ítélte. Talán éppen ez a lázongás az első önálló és bátor cselekedete s ez fogja karrierjét megindítani?

A következő év májusában, amikor Arthur újra a seringapatami palotában székel, elég ideje nyílik elmélkedni azon, hogy az emberi sorsot mennyire a szerencsés véletlen igazgatja. Ha egy váratlan esemény közbe nem lép, most nem itt lenne, hanem valahol a Vörös-tenger fenekén.

Bombayban Richard nem bünteti meg engedetlenségéért, nem is árasztja el szemrehányásokkal, hanem úgy rendelkezik, hogy az egyiptomi expedícióban Arthur csak másodrangú szerepet vállalhat: mint Sir David Baird főparancsnok helyettese. A nyugodt lelkületű Arthur dührohamot kap. Öccsét, Henryt, aki Richard titkára és bizalmasa, panaszos levelekkel árasztja el. »Elmozdításomat vagy saját hibámnak, vagy a főkormányzó érzelmi ingadozásának tulajdoníthatom. Nem loptam, bűnt sem követtem el, mégis megváltoztatta döntését.«

Arthur leveleiben Richardot enyhe gúnnyal, Morningtonnak nevezte, akkor is, amikor már Wellesley márkivá lett. Most az öccséhez intézett magánleve-

lében a »főkormányzó«-ról beszél, hogy ezzel is megtagadja vele testvéri kapcsolatait.

Richard azonban merev és határozott: az expedíciót Baird vezeti, ha ez Arthurnak nem tetszik, térjen vissza Seringapatamba, de ne vitatkozzék vele, ne próbálja rendelkezései megváltoztatására bírni.

Arthur megadja magát. A lázongások időszaka elmúlt, újra engedelmes katonává válik. Mit tett volna ez esetben Bonaparte? Felvonult volna seregével Calcuttába s elmozdította volna hivatalából a főkormányzót? Arthur előtt megvilágosodik az az óriási különbség, amely őket elválasztja. Bonaparte a cél érdekében megdönti a törvényt: ő az angol király lojális alattvalója, ragaszkodik a koronáról kisugárzó mérséklő erőhöz, hűséges az alkotmány iránt, teljesíti a parancsot, még ha százszor meg van győződve is, hogy különb katona Bairdnál. Hetek telnek el a készülődésekkel. A skorbutos matrózokat másokkal kell helyettesíteni. A hajók gyomrát tele rakják élelmiszerrel, fegyverekkel és vízzel. Hatezer katona felszerelése sok körültekintést igényel.

Néhány nappal az indulás előtt, Arthur vörös foltokat észlel testén. Láz és rettenetes viszketés kínozza. Súlyos bőrbajt kapott, kórházba szállítják s nem is gondolhat a hadjáraton való részvételre.

Baird és a hajók nélküle indulnak el. Sokáig semmi hír sincs róluk. Amikor visszanyeri egészségét, újra elfoglalja hivatalát Seringapatamban.

Most a kormányzói palotában olvassa a legújabb hírlapokat és Richard jelentéseit. A *Susannah* nevű hajó, amelynek őt kellett volna szállítania, a Vörös-tengeren vihar következtében elsüllyedt, a legénység és a katonák mind egy szálig elpusztultak. Mi történt Bairddal? Rettenetes hajóút után, a rekkenő hőségű arab sivatagon átvonulva, megérkezett Rosettába, az

angol főhadiszállásra. Itt kellett értesülnie arról, hogy Menou francia tábornok, a meggyilkolt Kléber utóda, már két nappal ezelőtt kivonult Egyiptomból. Baird és az angol seregek egyrésze újra elkésett. Ha ő is e hadjárat áldozatai közt lett volna, hiába pusztul el. Milyen szerencsés pillanatban lett beteg. Mi lesz Angliával, ha ilyen sokáig felesleges hadjáratokban őrli fel erejét...

Európában Bonaparte felszabadította a háború démonát, de Indiában most béke van. Arthur egy időre eltemeti katonai ambícióját, hivatalnok, aki újjászervez egy tartományt és barátokat akar nyerni az Angol Birodalomnak. Arthur néhány hetes Indiai tartózkodása után így írt Richardnak Londonba: »A benszülötteket, amennyire észlelhettem, éppen fordítva jellemzik. A legaljasabb és legravaszabb fajhoz tartoznak, amelyet valaha megismertem, vagy amelyről valaha olvastam. Még nem találkoztam hinduval, akinek egyetlen jó tulajdonsága lett volna és a mohamedánok még rosszabbak. Nyoma sincs bennök az alázatosságnak vagy hűségnek. Tagadhatatlan, hogy az európaiak cselekedetei rettegni tanították őket, de ahol a benszülöttek vannak többségben, ha lehet, mindörökre elpusztítják az európaiakat s az egymással szemben alkalmazott szokásaik és cselekedeteik a legborzalmasabbak, amelyekről valaha hallottam.« Arthur visszaemlékezik erre a levélre és szeretné megsemmisíteni. Kár, hogy Richard irattárában van, vagy Londonban az Indiai Hivatalban. Milyen helytelenül ítélt akkor, friss benyomásai után. Indiában a páriák és nincstelenek több milliónyi tömege jóindulatú, a rajtuk uralkodó kényurak és fehér hódítók tették őket kegyetlenekké. Nevelni kell őket és felemelni emberi mivoltukban: bebizonyítani, hogy a hódítók megértőek, humánusak és igazságosak.

A nyugodt, szenvtelen, ridegnek tartott Wellesley ezredest hogy elönti néha az indulat. Például mikor hírül hozzák, hogy egy magasabbrangú angol tiszt egy hindut falhozkötve korbácsolt meg, hogy lovának takarmányt szerezzen tőle. Arthur a bűnöst haditörvényszék elé állítja. »A tettesnek tudnia kellett volna, hogy egy olyan csapathoz tartozik, amely a lakosság védelmére, nem pedig elnyomatására tartózkodik az országban« — írja rendelkezésében.

A Társaságot állandóan pénzért ostromolja. Rupiák kellenek, újra rupiák. Bambuszgyékények, hogy a korhadozó barakkokat befedjék, fa, katonai őrházak építésére, új egyenruhák és cipők, orvosság a bennszülötteknek. Rupiák, hogy az utakat és hidakat építő munkásokat kifizessék. Szigorú és költséges egészségügyi rendelkezéseket hoz. Fehérek és bennszülöttek halálozási statisztikája állandóan csökken.

Hogyan él a kormányzó? Egyszerűen és szerényen. Az ebédek nem olyan bőségesek, mint a calcuttai kereskedőknél. A vendégek szinte szegényesnek és állásához nem méltónak tartják étkezéseit. Ebéd után rendszerint biliárdozik. Este gyakran műkedvelő színielőadásokat rendeznek. Előadják például Schiller »*Haramiák*«-ját. Schiller a korszellem, a szabadság költője, nemcsak Német- és Franciaországban, de Angliában is divatban volt.

India klímáját nagyszerűen bírja. Nem zavarja sem a szárazság, a hőség, sem a végnélküli, idegölő esők és áradások időszaka. Szerelmi kalandba keveredik egyik tüzérszázados feleségével. Sokat pletykálnak és senki semmi bizonyosat nem tud. Évtizedekkel később, amikor Arthur, mint öreg, a politikai hatalomból kiszoruló Wellington herceg, Junot marsall feleségének, Abrantès hercegnőnek az emlékiratait fogja olvasni, megtudja, hogy Bonapartenak Egyip-

tomban szintén egyik századosa feleségével volt viszonya.

Wellesley márki Audh tartományt is a Keletindiai Társaság fennhatósága alá helyezte. Ide Henryt nevezte ki alkormányzónak. A Wellesleyk családi politikája látszólag kitűnően sikerült. Csak látszólag . . .

Richard és Arthur között a viszony még mindig feszült. A főkormányzó nem tudja megbocsátani öccsének, hogy Ceylonba küldött rendelkezését megszegte. Arthur pedig neheztelt, hogy az egyiptomi expedíció parancsnokául Bairdot nevezte ki.

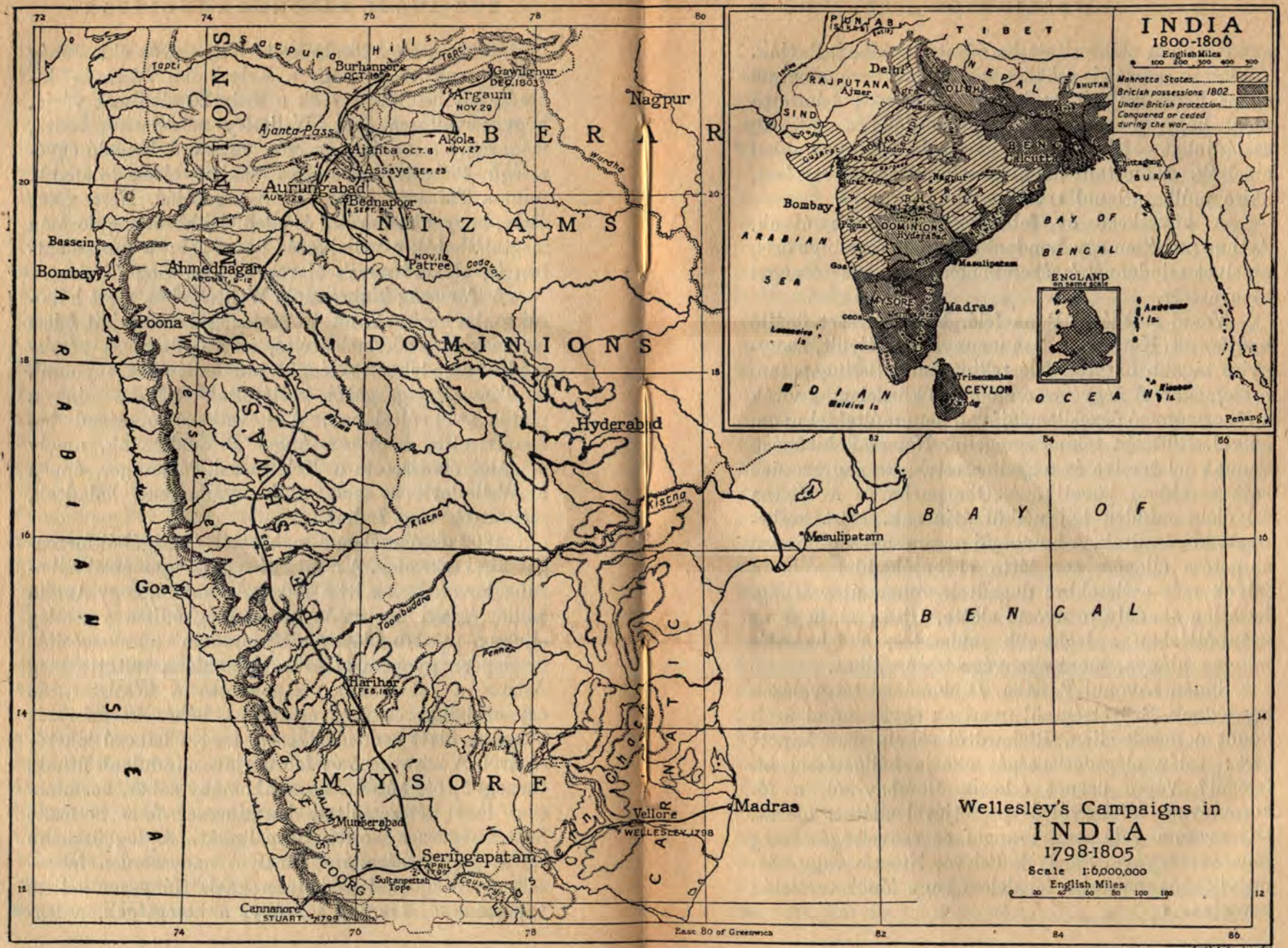
Richard, mint valami uralkodó trónol Calcuttában. Új palotát építtetett a legdrágább márványból. A főkormányzó hivatalával jár, hogy a maharádzsákat elkápráztassa fényűző életmódjával. Ezt a társaság igazgatói is természetesnek és célszerűnek tartják. De mire való Richard másik, óriási költséget felemésztő ötlete? Főiskolát szervez, ahol hindosztán és mohamedán jogot, indiai történetet és hat nyelvet, arabot, perzsát, szanszkritot, urdut, bengálit és mahrattit oktatnak. Elég, ha egy kereskedő hazája nyelvét ismeri, tanuljanak a bennszülöttek angolul, vélik a Társaság urai. Wellesley márki jobban tudja, mint kortársai, hogy Anglia csak úgy nyerheti meg a birodalomhoz tartozó országok bizalmát, ha tisztviselői a nép nyelvén beszélnek.

A Wellesley testvérek azt hitték, hogy állásuk a miniszterelnöktől függ. Nem mérték fel eléggé horderejét annak, hogy az államban egy második állam is uralkodik: ez a Keletindiai Társaság. A tizenkilencedik század legelején vagyunk. Még több évtized fog eltelni, míg közgazdászok, társadalombölcselők, politikusok leleplezik, megvilágítják, feltárják, mennyiségtanilag meghatározzák a történeti események láthatatlan rúgóit: a plutokrácia álruhába

bujtatott hatalmi törekvéseit. Wellesleyék ekkor még nem gyanították, hogy a Keletindiai Társaság kiábrándult belőlük, s csak a kedvező alkalmat várja, hogy felváltassa őket. Wellesley márki nem tudta, még, hogy a zseniális, szívós, vakmerő, lángoló egyéniségű Pittnek a hatalma sokkal bizonytalanabb, mint a Társaság bármelyik igazgatójáé. Nem vette észre, hogy Pitt barátai és ellenfelei között egyformán megtalálhatók e vállalkozás ügynökei; a parlamentben is, előkelő nevek álarca mögött meghúzódva.

A Társaság kiábrándult Wellesleyből, mert háborúi sokba kerültek, mert oktatásügyi reformjait feleslegesnek és meddőnek ítélte, mert emberséges bánásmóddal nem lehetett eléggé a munkabéreket lenyomni. A Társaság igazgatói korlátoltak voltak, mint a plutokraták általában. A következő évszázad bebizonyította, hogy az Angol Birodalomnak, amely magába olvasztotta a Keletindiai Társaságot, éppen a Wellesleyk s azok, akik nyomukban haladtak, mentették meg Indiát...

1802 októberében a mahratták országából forrongás hírei érkeznek. A hindu kényurak egymással háborúba keveredtek s itt a kedvező alkalom, hogy Anglia India északi tartományait is meghódítsa s esetleg eljusson a Himalájáig. Mysore-ban a mozgósítás meglepően gyorsan sikerült. Nemhiába töltötte meg Arthur a raktárakat, szaporította a készletet, az egyenruhákat és fegyvereket. A békés kormányzás időszaka alatt sem feledkezett meg a háború lehetőségéről. A következő év februárjában indulnak útnak. Összegyüjtött hétezer kocsirakomány zabot, harmincezer font kétszersültet, harmincezer font besózott húst, négyezer hordó rizspálinkát. A legbüszkébb egészségügyi századára, amelyet nagyszerűen felszerelt orvosságokkal és kötszerekkel. Hányszor kellett tapasztalnia, hogy a járvány, a betegségek, a leg-

INDIA
1800-1806
English Miles
Mahratta States
British possessions 1802
Under British protection
Conquered or ceded during the war
Wellesley's Campaigns in
INDIA
1798-1805
Scale 1:6,000,000
English Miles
Satpura Hills
Burhanpore
Gawilghur
Argaum
Nagpur
Ajanta Pass
Ajanta
Akola
Assaye
Aurungabad
Bednapoor
Patree
Bassein
Bombay
Ahmednagar
Poona
Hyderabad
Masulipatam
Goa
Harihar
Mysore
Madras
Vellore
Seringapatam
Sultanpettah Tope
Cannanore
Mungerabad
Coorg
Malabar Coast
Carnatic
Arabian Sea
Bay of Bengal
Deccan
Nizams Dominions
Mahratta Dominions
Tibet
Nepal
Bhutan
Punjab
Rajputana
Sind
Delhi
Bengal
Calcutta
Burma
Ceylon
Penang
England on same scale
East 80 of Greenwich

gondosabban előkészített hadjáratot csődbe juttatják. A kísérők számát is csökkenteni kellett. Seringapatam elleni hadműveletét majdnem végzetesen bénította meg, hogy a benszülött teherhordók és katonák családjukat — feleségüket és gyermekeiket is magukkal cipelték. A mostani háborúban csak az vehet részt, akire múlhatatlanul szükség van.

A következő év februárjában kelnek útnak. Arthur zsebében egy Londonból kapott okmányt őriz, amelyet mindennél értékesebbnek tart: vezérőrnagyi kinevezését.

Vonul seregével Puna felé. Először vezet önálló hadjáratot. Katonai tudása mennyire elmélyült, menynyire tágabb határok felé tekint, mint Seringapatam ostromakor. A négyéves csalódás és küzdelem, a viták a főkormányzó őexcellenciájával, nem múltak el nyom nélkül. Büszkén tekint seregeire. Nemcsak kitűnően vannak felszerelve és fegyelmezettek, de nagyszerűen zárt sorokban követik. A Ghatpurba és a Kistna folyókon minden baj nélkül átjutnak. Most keskenyek, kiszáradtak. A bombay-i parancsnokság minden sürgetése ellenére sen látta el hajóhaddal s ha a folyók már szélesebbre dagadtak volna, újra áthághatatlan akadály tornyosul előtte. Újra érzi, hogy az utánpótlásban a legkisebb mulasztás, a felszerelés minden hiánya, mennyire végzetessé válhat.

Simán bevonul Punába. Diplomáciai tárgyalások kezdődnek. Szövetségesül nyeri az egyik indiai uralkodót a másik ellen. Richardtól sokáig nem kapott hírt: talán elégedetlenségét akarja hallgatással kifejezni? Végre üzenet érkezik Bombay-ból, a főkormányzó aláírásával és pecsétjével ellátott okirat. »Kinevezem valamennyi angol és szövetséges sereg főparancsnokává, amelyek Peisva, Nissam vagy bármelyik más mahratta fejedelem vagy főnök területén harcolnak.«

Arthur szeretetet és melegséget kezd érezni szívében bátyja iránt. Talán mégis igazságtalanul ítélt róla. A szorgalmasan törtető és rideg Richard elsőnek ismeri el érdemeit. A ceyloni incidens mindörökre el van felejtve.

Még dől az indiai eső, nem mozdulhatnak ki a táborból. A monsun-időszakkal vége szakad a diplomáciai mesterkedéseknek is. Vonulnak tovább észak felé. Még nem állt el teljesen az eső, amikor Ahmednagar elé érkezik. Sietni kell tovább. Nem régimódi kiéheztetéssel akarja elfoglalni a várost, hanem katonai virtussal. Alighogy négy tizennyolcfontos mozsarával megnyítja a tüzet, rohamra indítja seregét a bástyák ellen. Az erődítmény három nap alatt elesik.

Szeptember 21-én Badnapurban táboroznak. A táj sziklás, kietlen, vad. Szakadékok törik meg a a hegyláncokat. A keskeny ösvényeken haladhatnának előre, de minden könnyelmű mozdulattal csapdába kerülhetnek. Nyolcezer katonája van s ebből csak ezerötszáz európai. Mégis sikerül seregével egy szűk völgyön keresztültörnie. A mahratták, negyven-ötvenezer jól felfegyverzett harcos, úgy látszik, Assaye körül helyezkedtek el.

Várja meg Stevenson segítő seregét? A mahratták is utánpótlást nyerhetnek. Gyors támadást határoz, rohamot vezényel. A vörösegyenruhás gyalogosok elsöprő szuronytámadásra indulnak. Sebesülteken és hullákon gázolnak keresztül s áttörik az ellenség arcvonalát. Egyszerre a mahratta sebesültek és halottak feltámadnak, hátulról tüzelnek az angol seregre. Erre az ázsiai harcmodorra nem számítottak. A második roham kíméletlen és kegyetlen. Minden földrebukó mahrattát átszúrnak szuronyukkal; a katonák életösztöne védekezik a tetszhalottak támadása ellen. Arthur az utolsó tartalékának, a mysorei lovasságnak élére áll. Már két lovat lőttek el alóla, de ő még sértet-

len. Az az érzése, hogy nem fogja golyó, testét nem járja át lándzsa, mindig a lova fog helyette elpusztulni. Az angolok is két arcvonalon küzdenek, a seregeik már nincsenek csatarendben. Ha a mahratták friss tartalékokkal rendelkeznének, könnyen leverhetnék őket. Kevesen vannak, a csata eldöntetlennek látszik. Áttörtek, de a matematika törvényei szerint nekik kell felőrlődniök. A válságos pillanatban érkeznek Maxwell ezredes dragonyosai és eldöntik az ütközetet. Még egy utolsó roham és a mahratták szétszórják fegyvereiket és menekülnek.

Nincs meglepve, hogy sértetlen maradt. Bízott szerencsecsillagában. De a nagyszerű Maxwell ezredes elesett, legkedvesebb tisztjei elpusztultak, seregei rettenetes veszteséget szenvedtek. Éjszaka halott tisztjei ravatalánál virraszt. Első önálló haditettét vitte végbe, ő az assayei győztes és nem érez örömet. Ez a katonaélet, nem tehet szemrehányást magának, ő választotta. Eltorzult arcú hullák, végtagnélküli rokkantak, borzalmas sebesültek. A legbátrabb is sír fájdalmában, mint a gyerek, sóhajt, akár az aggastyán. Vér, halál, pusztulás. Nem tud uralkodni magán és gyűlölni kezdi Richardot. Mert márványpalotájában milyen távol van mindettől. Csak a jelentéseket olvassa, legmagasabb megelégedését fejezi ki, de fogalma sincs róla, hogy ők mit vittek véghez s mit jelent az a szó, hogy háború. Gyönyörű jelentésben fogja méltatni Maxwell áldozatkészségét és érdemeit, de Richard nem értheti meg, hogy mit tett Maxwell s hogy milyen kockázatot vállal magára ő is. A stilisztikai méltatás aránylag könnyű és kockázatmentes.

Egy varázslónő az assayei győztesnek hódolata jeléül Dzsingisz kán kardját nyujtja át és fényes hadvezéri pályafutást jósol. Arthur kételkedő szellem. A kardról nem hiszi el, hogy Dzsingisz kán harcolt vele s ami a jövendölést illeti, a megvert nép varázsló-

nője a győztes hadvezérnek mindig diadalt jósol, ravaszságból és óvatosságból.

A halottakat eltemetik, a sebesülteket hátrahagyják. Maxwellről és vitéz katonáiról meg fog emlékezni a történelem, de ők most nem érnek arra rá, hogy a veszteség fölött elérzékenyüljenek. Nyomon követik az ellenséget, nem tűrhetik, hogy újra lélekzethes jusson, hogy újra sereget szervezzen. A mahratták kis csoportokban támadják katonáit. Nagyszerűen értenek a hadicselekhez. Ahol nagyobb csapatot sejt, onnan csak néhány lovas bukkan elő, máskor kietlen pusztaságokból hadak kelnek életre. Az ellenség halálra akarja fárasztani, gyors, szakadatlan galoppozással kimeríteni lovait, utánpótlását, idegileg összezúzni embereinek akaraterejét. De éppen ez a harcmodor Arthur éltető eleme. Teste erős, idegei mint acélsodronyok feszülnek, fáradság csak még dacosabban ellenállóbbá hevíti. A rászegezett fegyverek visszafordulnak; aki felőrölni akarja, az maga őrlődik fel.

Eléri Gawilghurt. Az ostromot Stevenson ezredesnek engedi át. (Milyen nagyszerű érzés főparancsnoknak lenni, aki hűséges munkatársait katonai feladatok véghezvitelével tünteti ki.) A mahratták országának valamennyi kényura vereséget szenvedett. Erődítményeik romokban hevernek, katonáik szétszéledtek, fegyvereik nagyrésze elpusztult. Gawilghur bevételét követő napon megjelennek Berar maharadzsájának követei. Békét kérnek.

A zászlódíszben pompázó Bombay 1804 márciusában üdvözli a visszatérő Wellesley tábornokot. Duncan kormányzó diadalmas fogadtatást rendez. Bankettek, bálok és díszelőadás, a homlokzatán a Wellesley címerrel ékeskedő színházban.

Arthur csak hónapokon keresztül katonai feladatok végrehajtásával törődött s azzal, hogy Indiának megint egy óriási területét terelje a Társaság fennható-

sága alá. Az őserdőben aránylag könnyebb volt eligazodni, mint itt Bombay-ban, ahol utolérte a szövevényes angol belpolitika.

Az indiai háborúk hatására a Társaság részvényei hetvenöt százalékkal zuhantak. Az alsóházban hatalmas támadások hangzottak Wellesley márki és rendszere ellen. Pitt már nem volt miniszterelnök, utódát, Addingtont túlságosan elfoglalta az a közelebbi veszély, amelyet Angliára Bonaparte tekintélyének, katonai hatalmának és sikereinek növekedése jelentett. Nem ért rá, hogy Richard védelmét elvállalja Foxszal és Grenville-jel szemben. Arthur határozott. Nem akar Richarddal együtt megbukni. Inkább távozik önként. Öt év után Calcuttában látja viszont bátyját. Milyen pompás az új palota, a sok márvány, aranyozás és elefántcsont faragás, a kelet minden pompájával túlzsúfolt termek. Mégis parvenűnek érzi. Ófelsége egyik kitűnő hivatalnoka ázsiai kényúrként uralkodik, maharádzsának vagy nábobnak képzeli magát. Ő, Arthur, az európai szellemet, az angol puritán hagyományokat próbálja elterjeszteni, Richard elvesztette gyökereit és Indiába asszimilálódott. Méltóságteljesebb és nagyképűbb, mint valaha. »Mornington megöregedett« — állapítja meg Arthur bizonyos elégtétellel.

— Kedves Arthur, amit felelősségteljes állásomban Öntől követelhettem, azt túlszárnyalta, felülmúlta. Büszke vagyok öcsémre — jelenti ki Richard, rangjához illő magatartással.

Boldognak kellene lennie, hogy ő, a »család szégyene« ilyen fenntartás nélküli dícséretben részesül. Egy idegen főkormányzótól jól esett volna, de testvérétől mást várt. Nem is annyira a szövegben volt a hiba, hanem a hanglejtésben, a szavak muzsikájában. Talán Richardnak egy szót sem kellett volna szólnia, hanem kedélyesen vállára ütni, vagy megcirógatni.

Senki nála nem méltányolja jobban Richard érdemeit: csak éppen mint atyahelyettes bukott meg.

— Döntésemet tudomásul vette? — kérdezi Arthur hivatalos szárazsággal.

— Még nem továbbítottam Londonba. Remélem, hogy nem gondolja komolyan.

— Határoztam. Lemondok Mysore kormányzói állásáról, otthagyom Seringapatamot és visszatérek Angliába.

— Most, az asseyei győzelem után, amikor karrierje megindul?

— Éppen a legjobb pillanatban teszem. Ma még megmentem tekintélyemet. Néhány hónap múlva talán már késő.

— Őrültség.

— Arra akarom kérni, hogy Ön is kövesse el ugyanezt az őrültséget.

— Mondjak le, mert a Társaságnak néhány buta igazgatója nincs velem megelégedve? Mert nem értik, hogy Clive és Warren Hastings óta senki annyit India meghódításáért nem tett, mint én?

— Ön csak azt hiszi, hogy a Társaság igazgatói jelentéktelenek. Fellázítják a Wellesleyk ellen az egész alsóházat.

— Addington megbukott, újra Pitt lesz a miniszterelnök és Pitt engem véd.

— Pitt most mással van elfoglalva. Őrül, ha Bonaparte ellen megvédheti Angliát.

— Majd meglátjuk — mormogja Richard sértődötten és komoran.

Arthur fejében hirtelen megvilágosodik, hogy ő lehet kiváló katona, de a diplomácia alapelemeiben is járatlan. Richardot éppen legérzékenyebb oldalán támadta meg. Hiú és valóban nem tudja elképzelni, hogy Pittet most Bonaparte jobban nyugtalanítja, mint az ő karrierje.

— Nem kételkedem benne, hogy őfelsége miniszterelnöke kiáll Ön mellé, védeni fogja a parlamentben. Majd azt mondja, hogy teljes tudatában van szolgálatainak és azt hiszi, hogy munkája a Birodalomnak ezentúl is hasznára válik. De ha az ellenzék személyét taktikai szempontból kormánybuktatásra próbálná felhasználni, elejti. A. vagy B. úr szavazata fontosabb, mint, hogy ki a főkormányzó. Megtörténhetik az is, hogy pört varrnak nyakába azzal, hogy a hadüzenetekkel túllépte hatáskörét. Jobb, ha az ember az alkalmas pillamatban saját elhatározásából távozik.

Richard érzi, hogy Arthur szavaiból sok igazság csendül. Ragyogó tehetségéért lelkesedő anyja, őt, a egidősebbet, olyan magasan többi testvérei fölött tornyosuló piedesztálra helyezte, hogy nem adhatott igazat Arthurnak, mert akkor önmaga előtt szűnt volna meg Wellesley márki lenni és nem hihetett volna többé diadalmas pályafutásában és szerencsecsillagában.

Arthur elbúcsúzik seregétől, hivatalnokaitól és hajóra száll. Bonaparte jut eszébe, a marengói győző, aki néhány hónapja már Franciaország császára. Bonaparte Európában győzött, ő Indiában. Ez talán annyival könnyebb lenne? Önbecsülését súlyosabb seb éri, amikor egy hadtörténeti könyvben a következő sorokat olvassa: — »Egy indiából visszatérő angol tábornok annyit számít, mint egy tengernagy, aki a genfi tavon hajózott.«

MÁSODIK RÉSZ.

I. Még nem jó diplomata.

Mallet du Pan svájci író 1798-ban kivándorolt hazájából, amely a franciáknak alig-alig állt ellen. Nem bízott a kontinens egyik országában sem, Cuxhavenban hajóra szállt és májusban Londonba érkezett. Angliában a legszigorúbb hadiállapotot találta. Az egész ország nyögte a nyomasztó adók terhét s a nép felkészült a francia invázióra. »Mégis a biztonság érzése, a nemzeti egység, a tettrekészség egyformán felülkerekedett ugyanúgy a parasztkunyhóban, mint a palotában« — jellemzi az angliai állapotokat. »A félelemnek semmi nyomát sem találtam. A közvélemény szilárdsága minden várakozásomat túlszárnyalta. A nemzet eddig nem ismerte sem teljes erejét, sem bőséges segélyforrásait. A kormány elárulta neki a titkot s a népet határtalan önbizalommal árasztotta el... Alig lehet a tehetségnek és a tetterőnek magasabb mértékét elképzelni, mint amit a kormány az állam biztonságáért megvalósít. Ma egy millió ember áll fegyverben. Miután a kereskedelem virágzik, a kontinens eseményeivel keveset törődnek... A nemzet óriási fellendülésében nem vesz tudomást az akadályokról és a tények vonta határokról.«

A svájci író, az éles pillantású idegen, hűségesen jellemzi az angliai állapotokat, a közvélemény hangu-

latát. Mégis a hadsereg nagyságát erősen túlozza. Angliának ebben az időben csak ötvenezer katonája volt.

Arthur Wellesley kilencévi távollét után 1805 szeptemberében szállt partra Angliában. A hajó közben kikötött Szent Ilona szigetén s itt értesült arról, hogy Richard megbukott és utódjául Lord Cornwallist nevezték ki. Keserű elégtételt érez. Richard elmulasztotta az alkalmas pillanatot, hogy önként távozzék, betegesen ragaszkodott a hatalomhoz és most elbocsátották, mint egy megbízhatatlan cselédet. Először életében érez szánalmat és sajnálkozást bátyja iránt. Indiában végül kitört belőle a családi együttérzés, hűséges odaadás a Wellesley név iránt, amelynek minden viselőjével közösséget vállalt. Arthur Wellesley tábornok, az assayei győző már sajnálhatta Richardot, mert egyenrangúnak tartotta magát vele.

Kilenc év után, gyökerétől fosztottan érkezett vissza. Tökéletesen megismerte India országait, népeinek és törzseinek egymásközti viszonyát, társadalmi tagozódását, lakosainak gazdasági helyzetét és nyelvét, de teljesen kicsöppent az európai politikából és az angliai életből. Hézag keletkezett, mintha az iskolai tanulmányaiban elmulasztott volna néhány évet. Különösen a hadjáratai alatt jutottak hozzá Indiába rendszertelenül az angol lapok. De az, aki résztvett a politikában, ismerte a kulisszák hátsó oldalát, az események mélyén lappangó ármánykodásokat és frondőrködéseket, az az újságból úgyis csak vázlatos és hiányos értesüléseket szerezhet.

Sietve meglátogatta régi barátait, egymás ellen áskálódó pártokhoz és érdekcsoportokhoz tartozó politikusokat, hogy ellentétes beszámolóikból és nézeteikből megvilágosodjék előtte, mi történt Angliában és Európa többi részén távolléte alatt.

Mi volt az oka annak, hogy Pitt tizenhétévi miniszterelnöksége után megbukott, azután Addington utódaként újra visszacsöppent régi helyére? Hogyan viselkedett Anglia e sorsdöntő óráiban a beteg király, akinek hosszabb-rövidebb időközökre elborult az elméje? Milyen hatalmat képviselt az ilyenkor régensként szereplő, kicsapongó életmódú Walesi herceg s az a bizonyos *Carlton-House*-beli klikk miféle titkos rúgó szerepét játszotta az angol politikai életben? S főképpen hogyan bonyolódott tovább az angol-francia háború, milyen hatalmas erőpróba előtt áll most Anglia s van-e reménye Bonapartenak a sikeres invázióra? Mennyi izgalmas próbléma, mennyi feldolgozatlan nyersanyag egy hazájából elszármazott fiatal tábornoknak, aki alig várja, hogy újra tevékeny szolgálatba léphessen. Arthur lázas kíváncsisággal beszélt szemtanukkal, akik Pitt, Fox és Addington környezetéhez tartoztak, elolvasott tengerentúlra el nem jutott újságokat, különös figyelemmel a »*Moniteur*«-t, a francia kormány hivatalos lapját. Az ellenség véleményét ugyanolyan jól kell ismerni, mint hazájáét...

Micsoda anyagi áldozatokat kényszerített Pitt Angliára s ezeknek az áldozatoknak a viselésében puritán szegénysége ellenére ő is járt elől. 1797 decemberében Pittnak újabb 7 millió fontra volt szüksége, hogy a háborút folytathassa. Háromszorosára emelte fel a házakra, ablakokra, szolgákra, kocsikra, lovakra és fényűzési tárgyakra kivetett egyenes adókat. A 200 fonton felüli jövedelmek adóját négyszeresére fokozta. Az adóemelésnek a parlamentben rengeteg ellensége támadt. Sheridan és Fox rohamra indultak a miniszterelnök ellen s mindenesetre elérték, hogy Pittnek valamit enyhíteni kellett törvényjavaslatán. A kincstár bevétele 250 ezer fonttal kevesebbnek mutatkozott az előirányzottnál. A polgárság így is morgott; a minisz-

terelnököt kifütyülték, amikor egy díszmenet élén a Citybe hajtatott. Pitt keményen és megingathatatlanul tovább küzdött, hogy valamilyen módon még könyörtelenebbre szoríthassa az adóprést. Az egyik viharos ülésen Addington, az alsóház elnöke azzal a közvetítő indítvánnyal csillapította le a kedélyeket, hogy a tehetősebbek vállaljanak az állam érdekében önkéntes adózást. Pitt lelkesen évi 2000 fontot ajánlott fel, a király 200.000-ret; a City 10.000-ret, ami ugyan nem állt arányban jövedelmével.

Szegény Pitt, micsoda áldozatokat hozott. A kétezer fontnyi lelkesedéssel felajánlott önkéntes hozzájárulására nem volt meg anyagi fedezete. Soha vagyont nem szerzett magának, azonkívül jószívű volt, könnyelmű s nem ismerte a pénz értékét. Eltartotta költekező anyját, segítette bátyját. Egyszer a végrehajtó le akarta foglalni a Downing-streeti lakás berendezését, mert egy 600 fontot kitevő kalapszámlát nem tudott kifizetni. Egy szegény ember miképpen vásárolhat 600 fontért kalapokat, ez is olyan rejtély, amelyet senki nem tudott megmagyarázni. Nyilván a kereskedő visszaélt bizalmával és becsapta. Házassága anyagi okokból hiúsult meg. Szerelmes volt a szép és gyengéd Eleanor Edenbe, Auckland lord lányába s nem vehette feleségül, mert nem tudta volna rangjához méltóan eltartani.

Arthur különös melegséget és sorsközösséget érez Pitt iránt. Mi történt Catherine Pakenhammal? Az ő házassága is anyagi okok miatt ment csődbe. Boldog lett volna vele? Nem bizonyos. Már nagyon ritkán gondol rá, csak kivételes eszmefűzés kelti életre képét, mint most, amikor Pitt életpályáját vizsgálja.

Pitt volt az, aki 1798 áprilisában a késlekedő Tengernagyi Hivatal akadékoskodása ellenére elrendelte, hogy a flotta fusson ki a Földközi-tengerre. Ennek a lépésnek köszönhette az ország Nelson

aboukiri győzelmét és hogy a következő évben eltűnt az óceánokról a francia kereskedelmi flotta és a direktórium kénytelen volt a francia kiviteli cikkeket semleges hajókon elszállítani. Nelson diadala Anglia hatalmáról tett tanúságot és felbátorította a szövetségeseket. Arthur, aki megszokta, hogy az eseményeket katonai szempontból értékelje, az angol hajóhad diadalmas megjelenését többnek tartja egyszerű tengeri győzelemnél. Olyasvalami történt, amire évek óta nem volt példa: a megvert, szorongatott, balsikerű, kalandos hadjáratokat elszenvedett és védelemre kényszerült Anglia újra magához ragadta a kezdeményezést!

Pitt a legnagyobb belpolitikai reformokat, Anglia és Irország egyesítését szerette volna keresztülvinni. Arthur, aki sokáig élt Dublinben, kitűnően ismerte az ír problémát, tudta jól, hogy ennek megoldása mennyire létérdeke mindkét országnak s a kölcsönös bizalmatlanság mennyi akadályt gördít útjába. A két ország egyesülésének előfeltétele volt az ír katolikusok egyenjogúsítása. A puritán, vakbuzgó és szenteskedő hangok mindenfelől elhangzottak a katolicizmus ellen. Pitt óvatosságból a törvénytervezet végleges szövegét a királynak nem mutatta meg. Ismerte megcsontosodott előítéleteit és rövidlátó elfogultságát. Az egyik miniszter elárulhatta, hogy mi készül háta mögött, III. György éktelen dühre gerjedt s Addingtonnal bocsátkozott tárgyalásba a kormány átvételéről. A király örült, hogy megszabadulhatott Pitt-től, aki túl öntudatosan tárgyalt vele. Portland, Chatham, Westmoreland és Liverpool tagjai lettek az új kabinettnek, míg Grenville, Camden, Dundas, Spencer, Windham, Cornwallis és Castlereagh elhárították a részvételt. A névsorban Arthur csak egyetlen egy jellemző mozzanatot talált, ami saját sorsára és családi helyzetére emlékeztette: Lord Chatham, Pitt bátyja munka-

társa maradt annak a miniszterelnöknek, aki öccsét megbuktatta. Pitt ezután visszavonult a politikától. A királytól felajánlott harmincezer font összegű ajándékot visszautasította; az uralkodótól való minden függés látszatát el akarta kerülni. Legjobb barátai adtak össze annyi pénzt, hogy legfontosabb adóságait kifizethesse és házát ne kelljen elárvereztetnie.

Arthurt mindennél jobban érdekli, hogy miképpen köthetett Addington békét a franciákkal Amiens-ben olyan időben, amikor Anglia évek óta legnagyobb katonai sikereit érte el?

Bonaparte remek diplomáciával játszotta ki az angolokat. A nép belefáradt a háborúba. Fox szenvedélyes szónoklatai megtették hatásukat. (Arthur, aki kortársait néha meghökkentően szubjektív módon ítéli meg, Fox egyetlen rokonszenves tulajdonságának azt tartja, hogy Lord Holland »harmadik fia«.) Bonaparte abban a kedvező időpontban tette újabb ajánlatát, amikor ő már tudta, de az angolok még nem, hogy Egyiptomból az utolsó francia század is kivonult. Bonaparte felébredt, nagy keleti álmát nem tudta megvalósítani s rá kellett jönnie arra, hogy a tengeren Nagy-Britannia az úr; egy olyan pillanatban, amikor ezt még Angliában is kevesen hitték el. Bonaparte szövetségbe akart lépni Pál cárral, meglobogtatva előtte egy régi orosz álom lehetőségét: India elfoglalását. Pál cárt meggyilkolták és Franciaország szegényebb lett egy szövetségessel. Arthur hamarabb eszmél rá, mint honfitársai, hogy az amiens-i békében nem Bonaparte győzte le III. Györgyöt, hanem Fox Pittet. Addington nem tudott küzdeni Fox kristálytiszta logikájú, szenvedélyes szónoklataitól megfertőzött közvéleménnyel.

Anglia a békekötéssel a legnagyobb szívességet tette Bonapartenak, amit csak tehetett: megerősítette hatalmában. Szinte hihetetlennek látszott, hogy Anglia

beleegyezik abba, ami ellen öt évszázadon át küzdött: Franciaország kiterjeszkedhetik a Rajnáig, birtokában tarthatja torkolatát és nem kell kiürítenie Flandriát. XIV. Lajossal szemben ebben a kérdésben semmiféle megegyezésre nem volt kapható! Az a férfi, akit Pitt katonai diktátornak, bitorlónak, hitszegőnek nevezett, nagyobbnak, hatalmasabbnak, rettegettebbnek tűnhetett a franciák előtt, mint hazájuk legnagyobb törvényes uralkodója.

Mi a titka ennek a sikernek? Milyen egyéniség Bonaparte? — kutatja izgatottan Arthur. Végigolvassa a »*Moniteur*« vezércikkeit, amelyeket az első konzul állítólag személyesen szokott diktálni. Elolvassa diplomaták jelentéseit, akik találkoztak vele. Lord Withworth párisi angol követ beszámolóját az amiens-i békét követő újabb szakítás előtti napokból. Ez a béke csak egyéves fegyverszünetté vált az ellenfelek bizalmatlansága miatt. Withworth előtt Bonaparte idegesnek mutatkozott. Nyugtalanságát azzal próbálta ellensúlyozni, hogy sokat beszélt, hadart s az angol követet alig hagyta szóhoz jutni. Minden igyekezetét összeszedte, hogy megnyugtassa Angliát békés szándékairól. »A partraszállás az egyetlen támadóeszköz, amivel rendelkezik«, — mondotta — »el volt rá határozva, hogy megkísérli és az expedíció élére áll, de el lehet-e képzelni, miután arra a hatalomra jutott, ahol most van, hogy kockáztatja életét és hírnevét egy ilyen kétes vállalkozással, ha csak feltétlenül rá nem kényszerítik... Ami Egyiptomot illeti, ha legcsekélyebb szándéka lett volna erőszakkal elfoglalni, megtehette volna egy éve úgy, hogy huszonötezer embert küld Aboukirba, akik megszállták volna az országot, noha Alexandriában négyezer főnyi angol helyőrség állomásozik, mert ez a helyőrség ahelyett, hogy megvédené Egyiptomot, csak ürügyet szolgáltat a támadásra... Ön most bizonyosan Piemont-ról

és Svájcról akar beszélni, ezek jelentéktelen dolgok . . .« — idézte még a nagykövet az első konzul szavait.

A diplomáciai jelentésekből Arthur megérti, hogy Bonaparte nemcsak nagy hadvezér, hanem mint államférfi is veszedelmes ellenfél. Ha ő lett volna Withworth helyén, mindenesetre gúnyosan rábeszélte volna, hogy szállítson sürgősen huszonötezer katonát Egyiptomba, mert őfelsége flottája türelmetlenül várja az újabb találkozást. Igaz, hogy Withworth feljegyezte, hogy Bonaparte nem engedte szóhoz jutni. Egy államfő szavait nem szakíthatja meg egy jómodorú angol gentleman még akkor sem, ha Arthur Wellesleynek hívják.

Mennyire megváltozott a francia stílus, Bonaparte »*Moniteur*«-ben közölt hangja vagy visszhangja, miután a két ország újra háborúba keveredett egymással. Az 1803 november 9-i ujságban olvassa: »Miért háborúskodunk hát? Mert az angol nép nem talált különbet ügyeinek intézésére, mint egy őrült királyt, egy miniszterelnököt, akinek jelleme és ingatagsága olyan, mint egy vén nevelőnőé, egy fiatal és meggondolatlan külügyminisztert, aki az első koalició idejében tizenkét nap alatt akarta Párist elfoglalni és akinek politikai számításai a legtúlzottabb meggondolatlanságot idézik fel«.

A háború, a veszély 1804 május 10-én újra hatalomra segítette Pittet. Nyolc nappal később Bonapartét kikiáltották a franciák császárának.

Kilenc év előtt Arthur is azt hitte, hogy Anglia rövid idő alatt felszámolja a francia imperialista kalandot, a forradalmat. Mindnyájan mennyire tévedtek! A francia rendszer megszilárdult, állandóvá vált, az ideiglenes állapotból az új államforma keletkezett. Az angol külpolitika alaptétele, az erők egyensúlya a kontinensen. Azért támogatták valaha a forradalmat, mert az eszmeileg a hagyományos Bourbon hódító-

politika ellen irányult. Ebből a forradalomból egyetlen ember olyan nemzeti egységet kovácsolt, olyan katonai diktatúrát fejlesztett, amely nem XVI. Lajoséhoz volt hasonló, hanem túlszárnyalta XIV. Lajos abszolutizmusát is. Anglia megint ott tartott, mint Marlborough höchstädti győzelme előtt; mindent elölről kellett kezdenie. Sőt, a franciák már Höchstädtért vissza is fizettek; éppen ennél a kis bajorországi falunál győzte le Moreau Anglia szövetségesét, Ausztriát.

A franciák birtokában van Hannover, ahonnan a királyi családjuk származott, Itália, Hollandia; Spanyolország szövetségesük és Portugáliában is ők parancsolnak. Az Elba torkolatától a Földközi-tengerig nem köthetnek ki egyetlen kikötőben sem angol kereskedelmi hajók. Boulogne-nál táborozik a *Grande Armée*, tutajokkal és hadihajókkal. Ha ezek a hadihajók csak huszonnégy órára biztosítani tudják az átkelést, a szedett-vedett angol zsoldos hadsereg — Arthur jól emlékszik, hogy milyen megbízhatatlan — Britannia ősi földjén kénytelen harcba szállni a benyomuló ellenséggel! Már szeptember vége van, következik a szüntelen viharok és ködök időszaka. Vihar és köd, néha Anglia legnagyobb szövetségese, néha legvégzetesebb ellenfele! A franciáknak Bonapartejuk van, nekik Nelsonuk, — de elég erős lesz-e Nelson, hogy legyőzze Bonapartet? Ostobaság invázióra gondolni. Caesar és Hódító Vilmos óta senkinek sem sikerült és az angol flotta erősebb a franciánál. Arthur érzi, hogy még ez az érv sem teljesen meggyőző. Hányszor eltemették már a forradalom rendszerét s ennek a forradalomnak zűrzavarából hatalomra tört tábornokot; Bonaparte a legveszélyesebb helyzetekből mégis mindig csodálatos módon kivágta magát.

Most, mikor Anglia létének legválságosabb korszakába jutott, Arthur kénytelen magánügyeivel foglal-

kozni. Meg kell mentenie Richardot. A Keletindiai-társaság hűtlenség miatt akar bátyja ellen eljárást indítani. Visszaélt hatalmával; hódító hadjárataival, amelyre nem kapott parancsot; súlyos költségekbe sodorta a Társaságot. A Leadenhall-streeti palotában székelő urak nem szeretik az olyan főkormányzót, akinek működése alatt csökken az osztalék és zuhan a részvények árfolyama. Arthur, aki elsősorban családi nevük tisztaságát akarja megóvni, nem fojthatja el a jóleső elégtételt, hogy belőle lett a büszke Wellesley márki védőügyvédje. Végigkilincseli a hivatalokat, érvel miniszterek előtt, próbálja meggyőzni őket bátyja igazáról.

Az Indiai Hivatalban Lord Castlereagh fogadja. Arthur valaha együtt ült vele az Ir alsóházban, régóta ismeri. Jóindulatú türelemmel hallgatja végig Arthur védekezését.

— Sir Arthur érvei kitűnőek és világosak, mégsem tudom őket fenntartás nélkül magamévá tenni. Wellesley márkinak a középúton kellett volna haladnia. Nem lett volna szabad a mahrattákkal való szerződésünket felbontani egy hadjárat kedvéért. Több kompromisszumot kellett volna hozni a cél érdekében.

— A mahratták elleni hadjáratunk fényesen sikerült!

— Tudom. S ön kitüntette magát. De nem elég a háborút megnyerni, meg kell nyerni a békét is. Ez a túlsikeres hadjárat könnyen felboríthatja India erőviszonyainak egyensúlyát és veszedelmes helyzetet teremthet.

— Kedves Lordom, mi a mahratták leverésével az angol érdekeket védtük.

— A Társaság igazgatói nem osztoznak nézetében.

— Mert ők nem Angliát képviselik. Angliát Wellesley márki képviselte a Társaság magánérdekei ellen.

Arthur hűvös és nyugodt vitatkozó akart maradni, de az utolsó mondat kimondása alatt már izgalomtól remegett a hangja. Az Indiai Hivatal elnöke erről nem vett tudomást.

— Wellesley márkit őfelsége nevezte ki és ő túlhaladta hatáskörét. Ehhez nem volt joga. Az a gyanúnk, hogy ő visszatérése után bizonyos leleplezésekkel akar ártani a Társaságnak. Fel kell hívnom figyelmét arra, hogy az Angol Birodalom érdeke azonos a Keletindiai Társaságéval!

— Wellesley márki csak igazolni akarja főkormányzói működését, de senkit személyében megtámadni nem akar. Mi mind a ketten lojális angol alattvalók vagyunk és hűségesek országunk alkotmányához. Kedves Lordom, ha az a véleménye, hogy a Társaság a Birodalommal azonos, mi ehhez tartjuk magunkat. Anglia legválságosabb éveit vészeli át. Nem hiszem, hogy Bonaparte partraszállása sikerülne, de ha elérné Dovert, akkor is kiverjük. Remélem, hogy részt vehetek benne. Kilenc évig távol voltam, újonc vagyok az európai helyzet megítélésében. Mégis, azt hiszem, hogy helyesen látom az eseményeket, ha az a véleményem: Bonaparte azt hiszi, hogy megverte Angliát. Anglia meghódította véglegesen Ázsia egy részét, bírja valamennyi fontos kikötőjét és tengeri utakat. Ha Wellesley márki túl akarta volna haladni hatáskörét, ha kockázatos és kalandos vállalkozásokba fogott volna, mint Bonaparte, elragadhatta volna Hollandiától a Nyugatindiai-szigeteket.

Arthur szavai túl ünnepélyesek és kissé fellengzőek. Castlereagh válasza száraz, hangszíne változatlan.

— Sir Arthur, ön jeles katona és bizonyára kitűnően ért egy meghódított tartomány újjászervezéséhez és kormányzásához. De még nem jó diplo-

mata. A jó diplomatának bizonyos dolgokról hallgatnia kell. Mindig hallgatnia.

Arthur azzal az érzéssel távozott Castlereagh-tól, hogy az Indiai Hivatal elnöke nem tartozik Richard ellenfelei közé. Mégsem biztos, hogy védeni fogja. Lehetséges, hogy feláldozza, mert jó diplomatának tartja magát s a védelem érveit esetleg felsőbb érdekből elhallgatja.

Lord Camden, a gyarmatügyi miniszter elhárította Arthurt. — Menjen Pitthez, úgyis ő Wellesley márki főpártfogója.

Kiábrándultan tapasztalta, hogy a londoni parlamentben, a miniszterek előszobájában mennyire nem számít az, ha valaki Mysore volt kormányzója és Indiából visszatért tábornok.

Ha csak lehet, nem akarja Pittet kijátszani Richard ellenségei ellen. A miniszterelnök erejét a sok munka, kötelezettségek vállalása, harc és betegség megtörte. Harcol Franciaországgal, az ellenzékkel és saját kormányával. Mennyi erőfeszítésre van szüksége Fox demagógiájának visszaverésére, akinek a következő epigrammáját terjesztik: »Ha választanom kellene az invázió és a háború két esztendővel való meghosszabbítása között, mint a közérdek igaz barátja, a kevésbbé rosszat, az inváziót választanám!« Pitt küzd volt külügyminiszterével, Grenville-jel, azután Sheridannal és Windhammal. Nem bízhat királya támogatásában, akinek néha hónapokon át kiújul elmebaja s örökké számítania kell a Carlton House-beli klikknek, a Walesi hercegnek és barátainak önálló kezdeményezéseire és politikai intrikáira is. Ha III. György király lehúnyná szemét, Fox napja virradna. A Walesi herceg és Fox erkölcsileg egymáshoz hasonultak: a tiszta Pittnek mellettük semmi keresnivalója nem lehet. Igaz, hogy Pitt két remek fiatal politikust nevelt Angliának: Castlereagh-t és Canningot.

Pitt Bonaparte ellen — gondolja magában Arthur. Ha Bonaparte Pitt helyében lett volna, szuronyokkal kergeti szét az ellenzéket, eltávolítja a kormány megbízhatatlan tagjait, korlátozza a király és a régensherceg hatalmát s minden ellenállás nélkül keresztül viszi akaratát. De Pitt erre nem is gondolhatott, mert hűség kötötte az alkotmányos királysághoz, a parlamenthez, az évszázadok alatt kialakult törvényes rendhez, az angol hagyományokhoz, azokhoz az állampolgári szabadságjogokhoz és kötelezettségekhez, amelyekben mindnyájan hittek és mindnyájan készek voltak életük árán is megvédeni. Ha Pittnek el kell buknia, mert a többség, a közepes tömeg nem érti meg? Arthurnak az a véleménye, hogy ebben az esetben Pittnek vállalnia kell a bukást, még akkor is, ha ez vesztett háborút jelentene. Katonai összeomlásból könnyebben és hamarabb tér magához Anglia, mintha alkotmánya semmisül meg, mintha jogi fejlődésének pályája siklik zsákutcába. Nem Pitt áll szemben Napoleonnal, hanem az alkotmányos királyság a katonai diktatúrával. Melyik fog győzni?

Wimbledonból lovagolt Pitt-tel London felé egy borús őszi napon. A miniszterelnök nem úgy viselkedik vele, mint egy fiatal tábornokkal, hanem mint jóbarátja öccsével. Kérje meg Pittet, beszélje rá minden érvével, hogy minden körülmények között álljon ki Richard mellé, a Társaság igazgatóinak és ügynökeinek fondorkodásaival szemben? Pittre néz. Látja, hogy milyen megtört, beteg, öreges, fáradt. Csak tíz évvel idősebb nála s emberi roncsnak tűnik fel. Meddig bírja még a fizikai erejét meghaladó munkát? Magános, öreg Pitt. Magánéletét, családi boldogságát feláldozta Angliáért s Anglia nem sorakozik egységesen melléje. Mélyen szemébe néz Pittnek; a miniszterelnök nem érti ennek a tekintetnek a célját

és értelmét. Nem kérheti fel, hogy egy magánügy odaadó és kockázatos védelmét vállalja. Pitt szeméből nem a diadalt olvassa ki, hanem a halált.

II. A boulogne-i tengerparton.

Napoleon 1805 augusztus 2-án saint-cloud-i kastélyából Boulogne-ba utazott, hogy szemlét tartson Anglia meghódítására összegyüjtött 132 ezer főnyi serege fölött. Egy éve járt itt utoljára, pályájának legkritikusabb és legkockázatosabb esztendejében. Akkor úgy érezte, hogyha szerencsésen átvészeli az évet, az ölébe hull Anglia, diadalmasan bevonul Londonba, mint a nagy pacifikátor, a világ békéjének megszervezője s elkergeti az izgága Pittet, a megbízhatatlan Addingtont s azt a húsz peert, akik a birodalom ügyeit intézik. Most éppen azon fáradozott, hogy új arisztokráciát szervezzen magának Franciaországban s még a régi rendszer embereinek is szívesen megbocsátott, ha fenntartás nélkül behódoltak előtte, de az angol vezető osztály ellen tovább fűtötte a forradalom eszméinek mágnás-gyűlölete. Amióta császár, csak annyit tartott meg a forradalom tanaiból, hogy el akarta seperni az angol arisztokráciát.

Milyen símán és feltűnés nélkül nyeregbe segítette az ellenforradalmat, felülről, anélkül, hogy hatalmát meg kellett volna osztania a Bourbonokkal. Már két hónappal a legnagyszerűbb diplomáciai diadalát jelentő amiens-i békekötés után, a köztársaság lényegében monarchiává változott. Visszaállították a vallás hatalmát és befolyását s a notre-dame-i *Te Deum* a forradalom és a római egyház megbékülését jelentette. S milyen remekül használta fel céljaira az általa megszervezett Állam-tanácsot. Segítségével lett életfogytiglani konzul és jelölhette ki utódját. A nép nem vette

észre a cselt s azt hitte, hogy ez a törvény a forradalom folytonosságát őrzi meg.

Gondoskodott testvéreiről, gondoskodott leghűségesebb munkatársairól és tábornokairól. Milyen nagyszerű eszköz volt a rendszer megszilárdítására a házasság. Junot, Ney, Lannes, Augereau, Savary arisztokrata családokból házasodtak, Duroc és Marmont pedig bankárok lányát vették el. Meg kellett szüntetni a direktórium féktelen erkölcstelenségeit és szemérmetlen divatját. Joséphine és barátnői, Madame Tallien és Madame Hamelin, mindnyájan már a második fiatalságon is túl, örömmel vállalták, hogy az erkölcsösséget hozzák divatba s ne öltözzenek többé átlátszó tüll ruhába.

A francia nép eleget vérzett és belefáradt a háborúba. Békét adott neki. A forradalom, amelyet évtizedeken át gondos írók, kristálytiszta stiliszták formáltak és határozták meg elveit, eszmei tartalmában megmaradhatott. Megóvta a francia népnek a jelszavakat. S megtartotta a forradalom sok szociális vívmányát is. Franciaország határát kibővítette természetes határáig. Övék volt Flandria, és az Angol Birodalom eltűrte a tengerpart megszállását, amit még XIV. Lajostól sem tűrt el. Az amiens-i békében jutott el hatalmának és tekintélyének legmagasabb fokára. Ha elfoglalja egész Európát, de Angliával háborúba keveredik, megszűnik a mai helyzet biztonsága. Anglia lojális és igyekszik betartani szerződését. Csak éppen az az ő ereje s talán végzete, hogy olyan erővel iramodott neki egy pályán, hogy nem tud akkor megállni, amikor szeretne, amikor célszerű lenne. Az önismeret legőszintébb pillanataiban, ha józanul bírálja és elemzi karrierjét, nem tudja pontosan megállapítani, hogy a politikai szükségszerűség hajtja-e előre, a lentről hatalomra tört katonai diktátornak új s állandóan új eredményeket kell felmutatnia,

hogy megtarthassa tekintélyét, vagy pedig csak hiú nagyravágyás fűti. A határok bizonytalanok és elmosódottak.

Az amiens-i békekötés után ki akarta engesztelni a Brit Birodalmat. A sajtó nem okozott bajt, korlátlanul rendelkezett vele. Alig választották életfogytiglani konzullá, tizenháromra csökkentette a politikai napilapok számát. Milyen helyesen határozta meg Portalis, a követendő eljárást: »Irányítani kell az ujságírókat, ebben gyökerezik az egész rendszer. Felesleges, hogy szabadon írjanak, titkos és láthatatlan eszközökkel befolyásolják őket, csak az olvasók higyjék el a szabadság és függetlenség vigasztaló eszményét«. A sajtó tökéletes zenekarnak bizonyult, hűségesen követte karmesteri utasításait. 1803-ban egy könyvet adott ki az angol vezető-politikusok életrajzával. Még Pittről is tárgyilagosan iratott, azt hitte, hogy a bukott miniszterelnök már nem veszedelmes. A Fox-ról szóló oldalak csöpögtek a lojális lelkesedéstől. Maga nézte át a lenyomatokat. »Charles James Fox, Henri Fox harmadik fia, az utóbbi pedig, Stephen Fox másodszülött fia. Stephen Fox 80 éves korában atya lett mégegyszer.« Amikor az olvasásban ide jutott, beszúrt egy mondatot. »Tekintettel Stephen Fox feleségének eszményi tisztaságára és feddhetetlen előéletére, származása nem lehet kétséges.«

Bonaparte elkövetett mindent, hogy jó államszervezővé váljék. Nagy figyelmet szentelt a gazdasági kérdéseknek s minden igyekezetével azon volt, hogy a nép jólétét emelje. Nem azért tette, mintha atyai jóság buzgott volna benne, hanem mert a bőség és a jólét a szaporodás alapfeltétele s a rendszere azon állt vagy bukott, hogy Franciaországnak mindig elegendő katonája legyen. Mindig készenlétben kellett lennie, mégha bízott is a béke állandóságában. Életfontosságú volt a mezőgazdaság támogatása s olyan

ipar fejlesztése, amely csak belföldi terményekkel fedezheti szükségletét. Biztosítani a háborút akkor is, ha Anglia elzárja a tengeri utakat.

Amikor az amiens-i béke egy év mulva felborult, életének legsikeresebb műve összeomlott, nem lepődött meg. Még emlékezetében csengtek Fouché figyelmeztető szavai: »Ön is és mi mindnyájan a forradalom eredményei vagyunk ; a háború mindent megdönthet«. Ez a megjegyzés helyes volt, de mégsem lehetett fenntartani Angliával a békét. Kissé túl nyiltan hangoztatta, hogy Egyiptom még mindig érdekli és tízezer katonával bármelyik nap újra meghódíthatja. De hogyan bízhatott volna a francia nép a hadvezérben, az alulról magasra emelkedett parvenűben, akit nem származása ültetett erre a polcra, ha nem ígéri meg neki, hogy egy kis hadsereggel akármikor újra megszerzi Egyiptomot. Könnyű volt XIV. Lajosnak, akitől, mint legális uralkodótól csak azt követelték, hogy megóvja a birodalmat. Neki állandóan csörtetnie kellett kardját, készenlétben állni, fenyegetni, elkápráztatni a népet katonai parádékkal. Életének legszebb álma volt az amiens-i béke s egy év mulva fel kellett belőle ébrednie. Szerencse, hogy a sajtó kitűnően szolgálta és minden hibát az angolokra lehetett kenni.

Az eltemetett amiens-i illúzióért kárpótolta az 1804-es esztendő. Veszedelmesen kezdődött. Anglia beavatkozása a háborúba felbátorította az emigrációt, a Bourbon ellenforradalmat. Nehéz játék volt, sejtette, hogy környezetében is ott lappanganak a hatalmára törők. A tábornokok közül csak Moreau és Pichegru vett részt az összeesküvésben, vagy még mások is? Soha nem fogja megtudni. Pichegru öngyilkosságának hírét terjesztették. Ebben nyilván Fouché keze volt. Moreau-nak ő maga kegyelmezett meg. A katonai diktatúrának árt, ha tábornokokat kivégeznek, jobb

ezt a kérdést másképpen megoldani. Tizenkét összeesküvő feje porba hullt a Grève-téren. Ordener Ettencheimben elfogta az Enghieni herceget s néhány óra mulva végrehajthatták a halálos ítéletet a vincennes-i erőd árkában. Ezt Talleyrand sugalmazta, aki talán többet tudott az összesküvésről, mint amennyit elárult. Az utolsó Condé kivégzése mindenesetre remek ötlet volt, borzalmas, kegyetlen, de remek ötlet. Áldozatokat kell hozni s az egyének nem számítanak. A köztársaságiak már bízhattak benne, hogy nem Bourbon-ügynök, aki újra nyakukra hozza a gyűlölt királyságot. Már csak egy lépés, a trónra telepedhet s ő alapíthat dinasztiát.

Milyen nagyszerű volt a nagytisztogatás után újra Franciaország belső szervezésével foglalkozni. Megalapította a becsületrendet, s megszervezte a műegyetemet, ahonnan majd magas matematikai képzettségű műszaki és tűzértisztjeit pótolja hadserege.

Amilyen veszélyes, nyugtalanító és kockázatos események közt telt el 1804 első harmada, annyival szebb és magasztosabb volt a hátralévő része. Május 18-án a szenátus császárrá kiáltja ki s férfiutódjai öröklik trónját. Másnap ragyogó külsőségek között tizennyolc tábornokának marsallbotot adományoz. November 28-án VII. Pius pápa megérkezik Rómából Fontainebleau-ba, hogy megkoronázza a Notre Dame-ban.

A ceremóniák magasztosak voltak és dicsőségesek, de mindezzel Angliát nem intézte el. Háborút kellett viselnie és az állampénztár üres volt. Az uzsorás Ouvrard bankár, a maga teremtette finánc arisztokrácia tagja, alaposan kihasználta a helyzetet. Ötvenmilliót előlegezett a Francia Banknak, egy részét kilenc, másik részét tizenöt százalékos kamatra. Nagyszerű hadisikerei voltak. Újra birtokába vehette Nápolyt, Mortier hadserege Hollandiából indulva

megszállta Hannovert, az Elba, Meppen és az Ems torkolatát, de mit ért mindez, ha Anglia mégsem kapitulált? Ismerte az örökké elégedetlen, ellenzéki, összeférhetetlen, frondőrködő ír népet. Visszatért Hoche régi tervéhez s ügynökeivel Irországot akarta Anglia ellen forradalomba dönteni. A forradalomból csak kisebb zendülés lett, az angolok rövid idő alatt lehengerelték, a vezéreket, Russelt és Emmet-et felakasztották, anélkül, hogy Franciaország ígéretéhez híven segítségükre siethetett volna. Mit számít előtte nehány be nem váltott ígéret, újabb áldozat?

Tudta, hogy hadserege legjobb az egész világon és Európában verhetetlen. Ez a remek hadsereg eljuthatott valamennyi tengerpartra, semmiféle erődítmény és tüzérség nem állt ellen neki, de a vízen nem hatolhatott keresztül. Már nem káprázthatta el magát illuziókkal; Angliát — csak Anglia földjén lehet legyőzni. Flottát kellett építenie, minél hatalmasabb flottát. Ha csak huszonnégy órára ura a Csatornának, átviheti az egész világon páratlan seregét s Anglia ölébe hull.

Még nagyobb hadat kellett szerveznie, hogy necsak Anglia, hanem a harmadik koalíció ellen is olyan eredményesen harcolhasson. 1803-ban megszavaztatta az új »*levé en masse*« törvényt, amely értelmében minden 17 és 55 év közötti férfi katonai kiképzésben részesül. Micsoda erőt ad kivételes hatalma. Franciaországban ő rendelkezik a parlamenttel, Angliában a parlament a kormánnyal. Mennyivel lehengerlőbb, rugalmasabb, könnyebben kezelhető az ő rendszere. Ameddig az angol pártvezérek megegyeznek valamiben, ő legyőzheti a Brit Birodalmat.

Ügynökei jelentik, hogy Angliában már pánik tört ki. A kormány el van készülve rá, hogy partra száll és kész Londont feladni és a hadsereggel a könnyebben védhető Walesbe visszavonulni. Ha hadával

sikerül kikötni Angliában, már nincsenek aggályai, csak ameddig eléri a partokat. Tagadhatatlan, hogy az angol flotta hatalmas és tengerészei kitűnőek. De nem sikerült-e az egyiptomi hadjárat alkalmával Nelsont kijátszania? Bizonyos kockázattal számolni kell a háborúban.

Kiadja az utasítást: Hollandiában és minden francia kikötőben hajókat kell gyártani, lapos tutajokat az átkelésre és sorhajókat, ágyúnaszádokat. Most egy éve, amikor utoljára itt járt, már ezerhétszáz hajója volt Boulogneban. Ma már a megvalósulás állapotába jutott nagyszerű terve, s lehetséges, hogy serege napokon belül megindulhat. Minden előkészület megtörtént, katonái hónapok óta partraszállási gyakorlatokat végeznek Pas de Calais, Normandia és Bretagne öbleiben. Nelson egyszer megpróbálta akadályozni, de a francia partvédő ütegek megfutamították flottáját.

Az angol lapok hónapok óta ugratják. Így írnak: »Csak jöjjön az ellenség, amikor kedve tartja: bennünket készenlétben fog találni, hogy megbüntessük vakmerőségéért és szemtelen vállalkozását súlyos vereséggé változtassuk!« Ezekre az arcátlan sorokra eddig, csak a »*Moniteur*«-ban válaszolhatott, megfordítva a tételt, hogy mért nem szállnak az angolok partra Franciaországban? »És miért nem jön az ellenség? Majd meglátjuk, hogy melyik tett fogja maga után vonni a vakmerőség megbüntetését. Ismerjük főparancsnokukat: találkoztunk vele Hondschoot-nál és Hollandiában. A boulogne-i sereg harmadrésze elég lenne ahhoz, hogy pimasz vállalkozását súlyos vereséggé változtassuk!« Amikor Napoleon erre gondol, felindul és az ajkát harapdálja. Legkevésbbé azt tűri el, ha gúnyolódni mernek rajta. Az angoloknak a boulogne-i sereg fog válaszolni — de Angliában.

Milyen tökéletesen előkészítette tervét s minden eshetőséget tekintetbe vett. A francia, spanyol és a holland flotta külön rajokban kifutott az Antillák felé, hogy Anglia tengerentúli birtokait veszélyeztesse. Az angolok azt hiszik, hogy lemondott a partraszállásról és a gyarmatokon akarja magát kárpótolni s a flottájuk legnagyobb részével üldözésére sietnek. Mialatt Nelson a roppant Atlanti-óceánon keresi a francia hajókat, a három flotta villámgyorsan visszatér és az angol partok közelében egyesül. Neki és szövetségeseinek hatvan sorhajója fog megmérkőzni tizenöt angollal és könnyen szétszórja azokat. Ekkor fog megindulni a boulogne-i sereg a védtelen szigetország felé.

Villeneuve tengernagyról még semmi hír sincs, de Napoleon nem nyugtalankodik. Fehér lovára ül és a fövényen végiglovagol csapatai előtt. Egységesen határozott arcok, csupa elszánt, bátor tekintet várja parancsait. Még néhány hét, talán csak néhány nap és megindulnak. A tenger felé fordul és szeméhez emeli messzelátóját. Közel van az angol partokhoz, mégis csak szürkeséget lát és ködöt. Vihar tombol a Csatornán, a fövényen magasra nyargaló hullámok lovának lábát érik. A hullám fehéren tajtékzik, dörögve csapódik a partra, azután békésen elnyúlik. Napoleon, aki a Földközi-tengerről származik, kedélytelennek tartja a Csatornát. A tutajokból hány éri el az angol partot és hány fog elsüllyedni? Katonáinak áldozatot kell hozniok. Az életbenmaradottakat megjutalmazza becsületrenddel, címekkel és pénzzel. Érezniök kell, hogy nem a háborúért áldozzák fel életüket, hanem a békéért. Ha Anglia megadja magát, Európára a béke aranykora virrad. Elmereng és látja magát, amint fehér lován a londoni utcán, a zsarnoktól megszabadított nép üdvrivalgó sorfalai között a City felé lovagol, hogy átvegye a Lord-Mayor-tól a város kulcsait. Homályosan feldereng előtte egy ifjúkori

olvasmánya, Shakespeare vagy más szerző munkája, ahol a Lord Mayor ünnepélyesen átnyujtja a City kulcsát a bevonuló felszabadítónak. Lehet, hogy kulcsa csak a középkorban volt Londonnak és ma már nincs? Majd készíttet magának. Szereti az efféle szimbolumokat. Egy művész majd hatásos festményben örökíti meg a jelenetet a Tuileries fogadó termében: a fehér lovon ülő Napoleon átveszi a Lord Mayortól a város kulcsát és fogadja a tanács hódolatát... Gondolatai össze-vissza kalandoznak. Fabre d'Eglantine köztársasági naptára szerint a XIII. év thermidor hava van. Ő császár, aki a pápa kezéből vette át a koronát, kibékült az egyházzal, szövetséget kötött vele és felhasználja céljainak. El kell tüntetnie a francia életből a forradalomnak ezt a máig fennmaradt csökevényét. Utasítani fogja a szenátust, hogy törvényben mondja ki a Gergely-naptárhoz való visszatérést...

III. Különös nászút.

Amikor Pitt másodszor kormányra került, haladéktalanul gondoskodott arról, hogy Anglia nyugati partját korszerű védelmi berendezéssel lássa el. Twiss ezredes minden irányba fordítható ágyúkkal felszerelt tornyokat épített s hatalmas propaganda indult meg, hogy az angol fiatalságot önkéntes honvédelmi alakulatokba sorozzák és gyorsan kiképezzék. Pitt a nemzeti összefogás kormányát szerette volna létrehozni Fox és Grenville részvételével, de a vakbuzgó, szenteskedő III. György meghiúsította tervét. A trafalgari győzelem megerősítette Pittet. Nelson csapdába szorította és megsemmisítette a francia-spanyol-holland flottát. Anglia fellélegzett. Az inváziótól, a háborúnak a Szigetre való átterjedésétől egyelőre nem kellett tartani.

Néhány hónapig Anglia túlzott optimizmusba ringatta magát. Napoleon szárazföldi haderejét lebecsülte, az orosz és osztrák szövetségeseit pedig túlértékelte. Az ulmi és az austerlitzi győzelem bőven kárpótolhatta Napoleont Trafalgarért. Az angol optimizmus tovább tartott, mint amennyi ideig jogosult lett volna, mert a hírek lassan szivárogtak s olyan valószínűtlennek látszottak, hogy még maga a miniszterelnök is kétkedve fogadta őket. 1806 január 1-én, harminc nappal Austerlitz után Pitt még nem hitte el, hogy Napoleon Morvaországban megsemmisítette az egyesült orosz-osztrák sereget. Ezen a napon így ír Bathurstnak: »A Franciaországból származó hadijelentések kilenc-tizedrésze közönséges koholmány és a fegyverszünet hírét, úgy, ahogy a jelentés erről beszámol, kételkedéssel kell fogadni. Hogy mit hihet az ember és mit nem, csak akkor állapíthatjuk meg, ha a »*Hamburger Post*« megérkezik«.

Miután Arthur belátta, hogy a kormány tagjai mással vannak elfoglalva, mintsem egy »Wellesley-magánüggyel« törődhessenek, elhagyta Londont és Cheltemham nevű kénesforrású fürdőhelyre utazott, hogy a trópusokon szerzett reumáját gyógyítsa. Nem tölthető el kilenc év következmények nélkül Indiában.

Cheltenham ilyenkor, későn ősszel, már csendes, mégis Arthur több régi ismerősére bukkant. Dubliniek, akik még az ír alkirály udvarából ismerték, amikor adósságokba merült, jelentéktelen szárnysegéd volt. Milyen másképpen zajlanak le ezek a találkozások. Akik régen leereszkedő udvariassággal vették körül, most örülnek, ha megtiszteli társaságukat. A sasorrú, festői egyenruhájú sypoj-tábornok, a fürdőhelyen eseménytelenül lezajló életnek egyik feltűnő jelensége.

— Sir Arthur, már meg sem ismer? — zavarja meg magányát a sétányon egy csicsergő női hang.

Megfordul, szembe néz az arccal, felismerte. Lady Olivia Sparrow, Kitty legjobb barátnője. Milyen régen történt mindez, mennyire el van már temetve az emlékezet mélyében. Olivia volt legelőször beleavatva titkukba. Milyen boldog volt, amikor Oliviának beszélhetett Kitty iránti szerelméről; tudta, hogy minden szó, minden érzelmes kitörés hűségesen visszakerül hozzá. Mennyire nem érdeklik már ezek a gyermeteg dolgok. A harc, az életveszély, a hadvezéri felelőssége megedzette Indiában. Kiábrándult a szerelemből, érzelmi élete megszűnt s kiábrándult a nőkből. Már tudja, hogy milyen számítók, ismeri céltudatos önzésüket. Több kalandja volt gyarmaton szolgáló tisztviselők és katonatisztek feleségével. A hitvesi odaadásról és hűségről megvan a maga véleménye. Az asszonyok unatkoznak, elhanyagoltnak érzik magukat, ha férjük dolgozik, kötelességét teljesíti, hivatásának él — s mást keresnek, valami újat, egy férfit, akinek nagyobb a rangja és a tekintélye. Hamarosan rá kellett eszmélnie, hogy mit jelent az az asszonyok szemében, ha valaki Mysore kormányzója, s Seringapatamban a keleti kényúr, Tipu Sahib palotájában székelhet. Ha Kittyt magával vitte volna s nem tünteti ki magát, csak alantas szerepű tiszt marad, — okvetlenül megcsalta volna, vagy meg szerette volna csalni a kormányzóval.

Néhány udvarias szót vált Oliviával. Kínosnak és feleslegesnek tartja a találkozást, emlékei nem érdeklik. Csak a jövője izgatja, a mult minden eseménye közömbösségbe süllyedt.

— Menyasszonya még mindig olyan szép, mint régen — mondja hirtelen Olivia. — Tulajdonképpen miért nem írt neki Indiából, miért nem látogatta meg, miután visszatért Angliába?

— Nekem nincs menyasszonyom — válaszol kelletlenül és szárazon.

— Catherine.

— Lady Pakenhamnek hódoló tisztelője vagyok, de ő nem menyasszonyom. Tizenkét éve nem láttam, azóta bizonyára férjhez ment és régóta elfelejtett.

— Nem ment férjhez és vár magára.

— Ne tréfáljon!

— Sir Arthur, magát az ígérete köti hozzá. Catherine még mindig szereti és minden kérőt visszautasított, mert a menyasszonyának tekinti magát.

Az assayei csata legválságosabb pillanatában, amikor még kérdéses volt, hogy Maxwell segítőcsapatai idejében megérkeznek-e, nem érzett Arthur nagyobb megdöbbenést és bizonytalanságot.

— Miért bolygatja meg a multat? — kérdi kelletlenül. — Mi már mindketten kinőttünk az ifjúkori szerelemből. Megöregedtünk. Legalább is én.

— Mi nők az ilyen érzelmi ügyekben másképpen ítélünk. Catherine minden levelét megőrizte. Sir Arthur, ön többször megkérte a kezét írásban is. Hányszor ismételte, hogy nem tud Catherine nélkül élni. Ő elhitte és várt magára. Őfelsége tábornoka megtartja az adott szavát!

Arthur elkomorult. Mint katona, nem tudott volna elképzelni olyan kockázatos helyzetet, harctéri meglepetést, amelyből ne próbált volna kiszabadulni, amelyet teljesen reménytelennek és kilátástalannak ítélt volna. Magánéletének útvesztőjéből nem találhat ki. »Őfelsége tábornoka megtartja adott szavát!«

— Mit tegyek? — kérdi.

— Irjon neki, hogy be akarja váltani ígéretét.

Arthur hamarosan olvashatta Kitty válaszát. Feloldja ígérete alól. Fél, hogy már nem a régi, elvirultnak és megöregedettnek fogja találni és kiábrándul belőle. Jobb, ha megőrzik emlékeiket és nem találkoznak többé.

Nem tudja, hogy Kittynek diktálta-e valaki a választ, vagy pedig önállóan fogalmazta tévedhetetlen női ösztönével. Saját szempontjából helyesebben és számítóbban nem is fejezhette volna ki magát. A büszke Arthur nagylelkű szeretett lenni: a katonáival, a meghódított tartományok lakosaival, a barátaival, a rokonaival. Mindent inkább kész volt eltűrni, mintsem vele szemben tanusítsanak nagylelkűséget. Arthur most hinni kezd Kitty őszinteségében és tiszta szerelmében. Újabb levelet ír neki s bejelenti, hogy ragaszkodik a házassághoz.

Röviddel karácsony előtt, amikor éppen Dublinbe készül utazni, a »*Horse Guards*«-ba hívják. Hadosztály parancsnokká nevezik ki és a Yorki herceg seregében részt kell vennie Hannover ostromában.

Január elején Bréma mellett táboroznak. Kemény a tél és állandóan hóvihar dühöng. A Yorki herceg, egy jóindulatú, idősebb úr, nem rendeltetett a sorstól arra, hogy ragyogó hadvezéri tettekkel ékeskedjék. Az idő, a vezetés, minden mellékkörülmény kísértetiesen emlékeztet a tizennyolc esztendő előtti flandriai visszavonulásra. Anglia nem okult és nem tanult volna? Milyen sorsnak néznek elébe? Meglepetésszerűen parancs érkezik Londonból, hogy a hadsereg szálljon hajóra és haladéktalanul térjen vissza Angliába. Mi történt? Az austerlitzi ütközet és a pozsonyi béke hatására Frigyes Vilmos megegyezett Napoleonnal s tőle mint pártfogoltja kapta meg Hannovert. Angliát elhagyták szövetségesei és újra egyedül maradt.

Arthurt Angliában egy kellemes és egy borzalmas hír fogadja: Richard visszatért Indiából és néhány nappal később Pitt meghalt.

Richard megöregedett és a csalódások keserűvé tették. Pitt halálát csapásnak érezte mint angol állampolgár és csapásnak érezte egyéni érdekeiből is.

Katherine Pakenham

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
OSZK

A Harley-utcai családi házban találkozik a két testvér. Milyen más itt, mint a calcuttai palotában, ahol Richardot, mint India urát, fejedelmi pompa vette körül. Egy bukott politikus ül vele szemben, akinek védekeznie kell a hajsza, a meginduló parlamenti vizsgálat ellen. Állandóan felfelé ívelő pályája megtört. Mennyire szerényebb lett Richard, gőgjének nyoma veszett. Már apjukra emlékeztet, mert kezd akaratlanul belenőni családi örökségébe. Arthurt életében először fogja el fenntartás nélküli szeretet bátyja iránt.

Pittről beszélnek és Anglia sorsáról. »Ó, hazám, milyen állapotban hagylak itt!« — így hangzottak a miniszterelnök végső szavai. Richard kezében tartja Pitt utolsó levelét, amelyet hazatérése után kapott tőle s arra kérte, hogy látogassa meg: »Nagyon lassan térek magamhoz egy sereg gyomorbajból, amelyhez gonosz köszvényes bántalmak járulnak, mégis azt hiszem, hogy már a gyógyulás útjára jutottam.« A levelet január 12-én írta. Richard jókedvűen találta vidéki lakában, Bowling Green Houseban. Újra megcsodálhatta szellemének frisseségét és nyugodt bizakodását. Pitt ekkor hirtelen párnáiba roskadt és elájult. Richard megértette, hogy testi betegségét fokozta a Bonaparte győzelmétől és a porosz király hűtlenségétől kiváltott lelkiösszeroppanás. Előtte optimistának és gondtalannak akart mutatkozni, de ereje elhagyta. Január 23-án halt meg.

»Ó, hazám, milyen állapotban hagytalak itt!« Pitt kétségbeesett szavai visszhangzottak Angliában s egy törékeny testben lakozott nagy hősi lélek utolsó gondolata acélossá edzette a nemzet akaraterejét. Az angol nép előtt kíméletlenül és kérlelhetetlenül kellett feltárni a veszélyt, hogy magába szálljon, összefogjon és el ne bízza magát. Még akkor is szükséges volt villogó színekkel falra mázolni az ördögöt,

ha ez az ördög éppen úszni nem tudott. Később Disraeli szolgák vallomása alapján leleplezte a valóságot. A miniszterelnök, aki napok óta úgyszólván nem táplálkozott, éjjel magához kérette komornyikát. »Azt hiszem, hogy Bellamy húspástétomát meg tudnám enni.« A komornyik lóra ült s mire visszatért a pástétommal, Pitt már halott volt és utolsó óhaja óta néma maradt. A valóság emberibb, de a legendát, kegyeletesen meg kellett őrizni. »Ó, hazám, milyen állapotban hagylak itt!«

Az új kormány elnöke Grenville lett és Fox a Külügyi Hivatal vezetését vállalta. Fox első dolga volt, hogy értesítette Talleyrand-t egy állítólag Napoleon ellen készülő merényletről. Anglia új külpolitikája talán a lemondás a birodalom vezetőhelyéről, másodrendű állammá való óvatos visszavonulás és a kiegyezés Franciaországgal? Fox mindenre kapható.

Grenville, aki úgylátszik Pittnek a Wellesleyk iránti jóindulatát örökölte, figyelmezteti Arthurt, hogy Richardot a leghatásosabban úgy védheti meg, ha képviselőnek választatja magát. Ugyanez Castlereagh véleménye is.

Arthurt néhány hét mulva, mint Rye követét küldik az alsóházba. Még választókerületébe sem kellett utaznia: Grenville támogatása s néhányszáz font a kortesek számára biztosította megválasztását.

Elintézett mindent, amivel hazájának és családjának tartozott. Mehetett Dublinbe — házasodni.

Április 6-án a dublini Szent-György templomban vezeti oltárhoz Catherine-t. Szép-e még, vagy az idő elhervasztotta? Pontosan megőrízte arcvonásainak emlékét, nem öregedett meg, de most másnak látta. Az esküvő előtti napokon együtt ültek a Longford palota termeiben, a régi meghitt sarokban, ahol valaha muzsikáltak, ahol a divatos Rousseau nevelési

elveiről mesélt neki és az átalakuló, állandóan erjedő Franciaországról, Angers szép katedrálisáról, Szent Lajos korabeli boltíves kastélyáról s gazdag napfénnyel öntözött tájaikról. Milyen végtelenül eltávolodott mindez. Mintha másvalakivel történt volna, mintha csak regényben olvasná; kívülálló szemlélőnek érezte magát, nem főszereplőnek. Kitty titka a primitív s eredendően ravasz nők örök asszonyi titka volt. Figyelni kell a férfiak szavára, lelkesen, odaadással, áhitatosan, hűségesen. A többi magától jön, a férfiak hiúk, ha a nő kellő ideig szavukon csüng, azt hiszik, hogy szeretik őket s maguk is szerelmessé válnak. Arthur is hiú volt, együgyű és tapasztalatlan. Most már tudja, hogy Kitty üres, önző és ostoba. A fiatal s szegény tiszt nem kellett neki, nem szállt szembe családjával, hogy felesége lehessen, nem lázadozott bátyja akarata ellen, nem próbált érte kockázatot vállalni, de a gazdag tábornok már alkalmas férjnek. Ő gazdag lett: a Társaság hódításai és katonai tettei jutalmazására harmincezer fontot fizetett neki. Bizonyosan azt hiszik, hogy még sokkal gazdagabb. Ha nem ügyelt volna olyan kínosan és lelkiismeretesen kormányzói és parancsnoki tisztességére, ennek a dupláját szerezhette volna.

Késő, szava köti, nem léphet vissza. Egy tábornoknak mégis rangjához illően kell házasodnia, erre Kitty mindenesetre alkalmas. Még jó, hogy Bonaparte öklei Európában és tengeren-túl egyformán döngetik az Angol Birodalmat. Legalább nem lesz sok ideje házastársi életet élni. Az oltár előtt áll a hófehérbe öltözött Kittyvel. A püspök fellengző szavakat mond az időtlen szerelemről, a hitvesi hűségről, a hazaszeretetről és Angliáról. Tömve van a templom előkelő násznéppel. Milyen émelyítően romantikusnak tartják esetét: írónők szentimentális regénnyé fogják higítani. A vitéz angol katonatiszt, aki meghódítja

India tartományait, kitűzi Seringapatamban és Assayeban őfelsége lobogóját, csak azért, hogy utána hazavitorlázzon és feleségül vehesse régi szerelmét, aki hűséges odaadással vár rá. Miért nem ment tulajdonképpen Kitty időközben férjhez? Bizonyára nem hűségből. A gőgös és büszke Longford-család Catherinenak rendkívüli, erejét és lehetőségeit meghaladó házasságot szánt. A kérőket elutasították, míg idővel azok elmaradtak. Lehet, hogy vénkisasszonyként fejezi be életét, ha ő vissza nem tér. Pontosan ismeri érzelmeit: nem szereti Kittyt, nem gyűlöli, csak sivár közönyt érez iránta. Szól már az orgona és a karének, az ünnepélyes szertartás hatáskeltésben elérte tetőfokát. Türelmetlenség fogja el, várja a végét. Unalom fekszik kedélyére. Ásítani szeretne. Mi lenne, ha ásítana? Azt gondolnák, hogy magával cipelt trópusi álomkór lepte meg. Senki sem hinné el, hogy unatkozik.

Mit tud mondani Kittynek a nászútjuk alatt? Annyira közömbös előtte, hogy nem bír el vele hosszabb együttlétet, egymásrautaltságot, magányt. Egy megváltó ötlet villant át agyán. Richard ügyét nemsokára tárgyalja az alsóház. Kötelessége, hogy jó-előre befolyásolja a képviselők hangulatát bátyja mellett. Mialatt tiszttársai sorfala között kivonulnak a templomból, határozata megingathatatlanná lesz. Kittyt Geraldra, lelkész öccsére bízza s másnap reggel Londonba utazik, egyedül.

IV. Államtitkár Irországban.

— Wellesley márki, India főkormányzója évenként huszonötezer fontot tékozolt el személyes élvezeteire, évenként másfél millió fontot hiábavaló bankettekre, fogadásokra, felvonulásokra, ennek követ-

keztében a Keletindiai Társaság adóssága hétéves hivatali működése alatt, huszonötmillió fontra növekedett!

Paull képviselő, egy hirtelen meggazdagodott posztókereskedő tartja dühös vádbeszédét az alsóházban. Csak személyes gyűlölet diktálta szavait, vagy az angol közélet megtisztításának vágya, vagy a Társaság valamelyik csoportja sugalmazta őket? Az utóbbi valószínű.

Sir Arthur Wellesley, Rye képviselője jelentkezik szólásra. A háznak kell eldöntenie, hogy illetékes-e ennek a vádnak a kivizsgálására. Ő javasolja, hogy tárgyalják, de követeli a »rokonát« ért vádak bizonyítását.

Hat nappal később folytatják az ügy tárgyalását. Paull bevallja, hogy a kilencvenkilenc okmányból, amelyek vádjait alátámasztják, a rövid idő alatt csak kilencet tudott megszerezni, mégis valamennyi állítását fenntartja. Mennyit kellett szenvednie India fejedelmeinek, főképpen Oude nábobjának a főkormányzó önkényétől! — dörgi vádját Wellesley márki ellen. Oude tartományt forradalomba taszította, erőszakoskodás, gyilkosság és egyéb bűnök tapadnak személyéhez. — A tiszteletreméltó, de tapasztalatlan Bath-rend lovagja sok dologban bűntársa!...

A Bath-rend lovagja nem más, mint Arthur. Most föláll, kezében tartja az ellenbizonyítékok tömegét: aktákat, leveleket, kormány-utasításokat, a Társaság kiadásainak és bevételeinek hiteles kimutatását, nyugodtan, megfontoltan védőbeszédének elmondásába kezd. Tudja, hogy ettől a beszédtől, sikertől vagy bukástól függ mind a kettőjük sorsa. Ha az alsóházat meg nem győzi, Richard magával rántja hosszú időre, talán mindörökre.

Arthur lendületes beszédében bizonyítja, hogy a kilenc beterjesztett okmány korántsem támasztja alá a vádakat. A főkormányzo a Társaság igazgatóinak

jóváhagyásával használt fel hivatali kiadásokra hatalmas összegeket. A ragyogó ünnepélyeket és pompás fogadásokat nem hiúságból, nem egyéni kedvtelésből rendezte. Ez kötelessége volt; Indiában európai csak úgy óvhatja meg tekintélyét, ha hivalkodik vagyonával, ha fényűzésben túlszárnyalja a maharádzsákat és nábobokat. Az egyszerűség és takarékosság lehet hazafias kötelesség Angliában, de keleten végzetes hiba. Nemcsak a főkormányzó tekintélyét csorbítja, hanem a Birodalomét is.

Néhány percnyi türelmet kér, hogy személyes ügyeiről szóljon. A hiábavaló vérengzés vádja ellen megvédi sajátmagát és Richardot.

— Amit Indiában véghez vittem, az nem volt egyéb, mint a kapott parancsok lelkiismeretes végrehajtása. Ami az engedelmesség megtagadását s ennek közvetlen hatását illeti, hajlandó vagyok felelni érte a Ház, vagy bármilyen más ítélőszék előtt.

A közbevetett mondatok után a Richard elleni, gyilkosság és hatalommal való visszaélés vádjára vág vissza.

— Ez olyan rendszabály volt, amelyet a főkormányzó az államhatalom és az ország törvényeinek védelmére volt kénytelen megtenni és ugyanezt a rendszabályt kérlelhetetlenül keresztülvitte volna az angol alattvalók bármelyik osztálya ellen, ha az a Parlamenttől hozott törvényeknek nem engedelmeskedik. Döntse el a ház, hogy jogos-e az ilyen rendszabályt »gyilkosságnak« nevezni!

A képviselőket kellemesen lepte meg a beszéd további folyamán Arthur felkészültsége pénzügyi- és gazdasági kérdésekben. A Társaság részletes közgyűlési jegyzőkönyveiből kiderítette, hogy a jövedelem »rokona« hivatali ideje alatt hat millió font sterlinggel emelkedett. A mahratta-háború költségei okoztak ugyan ideiglenes veszteséget, de most a

hadjárat sikeres befejezése után, a tiszta jövedelem a réginek duplájára fog szökni.

A képviselők többsége elfogadta Arthur védekezését s így fényesen rehabilitálta Richardot. Nemsokára megkezdődött az alsóház nyári szünete s Arthur Hastingsba utazott, brigádjának állomáshelyére. Hastings parancsnokának lenni nagy kitüntetés és bizalmi állás lett volna Nelson győzelme előtt. Sussex grófságnak e csatornamenti kikötőjénél győzte le Hódító Vilmos az angolszászokat. Napoleon pedig babonásan szerette a történelmi példákat és bízott az események megismétlődésében. Mióta Trafalgarnál elpusztult a francia flotta és a császárt a Sziget helyett már csak Európa meghódítása érdekelte, Hastings másodrangú katonai állomássá süllyedt.

Arthur levelekkel árasztja el Grenville miniszterelnököt, hogy küldje harcolni a kontinensre, bízza meg súlyosabb katonai feladatok elvégzésével. Közben minden igyekezetével azon van, hogy csapatát minél lelkiismeretesebben kiképezze. Az angol hadsereg az utóbbi években valóban javult. Noha még nem hajtották végre azokat a reformokat, amely egyenértékűvé tehette volna Napoleon »*Grande Armée*«-jával, jobb volt emberanyaga és hatásosabb fegyverzete. Napoleon nagyszerűen értett a tüzérség alkalmazásához s az angol sereg támadólendülete is fokozódhatott, amióta Henry Shrapnel, a királyi fegyvertárak tüzérezredese egy új lövedéket talált fel.

Szeptember 13-án meghalt Fox, aki csak néhány hónappal élte túl nagy vetélytársát. Életének utolsó hónapjaiban külpolitikában teljesen elődjének nyomdokába lépett. Olyan szenvedélyesen képviselte a Franciaországgal való kíméletlen leszámolás gondolatát, hogy szinte »Pittebb« lett Pittnél. Keserű csalódást okozott Napoleonnak, aki azt hitte, hogy Angliát a kellemes megegyezéses béke irányába fogja terelni. Pitt és

Fox, két mennyire ellentétes jellem. Pitt merev, száraz, kedélytelen, bájnélküli, komor, zárkózott. Csak legjobb barátai előtt tárja fel magát s akkor is csak ritkán, rövid időre. Fox szenvedélyes, elbűvölő, remek társalgó, szeretetreméltó világfi. Pitt csak a munkát szerette, a politikát, a hivatást, a hatalmat. A parlamentben és a Downing Streeten kívül sehol sem érezte jól magát. Hároméves hivatalból való kicsöppenése idejében boldogtalanul és mogorván bámulta a tengert a festői Walmer Castleból, ahová visszavonult. Fox tudott örülni kertjének, virágainak, könyveinek, olvasmányainak, az epikureus szemlélődésnek és kedélyes baráti körének, szerette az asszonyokat és a kártyajátékot. Szerette az élet minden megnyilvánulását. Korrupttá vált s hibáit életének legutolsó korszakában tette jóvá, amikor megtagadta multját Angliáért. Pitt olyan eszményi szegénységi fogadalmat vállaló szerzetes volt, aki gőgjében nem tudott szolgálni, — csak parancsolni.

Foxot a Westminster apátságba temették Pitt mellé.

Anglia ezzel is hangsúlyozni akarta, hogy az ellenzéknek, a kritikai szellemnek az államvezetésben ugyanolyan szükséges és életfontosságú szerepe van, mint a kormánynak. Hansúlyozni kellett ezt abban az időben, amikor győzelmesen tört előre Európa meghódítására az az uralkodó, aki minden hatalmat saját kezében egyesített, aki maga nevezte ki a törvényhozásnak tagjait, nem tűrt el semmiféle bírálatot.

Arthur hiába várt arra, hogy Grenville utasítsa a hadsereg főparancsnokát, az elpusztíthatatlan Yorki herceget, hogy állítsák egy fontos posztra. Szívesen vállalt volna akár gyarmati megbízást is, csak a békés és kényelmes tétlenséget nem bírta.

Mégis abban a kitüntetésben részesül, hogy kinevezik a vezérkarba. A Pitt halála után alakult kor-

mány, a parlament szétszórt erőit és ellenfeleit magába fogadó »valamennyi tehetség« kormánya a katonai kezdeményezésekről nem tudott megegyezni s még a homályban tapogatódzott. A francia invázió veszélye és eredményességének minden lehetősége egyelőre elmúlt. Angliának már nem kellett attól tartania, hogy saját területén, keleti partjain kell megvívnia a nagy döntő és végső ütközetet Napoleon ellen és abba a kedvező helyzetbe került, hogy maga választhatta ki az alkalmas csatateret. A harmadik koalíció szilárd volt, csak éppen katonailag gyenge. Amikor a vezérkar hathatósabb segítségben akarta részesíteni szövetségeseit, Napoleon katonai győzelme keresztezte az efféle terveket. Október 1-én Napoleon átkelt a Rajnán, 14-én Jénánál megsemmisítette a porosz sereget és 27-én bevonult Berlinbe. Napoleon villámgyors lendületét nem lehetett feltartóztatni.

Amikor Anglia Poroszországgal szövetségbe lépett, azt hitte, hogy Nagy Frigyes katonai ereje támogatja. Pitt nem sejtette, hogy ez volt Poroszország végzete. Tábornokait annyira megigézte a nagy uralkodó zseníje, hogy nem tudtak elszakadni katonai hagyományaitól, seregének szervezetétől. Jénánál a tizenkilencedik század hadvezetése győzte le a poroszok megmerevedett, idejét múlt tizennyolcadik századbeli taktikáját.

Napoleon nem állt meg Berlinben. November végén már Posenben találjuk, hogy az oroszok elleni hadjáratát irányítsa. Az év végén a franciák átkelnek a Bug folyón és február 7-én Napoleon megfutamítja Eylaunál az orosz sereget.

Segíteni a megvert szövetségeseken öngyilkosság lett volna Anglia számára. Az angol vezérkar abban bízott, hogy Napoleon kifullad a nagy iramtól, az erejét meghaladó vállalkozásoktól és belebukik győzelmébe. Várni akart a végső összecsapásra s mialatt

Napoleont Európa meghódítása foglalta el, csendben, feltűnés nélkül, tengerentúli birodalmát erősítette meg, s tovább akart gyarmatosítani.

A két ellenfél kerülte egymást és időt akart nyerni a végső összecsapásra. Napoleon nem szervezett a tengerparton újabb hajóhadat Anglia ellen s Anglia még nem merte hátbatámadni Napoleont a kontinensen, Olasz- vagy Spanyolország felől.

Arthur régi indiai vetélytársa, Sir David Baird, meghódította az amiens-i béke után újra Hollandia birtokába került Jóreménység-fokát s biztosította Angliának az indiai hajóutat. A vezérkarnak most fantasztikus tervei támadtak. A kontinensen egy olyan férfi uralkodott, akinek legdélibábosabb és valóságtól legelrugaszkodottabb vállalkozásai is sikerültek; nem csodálható, hogy Windham hadügyminiszter megszédült. Éppen mert Napoleont Európa foglalta le, Windham ezalatt Angliának akarta megszerezni Dél-Amerikát.

A vezérkar tanácskozásain Arthur megismeri Sir John Moore tábornokot s az első beszélgetés alkalmával megérzi, hogy ő az a katonai egyéniség, akit Anglia Bonaparte ellen hadainak élére állíthat. Milyen boldog lenne, ha Moore mellé osztanák be, ha vele együtt mérkőzhetnék meg nagy ellenfelével.

Arthurra más feladat vár. Jelentést kell kidolgoznia, miképpen hódíthatná meg Anglia Dél-Amerikát. Az indiai kérdésben szakértőnek érzi magát s most egy másik világrész meghódítását kell egy londoni hivatal szobából megoldania. Ebből az emlékiratból hiányzik minden bizakodás, a tervezett hadjárat sikeréhez nem sok reményt fűz. Mégis vállalná a vezetést, ha rábíznák. Vállalná, mert nem bírja a nyugalmi helyzetet, a tétlenséget, egy kikötőváros békés és egyhangú katonai parancsnokságát. Harminchét éves és semmi kedve sincs egy nyugdíjas tábornokhoz illő

garnizonban befejezni életét. Emlékszik hadnagy korából idősebb tisztekre, akik Clive és Warren Hastings seregeiben küzdöttek végig indiai hadjáratokat. Hogy összemosolyogtak ők, amikor változatlan és örökösen egyhangú történeteiket hallgatták. Mennyire nem voltak érdekes emberek, színes egyéniségek: az ifjúság kérlelhetetlen kritikájával és gonosz gőgjével mennyire megvetették őket. Ő nem akar a haladásból és az események menetéből kikopott nyugdíjas, begyepesedett agyú tábornokká válni. Inkább átmegy elpusztulni Dél-Amerikába egy délibábos angol álomért. Megpróbálja. Ha Bonaparte mindent lelkiismeretesen megfontolt volna, nem jutott volna császári trónusra s nem lenne Európa ura. Legalább az Óceán fogja elválasztani Kittytől...

Több mint egy fél esztendeje házas. Nemsokára apa lesz, mégis menekülni szeretne feleségétől. Jó és figyelmes férj, de üresnek és hiábavalónak érez minden órát, amit vele tölt. Anyja és Catherine egy házban laknak és összebarátkoztak. Mennyire összeillenek, mennyire összefűzi őket közös, céltudatos asszonyi önzésük. Amikor Indiából visszatért, anyja megváltozott vele szemben, már büszke volt harmadik fiára. Ez a hideg büszkeség csak akkor olvadt valóban fel, csak akkor csapott át lelkes örömmé, mikor megtudta, hogy egy »Longford-lányt« vehet feleségül. Seringapatamnál és Assayenál Angliának tett szolgálatot, a házasságával anyja hiúságának.

Mégis Angliában kellett maradnia. Grenville közbenjárása hiábavalónak bizonyult. A *Horse-Guards* Moore-t küldte Szicíliába, Craufurdot pedig Montevideóba.

Az eylaui ütközet egy hónappal később éreztette hatását Londonban. A »valamennyi tehetség« kormánya, amely Pitt halála óta vezette az ország ügyeit, megbukott. Újra a toryk kerültek hatalomra. Arthur

egy idő óta a tory párt tagja volt; így vélte szolgálni Pitt emlékét és eszményeit. A király, a hetvenéves, politikailag színtelen Portlandi herceget bízta meg kormányalakítással, aki a két legfontosabb tárcát a pitti hagyományokat követő férfiakkal töltötte be: George Canning került a Külügyi Hivatal élére, Robert Stewart, Castlereagh lordja, a legtehetségesebb és legcéltudatosabb angol katonai szervező tehetség pedig hadügyminiszter lett. A fiatal Richmondi herceget Irországba küldik alkirálynak, Arthur Wellesleyt pedig az ír-ügyek államtitkárává nevezték ki. Arthur magas tisztségét Castlereagh-nak köszönhette, aki őt tartotta az erős kéznek, amely a nyugtalan Irországot letöri és az új választásokat a torykra kedvezően megszervezi.

Áprilisban elfoglalja hivatalát a dublini Phoenix-parkban álló palotában. A Richmondi herceg tulajdonképpen csak az angol koronát képviseli a zöld szigeten, Irországban a hatalmat valójában ő gyakorolja. Akarata ellenére politikussá kell lennie. Ellentétben van-e ez a katonai pályafutással? Bonaparte, ez a katonai lángelme, meg tudta volna-e valósítani terveit csodálatos politikai sugallata nélkül? Nem előfeltétele-e a katonai sikereknek a politikai gyakorlat és előképzettség? Arthur úgy érzi, hogy igen, csak éppen nem az a »belügyi« szolgálat, amelyet kormánya és pártja rábízott.

Irország még mindig az időnként alvó, de állandóan kitöréssel fenyegető tűzhányó, amelynek forró lávája Anglia ütőerejét veszélyezteti. Az 1798-as és az 1803-as zendüléseknek nem volt szemtanúja, csak távolról értesült a polgárháborúk borzalmairól. Itt, Irországban, képviselnie kell azt az Angliát, amely hiába igyekezett magát megkedveltetni. Vallászkülönbség fokozza az ellentéteket. Pittet, amikor a katolikusoknak választójogot akart adni, megbuktatta a meg-

csontosodott, protestáns-puritánoktól befolyásolt király. A két ország egyesítése s az ír parlament beolvasztása az angolba nem nyugtatta meg a népet. A protestáns arisztokrácia morog, mert Londonban kisebb a befolyása, mint amilyen a dublini parlamentben volt, a katolikusok teljesen jogfosztottnak érzik magukat, mert mind az aktív, mind a passzív választójogból ki vannak rekesztve és állami hivatalokat sem tölthetnek be. A tönkrenyomorított parasztok pedig egyformán gyűlölik a mágnásosztályt, felekezeti és nemzeti különbség nélkül. Misztikus csodavárással reménykednek Bonapartenak, a forradalom eszméi hordozójának eljövetelében, anélkül, hogy sejtenék, hogy a szabadság magasztos eszméit éppen a forradalmi generálisból császárrá emelkedett diktátor sietett elsőnek megtagadni s ezek már Franciaországban is idejét múlták.

Mennyivel kényelmesebb volt kormányozni Mysore bennszülötteit, mint az örökké elégedetlenkedő Irországot. Kora reggeltől késő estig hivatalában ül, tanulmányozza a beérkezett jelentéseket és utasításokat ad. Ilyen nehéz feladat egy választást jól előkészíteni. Mint amikor valaki először megpillantja órájának belső szerkezetét, a rugókat és egymásba kapcsolódó fogaskerekeket, így tárul most fel előtte, hogy minő eszközökkel és mily módon kormányoznak egy alkotmányos monarchiát. A toryknak kell győzniök, ő nem lehet eszközökben finnyás, különben hűtlen lenne azokkal szemben, akik bíztak benne s ezzel a magas állással kitüntették.

A kormánytól az ő kezén keresztül ömlik a pénz megvesztegetésre és szavazatok megvásárlására. A legelőkelőbb nevek viselőiről lehull az álarc; mennyi emberi önzéssel és aljassággal találkozik. A nagybirtokosok lelkesen biztosítják a kormányt jóindulatukról, hűségesen szállítják parasztjaik és alkalmazottaik

szavazatát, de több-kevesebb nyiltsággal tudomására hozzák, hogy ennek ellenében egyik testvérüket nevezze ki vámhivatalnokká, a sógor közjegyzô szeretne lenni s a fiút, aki állami tisztviselő s rendkívül tehetséges, már a birodalom érdekében is sürgősen elő kell léptetni, sajátmaguk pedig megelégesznek egy peer-séggel. Mások burkoltan figyelmeztetik, hogy sajnos, nyakig úsznak adósságban és a hitelezőkkel folytatott küzdelem annyira lefoglalja idejüket, alássa egészségüket, hogy ameddig ez az állapot tart, minden lojalitásuk és kormányhűségük ellenére nem foglalkozhatnak a választások ügyével. Olyanok is akadnak, akik nyiltan megmondják, hogy a whig-párt mennyit kínál nekik, de azért szívesen tárgyalnak a kormánnyal is.

Arthur érzi, hogy ő mint »választó« semmi pénzért, semmiféle hivatalért nem bocsátaná áruba szavazatát. Fanatikusan hisz abban, hogy a tory-párt jelenti Angliában a rendet, az ország felemelkedését, a győzelmet Franciaországon. Mocskos módszerekkel kénytelen élni, de csak így szolgálja Anglia érdekeit? Valóban ők, toryk képviselik a leghűségesebben az Angol Birodalmat? Nem olyan fanatikus, nem olyan elfogult és nézeteiben megcsontosodott, hogy teljesen le tudná győzni az időnként előretörő kétségeket. Mégis mennyire más III. György alkotmányos, konzervatív monarchiája, mint a Bonaparte szabadságeszmékből fogant katonai diktatúrája. Bonaparte szuronnyal kergette szét az őt bitorlónak nevező képviselőházat és az új parlament tagjait maga nevezi ki. Náluk Angliában van választójog, igaz, hogy korlátozott, de mégis csak választójog.

Arthurnak nem voltak illúziói: szülőföldje, Irország még mindig ellenséges érzelmeket táplál Anglia iránt. Ha Napoleon új flottát szervez és itt száll partra, a nép melléje áll, fellázad az angol uralom

ellen és Angliát minden oldalról ellenségek veszik körül. Hiába bízták meg Arthurt a közigazgatás szervezésével, kitört belőle a katona. Tudta jól, hogy az angol hadsereg még mindig gyenge a támadásra, legalább a védekezést kellett jól előkészíteni. Dublint Rennie mérnök tervei szerint megerősíti, hogy biztosítsa minden körülmények között a két sziget annyira fontos hajóösszeköttetését.

Júliusban Londonba utazik. Kitty kis fiával Dublinben marad. Milyen boldog lehet felesége; Irország első asszonya lett, kielégítheti beteges hiúságát, ünnepeltetheti magát fogadásokon és bálokon. mindent elkövet, hogy boldog legyen. Anyagilag kielégítheti szeszélyeit a hatezerötszáz fontnyi évi jövedelméből. Nemcsak azért dolgozik sokat, mert hivatala kényszeríti kimerítő munkára, hanem, hogy minél rövidebb időre csökkentse a vele való együttlétet. A régi, eszményi Kitty légies alakja mindörökre elveszett a feledés homályában, megmaradt egy üresfejű, buta, önző asszony. Néha az az érzése, hogy összemosolyognak háta mögött, ha Kitty beszél. Más is ennyire bosszantóan üresnek tartja fecsegését, vagy ő túl érzékeny iránta, vagy talán igazságtalan?

A parlamentben az ir törvény tárgyalásánál nyakas, kemény és hajthatatlan. Ragaszkodik hozzá, hogy a parlament minden enyhítés nélkül megszavazza az ír alkirálynak a hétéves korlátlan felhatalmazást, hogy bármikor hadiállapotot léptethessen életbe. Az ír népet megbabonázta, hogy Bonaparte már az orosz hadsereget is legyőzte s bekövetkezhet újra a pillanat, amikor csak erőszakkal lehet elfojtani a zendülést. Nemcsak az ellenzékkel kell vitába szállnia, hanem a kormány aggályoskodó igazságügyminiszterével is. Arthur csökönyös, ennek a csökönyösségnek köszönhette később hadvezéri diadalát és államférfiúi bukását...

Castlereagh továbbra is kitünteti bizalmával:

— Sir Arthur, meg tudja védeni az angol hadsereg Irországot, ha Bonaparte újabb partraszállást kísérel meg? — kérdezi tőle a hadügyminiszter.

— Lordom, hadseregünk Angliából kiveri az utolsó francia gránátost, de Irországban védtelenek vagyunk. A lakosság fellázad ellenünk, ha az első francia ezred partra száll. Ha beengedjük a franciákat, elvesztettük az egész szigetet. Szerencsére a flottánk őrt áll s Bonaparte az ő jóval gyengébb hajóhadával kerülni fogja ezt a kockázatos vállalkozást.

— És ha megnövekednék flottája?

— Az sokáig tart, az előnyünket nem hozhatja be.

— Ha a közeli hetekben szerezne Bonaparte magának egy hatalmas flottát?

— Lordom, én a Richmondi herceg államtitkára vagyok és szolgálatonkívüli vezérőrnagy. Ez a kérdés a Tengernagyi Hivatalra tartozik.

Lord Castlereagh idegesen játszik kezével. Egy pillanatig hallgat, mintha még habozna, hogy rátérjen-e a beszélgetés igazi tárgyára. Eddig még óvatosan kerülte, amit valóban mondani akart. Azután megszólal.

— Sir Arthur, azért kérdeztem véleményét, mert ön tábornok, a vezérkar tagja, azonkívül a bonyolult ír helyzet leghivatottabb ismerője. Katona és politikus egy személyben. Valamikor szemére hánytam, hogy még nem jó diplomata, azt hiszem, hogy jó útra tért s Dublin Castle-ban ezt is megtanulta. Anglia egy olyan lépés előtt áll, amelyért felelnie kell a történelem előtt. Még talán a jövő évszázadban is szemünkre fogják hányni, de az ön szavai még jobban megerősítenek abban, hogy meg kell tennünk. Bármennyire is nehezünkre esik, alkalmazkodnunk kell a túloldalhoz. Anglia erkölcsi ereje a lojalitása, de ezzel nem tudunk háborút nyerni egy eszközeiben nem válogatós ellen-

féllel szemben. A lojalitás, a tisztesség bizonyos esetekben gyengeséget, megadást, lemondást jelenthet. Aki túlteszi magát lelkiismereti kérdéseken, az győz. Most az egyszer túl kell tennünk magunkat. A tilsiti szerződésről van szó . . .

— Angliát megint elhagyta egy szövetségese. Ehhez már hozzászokhattunk. Egyedül maradunk, egyedül kell folytatnunk a küzdelmet, ez még nem ok arra, hogy megtagadjuk történelmi hagyományainkat — válaszol Arthur szárazon.

— A Külügyi Hivatal bizalmas értesüléseket szerzett arról, hogy a tilsiti békeszerződésnek van egy titkos záradéka is. Sándor cár nem avatkozna be, ha Bonaparte lefoglalná a Kopenhágában horgonyzó dán flottát. Tehát Bonaparte nem adta fel inváziós terveit és építéssel járó pénz- és időveszteség nélkül akar magának hajóhadat szerezni.

— Mit tesz ez ellen Anglia? — kérdezte Arthur.

— Behatolunk a kopenhágai kikötőbe és magunknak szerezzük meg a dán flottát, vagy megsemmisítjük.

— Ez a semlegesség megsértése.

— Sir Arthur, ön ugyanolyan aggályoskodó, mint Perceval Spencer. Ő igazságügyi miniszter és hivatalból a jogi paragrafusokon nyargal. Békében osztoznám véleményében, de ebben a háborúban Angliának nem szabad mégegyszer elkésnie. Ha elkéstünk, elvesztettük a háborút.

— Lordom, bízzon meg engem az expedíció vezetésével — kiáltja Arthur lángoló lelkesedéssel.

— Sajnálom, Lord Cathcart lesz a főparancsnok.

— Akkor engedje meg, hogy legalább egy brigádot vezethessek. Ott akarok lenni Kopenhágánál!

— Ön Irország első hivatalnoka és szerepét nagyszerűen tölti be. Most inkább vállalkozna másodrendű katonai feladatra?

— Rosszul érzem magam Dublinben, katona vagyok, nem hivatalnok.

Castlereagh meglepetten néz Arthurra. Hallotta kemény, megingathatatlan, erőteljes parlamenti szónoklatait. Szerette akaratosságát és nyakasságát. Tudta, hogy milyen hajthatatlan és akadályt nem ismerő, akár hazája, akár egyéni céljai eléréséről van szó. Csak éppen panaszkodó magatartásával nem találkozott eddig soha. Elküldi Kopenhágába, de alárendelt szerepben. Nem jó egy fiatal tábornokot túlságosan elkényeztetni. Különben is Irországban kitűnően bevált, felesleges a végleges szerepcsere.

— Sir Arthur, a Richmondi herceg néhány hétre szabadságolni fogja. Mehet Kopenhágába, de azután visszatér azonnal Dublinbe.

V. A tilsiti találkozó.

»Június 25-én délután egy órakor a császár a Bergi nagyherceg, a Neufchateli herceg, Duroc tábornagy és Caulaincourt főlovászmester kíséretében a Niémen partján az e célra előkészített hajóra szállt, amely a folyó közepére siklott, ahol Lariboissiére tábornok, a gárda tüzérségének parancsnoka széles tutajt horgonyoztatott, amelyen egy zászlókkal díszített sátrat emelt. Mellette egy másik tutajon is feszült egy sátor az uralkodók kíséretének. Ugyanebben a pillanatban megindult a jobbpartról egy hajó, Sándor cárt vitte és kíséretét: Constantin nagyherceget, Benigsen és Souwaroff-tábornokokat, Labanoff herceget és a cár első hadsegédét, Liéven grófot«.

»A két hajó ugyanabban a pillanatban érkezett; a két uralkodó megölelte egymást, amint a tutajra léptek, együtt mentek be a számukra előírt helységbe, ahol két óra hosszat tartózkodtak. A tárgya-

lások befejeztével beengedték a két uralkodó kíséretét. Sándor cár kellemes dolgokat mondott a császárt körülvevő katonáknak, aki maga hosszasan társalgott Constantin nagyherceggel és Benigsen tábornokkal«.

»A tárgyalás befejeztével mindegyik uralkodó a maga bárkájába szállt. Feltételezik, hogy a megbeszélés eredménye a legkielégítőbb. Labanoff herceg a konferencia után azonnal a francia főhadiszállásra ment. Megállapodtak abban, hogy Tilsit városának a felét semlegesnek nyilvánítják. Itt jelölték ki Oroszország uralkodójának és udvarának szállását. A cári testőrség át fog kelni a folyón és a város számára kijelölt részén fogják bekvártélyozni«.

»Mindkét hadseregnek számos tagja a folyó partjára szaladt, hogy tanúja legyen a találkozónak. A jelenetet az tette különösen érdekessé, hogy a nézők a világ két ellentétes sarkából származó hőslelkű katonák voltak.«

Napoleon újra elolvasta a szöveget, a *Nagy Armádia* nyolcvanhatodik jelentését. A szöveg szándékosan száraz, pongyola, hiányzik a mondatok lendületes ereje, a jelzők színes változatossága. Rossz írói munka, de érzi, hogy Sándor cár baráti ölelése a Niémen folyón a sikernek és tekintélynek olyan eszményien magas fokára emelte, hogy ennek az eseménynek a leírása éppen szerény, szakszerű, száraz tárgyilagosságával fogja elkápráztatni Párist. Szüksége volt arra, hogy Páris és a francia nép állandóan bámulja és lelkesedjék érte. Legyőzte Ausztriát, Poroszországot és az Orosz birodalmat, de egyetlen ígéretét nem tudta beváltani és állandóan attól rettegett, hogy számon kérik tőle ; nem tudta legyőzni Angliát.

Mock már le volt verve, München elfoglalva, amikor értesült Villeneuve tengernagy szánalmas trafalgári vereségéről. Olyan dührohamot kapott, hogy azt hitte, belebetegszik. De a ragyogó katonai sikerek

kergették előre Austerlitzen át a pozsonyi békéig. A sorsnak milyen kegyes adománya volt, hogy nagy győzelme éppen koronázásának évfordulójára esett. Egy évvel azelőtt a pápát erőszakkal kellett Párisba cipelni, hogy segítségével az »igen keresztény« francia királyok egyházi áldással megerősített utódjává válhasson. S most a párisi bíboros-érseknek negyvenöt, ellenségtől zsákmányolt zászlót küldhetett, hogy helyezze el mint diadalmi jelvényt a Notre-Dame székesegyházba. Mennyire elkábítja, mennyire fellelkesíti és hűségében megerősíti a francia népet, hogy december 2-án nem a koronázás évfordulójára tartanak hálaadó misét, hanem az Austerlitznél elesett hős francia katonák lelkiüdvéért requiemet. Milyen nagyszerű eszköz a katolikus egyház, ha valaki megérti szervezetét és ügyesen tud vele bánni. A forradalmárok, az ostoba Robespierre, ezt nem fogták fel és szétzúzták. Milyen bölcs dolog volt megszüntetni a forradalmi naptárt. Az Egyháznak meg kell adni, ami az Egyházé s ő csak erősíteni fogja vele a kapcsolatait. Majd beszél a teológusokkal, hogy fedezzenek fel valami »Szent-Napoleont«, akinek névnapját ünneppé nyilváníthatják. Az állam és az Egyház újra összeölelkezett és találni kell egy napot, hogy közösen ünnepelhessen.

Amikor 1806 januárjában visszaérkezett Párisba, tudta, hogy a győzelem nagyságát fel kell nagyítani és növelni jelentőségét. A cár megfutamodott, Ausztriával végzett, tehát logikus, hogy most Angliával kell végre leszámolnia. Ő túl nagy hadvezér ahhoz, hogy egy tengernagy ügyetlensége bármelyik tervét keresztezhetné. Itélőképességében nem ragadta magával a szenvedély, józanul, tárgyilagosan mérlegelte az erőviszonyokat. A francia flotta nagyrésze elpusztult és nincs módja arra, hogy újból megkísérelje az inváziót. Bármilyen elsöprő volt austerlitzi győzelme, még

nem volt korlátlan úr Európában, de Anglia korlátlan úr maradt a tengeren. Napoleon bevonult Bécsbe, megérte azt a diadalt, amire Nagy Frigyes hiába áhítozott, de be kellett látnia, hogy könnyebb feladat Bécset elfoglalni, mint Londont.

Mégis kellemes hír fogadja Párisban. Pitt, a kérlelhetetlen, meg nem alkuvó ellenfél meghalt. Kérdés, hogy az új kormány mennyire hajlik békére s milyen hatalmas Fox szava. Már nem lehet Boulogne-ból békére kényszeríteni Angliát, csak Londonból. Várni kell, hogy mit hoznak az események, de az idő drága. A Római Szent Birodalom darabokra törése kitűnően halad előre. Megalakítja a Rajna-szövetséget és növeli befolyását házasság okútján. Milyen jó, hogy Joséphinenek van két gyermeke. Amióta császár, a trónöröklés rendje nyugtalanítja. A következmények azt mutatják, hogy nem lehet gyereke, hogy steril. Ez az állapot annyira idegesíti, hogy Corvisart-on kívül nem mer más orvost megkérdezni, fél egy végleges, lesujtó választól. Kedves, melegtekintetű Joséphine, mennyire mindenre felhasználható. Eugène de Beauharnais feleségül veszi a bajor király lányát, akit ő léptetett elő választóból uralkodóvá. Jerôme-ot elválasztotta használhatatlan amerikai feleségétől s most már benősülhetett a Würtembergi uralkodó családba. Murat-t, Hortense férjét Berg nagyhercegévé nevezte ki.

A francia nép örömmámorban úszik, azt hiszi, hogy a békét hozta neki. Ő tudja jól, hogy csak időleges fegyverszünetet. Néhány rövid hónapja van. Azalatt kissé rendbe pofozhatja az ország zilált s állandóan összeomlással fenyegető pénzügyeit. Befejezhet néhány építkezést, végrehajthat reformokat, amelyek az utókornak hirdetni fogják, hogy nemcsak a hadviselésben volt nagy, hanem a békés szervezésben is.

Nem áltatja magát. Anglia nem egyezik ki vele, nem ismeri el hódításait, folytatni kell a háborúskodást. Anglia követelni fogja Flandria és Német-Alföld kiürítését s éppen ebben a kérdésben nem engedhet. Ha ezeket a tartományokat ő hódította volna meg, mennyivel könnyebben lemondhatna. De a forradalom terjesztette ki rájuk Franciaország hatalmát. Pichegrunek szívesebben megbocsátotta volna, hogy életére tört, mint Moreaunak, de Antverpen elfoglalását nem lehet neki megbocsátani. Két háború között áll, Austerlitzet újra kell kezdeni és újra kezdeni, ki tudja hányszor, meddig.

Ellenszolgáltatásokért folytatja a katolikus Egyházzal való kiegyezést. A Pantheon újra templommá fog változni, ámbár kriptájába továbbra is a nemzet nagyjait temetik. A papság terjesztheti Bossuet katekizmusát, csak éppen be kellett iktatni néhány sort a szövegbe: a hívő kereszténynek hűségesen kell szolgálnia, I. Napoleont, a császárt. A zsidóknak is polgári jogokat ad, mert Franciaország minden lakosának támogatására szüksége van.

Tárgyalt Fox-szal és kiábrándult belőle. Fox nem csak a külügyminiszterséget örökölte Pitt-től, hanem politikáját és állásfoglalását is. A különbség csak az volt, hogy Fox Párisba utazott és hajlandónak mutatkozott tárgyalásokra, de hiába mondott ő le véglegesen Máltáról és akarta feltámasztani az amiens-i szellemet, Fox nyakas maradt és hajthatatlan: tudomására hozta, hogy többről van szó, először is Flandriáról.

Kiterjesztette protektorátusát a Rajna-szövetségre, amelynek hetvenötezer katonát kellett számára kiállítania. De Poroszország morgott és mozgolódott, Frigyes Vilmos titokban Sándor cárral konspirált ellene, a porosz kamarilla és hadsereg háborúra uszított. Ha nem vállalja az újabb hadjáratot, nem kábítja

el népét győzelmekkel, következhetik a számonkérés; miért nem intézi el végre Angliát?

Nem egyezhetett ki sorsával. Tudta, hogy csak látszólag ura szabad akaratának, valójában az események taszítják előre. Újra téli hadjáratra kellett készülődnie. Szeptember 25-én elindult Saint-Cloud-ból, seregének élére állt, hogy szétzúzza Poroszország, Oroszország, Svédország és Anglia negyedik koalícióját.

Október 14-én Jénánál szertefoszlik a nagy porosz illuzió; kétszázezerfőnyi néphadsereg legyőzte az öreg porosz tábornokok zsoldosait. A forradalom szervezete diadalmaskodott, ha őszinte lett volna, hálát kellett volna éreznie Carnot és Pichegru iránt, de ez az érzés mindig hiányzott belőle. Tíz nappal Jéna után Potsdamban, Nagy Frigyes palotájában hált.

Lement a kriptába, ahol a nagy uralkodó eltemetve feküdt; arra a helyre, ahol egy esztendeje a cár és a porosz király örök hűséget esküdtek egymásnak, hogy uralmát megdöntsék. Azóta bekövetkezett Austerlitz és Jéna. Megilletődve elmereng a sírnál, illetve érzi, hogy kitűnően játssza a megilletődöttet, aki áhítatosan adózik a nagy férfiú emlékének. Nehány percig még mozdulatlanná merevedve kell maradnia, hogy kísérői minél jobban a hatásos jelenet bűvöletébe kerüljenek s egy legenda támadjon, hogy milyen megrendülve adózott a legnagyobb porosz katona és államszervező emlékének. A jelenetről készülő festményt talán Berlinnek adományozza. Pokoli ötlete támadt: kisajátítja magának Nagy Frigyest, megfosztja emlékétől a mai Poroszországot, a méltatlan utódokat. Milyen szépen fog hangzani Párisba küldött jelentésében ez a mondat: »Nagy Frigyes szelleme felháborodhatott azon a botrányos jeleneten, amikor a cár, a király és a vállát sállal beburkolt, Nelson tengernagy gyanús eredetű és kéteshírű metresszét

majmoló királyné, Napoleon ellen esküdtek hűséget egymásnak«. Mert nem a széplelkeskedő király és apja meggyilkolásának hírébe kevert cár képviseli a nagyfrigyesi hagyományokat, hanem egyesegyedül ő, I. Napoleon, a franciák császára. Milyen lenyügöző és a képzeletet izgató, amint kezébe veszi Nagy Frigyes kardját, a hétéves háborúban viselt tábornoki övét, Fekete Sas rendjének széles szalagját és megszólal: »Ez kedvesebb nekem mint húszmillió. Elküldöm a hannoveri hadjárat öreg harcosainak, azután az Invalidusok kormányzójának adományozom; abban a palotában fogják őrizni«. Akadhat-e német, aki ne találná elragadónak, hogy a császár becses műtárgyak helyett megelégszik az emlékekkel? Szobrot fog állíttatni Nagy Frigyesnek márványból, vagy bronzból és a talpazatba bevéseti: »A legnagyobb porosznak — a franciák császára«.

Október 27-én ünnepélyesen bevonul Berlinbe. Hullin tábornok városparancsnok várja a diadalkapunál a város kulcsaival. Egy pillanatra elkomorul, eszébe jut a londoni Lord Mayor, akitől a City kulcsait szerette volna átvenni: be kellett látnia, hogy Berlint is könnyebb meghódítani Londonnál.

Este nagy fogadást tartott. Ünnepeltette magát mint győztest és nagylelkű felszabadítót. Nem kegyelmezett-e meg az előző napon a halálraítélt Hatzfeld tábornoknak? Készült néhány szép mondásra amelyet a nép emlékezetébe rögzítenek majd a lapok Párisban, Berlinben, Bécsben. Néale grófhoz így szólt: »Nem akarok háborút viselni; nem mintha kételkednék hatalmamban, amint talán gondolja, hanem mert népeim vérét sokra becsülöm és első feladatomnak tartom, hogy csak abban az esetben engedjem kiömleni, ha biztonsága vagy becsülete forog kockán. Ez a jóságos berlini nép áldozata lett a háborúnak, míg azok, akik előidézték, elmenekültek«.

A mondásával különös módon meg volt elégedve. Milyen meggyőzően hatott a csattanó: a kitűnő, becsületes porosz népet felesleges háborúba taszították lelkiismeretlen vezetői, akik most gyáván cserben hagyták. Ő nem népek ellen visel háborút, a népeket felszabadítja, oltalmazza, jóságos pártfogásába veszi, mint a Rajna-konfederáció bölcsen behódoló tagjait.

Másnap csapatszemlét tartott Berlinben, hogy a Nagy Frigyes igézetéből kiábrándult poroszokat elkápráztassa hadseregével. Párisba küldött önérzetes jelentésébe befűzte ezt a mondatot: »A hatalmas és büszke porosz hadsereg úgy tűnt el, mint az őszi köd napkeltekor. Főparancsnok, tábornokok, hadtestparancsnok tábornokok, hercegek, gyalogság, lovasság, tüzérség — semmi sem maradt belőlük«.

Ez természetesen túlzás volt, mert a porosz hadsereg egyik szárnyának sikerült sértetlenül visszavonulnia. Igaz, hogy a későbbi események igazolták jelentését: Lübecknél tizenegy porosz tábornok, köztük Blücher került francia fogságba. Hiába volt már korlátlan ura Közép-Európának, hadseregének ellenállhatatlan ereje még mindig nem csapott le Angliára. Más módot kellett találnia legyőzésére. Meghódított és vazallus államai bírták már a tengerpartot Nápolytól a Keleti-tengerig, ha már a brit szigetet nem foglalhatta el, legalább Anglia kereskedelmét kellett megsemmisíteni és gazdasági eszközökkel térdrekényszeríteni. November 21-én kiadta a kontinentális zárlatról szóló rendeletét. Fox meghalt. Canning és Castlereagh még fokozottabban örökölték Pitt elvakult gyűlöletét; Angliával valamilyen módon le kellett számolni.

Újra elfogta mérhetetlen hiúsága. Elkövetkezett a december 2-a. Élete két legnagyobb diadalának évfordulója. Caesar volt, caesari emléket kellett magának állítania. Hirdesse Párisban örökké győzelmi-

csarnok hírnevét. Erre a célra alkalmasnak látszott a XVI. Lajostól megkezdett és befejezetlen Madeleine. Milyen hatásos lesz a díszkapu fölé bevésett, aranyozott felirat: »Napoleon császár, a Nagy Ármádia katonáinak.« Megszövegezi rendeletét: minden építőművész pályázzon és a legméltóbb terv kerüljön kivitelezésre. Belső díszítésül csak gránitot akart és márványt; semmi fafaragás ne legyen, mint a templomokban. A fa korhad és szétmálik, nem való annak, aki tekintetét az örökkévalóságra függesztette.

Azután eszébe jutott egy régi, kedves, kissé szokatlanul romantikus terve; Lengyelország kiszabadítása az orosz-porosz-osztrák uralom alól. Varsói nagyhercegséget szervez, újabb ütköző állammal szorítja vissza kelet felé Oroszországot. Elégtétellel állapítja meg, hogy romantikus elgondolása tele van józan, céltudatos előrelátással. Eylau után a kemény tél kényszerű szünetet rendel el a hadviselésben. A katonából nehány hónapra újra belpolitikai szervezővé változhat. Nem káprázatja el győzelmeinek a népre gyakorolt hatása: óvatosnak, elővigyázatosnak kell lennie, újra és újra megerősítenie hatalmát Franciaországban. Aki uralkodó, az jutalmazza híveit, alkosson magának új arisztokráciát. Lefebvre lesz az első, a Danzigi herceg, őrizze meg nevében győzelmének emlékét. Napoleon nemcsak saját hiúságát ismeri, hanem más emberét is. Megszövegezi adománylevelét. Nehányszor összetépi a papírlapot és újra kezdi. A stílusnak fennköltnek kell lennie és hatásosnak, hirdesse ékesen nagylelkűségét és a hűséges szolgálat jutalmát. »Napoleon, Isten kegyelméből és a Köztársaság alkotmányából a franciák császára, a jelenlevőknek és az utókornak üdvözlet: Akarván kifejezni unokatestvérünknek Lefebvre tábornagynak és szenátornak jóakaratunk tanúságát odaadásáért és hűségéért, amellyel mindig adózott és elismerni kiváló

szolgálatait, amelyeket trónralépésünk első napjaitól fogva teljesített s nem szűnt meg azóta teljesíteni, s amelyhez még mint új sikert fűzte hozzá Danzig városának elfoglalását, óhajtva, hogy azonkívül egy külön címmel őrizzük meg ennek a feledhetetlen és dicső cselekedetnek emlékét, elhatároztuk, hogy adományozni fogjuk és a jelen okmánnyal neki adományozzuk Danzig princének címét, országunk területén lévő birtokok tulajdonjogával és javadalmával együtt«.

Milyen hatásosan kapcsolja össze Isten kegyelmét a köztársaság alkotmányával! Mind a kettő türelmes volt és rugalmas, vissza lehetett élni vele és kihasználni. Tábornokainak nemcsak dicsőség kell, hanem pénz is. Milyen kényelmesen lehetett hatalmas birtokokat kihasítani a meghódított országokból, elkoboztatni árulók, azaz olyanok vagyonát, akik fegyverrel tiltakoztak a francia hódítás és kényszerű támogatás ellen.

Lefebvre kinevezését követte Lannes-é, aki Montebello hercege lett; egymillió frankot kapott és 328 ezer frank évi járadékot biztosított neki. Minden marsallja nyert rangot és birtokot: Berthier 405 ezer, Ney 229 ezer, Mortier 198 ezer, Augereau 172 ezer, Soult 305 ezer, Bernadotte 291 ezer frank évi jövedelemmel. A tábornokok is 100—150 ezer frankot kereshettek. De ez még mind csak a kezdet volt. A következő győzelmei után megduplázza, megháromszorozza kedves munkatársai jövedelmét.

Mit adhatott katonáinak, akik véreztek, elpusztultak s elszegényedett parasztok vagy nyomorgó kisiparosok gyermekei voltak? Nekik megmaradt a gloire. Övék lesz a Madeleine, amelynek díszkapuja fölött fog ékeskedni: »*Napoleon császár a Nagy Armádia katonáinak*«. Milyen tökéletesen értett ahhoz, hogy a hadsereget atomizálja, a tömeget egyénekre

bontsa. A legutolsó katonájával is sikerült elhitetnie, hogy ugyanolyan fontos szerepet tölt be, mint a tábornagyok, vagy mint ő maga, a császár. Amikor szemlét tartott fölöttük, a századparancsnokok fülébe súgták, kit hogy hívnak s mindenkit néven szólíthatott. Nem tette-e büszkébbé és boldogabbá ezeket a Finistére-ből vagy Vendée-ből származó dérék bugrisokat az a tudat, hogy a császár nevükön szólítja őket, mintha hatalmas birtokot ajándékozna nekik? Ő szívesen boldogítana mindenkit földdel és arannyal, de ha kielégíti a tábornagyok és miniszterek ígényét, katonáinak legfeljebb a becsületrend vörös szalagja maradhat és az ő fennkölt dícsérő elismerése. Milyen jó, hogy sikerült neki felébresztenie bennük az öntudatot. Ha rohamra indulnak, mindegyik azt hiszi, hogy ő az, aki megnyeri a csatát, neki a császárnak és Franciaországnak . . .

Marengo hetedik évfordulóján, Friedlandnál tönkreverte az orosz seregeket. Egy hét mulva fegyverszünetet kötött a cárral és elkövetkezhetett a tilsiti találkozó. Milyen hatásosan rendezte meg a jelenetet. A folyó két partján állnak a seregek és végigbámészkodják, amint a cárt megöleli. Nagy győzelmei után talán mégsem tekintik őt parvenűnek, »beveszik« az Isten kegyelméből trónoló uralkodók magasztos hierarchiájába, akik a diplomáciai levelezésben »testvérnek« szólítják egymást! A népek véreznek, az uralkodók felülemelkednek a nemzeti elfogultságon, a szenvedélyes gyűlöleten és testvérek maradnak. Milyen szép hagyományai vannak a monarchiának.

A találkozásra lelkiismeretesen készül, mint egy nagy színész életének legtökéletesebb és legfontosabb alakítására. Magatartása meglepő lesz és váratlan. Nem diadaltól megittasult győzőt fognak látni, hanem egy szerény, békeszerető uralkodót, akit nem fűt gőg, gyűlöli a háborút és népeinek még lemondás és meg-

egyezés árán is békét akar adni. Tudja meg a cár' hogy Napoleontól vereséget szenvedni többet jelenthet, mint mást legyőzni. A cár Finnországot akarja; megkapja, óhajtja Törökország dunai tartományait; birtokba veheti őket. Törökország ugyan szövetségese, de néha a legyőzöttet kielégíteni fontosabb, mint a szövetséges iránti hűség. A politikának statikai törvényei vannak, erőviszonyok rideg játéka, nem az érzelmeké.

Siklik a bárka a vízen, az orrában áll, előre néz s látja feltűnni a másik hajót a cárral. A partokról dörög az éljenzés, pereg a dob, az orosz himnusz melankóliája keveredik a Marseillaise szenvedélyes ütemeivel s ő, a nagy színjáték rendezője és főszereplője halad előre, térben, időben, célja felé. Nehány perc mulva megöleli a cárt s ebben a pillanatban két női arc jut eszébe: a hervadó Joséphine és a fiatal, buta Walewska Mária. Amikor ez a banális kaland megkezdődött, még nem sejtette, hogy Joséphine vereségével végződik. Különben is rájött azóta, hogy Joséphine, Corvisart, testvérei megcsalták. Éléonore Denuelle, utolsó párisi kedvese mult év december 3-án fiúgyermeket hozott világra. Csak rá kellett néznie a csecsemőre, megállapíthatta, hogy az övé. Kétségei megszűntek, szorongása felengedett, önmagában való hite megerősödött, nem ő a meddő, amint a császárné el próbálta hitetni vele, hanem Joséphine az. El fog válni, új házasságot köt, dinasztiát alapít, életet ad trónja és műve örökösének. Milyen jó, hogy Fouchénak megparancsolta, hogy a párisi sajtóból irtsa ki a cáron gúnyolódó cikkeket. Nehány hónap mulva a cár több lesz, mint testvére, — esetleg sógora. Eylau és Friedland után miért ne vehetné feleségül Európa legautokratább uralkodójának hugát? A tutajra lép. Látja már felé közeledni a cárt. Fiatal ember, tapasztalatlannak látszik. Meg-

öleli, hosszasan, kitartóan. Most a sátorban vívja meg életének legdöntőbb ütközetét, kartácszápor, sortűz és lovasroham nélkül. Mindent odaad a cárnak, más országok rovására. Csak a lengyel nagyhercegséget tartja meg ütköző államnak. Higgye a csacska és kedvesen szentimentális Walewska Mária, hogy az ő kedvéért. Csak Anglia ellen segítse a cár. Zárja el kikötőit a brit kereskedelmi hajók elől és ne ellenezze, ha váratlanul magának akarja megkaparintani a dán flottát. Ha legyőzte Angliát, békét ad Európa összes népének.

VI. Kopenhága ostroma.

A *Prometheus* elhagyja a sheernessi kikötőt. Wellesley tábornokon feszül kék egyenruhája. Boldog, hogy egy időre elszabadul Dublinből, nem kell Irország kényes közigazgatásával törődnie, újra átélhet egy izgalmas háborús kalandot, de csalódott is, mert Castlereagh kisebb feladattal bízta meg, mint ahogyan remélhette. Régi vetélytársa, a Londonban újra feltűnt Sir David Baird egy egész hadosztályt vezet, míg neki meg kell elégednie négy és fél tartalékzászlóaljjal.

A seregek augusztus 16-án szálltak partra a Sund-szorosnál, Seeland-szigetén, Kopenhágától tíz mérföldnyire északra. Lord Cathcart altábornagy ultimátumát a dán trónörökös visszautasítja: csak akkor fogja Angliának kiszolgáltatni a flottát, ha előzőleg békét köt Franciaországgal. Lord Cathcart gyors döntést akar: elhatározza, hogy Kopenhágát bombáztatni fogja. Arthur ellenzi tervét; Amager sziget elfoglalásával az angol flotta ostromzár alá veheti és kiéheztetheti a dánokat s Angliának a világ közvéleménye előtt ártana egy nyilt város bombázása. A főparancsnokot nem tudja meggyőzni. Nem mintha

Cathcart kevésbbé humanista szemléletű lenne s nem akarná ugyanúgy kímélni a polgári lakosok életét, mint Wellesley, hanem Angliának pillanatnyi sikerre van szüksége s tekintélye ezáltal emelkedik, ha a világ meglátja, hogy Bonaparte kemény hadviselési módszerét is vállalja. Hulljon a felelősség a dán trónörökös fejére, aki Anglia ellen erőteljesebben akarja semlegességét megvédeni, mint az egész kontinenset meghódító francia császárral szemben.

A hadihajók a tenger felől lövik Kopenhága erődítményeit. Arthur kitűnően kiképzett gyalogosai a szárazföldről indítanak rohamot. Kopenhága egy hét mulva megadja magát. Arthur az egyik csapataitól megszállott birtokon megismerkedik gróf Rosenkrantz dán politikussal.

— Hol van öreg barátunk Guildenstern? — kérdi Arthur csúfondárosan. Már a következő pillanatban a két férfi szimpátiát érez egymás iránt. Arthur meghívja új barátját ebédre a közeli vendéglőbe. A dán úr elhárítja a megtiszteltetést, menjenek inkább sétálni az erdőbe, ott sokkal zavartalanabbul beszélgethetnek és senki sem látja őket.

— Gróf úr, mutatkozna ön nyilvános helyen egy francia tábornokkal? — kérdi Arthur.

— Természetesen. Jól tudom, hogy se ön, se minisztériuma ezt nem venné tőlem rossz néven, ha tudomást szerezne róla. De a franciák üldöztetnének, ha meglátnának önnel. Besúgóktól vagyunk körülvéve, saját hazánkban sem lélegezhetünk nyugodtan.

Lord Cathcartnak volt igaza, nem pedig nekem, ismeri be Arthur. Lövetni kellett Kopenhágát. Bonaparte ellen csak saját eszközeivel harcolhatunk, amint Castlereagh hirdeti, különben elvesztünk. Rettegjenek a semlegesek ugyanúgy tőlünk, mint tőlük. A humanistákat tisztelik, ebben az elvadult világban csak az erősnek van becsülete. Angliának egyszer példát kellett

mutatnia s a szegény dán nép hozta meg az áldozatot.

Eszébe jut az a nap, amikor Seringapatamban mint városparancsnok az első kivégzéseket rendelte el a fosztogatók ellen. Keze remegett, amikor a halálos ítéleteket aláírta. Példát kellett szolgáltatni, mint most Kopenhágában. Ha igazságosak lennénk, a példaadásul kivégzetteknek, a hősi halottak tisztelete járna... Ugyanúgy részük van a győzelemben, mint a rohamban elhullottaknak.

Kopenhága eleste után Lord Cathcart magához kéreti. Kínos és fontos, inkább diplomáciai, mint katonai feladatot bíz rá. Neki kell a dán főparancsnokkal megtárgyalnia a meghódolás, a fegyverletétel feltételeit.

Először pillantja meg Kopenhágát és siralmas látvány tárul szeme elé. A székesegyház összeomlott, az egyetem romokban hever, 300 ház teljesen leégett, 2000 megsérült, 1100 ember meghalt. A kórházak zsúfoltak, annyi a sebesült, hogy még a templomokban is ágyakat és kötözőhelyeket rendeztek be. Wellesley tábornok teljes felhatalmazás alapján tárgyal a fegyverszünetről és a békekötésről, szabad mérlegelésére van bízva, hogy az angol hadsereg milyen feltételeket követel a meghódolt országtól. Arthur érzi, hogy igazságtalan lenne a francia szuronyoktól rettegő Dániát megbüntetni, nem követel többet, mint Lord Cathcart ultimátumában, a dán flottának: tizennyolc csatahajónak, tizenöt fregattnak és harminc kisebb hajónak a háború végéig való kiszolgáltatását. Hat hétig, amennyi időt a hajók elvontatása igényel, az angol hadsereg megszállva tarthatja Kopenhága erődítményeit és dokkjait.

A tárgyalások befejeztével megkéri Lord Cathcartot és a hadügyminisztert, hogy vezényeljék vissza Londonba, ahol mint Irország államtitkára fontos

parlamenti viták várnak rá. Ő, aki nehány hét előtt Dublinből a hadsereghez menekült, miért kívánkozik most vissza a politikai életbe, amelybe meggyőződése ellenére keveredett be? Noha most már nemcsak vállalná, de már helyesli is a kemény angol hadvezetést, rosszul érzi magát a meghódított városban. Kínos, hogy amikor Anglia ökle végre lecsapott Bonapartera, éppen egy ártatlan, semleges országot sujtott. Akinek apját holtan húzták ki a romok alól, aki elvesztette gyermekét, akit az angol hajóágyúk gyilkos tüze egész életére nyomorékká tett, vajjon megérti-e, hogy mindezekért a borzalmakért Bonaparte felelős? Amikor tábornoki díszében végigvonul az utcákon, kocsijából szemléli a romokat s a megriadt lakosokat, a győztesnek kijáró engedelmes és szolgai tekintetből a gyűlölet sugarát véli felfedezni. Áldozatok, sőt ártatlan áldozatok nélkül nem lehet győzni, nyugtatja meg lelkiismeretét, mégis jobban szerette volna, ha el lehetett volna kerülni a felesleges vérontást.

Egyik szeptemberi napon útra készen áll a kikötőben. Oxholm tábornok, a városparancsnok kíséri hajójához. Izléstelen lenne kimagyarázkodni és érvekkel meggyőzni, hogy a látszat ellenére is ők, angolok a »felszabadítók«. Csak annyit mond: — Higgye el tábornok úr, hogy Lord Cathcart és én egyformán sajnáljuk, ami történt. Remélem, hogy valaha sikerül jóvátennünk.

Oxholm, akit ő fogott el a kjőgei ütközetnél s azután becsületszóra szabadon engedett, megnyugtató, szinte vigasztaló hangon mondja:

— Wellesley tábornok, szomorú, hogy a politikai ellentétek keresztezik az emberek személyes érzelmeit. Sajnos, a mi közös katona sorsunk feltétlen engedelmességet követel.

Visszanéz a hajóról a távolodó Kopenhágára; a házaknak már csak körvonalai látszanak, a foltok

összeolvadnak és nem veszi észre az angol mozsarak rombolását. Két kitűnő dán férfival ismerkedett meg. A találkozás talán életfogytiglani barátsággá szilárdult volna, ha Európa népei nem háborúskodnának egymással.

* * *

— Kedves Lordom, valóban volt a külügyminiszternek bizonyítéka arra, hogy a tilsiti szerződés záradéka szerint Bonaparte megkapta volna a dán flottát? — kérdezi Arthur Castlereagh-tól.

— Sir Arthur, kérnem kell arra, hogy tartózkodjék a külügyminiszter bírálatától. Canningnak kitűnő hírforrásai vannak, de az informátorainak nevét senkinek a világon el nem árulja. Még őfelségének és a miniszterelnöknek sem. Vannak titkok, amelyek velünk a sírba szállnak. Ha Canning meghal, senki nem fog világosságot deríteni, hogy kitől szerezte értesüléseit. Módszerét helyeslem, az informátorok előkelő személyére való tekintettel.

— Mi a besúgók szolgálatait felhasználjuk, de nem tartjuk őket előkelő személyeknek. Én a magam részéről nem fogadnám kéznyujtásukat — jelenti ki gőgösen Arthur.

— Sir Arthur, ön kétségbe ejt. Megint kénytelen leszek módosítani véleményemet és rossz diplomatának tartani önt. Túl katonásan gondolkodik. A hadvezérnek diplomatának is kell lennie, különben a megnyert csata eredményei összeomlanak a tárgyalóasztalnál — mondja gúnyosan Castlereagh.

— Lordom, tud ön valamit a besúgók személyéről?

— Semmit. Véleményem szerint mégis két férfi kerülhet szóba: Sándor cár, vagy maga Talleyrand.

— A külügyminiszter elárulja gazdáját?

— A külügyminiszter nemcsak Bonapartet akarja túlélni, hanem rendszerét is.

Napoleon sajtója Kopenhága bombázását kitűnően felhasználta Anglia ellen. Mennyire igaza volt Franciaországnak, hogy valamennyi nemzetet egységesen akarta felvonultatni, hogy Európa népeit e nemzet tűrhetetlen tengeri kalózkodásától megszabadítsa, — kürtölték a lapok. A tökéletes francia sajtóhangszer harsányan zengte világgá Anglia bűneit, megilletődötten számolt be egy kis semleges állam áldozatairól s a világ közben teljesen megfeledkezni látszott arról, hogy Napoleon hány semleges ország ellen folytatott indokolatlan és véres háborút, amelyekhez hasonlítva Kopenhága lövetése kocsmai verekedésnek tűnhetett fel. Az angol ellenzék Fox szellemében átvette ezeket a szólamokat. Grenville, Windham, Addington, Grey, Sheridan mérgesen és szenvedélyesen követelték Anglia jó hírneve érdekében a külügyminiszter felelősségre vonását. George Canning gőgös volt és méltóságteljes, nem árulta el, hogy kitől szerezte értesülését. Állt a viharban, egyedül, magánosan, hősiesen megtartva magának titkát.

Arthur Londonból visszatért Dublinbe és csakhamar tapasztalnia kellett, hogy mennyire helytelen volt Canningot neki is bírálnia és mennyire megérdemelte Castlereagh kioktatását.

Bonaparte nem adta fel a harcot Anglia meghódítására. Októberben Fontainebleau-ban titkos szerződést kötött Spanyolországgal Portugália felosztására. A császárnak mégis csak kellett valamit fizetnie a spanyoloknak azért, hogy seregét átbocsássák országukon és elfoghassa a tekintélyes portugál flottát. Canning hallása megint tökéletesnek bizonyult. Mire Junot serege Abrantesnél átlépte a portugál határt, a flotta az angolok jóvoltából már kifutott Lisszabonból és Brazilia felé vitorlázott.

Arthur megint belemélyed Irország közigazgatásába. Ámbár Bonaparte portugál terve nem sikerült, az ír nép szemében még nem foszlott szét a franciák császárát övező legenda. Mindenhol győzött, rendületlenül és ellenállhatatlanul, mit számít egy-egy angol helyi siker, mint Kopenhágában, vagy Lisszabonnál! Az ír népben tovább élt a csodavárás, hogy valamilyen rejtélyes módon, új harci eszköz segítségével mégis kiköt a szabadító. A zöld sziget messze volt a kontinenstől, nem tudták, hogy Napoleon uralma csak a személyeket változtatja meg, a hatalom birtokosait cseréli ki, de túlságosan elvetélte a forradalom ideáljait, hogy szabadságot adjon a népnek.

Nem lehet csodálni, hogy Arthurt is megzavarta a Napoleon-legenda. Mint katona nem tudta elképzelni, hogy a dán és portugál flotta megszerzésének reményét elvesztett francia császár miképpen szállhat partra Irországban, de annyi lehetetlennek látszó, bukásra ítélt vállalkozása sikerült, hogy kénytelen volt számítani az inváziora. Mérnökeinek segítségével új védelmi berendezést építtetett. Új erődítménygyűrűvel zárta körül Cork kikötőjét és Dublint. Óriási fegyver és élelmiszerraktárakat rendezett be. Indiai hadjárata óta mint rögeszme üldözte, hogy tökéletes utánpótlás nélkül minden hadsereg pusztulásra van ítélve; noha Bonaparte győzelmei megcáfolták elméletét, mégis hitt benne, mert úgy érezte, hogy Bonaparte éppen a legvégzetesebb és legdöntőbb csatáját az utánpótlás hiánya miatt fogja elveszteni. A fegyver- és élelmiszerraktárakat úgy helyeztette el, hogy csapatai egyformán használhassák védő és támadó ütközetnél. Minden előkészületet megtett, hogy az angol hadsereg a partraszálló franciákkal a legelőnyösebben vehesse fel a harcot.

Két közigazgatási törvénytervezeten is dolgozik. Az egyikben a dublini rendőrséget akarja újjászervezni

úgy, hogy minden kinevezés és előléptetés egyedül az angol kormánytól függjön. A másikban az írországi anglikán egyházat szeretné megerősíteni új papi állások szervezésével és 230 új templom építésével. Nem ellenzi a katolikusok egyenjogúsítását, de belpolitikai szempontból szükségesnek tartja, hogy az anglikán vallás minél jobban elterjedjen. Csak sokkal később látja be saját és konzervatív kortársainak tévedését: végzetes hiba, politikai vakság és csökönyösség volt Irországban a protestantizmust a katolicizmus ellen kijátszani. Egyetlen dologban Bonaparte valóban korlátlan szabadságot biztosított népeinek: valamennyi vallást egyenlőjogúnak ismer el. Ha a Pittet megbuktató, konok, elfogult III. György ebben a kérdésben Bonapartetól tanult volna valamit, kevésbbé kellett volna tartania attól, hogy az ír nép elárulja Angliát.

Londonban fárasztó parlamenti ülésszak várja. Néha reggelig tartanak a tanácskozások, szónoki viharok, zajos viták. Mégis munkába temetkezni a legjobb, a legvigasztalóbb. Már második fia is megszületett, de Kitty egyre távolodik és idegenebbé válik. Már emlékei sincsenek róla, a sivár házasság eltemette a mult édeskés romantikáját. Válástól nem az riasztja el, hogy az udvarnál talán rossznéven vennék, hanem kötelességből nősült s most ezt a bilincset kötelességből nem robbanthatja széjjel. Élete végéig fogoly marad s csak kimerítő viták, tárgyalások és éjjeleket elrabló jelentések szövegezése közben érezheti magát szabadnak.

Az angol politika még mindig nem törődik a kontinenssel. Mintha azt várná, hogy a blokád fegyvere végül Franciaország ellen fordul, vagy Bonaparte seregei szédítő rohamban mégis kifulladnak és a túlméretezett birodalom magától omlik össze.

Májusban híre érkezik Londonba, hogy Spanyolország forrong, királya, trónörököse és — Bonaparte

ellen, aki mind a kettőt alattomos módon becsapta, hogy végül magának szerezze meg az országot. Arthur örömmel tapasztalja, hogy Pitt örökét két részre osztva, milyen tökéletesen képviseli George Canning és Lord Castlereagh. Ha a külügyminiszter előadásait hallja a spanyolországi és a francia eseményekről, az az érzése, hogy egy szemtanú beszél, aki olyan szenvedélyes és végzetes jelenetekről számol be, amelyeknek részese volt.

IV. Károly, a gyenge és tehetetlen spanyol király az ország kormányzását első miniszterének, felesége szeretőjének, Godoy-nak engedte át. Minél öregebb lett a királyné, Godoy hatalma és befolyása annál inkább növekedett. Az ország forrongott, a királyi pár Dél-Amerikába akart menekülni, de a fellázadt nép útját állta. Varennes példája ragadós volt. A király lemondott a trónról fia javára és megígérte, hogy Godoy-t, aki rejtelmes módon éppen a »békeherceg« címet nyerte el, bíróság elé állítja. A lelkiismeretlen uralkodó mihelyt biztonságban érezte magát, visszovonta lemondását. A zavaros helyzet nagyszerűen illett Bonaparte terveihez. IV. Károlyt, feleségét, Mária Lujza királynét és VII. Ferdinánd néven uralkodó fiukat Bayonne-ba rendelte. Melyik uralkodó merte volna visszautasítani parancsát?

A két király május 2-án egy hatásosan megrendezett és siralmas jelenetben találkozott. Bonaparte készítette-e elő, vagy Talleyrand, nem lehet tudni.

— Ime a műved! — fakadt ki gyűlölködve és megvetően IV. Károly, VII. Ferdinánd ellen. — Alattvalóim vére hullik, úgyszintén szövetségesem és nagy barátom, Napoleon katonáinak vére. Micsoda rombolásba és pusztításba taszítottad volna Spanyolországot, ha nem ilyen nagylelkű győzővel állnánk szemben. Ime a következménye annak, hogy néhány

napig könnyelműen játszani hagytalak egy koronával, amely túlhamar került fejedre. Megvadítottad a népet és ma már senkinek sem fogad szót. Add vissza, add vissza a koronát, amely túl súlyos számodra, add vissza annak az egyetlennek, aki viselni tudja!

A fiatal, tapasztalatlan király dermedten hallgatta apja izzó és lesujtó kitörését, amely még rettenetesebbé fokozódott, amikor a királyné árasztotta el gyalázkodásaival. Hitványnak, szószegőnek, gyávának, érzelemnélkülinek, gonosznak nevezte. Rövid idő alatt teljesen megtört a vádaktól és felelősnek érezte magát. Másnap lemondott a trónról atyja javára, Napoleon közvetítésével, aki mindenáron békét akart Spanyolországban és ezért a gesztusért nagylelkűen a navarrai kastéllyal és egymillió frank évi jövedelemmel kárpótolta. VII. Ferdinánd csak később eszmélt rá, hogy szülei és Napoleon egyformán aljasul csapták be őt és a spanyol népet. Amikor a király és a királyné a siralmas szemrehányási komédiát játszották, ők maguk lemondtak már előre a spanyol trónról Napoleon javára, hét és fél millió frank évi járadékért, a chambord-i kastélyért, s a compiégne-i kastély életfogytiglani használati jogáért. Hiába szerzett Napoleon olcsón egy birodalmat uralkodójának aljassága miatt, a becsapott spanyol nép fellázadt ellene.

Bonaparte bátyját, Joseph-et nevezte ki Spanyolország királyává. Murat bevonul Madridba, a francia uralom ellen fegyvert ragadó és hadifogságba került spanyolokat kivégezteti. A forradalmat mégsem tudja leverni. Papok a szószékről úszítanak, a parasztok fegyvert fognak. Minden szénakazal, kunyhó, fa, hegyoldal mögül halál leselkedik a hódítóra. A spanyol nép a hadviselésben teljesen szokatlan barbársággal és vitézséggel küzd a franciák ellen. Mindkét részen

keresztrefeszítik, élve eltemetik, megcsonkítják a hadifoglyokat. A két latin nép között a legkegyetlenebb — és a legembertelenebb öldöklés dühöng. Bonaparte felszabadította a háború őskorszakbeli brutálisú fúriáit; ki tudná őket újra leláncolni?

A miniszterek megdöbbenve hallgatják Canning előadását. Nem fogja-e az újabb dinasztia bukása Angliában is éreztetni hullámait? Szerencsére III. Györgyöt ártatlan őrülete soha alkotmánysértővé nem tette. Valakinek most eszébe jut Pitt egyik nem sokkal halála előtt elhangzott mondása, amelyet akkor senki figyelemre nem méltatott: »Meglátják, Spanyolország lesz az első, amely nem adja meg magát Bonapartenak és szabadcsapatokkal fog hódító szándéka ellen védekezni. Nemessége elzüllött, kormányzata siralmas, de népének megmaradt a becsületérzése. Bonaparte szét akarja majd tiporni ezt a terveit keresztező ellenállást: erre a pillanatra várok én. Akkor fel fog lobbanni a háború és Bonaparte bukásáig tart.«

Mindnyájan maguk elé idézik Pitt törékeny, köszvényes alakját. Pitt, aki a Westminsterben nyugszik Fox szomszédságában, szellemében újra közöttük van és irányítja őket. Arthur nem tagja a miniszteri tanácsnak és különös kitüntetésnek tartja, hogy Canning beszámolóját végighallgathatta. Úgy érzi, hogy most az ő szerepe következik. Ebben a fennkölt gyülekezetben az egyetlen, akinek tábornoki multja van. Fel kell használni a pillanatnyi megilletődöttséget, amit Pitt szelleme felidézett. Anglia azonnali beavatkozása mellett szállt síkra. Corkban nagyszerű kiképzett csapatai állomásoznak, amelyeket a kormány Dél-Amerikába akar küldeni. Milyen felesleges és hiábavaló erőpazarlás folytatni a sikertelen buenos-airesi kalandot, amikor Bonapartet le lehetne győzni a Pyreneusi-félszigeten.

— Azt tanácsolom, hogy minden Angliában nélkülözhető sereget szállítsunk azonnal Gibraltárba, hogy ott készenlétben álljon Spencer tábornok hadosztályával együtt. Ezeket a csapatokat minél bőségesebben el kell látni fegyverrel és lőszerekkel s utasítani a parancsnokot, hogy minden erejével támogassa a spanyol felkelést. Mivel ezekre a csapatokra Angliában úgy sincs szükségünk és a szállítóhajók készen állnak, ezek az elővigyázatossági intézkedések semmiféle késedelmet nem okozhatnak. Ha kitűnne mégis, hogy Spanyolországban semmit sem végezhetünk, ugyanezek a seregek tovább hajózhatnak a spanyol gyarmatokra.

— Sir Arthur — mondja a Portlandi herceg — foglalja észrevételeit egy a hadügyminiszterhez intézett emlékiratba.

Siet megszövegezni emlékiratát, semmi visszhang nem érkezik rá. Végre június 14-én a Yorki herceg pecsétjével és aláírásával ellátott okmányt kézbesítenek neki. »Sir, miután őfelsége jóváhagyta, hogy a hadseregben egy különleges megbizatásra szánt csapattest parancsnokává nevezzék ki, bátorkodom felkérni, hogy ennek a csapatnak a parancsnokságát minél előbb vegye át és hajtsa végre azokat a rendelkezéseket, amelyeket majd őfelsége miniszteritől kapni fog.« Arthur már tudja, hogy nemcsak emlékiratát hagyták jóvá, de a megvalósítást is rábízzák. Csak két hónapja altábornagy és most a Yorki herceg, hat régi kipróbált tábornokot osztott be vezérkarába: Spencert, Hillt, Fergusont, Nightingale-t, Fane-t és Craufurdot.*

Elutazása előtt, a nagy szerep előestéjén a Harley-streeti palotában John Croker ügyvédet fogadja, aki az Alsóházban távolléte alatt helyettesítésével van megbízva. Napoleon haditaktikájáról beszélgetnek.

* Az angol hadseregben abban az időben a következő tábornoki rangok voltak: tábornagy, vezérőrnagy, brigadéros-tábornok. A hadsereg főparancsnokságát nevezték *Horse-Guards*-nak.

— Ha való az, — mondja Arthur — amit a franciák mozgó taktikájáról hallottam, akkor állhatatos csapatokkal szemben teljesen elhibázottnak tartom. Az a gyanúm, hogy minden kontinentális hadsereg már félig le volt verve, mielőtt a csata valóban megkezdődött volna. Én semmi esetre sem hagyom magam előre megfélemlíteni.

VII. Egy győzelem és következményei.

Megint úton, megint hajón új hadicélok felé. Már nem is számolja hányadszor. Fog-e valóban találkozni Napoleonnal, vagy csak hadvezéreivel, Junot-val és Kellermannal. Győzhet-e? Nem fog-e ez a mérkőzés is gyászos, flandriai visszavonulást felidéző vereséggel végződni? A kocka el van vetve. Nyugalmat érez, bízik szerencsecsillagában. Minden józan megfontolás, történelmi tanulság azt hirdeti, hogy a Napoleon-legendáknak is szét kell foszlania egyszer. Miért ne ő szabadíthatná meg Európát tőle? Csak seregének felszerelése és utánpótlása lenne különb. Milyen nehezen sikerült a begyepesedett fejűektől irányított »*Horse Guards*«-tól lovak és kocsik szállítását kiverekednie. Azzal próbálták kérését elhárítani, hogy a hajóút úgyis tengeri beteggé teszi az állatokat és nem tudja őket használni. Végül engedélyezték, de nem elegendő mennyiségben. Nem tehet róla, hogy ő is csökönyös és nem hajlandó elfelejteni az indiai tanulságokat. Huszonegy, összesen hatezer tonna ürtartalmú hajót tölt meg seregének felszerelése. Tízezer katonája van s ebből csak ezer dragonyos. A franciák számbeli fölényben vannak, nem beszélve tábornokaik bővebb tapasztalatáról.

Egy spanyol imakönyvet lapozgat, amelyet egy szerető, lelkes, aggódó és jámbor hölgyismerőse aján-

dékozott neki az elutazása előtt. Nem imádkozik, hanem spanyolul tanul belőle. Ez is javíthatatlan szokása, hogy érteni akar a nép nyelvén. Sietnie kell, Corunna közelebb van, mint Calcutta.

Most ők, fiatalok veszik át Anglia irányítását, sikerülnie kell hadjáratának. Nemcsak Bonaparte született vele egy esztendőben, hanem Castlereagh is, Canning pedig egy évvel fiatalabb. Csak ne robbannának ki néha ellentétek a két miniszter között. A külügyi kérdésekben annyira zseniális Canning szeret a hadvezetés területére kalandozni. Északi hadjáratról álmodozik s a legkitűnőbb brit hadvezért, Moore-t nagyobb sereggel Svédországba irányította. Valószínű, hogy végül Castlereagh elgondolása fog győzedelmeskedni, Moore-t az ő támogatására Spanyolországba küldik. Pitt idejében egy vezér volt, most kettő van. Ha ezt a két remek férfit eggyé lehetne forrasztani! A Portlandi herceg túl szürke és közepes egyéniség ahhoz, hogy az ellentéteket feloldhassa és mindig a helyes irányban döntsön.

A hajója, a *Crocodile* 1808 július 20-án köt ki Corunnában, Galicia fővárosában. A csapatok még nem érkeztek meg, ő nehány napot akar nyerni, hogy tájékozódjék, értesüléseket szerezzen, megismerje új szövetségeseit. A fogadtatás lelkes és felemelő. A szabadítót látják benne, aki vissza fogja adni egy elnyomott nép jogait. Közben értesül, hogy a spanyolok súlyos vereséget szenvedtek a franciáktól. A galiciai Junta nem katonákat akar kapni az angoloktól, hanem fegyvereket és felszerelést seregének. Kevélységből minden katonai segítséget visszautasít.

Arthur néhány óra alatt megismeri a spanyol nép jellemét. Nagyszerű, bátor, függetlenségéért életét szívesen feláldozó nép, de hiányzik belőle a valóságérzés, a tények józan felismerése, az erőviszonyok hűvösen tárgyilagos mérlegelése. Elragadtatja magát

délvidéki fantáziájától, akkor is, ha ezek a hirtelen fellobbanások öngyilkossággal végződnek. Elhatározza, hogy seregét Portugáliában teszi partra, ahol különben is kedvezőbb földrajzi és stratégiai körülmények között veheti fel a harcot a franciák ellen.

Oportóba hajózik, ahol Cotton tengernaggyal, az angol blokádhajóhad vezetőjével tárgyalja meg a partraszállás lehetőségeit. A vezérkar Lisszabont tanácsolta s tapasztalnia kell, hogy milyen szerencsétlen elgondolás londoni hivatalszobából, terepismeretek hiányában rendelkezéseket adni. A Tejo sziklás, francia ütegekkel védett torkolata erős hullámverésben végzetes lehet és elhatározza, hogy Lisszabontól száz mérföldnyire a biztonságosabb Mondego torkolatánál helyezi csapatait szárazföldre.

A partraszállás a hullámos tengeren így is sok áldozatot követel és öt napig tart. Emberei közül sokan vízbefulladnak, meghalnak, mielőtt az ellenség kilőtte volna első puskagolyóját. Végül a megmaradottak mindnyájan portugál földön állnak. Kémek jelentéséből már következtethet az erőviszonyokra. A francia sereg alig számosabb a portugálokkal felduzzasztott angolnál, tizennyolc-húszezer főre becsülhető. Bízik taktikájában: Napoleont vagy hadvezéreit csak úgy lehet megverni, ha nem vesznek tudomást győzhetetlenségének legendájáról, ha katonái eltemetik a tételkedést, állják az ellenség golyózáporát és rohamát: egy konok és szívós ellenféllel szemben Bonaparte seregének fel kell morzsolódnia.

Idegen földön áll és megint az Indiában leszűrt tapasztalatok szerint fogja fel a helyzetet. Barátokká, hűséges segítőtársakká kell tenni a népet. Az utánpótlás nélkül előrenyomuló Bonaparte, kegyetlen rekvirálásaival csak ellenségeket szerezhet. Katonái elhajtják a parasztok jószágát, kifosztják csűreiket, elrabolják minden vagyonukat s ezért kárpótlásul egy

jelszót dobnak a köztudatba, amelyet »szabadság«-nak hívnak, de már annyiszor visszaéltek vele és meghamisították, hogy szétfoszlott minden értéke, mint XVI. Lajos asszignatáinak. Az angol király seregei előtt a magántulajdon szent. A népnek a zsoldosul szegődő, jobbára aljas rétege, ha már egy olyan célért kockáztatja életét, amelyhez semmi köze nincs és eszmeileg sem hevíti, rabolni akar. Ez a fő-jutalom a legnagyobb kockázatért. Indiában is megtiltotta nekik, most még kérlelhetetlenebbül meg fogja tiltani. Bonaparteért lelkesednek katonái nemcsak azért, mert a császár az ilyen erkölcsi kérdésekben nem finnyás, hanem a demagógiának, a képmutatásnak és a színészi alakítókészségnek olyan rendkívüli erejével rendelkezik, amelyet ő felülmúlni nem tud, sőt még utánozni és megközelíteni sem. Ő csak a maga egyéni módján tud harcolni, eredendően őszinte és nyilt jellemét nem változtathatja meg: nem fogják szeretni katonái, hát ne szeressék!

»A csapatoknak tudomásul kell venniök, hogy Portugália őfelsége szövetségese és a saját sikerük érdekében feltétlenül kötelező a legszigorúbb engedelmesség: javakat és személyeket óvni kell és semmiféle olyan kárt nem szabad okozni, ami valamilyen módon elkerülhető« — így kezdődik első hadiparancsa. A második megtiltja tisztjeinek és katonáinak, hogy mise alatt templomba lépjenek. A templomokat csak istentisztelet után tekinthetik meg, ha pedig az utcán találkoznának vallásos körmenettel, tisztelegniök kell. Irországi tapasztalatait is értékesíti; a protestáns hadsereg és a katolikus lakosság között minden vallási surlódást kerülni kell.

A Londonból érkezett újabb jelentések kiábrándítóak. Friss ezredek indulnak Portugália felé: Sir Hew Dalrymple csapatai Gibraltárból, Sir Harry Burrard Angliából, végül a Svédországból visszatért Sir John

Moore. Mindhárom tábornok rangidős. A segítőcsapatok küldése azt jelenti, hogy Londonban ráeszméltek, hogy még túl fiatal önálló parancsnokságra és második sorba akarják visszaszorítani. Tudja, hogy nem Castlereagh vesztette el benne a bizalmát ; a hadügyminiszter és a főparancsnokság között örökös ellentétek dúlnak. A Yorki herceg érvényesíti személyes szempontjait, a gárda kiérdemesült tábornokait vezéri posztra kell állítani. Mennyivel könnyebb dolguk van a politikusoknak. Pitt, Castlereagh, Canning remek szónoklataikkal, nyilvános szerepléssel a közvélemény, választóik, pártjuk követelésére emelkedhettek vezetőpolcra. Nem kellett a ranglétrán előretörniök. Ő, mint katona, nem tud kiszabadulni a függő helyzetből. Moore-nak, akit a legjelesebb angol hadvezérnek tart, szívesen engedelmeskedne, csak a két másik kiérdemesült öreg urat nem viseli el. El kell foglalni Lisszabont, kiverni a franciákat, győzni, mielőtt a segítség megérkezik.

Úgy vélte, hogy a kockázat nem túlságosan nagy. Bonaparte spanyol serege százötvenezer emberből állott, de a Lisszabont megszálló Junot, Abrantèsi herceg húszezerfőnyi katonáját a Spanyolországban fellángoló forradalom elvágta a francia had többi részétől.

Augusztus 15-én Obidosnál összeütköznek az előőrsök. Harminc halott, vigyázatlanságból, cél és eredmény nélkül. Másnap megindítja a támadást. Gerard Lake, egy fiatal alezredes, a Delhi-i lord fia lovasrohamot vezényel a francia ütegek ellen. Elszánt, őrült és felesleges roham. Angol virtuskodás. Lake néhány pillanat mulva átlőtt szívvel zuhan alá nyergéből, csapatát szétforgácsolja a franciák gyilkos tüzelése. Arthur, aki messzelátóval figyeli a jelenetet, egy pillanatra megremeg. Hiúságból siettette az ütközet megindulását, nem lett volna jobb várni, míg a segítség meg-

érkezik és a felelősséget egy másik tábornokra hárithatja ? De az ütközet megkezdődött, most már folytatni kell. Általános rohamot vezényel. A gyalogságot támogatják az ágyúk, Shrapnel ezredes új lövedékei. Ujabb és újabb rohamok. A franciák visszavonulnak és Wellesley tábornok Vimeiróban ütheti fel táborát. Az angolok bátorsága és szívóssága nyerte meg az ütközetet. Nem szórhatja szét az ellenséget, alig van lovassága. Micsoda őrült elképzelése a hadseregfőparancsnokságnak, hogy lovakat nem érdemes a Pireneusi-félszigetre szállítani, mert tengeri betegek lesznek . . .

Alkony borul a tájra, táborába vonul és vizsgálja a veszteségek jegyzékét. Megdöbben, amikor megtudja a halottak számát. Igaza volt, amikor »állhatatos csapatokkal szemben« hamisnak tartotta Bonaparte hadviselését. Elképzelése helyesnek bizonyult, stratégiája győzött, de milyen rettenetes áldozatok árán. Mégsem szabad megrendülnie a halál láttára s menekülni a felelősségtől. Ha gyenge idegzetű, nem kellet volna idejönnie, maradhatott volna »polgári« közigazgatási hivatalban. Eszébejut anyja gyermekkorban elhangzott mondása, hogy az ő élete legfeljebb ágyútöltelèknek alkalmas. Ma a család szemefénye ; rohamra vezénylő parancsa más anyák gyermekeit használja ágyútöltelékül. Lelkiismeretfurdalása mégis túlzott. Eddig is vállalta az életveszélyt, nem vonta ki magát a kockázatos feladatok elől s vállalni fogja ezután is a szerepet, amelyet az életben magának kiválasztott. Sir Arthur Wellesley — Napoleon Bonaparte ellen . . .

Vimeirónál táboroznak seregei, amikor Maceira kikötőjébe befut Sir Harry Burrard hajója. Főparancsnokságának vége. Arthur mégis üldözni akarja az első csatában megfutamított ellenséget, ha lovassága csekély, gyalogosaival. Az óvatos, kiöregedett, meg-

csontosodott nézetű testőrtábornok semmiféle kockázatot nem akar vállalni. Várjanak még néhány napig, ameddig Moore friss hadosztálya megérkezik. A vitát Junot dönti el, aki felveszi a harcot, ellentámadást indít. Burrard örömmel beleegyezik abba, hogy a túl kockázatos ütközetet Wellesley tábornok vezesse, ő csak a végső döntéseket tartja fönn magának. Az első francia rohamot az angolok ellen Kellermann fehérbe öltözött lovasgránátosai intézik. Most kell eldőlnie, hogy új taktikájával ellentállhat-e az erőteljes, lendületes és elsöprő rohamnak. Itt az alkalom, hogy végre kipróbálja új harcmodorát. Nyolcszáz főnyi zászlóaljait egy vonalba állítja fel s így minden sortűz nyolcszáz puskagolyót jelent. Napoleon a zászlóaljakat mindig oszlopokba sorakoztatta, tíz-húsz soros csoportokba, élükön nyolcvan vagy negyven katonával. Az angol sortűz hatásosabb volt, de a harcmodor veszélyesebb, mert az ellenség könnyebben áttörhette a vonalat.

Arthur taktikája nagyszerűen bevált a franciák ellen, elsősorban azért, mert a vörösegyenruhás angolok kitűnően céloztak. Burrard szomszédságából figyeli a harcot. Ellentámadásra indul az angol lovasság és az utolsó francia oszlopot is visszaverik.

— Sir Harry, kiadhatom a parancsot az ellenség üldözésére ? — kérdezi Arthur. — Torres Vedrasnál bekerítjük a franciákat és három napon belül bevonulunk Lisszabonba.

— Megállunk ! — rendelkezik a fővezér. — Nem hagyom magam kelepcébe csalni. Örüljünk, hogy visszavertük a franciákat. Ez mára elég.

Másnap reggel újabb tábornok érkezik Gibraltárból ; még elaggottabb, még jobb barátságban van a Yorki herceggel és még rangidősebb : Sir Hew Dalrymple, aki az amerikai rosszul sikerült függetlenségi hadjáratok óta nem vett részt háborúban.

A két tábornok megbénítja a nagyszerű lendülettel megindult, sikeres vállalkozást. Arthur undort érez a londoni rendszer iránt. Hogyan akarják legyőzni Napoleont, ha még a kezdeti sikereket se tudják kellő erővel és céltudatossággal kihasználni!

A táborban ülnek és tanácskoznak. Sir Hew nem bízik benne, fiatalságát tapasztalatlanságnak tartja, minden észrevételét okvetetlenkedésnek. Egyszerre mozgolódás támad a táborban, az ezredesek riadót fuvatnak, az előörsök ellenséges lovasság megindulását jelentették.

— Sir Arthur, már beláthatja, hogy a franciák még nincsenek legyőzve — gúnyolódik Burrard.

Az újabb támadás csak vaklárma volt, a »legenda« erejétől szabadulni nem tudó előörsök hamis jelentése. Egy néhány főből álló francia dragonyos-szakasz üget feléjük, fehér zászlóval, Kellermann vezeti őket; fegyverszünetet kérnek.

A három angol és a francia tábornok Cintra faluban, egy kis kocsmában tanácskozik a feltételekről. Kellermann szabad elvonulást kér a franciáknak, a lisszaboni kikötőben horgonyzó orosz hadihajókkal együtt és Napoleon hadai teljesen kiürítik Portugáliát. Dalrymple elfogadja a feltételeket, írásba foglalják és éppen alá akarja írni, de Kellermann bizonyos meggondolásokat támaszt.

— Én az Abrantèsi herceg seregének csak egyik tábornoka vagyok. Jogilag helyesebbnek tartom, ha ezt az okmányt nem az angol fővezér írja alá.

— Sir Arthur, írja alá hát maga — rendelkezik Dalrymple.

Arthur meggondolatlanul alákanyarítja nevét. Alig távozott el Kellermann, érzi, hogy életének legnagyobb baklövését követték el ő és tábornoktársai. Junot kritikus helyzetbe került s könnyen elfoghatták volna egész ármádiáját. Az ütközetben döntő és ellen-

állhatatlan győzelmet arattak, a tárgyalóasztalnál nem tudták diadalukat kihasználni, őket győzte le a Napoleon-legenda. Olyan rendkívüli, csodálatos eseménynek tetszett, hogy a franciák császárának egyik marsallja fegyverszünetet kért a szárazföldön annyi balsikert ért és alacsonyrendűségi érzésében szenvedő angol hadseregtől, hogy nem volt bátorságuk a siker teljes kiaknázására. Néhány óra előtt még vitába szállt a két öreg tábornokkal, mindenáron üldöztetni akarta az ellenséget, teljesen megsemmisíteni vagy körülkeríteni. A döntő pillanatban őt is elragadta a Napoleon-legenda bűvölete, nem vágta Dalrymple szemébe, hogy nem vállalja a fegyverszünetet, hanem a franciák teljes meghódolásáig folytatni akarja a harcot. Mint a szófogadó, együgyű, önállótlan, kiskorú gyermek engedelmeskedett egy rejtelmes és megmagyarázhatatlan atyai tekintélynek. Igaza volt Castlereaghnak, a hadvezér jó diplomata is legyen, különben a megnyert csata után elveszti a békét. Ő most mindenesetre elvesztette a fegyverszünetet...

Már nem tagadhatja, hogy ez az oktalan cintrai egyezmény el fogja homályosítani a vimeirói győzelmet. Most olyan dolgot követ el, ami ellentétes szilárdságával, szókimondásával, őszinte jellemével. Újabb jelentést küld a hadügyminiszternek, amelyben elhárítja magától a felelősséget. »Noha nevem szerepel ezen az okmányon, arra kérem, hogy ne gondolja, hogy én tárgyaltam, hogy helyeslem vagy valami közöm lenne megszövegezéséhez... Nem akarom Ön előtt, kedves Lordom eltitkolni, hogy helyzetem ebben a hadseregben igen kínos. Sir Hew Dalrymple-t tegnapig nem is ismertem és nem olyan egyszerű valakinek a megismerkedése napján tanácsokat adni... Őszintén szólva bevallom, hogy szívesebben mennék haza, mintsem továbbra is ittmaradjak. De ha úgy kívánja, maradni fogok. Csak arra kérem, hogy

majd ne illessen szemrehányásokkal, ha a dolgok nem úgy haladnak előre, mint ahogyan Ön vagy londoni barátaim szívesen látnák.«

Néhány hét telik el. Tétlenül végig kell nézni, amint a francia seregek az orosz hajókon, teljes fegyverzetben elhagyják Portugáliát s az ő nagyszerűen felszerelt, kitűnően kiképzett csapatai egy okmány meggondolatlan aláírása miatt ezt nem akadályozhatják meg.

Dalrymple, akivel érintkezése hűvösen, tartózkodóan udvariasan bonyolódik le, magához hívatja:

— Sir Arthur, fontos megbízatásom van részére. Utazzék Észak-Spanyolországba és küldjön jelentést az asturiai hegyláncon folytatható hadműveletekről.

Arthurt kínozza, hogy a cintrai kiskocsmában nem szállt szembe az öreg tábornokkal, hagyta egyéni véleményét elnyomni a Napoleon-legendától és a rangidősség katonai hierarchiáján nyugvó tekintélyétől, most elkésve kitört ellenkezése.

— Sir Hew, én nem értek a topografiához, nem vagyok földrajztanár. Bízzon meg katonai feladatokkal vagy semmivel!

* * *

Családi tanácskozás a Harley-street 11-es számú palotában. Amikor Arthur először életében vett részt az alsóház ülésein, kellemesen tapasztalhatta, hogy a parlament viharos vitái mennyivel közvetlenebbek, üdítőbbek, szabadszájúbbak, mint az ő családi tanácskozásaik, amelyekben anyja, Mornington grófné sokkal tekintélyttartóbban, sokkal hivatalosabban és felsőbbségesebben elnökölt, mint a speaker. A parlament demokratikus szólásszabadsága száműzve volt a Mornington-palotából. A grófné nem III. György, hanem Erzsébet korában érezte magát.

Nem elég, hogy a közvélemény előtt tisztára kell mosnom magamat, még anyám se hagy nyugton — gondolja magában Arthur. Castlereagh végre visszahívta Portugáliából és azóta egyik bosszúság a másik után érte. Micsoda fogadtatás: egész London felháborodva tiltakozott a szégyenteljes cintrai szerződés ellen. Ahelyett, hogy diadallal üdvözölték volna, hiszen csapatainak győzelme szabadította fel Portugáliát, erről a haditényről senki nem vett már tudomást. Bűnbakokat kerestek, akiket felelősségre lehet vonni azért, hogy Junot és hadserege sértetlenül elvonulhatott. A vicclapok a három tábornok karrikatúrájának változatait közlik: az egyiken akasztófán lógnak, a másikon a gyávaságot jelképező fehér tollakkal ékeskednek. Akadnak újságok, amelyek hazaárulással vádolják és haditörvényszék elé utalják.

Castlereagh fagyos volt hozzá. Egyetlen kellemes hírt hall: Dalrymple-t időközben felmentették s a portugáliai sereg főparancsnokává Sir John Moore-t nevezték ki. A másik hír annál lesujtóbb: a három tábornoknak katonai vizsgálóbizottság előtt kell felelnie a cintrai szerződésért. Castlereagh nem áll ki mellettem, — érzi Arthur — miniszteri tárcáját nem kockáztatja azért, hogy tisztára mosson.

A whig sajtó éppen őt választja ki céltáblául. Felsorolja, hogy a Wellesley testvérek klikkje mennyi állást biztosít magának. »Itt az ideje, hogy végre leszámoljunk ezzel a családdal« — sivít végig a radikálisok oldaláról ez a jelszó.

Itt ülnek a tölgyfából készült, Tudor-stílusban faragott ebédlőben, amely bútorok között gyermekkorának annyi óráját töltötte el. Anyja összeaszott, vén, vonásai még keményebbek és határozottabbak, csak fínom, törékeny kezét mentette meg ifjúságából. Milyen más, mint a fiatalasszony korában készült krétarajzon, amelyen egy kosárból virágokat szór.

Végignéz fiain, ők jelentik élete sikerét, emelkedésük életének további értelmét és célját. Richard pályafutása megrekedt, belemerült a politikai karrierek süllyesztőjébe, egy ideig még önmegtagadóan és óvatosan várnia kell, míg újra szerepet vállalhat. Williamnak magas állása van a pénzügyminisztériumban, Henry a Tengernagyi Hivatal helyettes államtitkára, Gerald lelkész. Milyen beteljesedett siker egy család számára ; a bohém és felelőtlen atya gyermekei szinte felosztják egymás között az államvezetés minden részét, minden irányból támogatják Anglia nagyságát és emelkedését. Szolgálják a gyarmatosítást, a flottát, a hadsereget, a közigazgatást és az Egyházat.

Amikor Richard visszatért Indiából, őt pedig a kormány komoly bizalmi állásba Irországba küldte, az anyai szeretet és érdeklődés feléje fordult. Ez az elégtétel nem tudta jóvátenni a gyermekkori elnyomatást. Testvéreit szerette, de anyja házában idegen maradt.

— A vimeirói győzelem az utóbbi évek legnagyobb angol haditette. Mindenki tudja, hogy egyedül a te érdemed — lelkesedik Mornington grófné.

— A közvélemény már régen elfelejtette. Csak a cintrai szégyenről beszél. Itt vannak a lapok — morogja Arthur dühösen és egy vastag csomagot hajít az asztalra.

— A vizsgálat tisztázni fog. Függő helyzetben voltál, a főparancsnok a felelős.

— Aláírtam az okmányt, pedig jogom lett volna megtagadni. Vagy legalább is észrevételeimet, ellenkezéseimet azonnal jegyzőkönyvbe foglaltatni. Behódoltam Dalrymple-nak.

— A kihallgatásnál háríts rá minden felelősséget. Téged kell, hogy tisztázzanak. Nemcsak a te érdeked, hanem az enyém, a testvéreidé, az egész Wellesley családé.

Arthur érzi, hogy ha igaza volt Castlereagh-nak, amikor rossz diplomatának nevezte, ez a meghatározás fokozottabban talál anyjára. Nem fogja támogatni hiúságát, önzését, a családi érvényesülésért való konok áskálódásait. Inkább vállalja az összetartást tábornok-társaival, hűséges marad a vezérkari klikkhez, ha az egyikük hibát követett el, a többieknek is helyt kell érte állniok. Megkéri Castlereagh-t, hogy ne hozza nyilvánosságra mentegetőző leveleit.

— Anyám, — szólal meg ünnepélyesen — Sir Hew Dalrymple kitűnő tábornok, az utóbbi években mint Gibraltár kormányzója nagy szolgálatokat tett őfelségének és Angliának, a cintrai szerződésért mindhárman egyformán felelősek vagyunk. Ha szenved is nevünk csengése ezáltal, nem tudok ellene semmit se tenni. Elsősorban katonai kötelességemet teljesítem, csak másodsorban a családiakat. Nem tudok testvéreimnek országokat adományozni, mint Bonaparte.

Kezetcsókol anyjának és gyorsan eltávozik. Nem tehet róla, elégtételt érez, hogy bosszúságot okozott neki és megkönnyebbül tőle.

A Chelsea-kórházban ül össze a hét öreg tábornokból álló vizsgálóbizottság. Sir Hew Dalrymple nem viselkedik vele szemben valami kollegiálisan. Fiatalosan könnyelműnek és tapasztalatlannak tartja. Kénytelen védekezni, nem a család hírneve, hanem a saját érdekében: »Mit mondtak volna rólam a hadseregben, a kormányban, ha a rendelkezésemre álló erős sereggel haboztam volna megtámadni az ellenséget?«

A bizottság felfüggeszti tanácskozásait, míg Sir Harry Burrard, a harmadik vádlott visszaérkezik Portugáliából. Négy héttel később folytatják a kihallgatást. Milyen más fából van faragva Sir Harry. — »Ha valaki Vimeirónál tévesen ítélte meg a helyzetet, az egyedül én voltam!« — ezzel a mondattal végződik vallomása. Arthurt elfogja a lojalitás érzése és

segítségére siet: — »Sir Harry Burrard egyedül katonai okokból határozott úgy, ahogyan a haza érdekében a legcélszerűbbnek tartotta« — menti tábornoktársát.

Tizennégynapi tanácskozás után mindhárom vádlottat felmentik és fényes elégtételt szolgáltatnak nekik. A bizottság köszönetét fejezi ki kötelességteljesítésükért és bátorságukért s belátja, hogy az ellenséget nem lehetett eredményesen üldözni, amikor huszonnégy óra lefolyása alatt kétszer változtattak főparancsnokot. A cintrai botrányért végül annyira hibásnak érezte magát az egész rendszer, hogy nem merték bűnbakokra hárítani a felelősséget.

VIII. Az erfurti színházban.

Napoleon 1808 szeptember 27-én délelőtt 10 órakor érkezett Erfurtba. Sándor cár már két napja várt rá a szomszédos Weimarban s miután Napoleon fogadta a város polgári és katonai előkelőségeit, a diplomatákat és az odasereglett fejedelmeket, hatalmas és fényes vezérkarától kísérve lóra pattant, hogy útközben találkozzék a cárral, aki ugyanabban az órában indult meg Erfurt felé. A félúton lehetett, amikor feltűnt a cár hintaja. A császár megsarkantyúzta lovát, gyors galoppba lendült, hogy ezzel is jelezze lázas türelmetlenségét, elfogulatlan örömét, amellyel a találkozót várja. A két uralkodó testvéri módon megölelte egymást, azután a cár is lóra szállt, s egymás mellett ügetve vonultak be a fellobogózott városba, ahol már négy király és harmincnégy fejedelem gyűlt össze.

Napoleon tudja, hogy az erfurti találkozó diadalának és uralkodásának apoteozisa. Sándor cár eléje siet, a fejedelmek köréje sereglenek, soha nem látott pompában ünneplik hatalmát. Vizuális fantáziája a

hatalmas méretű, minden színárnyalatban tobzódó festményt látta, amelynek úgy fog középpontjában trónolni, mint Mária a vallásos képeken, minden dicsfény őt fogja övezni, a statiszta, segédszínész fejedelmek rajongó pillantásukat küldik feléje. Kell, hogy a színpadi hatáskeltés minden kelléke és segédeszköze érvényesüljön az erfurti találkozónál, hogy ez a fény elűzze a Spanyolország felől tornyosuló felhőket.

Spanyolország magatartása a legkeserűbb csalódást okozta Napoleonnak. Augusztus végére a februárban és márciusban olyan könnyen megszállt Pireneusi-félszigetet ki kellett üríteni az Ebró-folyóig. A spanyol népet nem lehetett becsapni a bayonne-i szerződéssel. Gyűlölte Godoy uralmát, de nem akart engedelmeskedni a francia császárnak sem. Pedig Murat azt hitette el vele, hogy csak azért fog neheztelni, mert nem saját maga foglalja el a spanyol trónt, hanem helyettesének engedi át. A junták, a helyi tanácsok fellázadtak. Legelőször az asturiai, majd a sevillai, végül rövid időn belül tizenhét junta fogott fegyvert a betolakodott hódítók ellen. Az ország fegyverben állt. Bordeaux-ban értesült az uralkodása alatt seregeit ért első vereségről. Dupont tábornok egész hadosztálya megsemmisült vagy fogságba jutott Baylennél. Ó, ez a szerencsétlenséget hozó Spanyolország. Előbb Trafalgár, majd Baylen. Pedig Dupont-ban bízott, egyik legtehetségesebb tábornokának tartotta, marsallá készült kinevezni. »Nyomorult, bemocskolta egyenruhámat, ezért felelni fog!« — kiáltotta s megdöbbent kíséretéből senki sem merte Dupont-t védeni vagy csak egy szót mentségére felhozni. Sietett visszsza Párisba, hogy augusztus 15-én, a Nagyboldogasszony napját helyettesítő Szent-Napoleon ünnepén megtarthassa szokásos fogadásait. Már gyűlölte Murat-t és Talleyrand-t, akik beugratták a spanyol kalandba, nem bízott környezetében, testvéreiben,

tanácsadóiban, csak önmagában. Érezte, hogy ezentúl még kevesebb ideje marad az alvásra, mindent még fokozottabban magának kell végeznie.

Az Oroszországból nyert hírek sem elégítették ki. A Tilsitből hazatért cárnak tapasztalnia kellett, hogy az orosz arisztokrácia Napoleonban még mindig az Enghieni herceg gyilkosát látja. A nagybirtokososztálynak a vele való szövetség a forradalmat juttatta eszébe, a nép felszabadítását, a földosztást. Féltek a kontinentális zárlat következményeitől is. Ha Anglia nem vásárol, a nyakukon marad búzájuk, nem érdemes kitermelni az erdőből a fát s összezsugorodik jövedelmük. Savary hűségesen értesítette az udvar tartózkodásáról, de nem tudott ellene semmit sem tenni. Visszahívta és az ügyesebb Caulaincourt-t küldte helyébe Pétervárra. Az új nagykövetnek korlátlan pénzösszeg állt rendelkezésére, fényűzésével kellett volna lefegyvereznie az orosz nemességet, minden alkalmat megragadni, hogy hirdethesse: a mostani pompás, hatalmas francia császárságnak semmi köze nincs a népi forradalomhoz, amelyből fogant. Caulaincourt költséges erőfeszítései is kevés sikerrel kecsegtettek. A nemesség merev maradt és ellenséges, újra csak a cárra kellett személyes hatást gyakorolni.

Eközben az orosz és az osztrák követ Párisban ellene konspirált. Tolsztoj grófot nem vette komolyan, de Metternichet túl okosnak, aljasnak és lelkiismeretlennek tartotta. Értesült arról, hogy Pauline-nal vagy Caroline-nal bonyolódott szerelmi viszonyba. Nem tartott valami sokat húgai tisztességéről, de felháborítónak tartotta, hogy más használja fel őket, még hozzá ő ellene. Maga tapasztalatából tudta, hogy egy asszony segítségével mi mindent lehet elérni: Metternich veszedelmes volt, mert ugyanezzel a módszerrel dolgozott.

Mikor Junot vimeriói vereségét megtudta, nemcsak azért bocsátott meg neki, mert a remek diploma-

tára való cintrai szerződéssel sikerült seregét megmentenie, hanem, mert távollétében felesége, Abrantès hercegné szintén szeretője lett Metternichnek. A felszarvazott hadvezérek saját sorsát juttatták eszébe és engedékenységet érzett irántuk.

A spanyol kudarc mennyire keresztezi terveit. Az angol lapok már azt merik írni róla, hogy alkonyodóban van szerencsecsillaga. Mintha hadvezéri zsenialitását természeti tüneménnyel lehetne összehasonlítani. Az angol újságokat kitiltotta, mégis az országba hatolnak. Szerencsére a nép nem érti őket, de rejtelmes kezek gondoskodnak arról, hogy a hazug cikkek francia fordításban is elterjedjenek. Most kezdi látni, hogy hadseregének száma korlátozott, emberanyaga nem kimeríthetetlen. Kénytelen Poroszországot kiüríteni, a nagy ármádia egy részét a Visztulától az Ebróhoz szállítani. Észreveszik-e a poroszok, hogy nem nagylelkűségből vonul ki országukból, hanem a szükség parancsának engedelmeskedik ? Igaz, hogy ezzel a sereggel fél év alatt könnyen megtöri a spanyol ellenállást. Ha Poroszország Ausztriával szövetkezik s fellázad ellene, tavasszal szörnyű bosszút áll.

Sándor cárral kell újabb szövetséget kötni, kimélyíteni a tilsiti megbeszéléseket. Ha ők ketten egymással tartanak, nem védekezhet Anglia: az orosz hadak Indiában ejtik a Brit Birodalmon a halálos sebet. Ha Spanyolországban biztosan érzi a talajt a lába alatt, új hajóhadat épít. Ha egyszerre ötven kikötőből támad flottája, a sziget is kiszolgáltatott és védtelen...

Már árad vissza a nagy hadsereg, északról dél felé. Mayence-on, Metzen, Nancyn, Rheimsen, Orleans-on, Bordeaux-on, és Périguex-en vezetnek keresztül az utak. A nép ünnepel, a városi tanácsok pompás lakomákat rendeznek. Igazat bevallva, ezt mind ő fizeti, több mint egy millió frankot használt fel erre a célra a kincstárból, de a katonákkal el kell hitetni,

hogy az ünneplés kényszer nélküli és közvetlen, a városok önkéntes áldozatokat vállalnak azokért, akik életüket kockáztatják.

Még egyéb dolgok is nyugtalanították. Az ötszázalékos állami járadékkölcsönt, amely a tilsiti béke idejében 94 frankot ért, a dán flotta kiszolgáltatásakor már 80 frankért dobták a piacra és a spanyol forradalom hírére elérte a mélypontját: 70 frankra zuhant. Mint a Francia Bank megalapítója és matematikus elme, nemcsak hadműveletekhez értett, de pénzügyi kérdésekben is mindig tisztán látott. Franciaország baisse-re spekulált, mert megrendült bizalma császárában. Milyen egyszerű lett volna haditörvényszék elé állítani a rémhírterjesztőket, az állam biztonságának ártó kártékony fecsegők hadát, de a francia polgár ellen, aki nem követ el mást, mint veszteséggel próbál értékpapírjaitól szabadulni, nem járhatott el, noha aknamunkája jobban megtépázta tekintélyét, mint a legvészesebb harctéri kudarcról terjesztett történetek. Mint császár, már nem a nincstelenek forradalmi tömegére támaszkodott, hanem a maga teremtette gazdag polgárságra. Ez a polgárság inkább meg tudta volna bocsátani, ha Franciaország testéből szakítanak ki egy darabot, mint vagyonának egy részét. Ő jelentette szemükben a rendet, a jog- és vagyonbiztonságot, ha megrendül bizalmuk, egy újabb, mindennél veszedelmesebb belső ellenséggel kell számolnia.

Molliennek, pénzügyminiszterének megparancsolta, hogy törje le az áresésre spekulálókat. Erre a hadjáratra nem katonák és ágyúk kellettek, hanem pénz. A kincstár 30 millió frankot előlegezett a Francia Banknak, néhány hét mulva a járadékkölcsönök újra 80 frankot értek. Büszkén érezte, hogy nemcsak hadvezérnek nagy, hanem a pénzügyi műveletek titokzatos útvesztőjében is tökéletesen kiismeri ma-

gát. Ez volt az első győzelme, amelyet nem volt szabad diadallal világgá kürtölni, óvatosan hallgatni kellett róla. Megkönnyebbülten utazott Erfurtba s nem gondolt arra, hogy a 30 millió valahol valamikor hiányozni fog, akárcsak egy megsemmisült, többé fel nem támasztható hadsereg.

Erfurtban boldogan tetszelgett magának a házigazda szerepében. Az előkelőségeknek napról-napra nála kellett ebédelniök, hiszen ő látta vendégül a cárt. Minden este színielőadáson vettek részt. A műsort maga állította össze Corneille és Racine tragédiáiból, de száműzte Molière-t. A csúfolkodó és tekintélyromboló vígjátékírót ki nem állhatta: komédiái pezsdülnek a kegyetlen megjegyzésektől csipős célzásoktól, a legártatlanabb mondásokban rejtett hátsógondolatot lehet felfedezni. Molière tele van kiismerhetetlen csapdával. Milyen más a magasztos Corneille. Mintha nem is XIV. Lajosnak írt volna, hanem neki. Most jut eszébe, hogy mindent elért a világon, csak éppen udvari költője nincs. Ezek a francia szellemek frondőrösködnek ellene. Majd beszél Goethével és Párisba hívja. Ez is kockázatos; Nagy Frigyes megégette a kezét Voltaire-rel, de szerencsére őt nem fűtik nevetséges irodalmi ambíciók, nem ír verseket és Goethe is udvarképesebb, símább, hiúbb, mint a forradalom konyhájában kotnyeleskedő Voltaire. Milyen nagy költő Corneille. Milyen dagadó mellel hallhatja Talmától szavalni *Cinna* verssorait:

Et, monté sur le faite, il aspire â descendre.
Pour être plus qu'un roi, tu te crois quelque chose.
Le reste ne vaut pas l'honneur d'être nommé.
Soyons amis, Cinna, c'est moi qui t'en convie.

Cinna vagy Augustus irgalma: milyen hatásos a monarchiának ez az apoteozisa. Ő nagylelkűen meg-

bocsát az ellene vétett Sándornak, mint Augustus megbocsát Cinnának. Mindenkinek megbocsát, feltéve, ha elismerik hatalmát. Még az angoloknak is.

A következő előadáson, azzal a kifogással, hogy a cár hallása nem tökéletes, a két uralkodó karosszékét a zenekar helyére emelt dobogóra helyezték. Kétoldalt ültek a királyok, mögöttük a hercegek tábornokok, miniszterek. Ők ketten ugyan eltakarták kissé a kilátást a színpadra, de Napoleon ezt az eljárást jogosnak érezte, mert ők voltak az ünnepség főszereplői, minden más csak ürügyet és kifogást szolgáltatott. Készült az Oedipus előadására, amelynek minden sorát ismerte, s tudta, hogy célja érdekében kitűnően felhasználható. Nem tehetett róla, de szerette az erőteljes hatásokat. Amikor ehhez a sorhoz értek: »L'amitié d'un grand homme est un bienfait des dieux« (egy nagy ember szeretete az istenek jótéteménye) feltűnően a cárhoz fordult. Sándor melegen megszorította a kezét. A királyi nézőtéren a hatás lenyűgöző volt.

Október 6-án látogatott el a szomszédos Weimarba. Délelőtt útközben vadászatot tartanak, este bált. Másnap fogadja Goethet. Készülődik erre a jelentős találkozóra. Meg akarja szédíteni korának legnagyobb költőjét, tudja, hogy minden festménynél, szobornál többet jelent Goethetől az utókorra hagyományozott tanúvallomás. A német nép s talán az egész világ Goetheből fogja megismerni és értékelni Napoleont. Nagy hadvezér és szervező; megkell mutatnia, hogy irodalmi kérdésekben is teljesen otthonos. Milyen jó, hogy nyomorgó gyermekkorában minden pénzét könyvekre költötte. Ma már ugyan ritkán nyúl díszes könyvtárához, — milyen szomorú, hogy az ember akkor éri el, hogy minden könyv korlátlanul rendelkezésére álljon, amikor már nincs ideje olvasni — de nagyszerű emlékezőtehetségével majd-

nem mindent megtartott ifjúkori olvasmányaiból. Aki lefesteti magát, díszruhába öltözik s magára rakja kitüntetéseit. Ő a legteljesebb szellemi díszöltözetében készül Goethe fogadására.

A reggelizőasztalnál ül, amikor a költőt bevezetik.

— Ime, egy férfi! — kiált fel lelkesen. — Hány éves?

— Hatvan.

— Nagyszerűen megőrizte ifjúságát. Tudom, hogy maga Németország első drámai költője.

Azt is tudja, hogy Goethe, ez a zseniális költő és simulékony udvaronc, ugyanolyan hiú férfiúi sikereire, mint az irodalmiakra. Még jobban akar neki hízelegni. Bevallja, hogy egyiptomi hadjáratára magával vitte a *Werther*-t s összesen hétszer olvasta el. Csak éppen a regény vége nem elégítette ki. Közben többször a tragédia kerül szóba. Voltaire *Mahomet*-je, amelyet a német közönség Goethe fordításából ismer. Megkérdi, hogy nős-e és vannak-e gyermekei. Egy pillanatra elkalandozik gondolata. Vajjon sógorául fogadja-e Sándor cár? Feleségül veheti-e egyik hugát Katalint vagy Annát? Mindegy, bármelyiket. Talleyrand-t és Cauliancourt-t bízta meg, hogy puhatolják ki a cár szándékát. Fél a visszautasítástól és közvetítőre van szüksége. Nem tudja egészen pontosan, milyen eredménnyel kecsegtetnek a tárgyalások. Talleyrand, akit a külügyminiszterségből alnagyválasztóvá felfelé buktatott, Turn-Taxis hercegnőnél szokott esténkint találkozni a cárral. Hátha nem a házzasságról beszélnek, hanem valamit forralnak ellene? Új külügyminiszterében, Champignyben feltétlenül megbízik, hűségesen és odaadóan szolgálja őt, de milyen csúcsok választják el elődjének szellemi képességeitől! Az az ő tragédiája, hogy nem száműzheti Talleyrand-t, szüksége van rá és fél tőle.

Újra az előtte álló költő jut eszébe.

— Goethe úr, egyre fájdalmasabban érzem a mi klasszikus francia drámairodalmunk hibáit: eltávolodott a természettől és az igazságtól. A végzettragédiákat nem szeretem.

— Racine elérte, sőt túlhaladta a görög klaszszikusokat — jegyzi meg Goethe.

— Mit akarnak ma a végzettel ?! A politika a végzet.

Gyűlöli a végzettragédiákat, mert a hős sorsa predesztinált bennük és bukásával végződnek. A sorsa saját kezében van letéve, maga irányítja szabad akarata szerint s nem felsőbb erők határozzák meg előre. Maga Racine is belezavarodott a janzenisták tévtanaiba.

Újra a költőhöz fordult:

— Az igazi drámaíró váljon a királyok és népek tanítómesterévé. Ez a legmagasabb, amit egy költő elérhet. Magának újra meg kellene írnia Caesar halálát, méltóbban Voltaire-nél. Ez a munka tölthetné be életének legnagyobb feladatát. Ebben a tragédiában meg kellene a világnak mutatni, hogy miképpen lehetett volna Caesar az emberiség boldogítójává, ha elég időt hagynak neki, hogy hatalmas terveit megvalósítsa. Jöjjön Párisba . . .

Meghívja Goethét a következő erfurti estélyre és színházi előadásra. Kedvében akar járni. Miért ne mintázhatná Goethe Caesart — őróla ? Eszébe jutott Voltaire *Mahomet*-jének két sora:

Au nom du conquérant et du triomphateur
Il veut joindre le nom du pacificateur.

Voltaire is őt jellemezte: a diadalmas hódítót, aki végül békét ad az emberiségnek. De Goethenek ezt még jobban kellene megírnia.

Akármilyen ragyogóak voltak az erfurti találkozó külsőségei, olyan nehezen haladtak előre a tárgyalások a cárral. Nem vihette keresztül minden kívánságát és kénytelen volt megalkudni vele. Belenyugodott, hogy Finnországot, Moldvát és Oláhországot az orosz birodalom megszállva tarthassa, megígérte, hogy nem állítja vissza Lengyelországot és a varsói fejedelemséget megtartja eddigi keretei között. A cár viszont elismerte, hogy a spanyol trón Joseph Bonapartet illeti meg. Szövetségüket megújították. Napoleon azt hitte, hogy hat hónap alatt könnyen leveri a spanyol forradalmat s meg volt elégedve az eredménnyel. De házassági terve egyelőre füstbe ment. A cár megmagyarázta Talleyrandnak, hogy ő államügyekben korlátlan úr, de húgairól anyjuk határoz s döntésébe semmi beleszólása nincs. Az anyacárnő mélyen vallásos és érzelmes asszony s lányai boldogságát nem áldozza fel a politikának. Marie-Antoinette sorsa túlságosan az emlékezetébe vésődött ahhoz, hogy lányát francia trónra engedje. Napoleon a válaszból megértette, hogy Sándor veszedelmesen jó diplomata és az ő tekintélyét erősen megtépázta a spanyol nép és a forradalmi tanácsok ellenállása.

HARMADIK RÉSZ.

I. A corunnai visszavonulás.

A tél olyan eseményeket hozott, amelyek Anglia szerencsétlenségére s Arthur előnyére a vitát a cintrai fegyverszünetről időszerűtlenné tették. A Yorki herceg körül súlyos botrány pattant ki és Sir John Moore spanyolországi hadserege, részben megsemmisülve, kiürítette a Pyreneusi-félszigetet.

Wardle ezredes nyilvánosan azzal vádolta meg a király kedvenc fiát, a hadsereg főparancsnokát, a Yorki herceget, hogy kedvesével, Clarke építőmester elvált feleségével együtt elsikkasztotta a tiszti rangok eladásából befolyt összegeket.

A hercegnek meg kellett jelennie az alsóház tagjaiból alakult vizsgálóbizottság előtt s itt az émelyítő ügy mindenesetre vesztett valamit súlyosságából. Mary Anne Clark, egy gyanús kalandornő behálózta a herceget, pénzeket fogadott el kijárásokért és pártfogói számára megszerezte a könnyen befolyásolható herceg jóindulatát. Miután a herceg szakított vele s megvonta tőle anyagi támogatását, Wardle-lal állt össze és az új szeretőjével terjesztett rágalmakkal próbált rajta bosszút állni. Arthurt is kihallgatja a bizottság: noha a herceg iránt neheztelést érez, vallomásában mellé áll és tanuskodik a *Horse Guards* teljesen tiszta és feddhetetlen hivatalvezetése mellett. A bizottság felmenti a herceget, bár cselekedetét »igen könnyelműnek és megrovandó«-nak találja. Le kell

mondania állásáról és Sir David Dundast nevezik ki utódjául.

Arthurt undor és émelygés fogja el. Éppen most amikor a birodalom élethalálharcát vívja, kell kiteregetni a kinevezési rendszerük hibáit s a királyi család minden szennyesét. A Walesi herceg tivornyái köztudomásúak s most nyilvánosan tárgyalják a király harmadik fiának magánügyeit. Csak akkor nyugszik meg némileg, amikor egy újabban menekült francia emigránssal beszélget a párisi eseményekről s értesül Bonaparte udvarának züllöttségéről. Napoleon cenzúrája és rendőrsége minden fecsegést elfojt, mert a császár testvéreit vagy marsalljait nyilvánosan megvádolni hazaárulásnak számít. Az angol szabadságot biztosító konzervatív alkotmánynak éppen az a döntő ereje, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő és felelősségre vonható s senkinek sincs joga ahhoz, hogy államérdekre való hivatkozással próbáljon kibúvókat találni. O ellene a szabad sajtó kezdeményezésére indítottak vizsgálatot a cintrai egyezményért s a bírósággal együtt a közvélemény is megadta a felmentést.

Az angol expediciós hadsereg sorsa tragikussá fordult. Bonaparte visszatért Erfurtból, spanyolországi seregének élére állt s újabb lelkesítő kiáltvánnyal vezette be a hadjáratát: »Katonák! Miután diadalmaskodtatok a Duna és a Visztula partjánál, gyorsított meneteléssel keresztülhatoltatok Németországon. Most elrendelem, hogy Franciaországon pillanatnyi pihenés nélkül masírozzatok át. Újabb feladatok teljesítésére adok nektek alkalmat. A leopard útálatos jelenléte fertőzi meg Spanyolországot és Portugáliát. A ti tekintetetek megrémíti őt és kiűzi onnan mindörökre. Eresszétek szárnyra diadalmas zászlóitok sasmadarait és meg fogjuk bosszulni a rajtunk esett sérelmet. Katonák! A ti hírnevetek

felülmúlja valamennyi újabbkori harcosét. Egyenrangúak vagytok a római légiókkal, amelyek egy hadjáratban a Rajna, az Eufrates, Illyria és a Tagus meghódítói lettek. Tartós béke és állandó jólét lesz erőlködéstek gyümölcse. Egyetlen igaz francia sem nyugodhat meg addig, ameddig a tenger nyilttá és szabaddá nem válik. Katonák! Amit már eddig tettetek, s amit ezután fogtok végrehajtani, a francia nép boldogulását s az én diadalomat szolgálja s mindörökre bevésve marad a szívemben.«

Arthur keserű tárgyilagossággal állapítja meg, hogy nemcsak hadvezérnek nagy Bonaparte, hanem stilisztának is. Mondatai ugyanolyan lendületesek és célba találóak, mint hadműveletei. Az angolokat »leopárdnak« nevezni ugyan ízetlen túlzás, de Bonaparte mint író is veszélyes ellenfél.

Alig érkezett a Félszigetre, hatalmas túlerejével megverte a spanyol és az angol hadakat. Moore visszavonult Corunna felé. Bonaparte látta jól, hogy az angolok elvesztek, körül vannak kerítve s ő Párisból rossz híreket hallott; Talleyrand és Fouché kibékültek és az elégedetlen Murat-val ellene konspirálnak. Sietve Párisba vágtatott és az angol sereg elfogatását Soultra bízta.

Sir John Moore helyzete súlyosabb volt, mint egy évvel ezelőtt Junot hadseregéé. Számban és erőben annyira felülmúlta az ellenség, hogy csak a megadás és a teljes megsemmisülés között választhatott. Nemcsak a francia fegyverek gyilkos tüzelése, a régi gárda tapasztalt harcosainak szuronyrohama morzsolta fel csapatait, hanem a spanyolok árulása és a kegyetlenül hideg tél is. Soult nem kételkedhetett abban, hogy Moore leteszi a fegyvert.

Az angol fővezér mást határozott; tagadja seregének reménytelen helyzetét, az ellenséggel nem bocsátkozik alkudozásba, mint Junot és Kellermann;

áldozatok árán is visszavezeti embereit Angliába. A körülzárt Moore-nak sikerült kitörnie, január 14-én az expedíciós hadsereg Corunnában állott és megkezdte a behajózást. Előbb a betegeket, a sebesülteket és az angolbarátság hírébe kevert spanyolokat rakták hajóra. Maga Moore állt élén annak a nehány ezrednek, amely feláldozta magát, hogy a hadsereg zömét megmenthessék. Estére francia műszaki csapatok rendbehozták a Burgo-folyón átvezető szétrombolt hidat. Az ütegek áthaladtak és elfoglalták Vallaboa magaslatát, ahonnan kíméletlenül tűz alatt lehetett tartani az angol állásokat és Corunna kikötőjét. Másnap folytatódott az ágyúzás és csak tizenhatodikán indult rohamra a francia gyalogság. Az angolok kitűnően kihasználták az éjszakát, a katonák újabb csoportja szállhatott hajóra s csak még egy elszánt csapat maradt ott a tábornokok vezetésével, hogy fedezze a többiek visszavonulását. Még egy napot, esetleg csak nehány órát kellett nyerni. De megkezdődött a francia túlerő rettenetes, elsöprő rohama. A 42-ik, 50-ik és az 52-ik angol ezred teljesen megsemmisült az élükön küzdő tábornokokkal együtt. Előbb Hamilton esett el, majd Moore. Helyettesét, Bairdot súlyosan megsebesülve szállították hajóra. A huszonötezerfőnyi expedíciós seregből alig tizennégyezren tértek vissza.

Anglia nehány hétig meg volt dermedve, szomorúság és rémület ült a szívekben. Azután a hangulat hirtelen megváltozott és az ellenkező végletbe csapott át. Milyen kitűnőnek kell lennie az angol katonáknak és hadvezetésnek, a szárazföldi sereg és a flotta együttműködésének, hogy Moorenak sikerült kiszabadulnia a kelepcéből és hadának nagy részét megmentenie a nyomasztó túlerő és gyilkos tűzérség ellenére. A corunnai visszavonulás rövid idő alatt hőskölteménnyé magasztosult. A vereségből a nép re-

ményt merített a jövőre nézve. Corunna nagyobb bizalmat árasztott, mint a vimeirói győzelem.

Arthur érzi, hogy elkövetkezett az ő ideje. Burrard-t és Dalrymple-t nem fogják többé hadvezéri feladatokkal megbízni. Eszményképe Sir John Moore halott és állandóan útjába kerülő vetélytársa, David Baird rokkant. Nemcsak egyetlen tábornoka Angliának, akinek nevéhez balsiker nem fűződik, hanem már rangidőssé is lett. Milyen kiszámíthatatlan a végzet útja. Ha jobban megfér Dalrymple-lal, nem tér haza önmaga igazolására Portugáliából, Moore mellett harcolva valószínűleg ő is elesik Corunnánál. A katonasors véletleneken múlik és nem lehet a jövőt olyan szabályszerűen előre megtervezni, mint a kisebb-nagyobb zökkenőkkel kirakott politikai pályafutást. Most meg kell valósítani, amit az ország tőle kíván: Sir Arthur Wellesley — Napoleon Bonaparte ellen.

A hadügyminisztériumba szalad, hogy meggyőzze Lord Castlereagh-t az új expedíció szükségességéről. Canning is pártolja a tervet, de Cadizban akarja partra szállítani csapatait. Arthur csökönyösen ragaszkodik Portugáliához:

— Mindig az volt a véleményem, hogy Portugália védhető, akárhogy alakulnának a hadműveletek Spanyolországban. Portugália védelmére foganatosított rendszabályok a spanyolokat a franciákkal való küzdelmükben jelentősen támogatják.

Canning andaliuzai partraszállási tervét nem az ő katonai aggályai hiúsítják meg, henem a spanyolok ellenkezése.

Nehány nap mulva megkapja főparancsnoki kinevezését. Soha többé nem akar visszatérni a politikába és lemond az államtitkárságról. Kitty ugyan búsúl, mert a ragyogó dublini palotát a szerényebb londoni házzal kell felcserélnie. Búsúljon Kitty. Nincs ideje arra, hogy női hiúságok felingereljék.

Canning, aki most az egyszer egy véleményen van Castlereagh-val, sevillai nagykövetté Richardot nevezi ki. Ismétlődjék meg a Wellesley testvérek Indiában olyan kitűnően bevált összjátéka. 1809 április 15-én indult a *Surveillante* fregatton Portsmouth-ból újra Portugáliába, egy éven belül immár másodszor.

*

Wellesley altábornagy szemlét tart csapatai felett. Nagyszerű hadsereg. Huszonötezer angol és a tizenötezer portugál, akikből helyettese, Beresford tábornok hat hét alatt jól kiképzett harcosokat gyúrt. Itt van még a pompás német önkéntes légió is: hannoveriek, akik az angolokkal együtt akarnak küzdeni hazájuk felszabadításáért.

Coimbrában, Portugália középső részén ütötte fel főhadiszállását. A franciák két oldalról fenyegetik. Észak felől Soult, aki Corunnából Oportóba hatolt, keletről, Meridánál, Victor. Amikor Lisszabonnál partra szállt, a nép leírhatatlan lelkesedéssel fogadta. Minden bizalmat előlegeztek neki; ő fogja végérvényesen megtisztítani hazájukat az ellenségtől és visszaadni a kis ország függetlenségét és szabadságát. A régenstanács Portugália marsalljává nevezte ki: a feldíszített város este fényáradatban úszott tiszteletére és a díszvacsorát színielőadás követte, amelyben Mars és Victoria játszották a főszerepeket.

Arthur komoran és rosszkedvűen vett részt az ünnepségeken. Ez a vidám, optimista nép nem sejtette, hogy milyen hatalmas ellenféllel állnak szemben. Bonaparte, Moore nagyszerű seregének összemorzsolásával megmutatta erejét. Arthur bízott a győzelemben, de tudta, hogy sok csalódás, vérveszteség fogja őket sujtani s főképpen addig még hosszú idő telik el.

Már kész a haditerve: először Soulttal fog megmérkőzni. Az éj leple alatt csapatait óvatosan a Duero-folyó partjához vezeti. A másik oldalon, Oportónál vonul végig a francia tábor. Egy Ágostonrendi-kolostor tornyára mászik és kikémleli a másik partot. Ötszázméter széles a folyó és a francia állások nincsenek megerősítve. Soult, aki a flottájukra büszke angolokkal találja magát szemben, a tengerről várja a támadást s a folyót biztonságos védelmi vonalnak tartja. »Milyen remek iskola volt számomra India« — gondolja magában Arthur. — »Hány árvíztől megduzzadt folyón keltem át.« Ha egyszer hadügyminiszter lesz, követelni fogja, hogy minden fiatal tiszt Indiában töltse tanoncéveit.

Ütegeit felállítja a folyóparton. Nehány bárkát találnak s maroknyi sereggel átkel. A merész rajtaütés sikerül. Hátulról tört a franciákra, meglepetésszerűen és váratlanul. A riadóval felvert ellenség vissza akarja szorítani az angolokat, mindnyájan a kis hídfő felé rohannak, hogy körülzárják Wellesley katonáit. A nagy zavarban a folyópartot még védtelenebbül hagyják s ezzel elvesztették a csatát. Oportó lakosait a riadó rejtélyes módon még gyorsabban magukhoz térítette, mint a franciákat. Kioldozzák a csónakokat s a bárkákat, átsiklanak a folyón és csakhamar az egész angol hadsereg a városba hatolt. Soult sietve visszavonul. Amarante felől már elzárták a britek az utat, Sierra Catalina irányába kell mennie, tavasszal is hófödte utakon, vad hágókon és szakadékokon át menekülni Spanyolország felé, ahol a főseregek állomásoznak.

Arthur öt napig üldözi. Ámbár győztes, számára is rettenetes élmény az ellenség pusztulása. Átélte az indiai hadjáratokat, küzdött vad fejedelmekkel, fanatikus hindukkal és mohamedánokkal. De az elnyomott megkínzott, hívően katolikus portugál nép még ke-

gyetlenebb bosszút állt, amikor hódítóit végre megverve látta. Az út mentén megcsonkított hullák fekszenek, hátrahagyott sebesült nincs ; aki nem vérzett el, nem fagyott meg, azt megölték. A szerepek felcserélődtek: India Európa volt és most jutott Ázsiába.

Bonaparte kimagaslóbb stratéga, mint államszervező. Lehet, hogy a művelt belga, holland és német népet el tudta kábítani azzal, hogy ő a forradalom szabadságeszméinek letéteményese és örök hordozója. A jóval primitívebb spanyol- és portugál nemzet fellázadt, amikor rútul rászedte és elcsapta uralkodójukat s a forrongást pedig olyan kegyetlenséggel és kíméletlenséggel törte le, hogy a csatavesztés első pillanatában ki kellett robbannia a még vészesebb ellenhatásnak. Az erőszak nem mindig jó tanítómester. Szeme még káprázik a tragikus látványtól, gyengébb idegzetű katonáit ájulás környékezi s azon veszi észre magát, hogy a borzalmas vízió kellős közepén mosolyogni kezd. Nem Soultot, Bonaparte hadvezérét győzte le, hanem magát a császárt, aki most diadalmasan nyomul Ausztria szíve felé. Nem a szerencsétlen Soult kapott ki, hanem Napoleon rendszere. Senki sem lehet bűntetlenül huszonhét éves korában tábornok. Ha vele együtt végigjárta volna az indiai hadjáratok iskoláját, megtanulta volna az ő régi kipróbált angol hagyományaikat: miképpen kell úgy gyarmatosítani, hogy az őslakosságot szövetségesül nyerjék. Bonapartenak háromszázezer főnyi serege szállja meg Spanyolországot, az övék még alig több negyvenezernél. Az esélyek mégis egyenlőek, mert a franciák legnagyobb része a guerillaharcokkal van elfoglalva. Róluk, angolokról azt híresztelik, hogy tengerésznép és ha szárazföldre kerülnek, csak műkedvelő katonák. Ha a másik oldalon az ő angol katonai hagyományaikban nevelkedett

tábornokok állnának, már régóta a tengerbe fojtották volna valamennyiüket és Moore seregéből még hírmondó sem érkezett volna haza.

Spanyolországban már nem üldözi a franciákat; vissza kell fordulnia a határnál, hogy felvehesse a harcot Victorral, aki június eleje óta Estremadurába vonta csapatait. Abrantèsi főhadiszállásán újra tapasztalhatja az angol főparancsnokság nemtörődömségét és könnyelmű hanyagságát. Az utánpótlás döcög: a Tangerből megígért öszvérek útközben lemaradtak, a hús megérkezett, de a liszt hiányzik, a katonák csizmája szétmállott s még nem adhatott nekik újat. A zsoldosok fosztogatni kezdenek. Arthur riadtan figyeli katonái erkölcsének megbomlását. Haditerve azon alapszik, hogy a hadsereg a nép támogató barátja, nem pedig vagyontárgyainak megsemmisítője. Kíméletlenül letör minden fegyelmezetlenséget. Még testi fenyítést is alkalmaz. Néha úgy bünteti az engedetleneket, hogy hajnaltól estig a forró napon nehéz hadifelszerelésben kell őrtállniok. Újabb napiparancsot bocsát ki: »Portugália lakossága nagy érdemeket szerzett a hadseregnél. Minden alkalmat felhasznált arra, hogy a katonákat megvendégelje s nem volt még hadsereg, amelyet ilyen bőségesen láttak volna el s ennyire nincs mentsége a fosztogatásokra, ha egyáltalán erre lehet valamilyen mentséget találni.« Inkább nélkülözzenek a katonái, de a nép ne ábrándúljon ki az angolokból. Újra eszébe jut, hogy a zsoldosok vasszigoráért gyűlölni fogják, de nem törődik vele.

Közben Victor stratégiai okokból visszavonta seregét Estremadurából Madrid alá, ahol Ney és Mortier hadosztályaival egyesülhetett. Elhatározza, hogy utána megy és haladéktalanul ütközetre kényszeríti.

Mennyire kedélytelenebb és kietlenebb Spanyolországban előrenyomulni. A parasztok bezárkóznak házukba, mindent eldugnak, az ajtóhasadék mögül

rosszindulatú pillantások érik őket. A franciák propagandája nem is rossz. Elhitették a néppel, hogy az angolok és a németek ördöggel cimboráló eretnekek. A fanatikus és együgyű spanyol nép minden gonoszságot feltételez a protestánsokról. Szegény nép. Menynyit szenvedett történelme folyamán; ellenségben és barátban egyformán csalódott, becsapták hódítói és pártfogói. Mennyi erőfeszítésre lesz szüksége, hogy bizalmat öntsön ebbe az eltompult lakosságba, amely legfeljebb gyűlölni tud, sorsa jobbrafordulását csak isteni csodában látja és kiábrándult az emberekből.

Almarazban találkozik Don Gregorio de la Cuestával, a szövetséges spanyol csapatok parancsnokával. A tiszteletreméltó korú tábornok már nem aggastyánnak látszik, hanem inkább múmiának. Lovagol, de apródai emelik le a nyeregből és a szemle alatt kétoldalról támogatják, hogy el ne essen. Milyen vezér lehet az, aki egyik lábával már a sírban van?

A spanyol hadsereg nem mindennapi benyomást keltett. Főképpen rendkívül szép férfiakból állott, akik jól voltak ugyan felfegyverezve, de mindegyik másfajta ruhát hordott, a legtöbbnek még cipője sem volt s abból a módból, ahogyan felsorakoztak, ahogyan puskájukat tartották, Arthur gyakorlott szeme előre látta, hogy a fegyelem közöttük igen laza. A szövetségesek hatolnak tovább Madrid felé. A Tajo partjánál Talaverá-nál vonul végig a franciák megerősített vonala.

Rekkenő hőségben érnek Talavera alá. Július 27-én Victor ötvenezer főnyi csapatával megtámadja a négy angol hadosztályt. A túlerő félelmetes. A francia hadsereg a régi gárda legkipróbáltabb harcosaiból került ki; minden attól függ, hogy a spanyol szövetségesek miképpen védekezhetnek s teljesíthetik-e a rájuk bízott feladatokat. Victoron kívül lesben áll a franciák három régi félelmetes hadvezére: Ney, Mor-

tier és Soult, aki sajátmagát mindenesetre megmentette az oportói visszavonulásból. A négy hadosztály tábornokában bízik, mint saját magában, de mit fog csinálni Cuesta? Túl hiú ahhoz, hogy csapatait az ő parancsnoksága alá helyezné, vagy megfogadná tanácsait. Megnyerheti-e segítségével a csatát, vagy inkább több bajt fog neki okozni?

Az első napon az ütközet eldöntetlen. A másnap reggel mennydörgő ágyúzással kezdődik. Az angol vonalak a veszteségek ellenére meg sem rezdülnek. Délben indul meg a francia gyalogság rohama. A vörösegyenruhások tökéletesen céloznak, de a franciák rendíthetetlen bátorsága és tömege áttöri az angol arcvonal közepét. Wellesley lovassága még érintetlen. Csak a végzetes pillanatban dobja be, hogy betömje vele a rést. Mackenzie, Hill, Donellan vezetik a vágtató lovastámadást. Ő egy dombtetőről nézi a jelenetet. Dragonyosait az ellenségtől még egy mérföld választja el: a távolság rohamosan fogy, már csak negyedmérföld, kétszáz yard, száz yard... Egy pillanat és összecsapnak. Egyszerre serege eleje eltűnik, mintha a föld nyílt volna meg alatta. A második csoport lovasai szétszóródnak. Az idegen terep rettenetes kalandba sodorta őket: Mackenzie belevezette hadosztályát egy bokroktól elrejtett szakadékba. Lovak kétségbeesett nyerítését hallja és embereinek jajgatását. Mennyi lehet az áldozat? Nem lehet tudni. De a szakadékból lassan előbújnak a katonák és a lovuk. Nem mindegyik pusztult el, sokkal kevesebben, mint ahogyan hitte. A franciákat megrémítette a vad szakadék s nem merték ott lent megtámadni, ahol a meglepetés, a zuhanás és az ájulás első pillanatában nem védekezhettek volna. Mégis nagyszerűek az emberei! Jellemző angol hidegvér és lélekjelenlét. Aki nem törte ketté derekát vagy lábát, az úgy feszül újra lován, mintha előbb a Hyde-park lágy fövényére esett volna

nyergéből egy vasárnap délelőtti sétalovagláson. Nem tudja, hogy mennyi idő múlt el, de a lovashadosztály már csatarendbe sorakozott. Megtámadja a négyszögekben álló francia gyalogságot. Szétszórni nem tudja, csak komoly veszteségeket okoz neki. Közelharc után az angol lovasok visszatérnek: kevesen, a hadosztály fele elesett.

Mi volt az értelme ennek a céltalan harcmodornak? Az angol hadsereg megmutatta, hogy nemcsak a tengeren félelmetes ellenfél. S a roham alatt sikerült a rést betömni, a franciák áttörése nem sikerült. A csata még mindig eldöntetlen.

A dragonyosaihoz szalad, hogy megrázza Mackenzie kezét. De Mackenzie halott. Stewart, Castlereagh öccse súlyosan megsebesült, Donellan halott, Langwert halott. E délután két legkedvesebb tábornokát vesztette el. Ők angol katonák szemérmesen és csendesen tudnak meghalni: magánügynek tekintik. A példaadásról, az áldozatról nem zengenek hősi ódákat. Nem törődnek azzal, hogy az ellenség világgá harsogja, hogy az angol érdekekért más népeket küldenek meghalni. Arthur már benne él a történelemben; kortárs és résztvevő, jobban tudja, mint bárki más, hogy Asseyenál, Corunnánál s Talaveránál sok zsoldos pusztult el; kalandvágyásból, nyomorból, börtönből harctérre menekülő durva, szomorú, elhibázott életű emberek tömege, — de élükön harcolva esett el az ő osztálya, az angol arisztokrácia. Irja róluk a *Moniteur* amit akar, okádja továbbra is rágalmait, hogy »segédnépeiket« küldik a pusztulásba. Saját vérükkel pecsételik meg a diadalt, de nem beszélnek róla. Visszaemlékszik Marlborough egyik híres csatájára, Schellenberg ostromára amikor az angolok 1500 embert vesztettek, ezekből 4 volt tábornok, 28 pedig dandárparancsnok és ezredes. A katonai sikeren való öröm és barátai halálával ért gyász pillanatában büszkén és

öntudatosan érzi, hogy angol mágnás s az előkelő Colley-Wellesley családból származik.

Elég, ha a spanyol hadsereg védekezik, tartja állásait, a többit elintézik ők, angolok. Folytatni fogja a támadást Talavera ellen, a francia hadak felmorzsolásáig. Büszkén jelenti Londonba : »Bizonyosan Madrid alá érünk, ha csak egyik szárnyunkat valamilyen szerencsétlenség nem éri.« Oropesaban készül a következő ütközetre. Egyszerre megdöbbenésére megjelenik az egész spanyol hadsereg, amelynek megállapodásuk szerint a Bannos-szorost kellett volna védenie. A franciák háromszoros túlerővel támadtak s ő ilyen körülmények között nem hajlandó felvenni a harcot. Arthur nyugtalanul tekint a térképre. Ha a Bannos-szoros védtelen, a franciák villámgyorsan dél felé vonulhatnak, Almaraznál átkelnek a Tajon és hadserege körül van kerítve. Szövetségesei újra elárulták ! Arthur hadvezéri ereje elsősorban az volt, hogy minden helyzetet egy pillanat alatt megértett s habozás, ingadozás nélkül azonnal határozott. Tisztánlátását és valóságérzetét nem ködösítették el csalóka ábrándok. Imént még azt hitte, hogy a Tajo-völgyén keresztül Madridot támadhatja meg, most kiadta parancsát az azonnali visszavonulásra. Szeptember elején már Badajozban táboroznak, alig néhány mérföldnyire a portugál határtól. Mackenzie és Donellan halála szolgál példaadásul, de eredménye elolvadt, szétmállott mint a hó.

Levonja a hadjárat mérlegét. A spanyolok kitűnően felhasználhatók guerilla harcokban, de rendes csapattestekbe beosztani őket könnyelműség. Bizakodása elillan. Negyven éves s még mindig csak a tanonc-éveinél tart, még mindig tapasztalnia és okulnia kell, hogy hadjáratát győzelemre vezethesse. Úgy látszik, hogy London már bízik benne. Hírt kap, hogy a király peeri méltóságra emeli. Új neve nem érdekli. De Richard távollétében William foglalkozik azzal,

hogy az a név minél zengőbb, minél hitelesebb legyen és emelje a család fényét. Anyja és felesége hiúsága még ide is követi. William megállapította, hogy az egyik Wellesley ős a Somerset grófságbeli Wellington városának volt hűbérura. Adja meg ez a név címének a történelmi veretet, amihez hozzá lehet fűzni új győzelmeinek emlékét. A londoni futár nemsokára kézbesíti a király adománylevelét: *Baronet of Douro and Vicomte Wellington of Talavera.*

Arthur ezt a címet túl hosszúnak és kényszeredettnek tartja. S mindentől irtózik, ami »napoleoni«, tehát, hogy a hadvezérek győzelmük helyét viseljék nevükben. Ő angol és kerülni akarja, hogy az Abrantèsi, Trévise-i és Elchingeni herceg emlékét idézze fel. Még ilyenfajta közösségbe sem akar kerülni Junot-val, Mortier-val és Ney-jel. Okmányait és jelentéseit következetesen mint Lord Wellington írja alá. Kinevezése volt az utolsó jó hír, amit Londonból kapott. A többi kiábrándító. Lord Castlereagh régi rögeszméje, Walcheren holland sziget meghódítása nem halad előre. Ezt a tervet régóta könnyelműnek és kockázatosnak tartotta. A kabinet is megingott. Az elaggott Portlandi herceg kezéből a vezetés egyre jobban és jobban kicsúszott. Nem volt titok, hogy két utód küzd egymással egyforma eséllyel Pitt örökéért. A külügyi és a hadügyi miniszter. Castlereagh megtudta, hogy Canning a kulisszák mögött rágalmakkal próbálja helyzetét lehetetlenné tenni. Elégtételt kér tőle és a két miniszter pisztolypárbajt vívott. A felháborodott közvélemény most mindkettőjük lemondását követeli. Wellington sajnálta Castlereagh-t, akit őszinte barátjának tartott és fájlalta a remek ösztönű külügyminiszter, Canning kiválását. Az Anglia fölött sűrűsödő ködben mégis áthaladt egy fénysugár: Perceval az új miniszterelnök a Külügyi Hivatal vezetését Wellesley márkinak ajánlotta föl. Richard külügyminiszter és ő a spanyol-

országi hadsereg főparancsnoka. Milyen lehetőségek nyílhatnak mind a kettőjük előtt! De ő jobban tudja, mint bárki más, hogy a helyzet baljós: míg ő félsikerrel küzdött, Bonaparte Wagramnál győzött és Schönbrunnban békét kötött Ausztriával. Jövőre egész hadseregével újra Spanyolország ellen fordulhat, hogy az utolsó szál emberig kiűzze őket a Félszigetről. Portugáliának legalább egyetlen csücskét minden áron tartania kell, mert csak innen indíthat újabb offenzívát. Szürke katonaköpenyében látják napról-napra bolyongani egyedül a Liszabon melletti Torres Vedras dombvidéken. Alkalmas terep után kutat, hogy erődítményeket építhessen.

II. Torres Vedras sáncai mögött.

Az 1811-es esztendő utolsó napján Wellington számot vet magával. Vezérkara ünnepségre készül, ő elhárítja magától társaságukat. Magánosan akar maradni. Megint kevélységgel fogják vádolni, amióta peer lett, dölyfösen kerüli alantasait! Mondjanak róla amit akarnak. Egyedül kell maradnia, hogy mégegyszer végiggondolja haditervét. Különösen merész elhatározás előtt áll. Nem vár tavaszig, hanem újév napján kezdi meg hadműveleteit. Váratlanul, meglepetést okozva rácsap Marmont-ra. Miképpen ítélnek majd róla Londonban, ezzel nem törődik.

Milyen nehéz és küzdelmes volt az utolsó két és fél esztendő a talaverai visszavonulás óta. Ha még csak az ellenséggel kellett volna küzdenie. De harcban áll a saját kormányával. Richard külügyminisztersége inkább ártott terveinek, mintsem használt volna. Az ellenzék a spanyolországi hadjáratot felesleges, pénzben és vérben drága háborúskodásnak ítélte s el akarta hitetni a közvéleménnyel, hogy az a Wellesley testvérek

magánügye, saját karrierjük érdekében folytatják s nem egyezik Anglia céljaival.

Mennyi támadást kellett elszenvednie a két és fél év előtti visszavonulásáért. Az alsóház és a közvélemény egymásra találtak. Visszaemlékszik gyermekkorára, amikor Angers-ben a jó modor és a társadalmi érvényesülés szabályait tanulta. »A legnagyobb művészet megérezni, hogy az embernek melyik pillanatban kell egy társaságból eltávoznia« — oktatták a francia illemnek erre a bölcs arany-igazságára. Ez a tapintatos emberre vonatkozik s azóta meghatározta sajátmagának a jó hadvezér életelvét: »A jó tábornokot az jellemzi, hogy tudja, mikor kell visszavonulnia és megvan hozzá a kellő bátorsága.« Terjessze Bonaparte propagandája, hogy hadisikerei a visszavonulásban merülnek ki és gúnyolódjanak rajta angol irígyei. Majd elválik, hogy kinek idegei különbek és ki őrli fel ellenfelét!

Csupa rossz hírt kap Londonból. A walchereni hadműveletek összeomlottak. Tudta előre, hogy Bonapartera nem lehet a Csatorna felől rácsapni, ahol hadállásai annyira meg vannak erősítve. Mi történt? A kabinetben minden miniszternek megvolt a maga stratégiai rögeszméje. Canning a svédországi sikertelen vállalkozással vallott kudarcot, a walchereni illúzióhoz Castlereagh ragaszkodott. Lord Chatham, akit keresztülvitelével megbíztak, mindent hanyagul és rosszul készített elő és oktalan módon késlekedett. Amikor 1809 július végén kétszázötven naszáddal, négyszáz szállítóhajóval és negyvenezer katonával elfoglalta a szigetet, hogy onnan Antverpen ellen vonuljon Ausztria már három hete feküdt Bonaparte lábánál s gondolni sem lehetett a belgiumi partraszállásra. Chatham szeptemberben a hadsereg nagyrészével visszatért Angliába s csak tizenötezer katonát hagyott a szigeten. Malériajárvány tört ki és decemberre tel-

jesen ki kellett ürítenie Walcherent. Anglia minden eredmény nélkül hatezer halottat veszített és újabb csorba esett tekintélyén. A *Times* és a *Morning Post* hírt adnak 1810 első ülésszakában a Richard és ő ellene kitört parlamenti viharokról. Perceval miniszterelnök és Lord Liverpool hadügyminiszter idegesek. Az ellenzék a talaverai visszavonlásban Walcheren megismétlődését véli felfedezni. St. Vincent gróf beszéde különösen heves. Szemére hányja, hogy katasztrófába döntötte a birodalmat, amely most a legszégyenteljesebb béke küszöbén áll. Lord Grenville, a whig szónok, Fox utóda, komor és vészteljes. »El fog jönni az a nap, amikor felelni fognak a miniszterek a parlament előtt, az eltékozolt összegekért és a hiába feláldozott emberéletekért. Valamennyi rendszabályuk megbukott, nem láttunk mást, mint szégyenteljes, jóvátehetetlen balsikerek sorozatát ; mindamellett bíznak s szemérmetlen önhittséggel még ők merélszenek győzelemről beszélni ! Szerencsétlenségeket kereszteltek el fényes diadalnak, véres babéroknak nevezhetők azok a ciprusok, amelyek daliás hőseink sírjai fölé hajolnak, akiknek életét haszontalanul föláldozták . . . Szigorú és hatályos vizsgálat lehet az egyetlen jóvátétel, amelyet egy meggyalázott nép elégtételül elfogadhat.«

Az alsóházban hasonló szellemben szónokol Ward. »Lord Wellington talaverai vállalkozása ugyanolyan kétségbeejtő helyzetben hagyta Spanyolország ügyét, mint amilyenben volt és következményeiben nem győzelem, hanem vereség« — kezdődik vádbeszéde. »Milyen vészesebb következményei lehettek ennek a vereségnek, amelyet időelőtti visszavonulás követett. Kétezer ember maradt ott az ellenség kegyelmére s szégyen, hogy éppen azok, akik küzdöttek és győztek, — hiába küzdöttek és győztek. Gyalázat, gúnyolódás velük szemben : a mi kötelességünk az, hogy megjegyezzük az illető tábornok nevét ! Mi rossz következ-

hetik még, miután Spanyolországban hagyta minden gyalogságát? Egy másik hadsereg pusztulása és lemondás valamennyi hadicélról!«

Whitebread, Wellesley márki ellen öntötte ki haragját: »Ausztria teljesen elbukott, a francia sereget összevonták, Spanyolország Napoleon egyetlen hadicélja. Azt állítottuk, hogy Portugália megvédhető harmincezer emberrel; de hát nem fogja Napoleon pontosan tudni, hogy milyen hadsereggel rendelkezünk? Ha nekünk van harmincezer katonánk, neki lesz háromszor annyija. Hogyan küzdhetünk ilyen egyenlőtlen erővel! Mi csak addig tarthatjuk megszállva ezt az országot, ameddig a franciák császára nekünk megengedi s amikor úgy tartja kedve, kiűzhet bennünket onnan. Mit várhatunk jelenjegi kormányunktól, illetve sokkal inkább attól az embertől, akiért egyedül a kincstári kancellár áll ki. Wellesley márki, akinek annyi bizalmat előlegeztünk, teljesen jelentéktelen személynek mutatkozott. Grey és Windham szájából is röpködnek feléje a vádak. »Lord Wellington elárulta, hogy hiányzik belőle a tehetség és az elhivatottság... Lord Wellington csak azért vívta a talaverai csatát, hogy peeri méltóságot szerezzen magának... Sajnálatos, hogy Lord Wellington még mindig azt képzeli, hogy ötvenezer katonával, amelyből csak harmincezer angol, meg tudja védeni Portugáliát. Ha a franciáknak komoly szándékuk van, hogy kiverjék onnan, Lord Wellington három hónapon belül Angliában fog kikötni... Lord Wellington... Lord Wellington...«

Hogy diadalmaskodhatik Párisban az angol parlament üléseiről beszámoló *Moniteur*. Soult elvesztette a dourói és a talaverai csatát, de hála az angol lordoknak és képviselőknek, nagy francia győzelemmé lehetett felfújni.

Jobb dolga van-e Bonapartenak, aki saját kezében egyesíti a hadvezéri és a végrehajtói hatalmat? Marl-

borough külügyminiszter is volt egyúttal, főhadiszállásáról irányította a külpolitikáját és pályafutása delelőjén miniszterelnöki hatáskörrel is rendelkezett, mégis sok tervét keresztezték angol ellenségei és a szövetséges holland államférfiak. Franciaországban diktúra van, de azt az államformát az ő angol politikai hagyományaik lehetetlenné teszik. Marlborough mégis mint győztes hadvezér halt meg. Bonaparte pályafutása egyetlen óriási csata; rövid fegyverszünetekkel megszakított ütközetek sorozata, amelyeket évről-évre újra kell kezdeni. Ez a korzikai katonai lángelme sok ütközetet nyert már meg, de háborút még egyetlenegyet sem. Katonai győzelmeit mint politikus nem tudta állandóvá és maradandóvá tenni. Ők, angolok, nem racionálisan gondolkodnak, mint a franciák, hanem empirikusan. A kísérlet, a tapasztalat tanulságait használják fel. A politizáló, a parlament ellenőrző hatalmából menekülő hadvezérek tényked̈ése semmi jóra nem szokott vezetni. Ő el fogja tűrni a kritikát, ha kegyetlen, ha kellemetlen és ha igazságtalan is. Az a kötelessége, hogy vezesse hadseregét, a parlamenté, hogy ellenőrizze és bírálja. Teljesítse mindenki feladatát lelkiismerete és tehetsége szerint és Anglia győzni fog.

Megnyugtatja a spanyolországi hadsereg sorsáért aggodó Liverpoolt: »A franciák sok helyen fenyegetnek és örömest megszabadulnának tőlünk, de ahhoz túl sok ponton fenyegetnek egyszerre, mintsem egyetlen ponton veszélyesek lehetnének«. Nem fél semmitől, noha Bonaparte most már legkitűnőbb hadvezérét, Massénát küldi a Félszigetre, hogy az végre rendet csináljon. Megérkezik a hír, hogy nyolcvanezer főnyi friss francia sereg nyomul Portugália felé. Milyen merész terveket forgat fejében, hogy még ilyen lehengerlő túlerővel sem retten meg? Csak hónapok mulva, ősszel világosodik meg munkatársai előtt, miért töltött

heteket azzal, hogy Torres Vedras minden hegyével, dombjával, völgyével és sziklájával megismerkedjék.

Salamancia felől árad a portugál határ felé június elején a nyolcvanezer francia. Masséna, Dalmácia hercege a főparancsnok, Victor, Mortier, Ney, Junot, Sebastiani állanak a hadtestek élén. Ciudad Rodrigo spanyol várost körülzárják és Ney nemsokára megkezdi ostromát. Don Andreas Herrasti, a vár parancsnoka felszabadító csapatokért könyörög Wellingtonnak. Kénytelen kereken visszautasítani kérését. Noha nemcsak saját katonái óhajtják ezt a beavatkozást virtuskodásból, hanem a portugál szövetségesek is, hogy a hadszínteret minél messzebbre tereljék határuktól, érzelmi okokból nem hajlandó magát végzetesen könnyelmű lépésre ragadtatni. Ilyen túlerővel szemben csak a védekező harcnak van helye. Inkább vádolják lovagiatlansággal. Angliát, az ígéretek és a vállalt kötelezettségek megszegésével, ő ridegen, kegyetlenül és céltudatosan csak katonai szempontoktól befolyásoltatja elhatározását. Ciudad Rodrigónak el kell most buknia, hogy majd valamikor felszabadíthassák egész Spanyolországot.

Szeptember van, az ellenség nyomása rettenetes és szétmorzsolás fenyegeti seregét. A kitűnő könnyű diviziójának vitéz parancsnoka, Robert Craufurd, kétségbeejti kockázatos és hiábavaló egyéni vállalkozásaival. A portugál határt a túlerővel szemben lehetetlen tovább tartani s ki kell adnia parancsát a visszavonulásra. Nincs más választása, végre kell hajtania kegyetlen tervét, amelytől eddig írtózott és csak a legvégsőbb eshetőségre tartotta fenn. Portugália háromnegyed részét nemcsak katonailag üríti ki, hanem a lakosságnak néhány óra alatt szintén el kell hagynia falvait, tanyáit, földjeit, szőlőit. Megindul a tragikus diaszpóra: szekerek megrakodva a legfontosabb ágyneművel, nélkülözhetetlen bútordarabokkal, utána mezítláb tipegve szomorú parasztok. Ha visszafordul-

tak, hogy még egy utolsó pillantást vessenek elhagyott otthonukra, láthatták, amint az angol zsoldosok földúlták kertjeiket és szétrombolták házukat, meggyújtották a csűrt, ha még valami gabona maradt benne. Bonaparte hadvezetésének sarkalatos tétele, hogy nem törődik az utánpótlással, a meghódított országokból táplálkozik: Masséna a termékeny Portugáliában kietlen sivatagra fog bukkanni, amelyben egyetlen marhát, egyetlen mázsa gabonát nem lehet serege élelmezésére. »Massénának sem ártott volna, ha részt vesz indiai hadjárataimban«, — állapítja meg elégtétellel. Rettenetes, hogy el kellett határoznia ezt a szörnyű pusztítást. Ámbár megparancsolta katonáinak, hogy csak olyan mértékben dúlják fel a földeket, hogy jövő évre újra meg lehessen vetni és aratni, a látvány mégis siralmas. Mennyire nem ura az ember szándékainak. Megtiltotta zsoldosainak, hogy csak egy hordó bort elvigyenek fizetés nélkül a parasztoktól, első haditervét arra alapította, hogy a lakosság az angolokat szeresse s mint felszabadító barátot ünnepelje, most pedig ő maga volt kénytelen parancsot adni erre a rettenetes rombolásra. Gyűlölni fogják? Vagy megérti-e ez a nép, hogy mindez az ő érdekében történt, a győzelemért és az elnyomottak felszabadításáért?

1810. október 10-én tudja meg serege az egy esztendeje a legnagyobb titokban készülő meglepetést. Lisszabontól a Tajóig érő húsz kilométer hosszú Torres Vedras hegylánchoz érnek. A sziklák és keskeny hegyi ösvények mögött áthághatatlan és bevehetetlen erődítmény rejtőzik, — Fletcher hadimérnök munkája. A sziklák között mesterséges tavak és duzzasztó zsilipek: néhány pillanat alatt vízesések zuhanhatnak a völgyekre és a hegység szigetté válik. Az erődítmény raktárai telve vannak hadianyaggal és élelmiszerrel. A portugáliai angol hadsereg várhat, ameddig az üldöző Masséna katonáit kikergeti az éhség. A francia

had legalább tízezer emberrel erősebb, de Torres Vedras ellen rohamra indulnia vészes öngyilkosság lenne.

November 5-én érkezik a hír, hogy Masséna visszavonult Santaremba, hogy ott várja be a tavaszt és a kedvezőbb időjárást. Torres Vedras megtette kötelességét.

Wellington már tudja, hogy Masséna visszavonulása megpecsételte Bonaparte sorsát. Lehet, hogy még évek fognak eltelni rendszerének teljes összeroppanásáig, de a császár haditervébe számítási hiba csúszott be. Az angolok ezentúl örökre lekötik a Félszigeten hadseregének egyik jelentős részét, akkor is, amikor majd minden szál emberére szüksége lesz. Lehet, hogy a döntő vereség valahol Közép-Európában fog bekövetkezni, Blücher, Gneisenau vagy valamelyik más tábornok diadalának könyvelik el s a történelem neki csak statiszta szerepet juttat. A történelem színjátékában nem a szerep választható, csak a kapott szerepet lehet jól vgy rosszul betölteni. Bonaparte még nem tudja, hogy Torres Vedras a végzete, itt vesztette el a világuralomért vívott csatáját. Gyertyafénynél olvassa Plutarchos egyik párhuzamos életrajzát, mialatt gondolatai a multból a jövendőbe kalandoznak. Félretolja a könyvet és egy papírlapra firkálni kezd. Előbb néhány vonalat, azután neveket és számokat összefüggés nélkül Végre leírja ezt a mondatot : »Wellington — Napoleon ellen«.

Az angol politikusok jó része nem fogta fel Torres Vedras jelentőségét. A Fox szellemétől megszállt Grenville és Grey újra sürgetik a spanyol hadjárat felszámolását. Wellington most végre tapasztalhatja, hogy hála testvéreinek, nincsen egyedül. A Wellesley-törzs nagyszerűen működik együtt. Richard a londoni parlamentben száll síkra elgondolásai mellett, Henry pedig, aki nagyköveti minőségben a franciáktól körülzárt Cadizban az angol csapatok védelmét élvező spanyol kor-

mánynál Richárd utóda, minden ravaszságát, erejét és ügyességét igénybe veszi, hogy a nemzeti hiúság feláldozása árán is Wellington parancsnoksága alá helyezzék az egész spanyol ármádiát.

Már március van, elhatározza, hogy szakít a téli tétlenséggel és újabb támadásba kezd. Masséna nem védi Santaremet és visszavonul. Közben állandóan utólérik Wellingtont Lord Liverpool erélyes utasításai: nem hatásosabb offenzívára biztatja, erről a levelekben szó sincsen, csak felszólítja, hogy takarékoskodjék a parlamenttől nehezen kiverekedett hadihitelekkel, a folyósított pénzzel. Wellington most Williamot árasztja el panaszkodó leveleivel. »A kormányt csak egy dologról biztosíthatom« — írja — »hogyha *Boney*-t nem foglalkoztatjuk itt vagy valahol máshol a kontinensen, akkor ő bennünket otthon fog foglalkoztatni s nem lesz könnyű úgy takarékoskodni, ahogyan ők azt elképzelik«. Levelezésükben Bonapartet becézik »Boney«-nak...

A francia hadsereg visszavonul, mindent elpusztítva maga mögött. Mennyivel rettenetesebb ez a dúlás, mint amit ők tavaly véghez vittek. Ő legalább arról gondoskodott, hogy a lakosság élelmiszerrel el legyen látva s szintén menedéket találjon Torres Vedrasban. A franciák mindent felégetnek és előrenyomulásukban éhenhalt asszonyokra és gyerekekre bukkannak.

Győzelmüket mégis mindennél jobban jellemzik a francia hadvezetésben történt újabb személyi változások. Bonaparte visszarendelte Massénát és Marmontnal töltötte be helyét. Az új fővezér Salamancában szervezi újjá seregeit. Wellingtonnak sietnie kell, kihasználni az eddigi elért eredményeket.

Ismét Badajoz felé vonul és Elvasban értesül arról, hogy jobbszárnyának parancsnoka, Beresford tábornok, Albueránál legyőzte a franciákat, de micsoda áron: ötezer angol halott maradt a csatatéren. Wellington megrendül, ha London megtudja a rettenetes

veszteséget, friss erővel viharzanak ellene a támadások. Talán sikerül »elfűrészelniök«, visszahívják, megszüntetik a spanyol hadjáratot s akkor valóban minden áldozat hiábavaló volt. Nem elég, hogy tavaly hatmillió fontot költött háborúskodásra, még ennyi ember halála fűződik vállalkozásához, amelynek befejezéséhez csökönyösen és megátalkodottan ragaszkodik.

Lóra ül és a harcmezőre vágtat. Emelyítő hullabűz árad feléje, áthatóbban és orrfacsaróbban érzi, mint valaha életében. Lova már rettenetesen megcsonkított holttestek között üget előre. Egy fiatal tiszt jön vele szemben.

— Hol van Beresford tábornok? — kiált rá.

— Elvasban, a kórházépületben, Mylord, rettenetes állapotban.

— Sebe nagyon komoly?

— A tábornok sértetlen.

— Hát akkor mi lelte?

— A tábornok sír.

— Vezessen hozzá, azonnal.

Leugrik lováról a kórház előtt. A tiszt mutatja, hogy merre menjen. Meg se várja, hogy kinyissa előtte az ajtót, beront Beresfordhoz.

A tábornok, ez a fölényes, gúnyos ír, kezébe temeti arcát.

— Beresford, csillapodjék. Itt katonák vannak.

Beresford felemelkedik. Beteges zokogás rázza. Arca feldúlt, sápadt és megviselt. Mintha éveket öregedett volna.

— Lord Wellington, bocsásson meg — nyögi.

— Beresford, ön őfelsége hadseregét győzelemre vezette. Köszönöm, — mondja szárazon.

— De milyen áron... Nem lett volna szabad belemennem ebbe az ütközetbe... Nem bírom tovább ezt a sok gyilkolást és vért. Nem bírom ezt a rettenetes felelősséget.

— Csillapodjék. Én vagyok a főparancsnok. Vállalom a felelősséget.

Már körülállja vezérkara. Megrendítette a lovaglás a hullákkal kirakott csatatéren, de minden halottnál megrendítőbben hatott a síró tábornok. Most először érzi vállára nehezedni a fővezérség ólomsúlyát. Neki kell felelnie halottakért és élőkért, ha nem földi fórumnak, akkor saját lelkiismeretének és Istennek. De nincs joga ahhoz, hogy elérzékenyüljön. Rádöbben, hogy viselnie kell egész életére a hidegség és az érzéktelen tartózkodás álarcát. Itt állnak a szobában Napier és Russel, haditudósítók, ujság- és történetírók. Meg fogják őrizni az utókornak emlékét: nemcsak cselekedeteit, hanem emberi arcképét is. Igen, emberibb lenne, ha most könnyes szemmel imához vezényelné tisztjeit. Történetíró tollára vagy festő ecsetjére kívánkozó magasztos jelenetet rendezhetne. De az álarc merev; nem tükröződhetik le róla az idegek játéka.

Rákiált parancsőrtisztjére.

— Hol a jelentés, olvasni akarom!

Kezébe adják. Átfutja a csata beszámolóját, amelyet vezérkara Londonba akar küldeni. Megrendítően emlékszik meg a katonákról, vitézségükről és kegyetlenül ecseteli áldozatkész bátorságukat és a pusztító veszteségeket. Micsoda csemege lenne ez az ellenzéknek. Ő nem szállíthat érveket a hadjárat befejezése mellett. »Wellington lord vágóhídra kergeti az angol ifjúságot... Wellington lord megátalkodottan áldozatokat követel rögeszméjéért!...« Összetépi a papírlapot. Tisztjei némán és dermedten figyelik.

— Siralmas ez a szöveg — mondja gúnyosan. — Úgy hat, mintha minket vertek volna meg. Csináljatok győzelmet Albureából!

Kimegy a szobából. Az ajtónál odasúgja az egyik tisztjének.

— Vigyázzatok a tábornokra. Nehogy valami őrültséget kövessen el. Vegyétek el fegyvereit.

A nyár változó szerencsével telt el. Albuera után bevonulhatott ismét Badajozba. De a franciák újabb erősítéseket kapnak ; Reynier, Drouet és Soult nyomultak ellene nagy seregekkel s helyesebbnek tartotta visszavonulni a portugál határra. Ez az erős nyomás egy hónapig tartott. Azután a francia seregek zöme Sevillának fordult, hogy az ottani kitörő lázadást elnyomja. A spanyol felkelőkben és a guerilla harcosokban mindig lehetett bízni. Lassan nyomul újra előre és szeptember végére Ciudad Rodrigo elé ér. Innen vezet az út Salamanca és Madrid felé. Mennyivel kedvezőbb körülmények között fejezheti be az évet, mint tavaly. A hadműveletekben magához ragadta a kezdeményezést . . . Ciudad Rodrigo kemény falait csak erős ágyútűzzel morzsolhatja szét, de mihelyt Lisszabonból megérkeznek az ütegek, megkísérli.

1812-re saját hadseregének és a franciáknak meglepetést tartogat. Nem várja be a tavaszt, hanem újév napján indít támadást Ciudad Rodrigo falai ellen, mielőtt a hóvihartól feltartóztatott Marmont Valladolidból és Drouet Meridából a szorongatott erődítmény segítségére siethetne.

Tíz napig dörögnek az ágyúk. A tizedik napon este hét órakor rohamot vezényel. A híres könnyű diviziója halad elől, a vitéz és fegyelmezhetetlen Craufurd tábornok vezeti. Reggelre az erődítmény megadja magát. Szemlét tart a meghódított városban. — Hol van Craufurd? — érdeklődik — hogy megszorítsa kezét. Odavezetik hozzá. Ágyban fekszik. Tisztjei és a tábori sebészek állják körül. Mielőtt a tábornokra pillantana, leolvassa a többiek arcáról, hogy nincsen remény.

— Bocsásson meg Lord Wellington — hörgi alig hallhatóan Craufurd. Próbál még valamit mondani, de

több értelmes hang nem csúszik ki ajkán. Megszorítja a haldokló kezét és érzi, hogy elköltözik testéből az élet.

Megindultság helyett émelygést érez. Ez a jelenet túlságosan hatásos és színpadias. A fővezér haldokló tábornokánál, tisztjeitől körülvéve. Éppen csak a borongós zenekíséret, a gyászinduló hiányzik. Neki minden gesztusa egyszerű és természetes, nem szereti a melodráma kellékeit akkor sem, ha a körülmények összejátszása szándékai ellenére hozták létre.

Szegény Craufurd. Bravúrjaival és fegyelmezetlenségével, önálló, egyéni vállalkozásaival mennyi bajt okozott. Nem lehetett megfékezni, nem lehetett mérsékelni hetyke, rendszerint oktalan és az egész hadseregre nézve túlságosan kockázatos vállalkozásait. Amikor Aguedánál stratégiai okokból a jobbszárnyon visszavonulást vezényelt, Craufurd diviziójával előre tört és engedetlensége miatt ő maga is a legnagyobb veszélybe került; majdnem elfogták a franciák. S tudta Craufurdról azt is, hogy intrikál ellene. De mindig és mindent megbocsátott neki. Fiatalságában, indiai hadjáratai alatt ő is egy kicsit Craufurd volt, saját ifjúságának könnyelműségeit és hibáit fedezte fel benne és ifjúságát nem tagadhatta meg.

A következő három hónap alatt szünetelnek a hadműveletek. Az ellenség nem tudja, hogy hol akar, vagy hol tud támadni. Ismét meglepetést tartogat. Indiában mesteri módon tanulta meg kihasználni a felhőszakadás és az árvíz előnyeit. A jobbszárnyon tör előre Badajoz felé. Marmont-t Castilliában, Soult-t Andaluziában tétlenségre kárhoztatja az árvíz, megint nem küldhetnek segítséget a badajozi francia seregnek. Az ő pionírjai Indiában kidolgozott tervei szerint gyorsan hídat vernek a Gouadiánán. Véres roham után Badajoz újra az angoloké. Tarthatja-e már véglegesen birtokában a várost, vagy valamelyik előre nem várt szerencsétlen hadművelet miatt újra ki kell ürítenie?

Hadi sikerei ellenére London tartózkodó; még mindig hiányzik a kellő pénzügyi támogatás. Panaszkodó levelekkel árasztja el Lord Liverpoolt. Hadserege adóssága ötmillió font-sterling és a kéthónapi zsolddal hátralékos. Richard lemondott a Külügyi Hivatal vezetéséről, mert neki nem folyósították a kért hiteleket. Arthur ismeri bátyját és tökéletesen tisztában van az angol politika erőviszonyaival, a háttérben működő klikkekkel. Milyen nagyszerűen illett Richard szájába ez a remek szónoki fordulat: »Wellesley márki nem maradhat külügyminisztere annak a kormánynak, amely Lord Wellington bőséges pénzügyi támogatását visszautasítja.« Valóságban Richard azért vonult vissza, mert Perceval kormányát gyengének érezte és Canning mellé állt, akit a jövő miniszterelnökének tartott.

A kormányt nem a parlament buktatta meg, hanem egy revolvergolyó. Egy Bellingham nevű kereskedő az alsóház előcsarnokában agyonlövi Percevalt. Richard rosszul számított. A király Lord Liverpoolt nevezi ki miniszterelnökké, a külügyminiszter pedig továbbra is Richard utóda Castlereagh marad. Richard annyira lekötelezte magát Canningnak, hogy ebben a kormányban nem akar résztvenni.

A hadműveleteket nem lehet abbahagyni, akár küld London kellő pénzügyi segítséget, akár nem. Wellington tudja, hogy a túlsúlyban lévő franciákkal csak úgy veheti fel a harcot, ha Soult andaluziai és Marmont castilliai seregét elvágja egymástól. Hill tábornok szétrombolja Almaraznál a Tajon átvezető hídat és megszállja huszonkétezer katonával a fontos hídfőt: Marmont és Soult többé nem segíthetik egymást.

Elhatározza, hogy Salamancánál húszezer emberével megtámadja Marmont kétszer annyi főből álló seregét. Közkatonáinál még jobban hiányoznak tisztjei.

Az utolsó ütközetben rengetegen estek el és kerültek fogságba. Graham-ot és Kennedyt két kitünő tábornokát betegen Angliába szállították. Még kevesebbet fog aludni, még jobban meg kell erőltetnie magát, hogy figyelmét a hadműelet minden pontjára irányíthassa.

Salamancából, amelyet néhány nap előtt elfoglalt, most kivonul. (Érteni kell a visszavonuláshoz!) Ha meg akarja kísérelni a támadást, nagyon kell sietnie. Egy elfogott francia tisztnél megtalálták Joseph Bonaparte, Marmont-hoz intézett levelét, amelyben értesíti, hogy hamarosan tizennégyezer katonával segítségére indul. Ha Joseph idejében megérkezik, vissza kell vonulnia Portugáliába és az idei hadjáratok eredménye semmivé foszlik.

Július 22-én már felvonult egymással szemben a két sereg. Wellington távcsővel figyeli a csapatok elhelyezését. Marmont arra törekedett, hogy az angolokat ne engedje ki. Erősen szétterítette seregeit, a balszárny túlságosan messze került a jobbszárnytól. Egy pillanat alatt felismeri a helyzetet, a francia marsall végzetes hibáját. Mellette áll spanyol hadsegéde. Alava. Feléje fordul és szá az hangon, mintha valami nem fontos eseményről értesítené, megszólal franciául:

— *Mon cher Alava, Marmont est perdu.* Kedves Alavám, Marmont el van veszve.

III. Wellesley márki nem válaszol.

Abban az ünnepélyes pillanatban, amikor százegy ágyúlövéssel tudomására hozta Párisnak, hogy a római király megszületett és az utca örömujjongásba tört ki, Napoleon babonásan úgy érezte, hogy csillaga fényesebben és tündöklőbben ragyog, mint valaha. Megszűnt a

szorongás, amely ennek a keserves vajúdásnak mozzanatait kísérte s nem gondolt az utolsó hónapok csalódásaira és a gazdasági életnek politikáját és magasröptű terveit veszélyeztető megrázkódtatásaira sem. Trónörökös jött a világra, akinek nagyatyja Európa legrégibb uralkodó dinasztiájának feje, hatalma megerősödött saját népe és az egész világ előtt. — Ünnepelni! — utasította kancellárját, Cambacérèst és minden lelkesedése és eszeveszett öröme mellett is józanul tudta mérlegelni a politikai hasznot, amelyet neki fia születése jelentett. A lelkes ünneplés külsőségei, a kivilágított város, a szerte áradó katonai indulók, a nép örömének mesterséges fokozása, mind hozzájárultak ahhoz, hogy elfeledtesse alattvalóival az utolsó évek csalódásait.

A nép naiv és könnyen befolyásolható. Ha Mária Lujza belehalt volna a szülésbe, olyan megrázó temetést rendeztetett volna hitvesének, hogy Páris lakosait hisztérikus sírógörcs fogja el és az ő mérhetetlen bánata, rajongó és törhetetlen együttérzését váltja ki. Az uralkodásnak éppen az a kifínomult művészete, hogy még a legnagyobb csapásokat is ki lehet használni és értékesíteni.

Fájdalmas csapásként érte, hogy az esslingeni csatában elvesztette Lannes-t, aki nem volt a legtehetségesebb hadvezére, de mindenesetre a leghűségesebb és legmegbízhatóbb marsalljának tartotta. De mennyire tudta magát kárpótolni egy odaadó barát elvesztéséért. Milyen tökéletesen sikerült zokogásba törnie a haldokló ágyánál és megrendülten elrebegnie: »Ilyen rettenetes csapásnak kellett sujtania szívemet, hogy ezen a napon mással is törődjek, mint seregem sorsával.« Ezt a mondást bele lehet illeszteni a hadijelentésbe, terjeszteni a hírlapokban, iskolai olvasókönyvekben, hogy minden francia megtudja, hogy a császárt ezernyi gondja közepette mennyire megrázza az egyik kedves és oda-

adó munkatársának halála. Akadhat még olyan cinikusan megátalkodott, aki ezért az uralkodóért ne lelkesedne?

Az erfurti kongresszus óta mennyit kellett csalódnia. Bevonult Madridba, de sem a fanatikus spanyolok ellenállását leverni, se a Félszigetet az angoloktól teljesen megtisztítani nem tudta. Az osztrák hadjárat fényesen sikerült, a wagrami diadal újra hatalmába terelte Ausztriát, de mit ért vele, amikor Anglia újabb győzelméről tudomást sem szerzett. Folytatnia kellett a kontinentális zárlatot, megfojtani a kivitelből élő Britanniát, nyomorba, gazdasági összeomlásba dönteni legszívósabb és legnyakasabb ellenségét, hogy ott a forradalom végezzen a megátalkodottan és gőgösen visszautasító kormánnyal és neki engedelmeskedő új embereket dobjon uralomra. De mennyivel bonyolultabb, tekervényesebb és áthatolhatatlanabb feladat gazdasági eszközökkel csatát nyerni, mint fegyverekkel!

Milyen egyszerűen képzelte el a kontinentális zárlatot. Flottája nem volt elég erős ahhoz, hogy Angliát elvágja nyersanyagforrásaitól. Anglia uralkodott a tengereken, ő ugyanolyan korlátlanul a szárazföldön. Mi akadálya lehetett volna annak, hogy elzárja a szárazföldet az angol behozataltól és a gazdaságilag megrázkódtatott Angliát munkanélküliségbe, államcsődbe és forradalomba kergesse?

Hadjárataihoz katonák kellettek, a zárlat fenntartásához finánccok. Az európai tengerpart minden pontját meg kellett volna szállatnia embereivel. Már a spanyol háborúban érezte, hogy hiába hivatja be a legfiatalabb korosztályokat, hiába olvasztja hadseregébe a Rajna-szövetség államainak újoncait, mindez kevés.

Ha háborúba vezette katonáit, ki tudta számítani az ellenfél védelmi és támadó lépéseit, mint nagyszerű hadvezér tisztában volt azzal, hogy az ellenséges

seregek milyen eszközökkel vehetik fel a harcot, de a kontinentális zárlattal a hadvezetésnek olyan területére siklott, ahol ugyanolyan újonc volt, mint a legutóbb besorozott, tűzkeresztség előtt álló közkatona. Csalódottan tapasztalhatta, hogy a kereskedők ravaszabbak és sok helyzetben találékonyabbak, mint a katonák. K gondolt volna arra, hogy okmányhamisító gyárak alakulnak, ahol a hajókat megfelelő írásokkal látják el : az egyiket az angol, a másikat a francia ellenőrző közegeknek mutatják be. S a szállítóhajók úgy cserélték zászlaikat, mint az udvarában megjelenő hölgyek estélyi öltözékeiket. Helgolandban kétszáz kereskedő ütötte fel tanyáját, akik azzal foglalkoztak, hogy az angol árukat újra csomagolják és átrakják part mellett haladó kis hajókra, amelyeken akadálytalanul szivároghatott Hollandiába és Franciaországba. A közvetítő kereskedelem rengeteget keresett, a határok mentén és a kikötőkben szolgálatot teljesítő vámőrök és katonák a megvesztegetési összegből vagyonokat harácsolhattak, de az angol gazdasági élet sértetlen maradt.

Fülébe jutottak gúnyos versek, amelyek a blokád hiábavalóságait zengték :

Votre blocus ne bloque point
Et grâce a votre heureuse adresse
Ceux que vous affamez sans cesse
Ne prérionț que d'embonpoint.

A bécsi béke után a kontinentális zárlat megszilárdult. Most újabb akadályokat kellett leküzdenie ; saját népe ellenállását. Gabonaneműekkel Európa el volt látva, de a gyapot és az egyéb gyarmatáruk hiánya keservesen mutatkozott. A kávét megpróbálták cikóriával pótolni, a cukrot mézzel és szőlőnedvből készült sziruppal, a cukorrépában még senki sem bízott.

Elhatározta, hogy száműzi a gyapotból készült ruhákat és megtiltotta, hogy az udvarában ilyenekben valaki mutatkozzék ; használjanak a gyárosok gyapjút és lent. De a gyapjú és a len túlságosan drága volt. A szövődék gépeik nagy részét Angliából kapták és technikai okokból nem sikerült egyhamar más nyersanyagra áttérniök. Ha gyapotot nem használhatnak, bezárják üzemüket és munkanélküliségbe döntik az országot. Kersevesen tapasztalta, hogy a Nagy Birodalom tökéletes önellátása megvalósíthatatlan és saját fegyvere önmaga ellen fordul. Pitt-ügynökök helyett Castlereagh-ügynökökkel van tele Franciaország. Itt az ideje, hogy végezzen velük és minden szabotázsra izgatóval.

Még erősebbé vált az ellenhatás a szövetségeseknél. A kereskedelemből élő Hanza-városokat tönkre tette a zárlat. A Rajna-szövetség államai nem tudták felesleges gabonájukat iparcikkekre átcserélni. S újabb kínos meglepetésnek érezte, hogy kedvenc öccsében, Louis-ban csalódnia kellett. Louis, akit ő ültetett Hollnadia trónjára, hogy Franciaország nagyhatalmi és a Bonaparte család dinasztikus politikáját képviselje, egyszerre nem franciának, hanem hollandusnak kezdte magát érezni és új hazája érdekében segített kijátszani a zárlatot. Megengedte a vaj és a sajt kivitelét Angliába, Walcheren szigetén csempészközpontot rendezett be, bebocsátotta kikötőibe az angol árucikkeket szállító amerikai hajókat. Próbálta öccsét a helyes útra téríteni. Louis ideig-óráig engedelmeskedett parancsainak, utána azonban csakhamar önfejűen megtagadta rendelkezéseinek végrehajtását. Louist le kellett mondatni trónjáról és Hollandiát bekebelezni Franciaországba.

Pedig mennyire szerette és mennyire bízott benne. Hortense-t, Joséphine lányát adta hozzá feleségül, korán elhalt kis fiára akarta hagyni a birodalmat.

Öccse megcsalta, míg mostohalánya még Joséphinet is megtagadva férje mellé állt.

Murat Nápolyban utánozta Louis zárlatellenes politikáját. Valószínűleg nem a nápolyi királyság érdekében, hanem hogy neki bosszúságot okozzon és hatalmát gyöngítse. Sejtette, hogy Murat külföldi közvetítők segítségével felajánlotta szolgálatait az angoloknak és minden hazaáruló békére kész, ha helyébe császárrá segítik. Hiába, Castlereagh ügynökei családjába is befurakodtak.

S megtudta, hogy legkedvesebb konzuljai összejátszanak külföldi kereskedőkkel, nagy összegekért beviteli engedélyeket árulnak és sötét üzelmeikkel duzzasztják vagyonukat. Bourrienne Hamburgban, Clérembaut Königsbergben, sőt még Itáliában Masséna is mindenkinek megvásárolható volt. Rájuk szeretne csapni, börtönbe küldeni őket, de kénytelen józan megfontoltságból szemet hunyni. A belső bizalom megrendült benne és nem gyengítheti hatalmát újabb ellenségekkel.

Meg kellett változtatnia a zárlat rendszerét. Amikor az osztrák hadjárat előtt pénzre volt szüksége és Franciaországban bőséges volt a termés, titokban megengedte, hogy Angliának másfélmillió mázsa gabonát szállítsanak, aranyfizetés ellenében. 1810. évnek elején beutazta Észak-Franciaország gyárvárosait. Munkások és munkaadók elárasztották keserves panaszaikkal: a gyapotbevitel megtiltása munkanélküliségbe és nyomorba döntötte az egész vidéket. Kénytelenségből újabb engedményekre határozta el magát. Beleegyezett abba, hogy az elkobzott gyapotrakományokat negyven százalék illeték megfizetése ellenében nyilvánosan elárverezhessék. A növekvő keresletet ez a rendszabály sem tudta kielégíteni, ezért Dunkerqueban, majd Gravelines-ben hivatalosan összeköttetést létesített angol csempészekkel a Brit Birodalomból való

behozatal bizonyos fokú engedélyezésére és lebonyolítására. A zárlaton az államkincstár mindenesetre megkereste a negyvenszázalékos árverezési illetéket...

Most már önmaga szüntette meg a zárlatot? Erről szó sem lehetett. Csak rájött arra, hogy korlátlanul nem hajthatja végre. Az Angliából Franciaország felé áramló cikkeknek bizonyos mennyiséget be kell engedni, hogy saját ipara tönkre ne menjen. Az üzlet lebonyolításának a jövedelme pedig ne a Hanza-városok kalmárainak kezébe jusson, ne megvesztegetett tábornokok és konzulok szerezzék meg, hanem törvényes módon növelje az állam bevételét. De a szövetséges és vazallus hatalmaknak nem volt joguk ahhoz, hogy megszegjék a kontinentális zárlatról kibocsátott rendeleteit!

Napoleon ebben az időben gyakran nézett tükörbe és vizsgálta megváltozó arcvonásait. Milyen mélyen a multba merült az a hosszúhajú, villogó tekintetű, sápadt fiatalember, aki a forradalom alatt volt. Pocakot eresztett, teste kezdett szétmenni. Csak munkakészsége nem lanyhult. Legkésőbb reggel nyolc órakor már dolgozószobájában ül és hat óráig nem mozdul el íróasztalától. Mindig jobban és jobban bízik önmagában és megveti az embereket. Csak sajátmaga tekintélyében és ennek a tekintélynek üdvösségében és hasznosságában hisz. Egy titka van az uralomnak; erősnek lenni, az erőben nincs se tévedés, se ábránd. Egyre jobban és jobban kiépíti a tekintélyuralmat. Egy őszinte pillanatában így nyilatkozik: »Olaszországi népeim eléggé ismerhetnek ahhoz, hogy el ne felejtsék soha, hogy több eszem van kisujjamban, mint nekik ha valamennyi koponyájuk tudását egyesítik.«

Különösen fél a tehetséges emberektől. Távoznia kell Chaptalnak, aki vegyészből lett miniszter, felfelé buktatja Talleyrand-t és felmenti rendőrfőnöki állásából Fouchét, aki nemcsak ellenségeiről tud túl sokat,

hanem róla is. Mennyivel kényelmesebb Crétet, Champagny, Maret és Savary. A langyos középszerűségek. Nem bízik az írókban, a tudósokban, az ügyvédekben. Az Akadémiát ugyanolyan veszedelmesnek, áskálódónak, tekintélyrombolónak tartja, mint valaha a jakobinus klubokat. Már gyanús előtte minden ujság és minden nyomtatott szöveg. »Keveset kell kinyomatni, minél kevesebbet, annál jobb« — írja Eugènenek. Chateaubriand egyik cikke annyira felbőszítette, hogy azonnal betiltatta a *Mercure*-t. 1810-ben elhatározta, hogy megyénként csak egyetlen lap jelenhetik meg és több mint száznak meg kellett szűnnie. Közvetlenül utána a párisi sajtóban rendezett nagytakarítást. A hivatalos *Moniteur*-ön kívül már csak három ujságot hagyott meg.

Sok gondja közepette egyetlen fénysugár a királyi házasság és a gyerek. Jobban szeretett volna a cár sógora lenni. De Sándor újabb válaszát is csak visszautasításnak lehetett értelmezni. Anna húga csak tizenötéves, várjanak még két-három évig. Hát nem értik, hogy neki minden perc drága és nem késlekedhet? Politikailag bölcsebb lett volna az orosz házasság és egyéb mint politika nem érdekelte. Nem bánta, hogy Anna milyen, szép-e vagy csúnya, csak anyává lehessen tenni. Ha Oroszország szoros, szétbonthatatlan családi kötelékeken nyugvó szövetségre lép vele, nem kell tartania Angliától. Ura egész Európának és fél Ázsiának. De Sándor nem bízott benne eléggé. Ha legyőzi Angliát, feleségül veheti Annát, de Angliát csak e házassággal megpecsetelt szövetség árán győzheti le...

Meg kellett elégednie Mária Lujzával, akit Metternich szinte tálcán kínált fel neki. A tizennyolc éves királylány, mellett megifjodott és személyes diadalnak érezte, amikor megtudta, hogy nemsokára törvényesen is apa lesz. A római császár veje lett és még fényesebbé kellett varázsolnia udvarát. Az általa teremtett

arisztokrácia mellé visszaengedte Franciaország régi, a Bourbonok udvarában töndöklő családjainak színejavát. Az Orléansi és a Bourbon hercegnők, a Conti herceg évjáradékot nyertek. Montesquieu hercegnőt nevezi ki »a császár gyermekei« nevelőjének. Sikerül-e összegyúrni a forradalmi Franciaországot a Bourbon-birodalommal, természetesen úgy, hogy ez Napoleon és utódainak birodalma maradjon mindörökké? Ezért a célért kész feláldozni a forradalom romboló eszméinek megmaradt csökkevényeit is.

Csak Angliával békét lehetett volna kötni. 1810-ben újabb egyezkedési kísérletbe fogott Metternich segítségével. Ausztria külügyminisztere Gentz közbenjárásával emlékiratot nyujtott be Londonban, amelyből remek okfejtéssel világosan kitűnt, hogy Franciaország legyőzhetetlen, s egyedül Anglia érdeke, hogy kiürítse a kontinenst, természetesen Spanyolországot is. Fouché egyik ügynökét, Fagan nevű emigránst küldte egyezkedési ajánlatokkal Wellesleyhez. A politikus ügynökökön kívül békét próbáltak közvetíteni a bankárok is: Ouvrard és Labouchére. Milyen nagyszerű együttműködési tervet ajánlott az angoloknak. Ha kiürítik Szicíliát, a Pyreneusi-félszigetet, megtarthatják Máltát és Napoleon segíti őket az Egyesült Államok visszaszerzésében. De Wellesley márki ugyanolyan nyakas, mint öccse, akit nem lehetett sehogyan se kiverni Portugáliából, merev maradt és visszautasító. Nem válaszolt.

* * *

1812 május 9-én a császárnéval együtt útrakelt, hogy szemlét tartson a Visztula mellett állomásozó seregei felett. Tudta, hogy az orosz hadjárat elkerülhetetlen. Sándor cár megszegte a kontinentális zárlatot, Szent-Pétervár kikötőjébe amerikai lobogót lengető angol hajók futnak be.

A kontinentális zárlatot ő enyhítette olyan mértékben, hogy abból Franciaország hasznát lássa. De az angol-orosz kereskedelmi egyezményt nem tűrhette ... Úgy érzi, hogy utolsó háborújába indul. Ha a sors még egyszer győzelemre segíti fegyvereit, az örök béke aranykora virrad Európára. Igéri! ...

Június 22-én, legújabb háborúja első napján Vilkoviszkiben hadiparancsot bocsát ki.: »A második lengyelországi hadjárat megindult; az első Friedlandnál és Tilsitnél végződött: Tilsitben Oroszország örök hűséget fogadott Franciaországnak és háborút Angliának. Ma megszegi eskűjét. Nem akar magyarázatot adni viselkedéséről, amióta a francia sasok a Rajna másik partjára vonultak vissza és szövetségeseiket az ő kénye-kedvére hagyták. Oroszországot elragadta végzete, sorsának teljesülnie kell! Hát elkorcsosultnak tart bennünket? Ne lennénk többé Austerlitz katonái? Csak a gyalázat és a háború között választhatunk: döntésünk nem lehet kétséges. Előre! Keljünk át a Niémenen, tereljük a háborút területére. A második lengyelországi hadjárat a francia hadseregnek ugyanolyan diadalmas lesz, mint amilyen az első volt. De a béke, amelyet kötni fogunk, biztosítékot fog tartalmazni és véget vet annak a pökhendi befolyásnak, amelyet Oroszország ötven esztendeje gyakorol Európa ügyeire«.

A Visztulánál hétszázezer főnyi sereget gyüjtött össze, amelyből csak háromszázezer volt francia. Valóban lengyelországi hadjáratot akar indítani: az oroszokkal már le fog számolni Lengyelországban. De Kutuzoff nem állt kötélnek és utána kellett mennie Oroszország szívébe. Ha sikerült volna .csele, három hét alatt végez vele. Egymásután foglalja el Vilnát, Dünaburgot, Minszket. Augusztus 4-én már Vitebszkben üti fel főhadiszállását és augusztus 17 én Szmolenszknél megveri Barclay de Tolly és Bagration herceg két hatalmas hadseregét.

IV. Vihar Salamanca után.

Valóban megnyerte Wellington a salamancai ütközetet? Egyelőre csak az volt bizonyos, hogy Marmont stratégiája hibásnak bizonyult és a franciák már nem győzhetnek. Maga áll az élére Campell és Clinton brigadérosok könnyű diviziójának és vezeti a hosszú francia vonal áttörésére. Amint csapatai előtt lovagol, egy pillanatra Craufurd jut eszébe. Az életveszély pillanatában felidézi elesett tábornokának emlékét. Lehet, hogy nehány perc mulva sorsára jut, de most a vakmerő, fékezhetetlen és semmiféle katonai fegyelembe nem szorítható Craufurd lendületére és bátorságára van szüksége. Elégtételt szolgáltat a halottnak és emlékétől kísértve száguld előre. Golyó súrolja, de továbbra is úgy érzi, mintha sebezhetetlen lenne, mintha semmiféle fegyver nem járhatná át testét. Az áttörés sikerült. A francia sereg visszavonul Madrid mögé, csak üldöznie kell.

Estére Alba de Tormesben táboroznak. Somerset, a hadsegéde megkéri, hogy engedje magát lerajzolni egy spanyol festőtől, aki a táborba merészkedett. Int, hogy bocsássák be hozzá. Gondolatai távol kalandoznak, alig vesz róla tudomást, hogy tábornokain kívül más is van a szobában.

— Mylord, elkészültem — mondja a festő . . .

— Mutassa.

Kezébe veszi a papírlapot. Amióta főparancsnok és lord, most ült először modellt. Megdöbbenten nézi a krétarajzot. Nem a győztes hadvezér, a gőgös angol arisztokrata, a diadaltól megittasult tábornagy tekint a képről, hanem egy fáradt, elgyötört, sápadt, felelősségtől megkínzott férfinak az arcvonásai. Mintha kíméletlen ügyészi védbeszéd súlyától tört volna meg, mintha kérdőre vonnák a katonák, akiket halálrohamra vezetett, a fosztogató zsoldosok, akiket példaadás céljából kivégeztetett. Milyen nyegle és öntudatos

Robert Home festményén, amely nyolc év előtt, fiatal vezérőrnagy korában készült és a Harley-streeti palotában lóg. A sok diadal törte volna meg azóta? Azt hitte, hogy álarcot visel, az érzéketlen festő, aki először életében látja, egy pillanat alatt leleplezte. A vasálarc lehullott.

— Ez én vagyok? — kérdi egy halvány reménysugárral, hátha tagadó választ nyer.

— Ön, Mylord.

— Rossz színben vagyok. Kimerültem. Máskor kellett volna lerajzolnia.

— A jellemző vonások, Mylord, keveset változnak a fáradságtól. Az arc a lélek tükre — magyarázza a festő.

— Hogy hívják magát?

— Francisco Lucientes y Goya, őfelsége IV. Károly királyi udvari festője.

— Eddigi képeimen másnak látszottam. Azok talán rossz festők munkái voltak?

— Mylord, én csak úgy tudom lerajzolni, ahogyan látom.

Goya erősen arcába néz, átható pillantással vizsgálja vonásait, mintha ellenőrizné munkáját. Wellington fészkelődik, kellemetlenül érzi magát. Ez az ember mindent tud, mindent megérez, előle semmit el nem lehet rejteni. A legtöbb ember jellemét próbálja kendőzni, de e festő előtt minden fáradság hiábavaló. Mi mindent tudhat őróla, amit még önmagának sem mer elárulni?

— Mutasson még néhány rajzot — mondja türelmetlenül.

— Csak vázlataim vannak nálam. A polgárháborúról.

Wellington izgatottan lapoz a füzetben. A madridi Puerta del Sol. Rosszul felfegyverzett tömeg rohan az ágyúknak. Hullák között lépnek előre. Az egyik arc

még megszállt bátorságtól ragyog, a másikra rányomta bélyegét a halál. Lát egy rajzot, amelyen egy fanatikus csuhás szerzetes feszületet lóbál kezében és a megígézett tömeg fegyvertelenül várja a görbe kardú lovaskatonák halálrohamát. Lapoz tovább. Egy villogó szemű, csapzotthajú félmeztelen asszony menekül gyermekével, mögötte katonák; már céloznak rá, az ujjuk puskájuk ravaszára tapad. Az asszony még nem tudja, hogy el van veszve, az arcán ott dereng a remény utolsó sugara. Lapoz tovább. Szomorú, megtört, görnyedthátú emberek kötéllel egymáshoz fűzve, mint szőlőfürtök, vánszorognak majdnem aléltan. Halálraítéltek. Lapoz tovább. Asszonyok lándzsát markolva kezükben szívenszúrnak katonákat. Asszonyok ágyút hódítanak meg. Milyen vérengzően, vadállatiasan kegyetlenekké válhatnak asszonyok, ha fegyvert szereztek maguknak! Lapoz tovább ... Lapoz tovább ... A következő rajz a város szélét ábrázolja. A domboldalon sorakoznak az elítéltek és várják a sortüzet. A középen egy fehéringes férfi térdel, a már kivégzettek eltorzult arcú hullái között, széttárja karját, mintha mutatni akarná, hogy milyen szánalmasan védtelen. Arca rémületet árul el és könyörgő. Már feszülnek a kivégzési szakasz felhúzott ravaszú puskái, az ember, akinek már csak egy pillanata van hátra, az élők felé néz, a gyilkosok és a nézők felé, s síró spanyol hazafiakra és a felsőbb parancsot teljesítő francia katonákra, akik mind túlélik őt.

— Madridban 1808 május 3-ának hajnalán ... semmi sem használt. Mégis Murat győzött — állapítja meg keserűen Goya.

Wellington nem tudja levenni szemét a festő papírra vetett látomásairól. Mikor is küldték először Flandriába? 1793-ban tizenkilenc évvel ezelőtt. Mennyi csatában vett részt, de a polgárháborút a maga véres valóságában most Goya vázlataiból ismeri meg először.

Augusztus 12-én vonul be Madridba. Megkondulnak a harangok, az örömujjongó nép szállja meg az utcákat, babérkoszorúk, virágcsokrok, csipkekendők, bársonymantillák repülnek lova elé, mintha értékes szőnyegen ügetne előre. Goya rajzaira gondol. Hogyan lehetne ezt a szerencsétlen nemzetet megmenteni, újra felemelni?

Londonból megérkezik a salamanciai ütközet visszhangja. Marquis of Wellington nevet nyeri és a parlament legközelebbi ülésén Liverpool miniszterelnök indítványozni fogja, hogy százezer font-sterling összegű nemzeti ajándékkal jutalmazzák. Milyen feleslegesek ezek a címek. Nemrégiben nevezte ki a portugál régenstanács Torres Vedras márkijává, a spanyol parlament pedig Ciudad Rodrigo hercegévé. A címek hidegen hagyják. Kitty tobzódhatik újra Londonban diadalmámorban, mintha minden érdem az övé lenne. És anyja fogadhatja az újabb szerencsekívánatokat. A kormány címekkel akarja kiszúrni a szemét, ahelyett hogy többet áldozna seregéért. Katonáit öt hónapja nem tudja fizetni, az öszvérhajcsárokat már egy esztendeje. Nyakig merültek az adósságokban. Az utánpótlás mindig nehezebb lesz és mindig többe és többe kerül. A megszállott területeket helyőrséggel kell ellátni, az utakat csapatokkal biztosítani, minden rést katonákkal betömni. Ha Londonból idejében segítség nem érkezik kénytelen lesz ugyanazt a hibát elkövetni, mint Bonaparte. Nagyobb területet hódít meg, mint amilyenre katonai lehetősége és megfelelő emberanyaga van.

Mégis ki kell használni a franciák pillanatnyi vereségét és előre törni. Burgos falainál áll már serege. Most megakad az előrenyomulás. Hiányzanak a szállítóeszközök, lovak, szekerek. Az ágyúk megrekedtek. Lendületes rohammal be lehetne venni a várost. Néhány ezer embert kellene feláldoznia. De túlságosan

emlékezetébe vésődött a badajozi éjszaka és nem szabadulhat Goya látomásaitól.

Csak elérné már az Ebrot, onnan egy esetleges francia ellentámadás sem tudná kiverni. Noha minden pillanat drága, megakadt Burgos falainál, mert nem akarja katonáira rákényszeríteni az áldozatot. Negyvenhárom éves és mennyit kell még tapasztalnia, hogy zsúfolódnak az újabb tanulságok, milyen meglepetéseket tartogat a hadvezéri pálya. Nem hitte volna, hogy egy hadjáratot el lehet veszíteni humanizmusból.

Október vége van, dől az eső, duzzadnak a folyók, mocsárrá változnak a mezőségek, mire műszaki csapatai az üggyel-bajjal a várfalba helyezett puskaporral olyan rést robbanthatnak, hogy csekély veszteséggel kísérelheti meg az ostromot. De az egyhónapi késedelmet már nem hozhatja be. Dupreton francia tábornok, Burgos védője közben hatalmas segítséget kapott; Marmont Slamancánál szétszórt seregét újjá szervezték és az angol támadás nem sikerül. Megérkezik annak is a híre, hogy Hill nem tudja tartani a Toledo előtt megszállt sáncokat, Joseph Bonaparte és Soult óriási erőfeszítésekkel menetelnek Madrid felé. Nem volt elég gyors, határozott, kegyetlen. A leterített francia hadsereg magához tért és hatalmasan visszaütött.

Bellesteros spanyol tábornok, akit parancsnoksága alá helyeztek, sértett büszkeségében nem veszi fel a franciákkal a harcot és visszavonul. Kénytelen kiüríteni Madridot és feladja Salamancát. A hadseregben a fegyelem meglazul. Még szerencséje van, hogy Soult nincs nyomában, így baj nélkül elérheti Ciudad Rodrigot, amelynek erődítései mögött veszély nélkül megvárhatja a tavaszt.

A táborozásnak egyik hibája, hogy túl pontosan elérik a londoni ujságok és figyelemmel kísérheti a

személye körül keletkezett parlamenti vihart. A visszavonuló tábornok a támadások pergőtüzében kerül. Sir Francis Burdett az alsóházban tiltakozik az ellen, hogy Salamancát Blenheimhez vagy egyéb nagy angol diadalhoz hasonlítsák. »Hogyan tűrhettük, hogy a francia csapatok vereségükből és kimerültségükből magukhoz térjenek s bevárjuk, hogy a szerencse kereke megforduljon? Hát meg lehetünk elégedve a visszavonulással? Hol volt Wellington márki? Melyik ponton mutathat fel valami diadalt ez a hadjárat? Miképpen csökkentette a franciák erejét Spanyolországban? Semmiféle eredményt nem tud számunkra felmutatni, csak nyomort és szerencsétlenséget. Ebből az következik, hogy vagy Lord Wellington nem érdemelte ki jogosan azt a dícséretet, amellyel a Ház elhalmozta; vagy pedig a bukás a miniszterek hanyagságának vagy gyengeelméjűségének köszönhető... Lord Wellington győzelmei nem hasonlíthatók Marlborough győzelmeihez!«.

Earl of Grey sem maradt adós kegyetlen tűszúrásaival: »Franciaország északon szerencsétlenséggel küzd, hatalmasabbal, mint amely valaha nagyravágyástól magával ragadt seregét sujtotta. Ilyen körülmények között mi igen keveset végeztünk Spanyolországban és mi lesz akkor, ha az Oroszországban felhasznált francia erőknek csak tizedrésze fordul ellenünk Az idő döntést sürget és a döntés késik. A franciák Spanyolország javarészét kezükben tartják s mi egy lépést sem haladunk célunk felé. Ez az igazság és az ügy vizsgálat után kiált!«

Milyen könnyű a parlamentből jó stratégának lenni és csatákat nyerni. Inkább küldtek volna neki több pénzt, több embert és több ágyút. Értsék meg, hogy rendezett visszavonulás felér néha a megnyert ütközettel!

Az év katonai mérlege mégis kedvező. Badajoz és

Ciudad Rodrigo birtokában maradt, egész Andaluzia fel van szabadítva. Csökönyösen továbbra is hisz tervében : ameddig a Félszigetnek csak egy csüke az angol hadsereg hadműveletei területe, törvényszerűleg el kell következni annak a pillanatnak, amikor Bonaparte hatalma felőrlődik. Téli táborában kapja a hírt a Nagy Ármádia oroszországi pusztulásáról. »Az utolsó húsz esztendőben, beleszámítva a francia forradalom rendkívüli eseményeit, nem akadt hasonló sorsfordulat, mint amelyben Bonapartenak az utolsó hónapokban része volt« — közli vele Lord Liverpool Londonból.

Sándor cár felgyujtatta a kiürített Moszkvát, Bonaparte hadjárata elbukott, mert nem gondoskodott a kellő utánpótlásról. A Torres Vedras-i visszavonulása iskolát csinált. Milyen gúnyt űz vele a sors, hogy másnak adatott meg, hogy az ő módszerével legyőzze a császárt, ugyanakkor, amikor neki támogatás hiányában vissza kellett vonulnia Madridból és Salamancából . . .

Öt hónapig szünetelnek a hadműveletek. Újjá kell szerveznie hadseregét. A fegyelem meglazult, zendülések törnek ki. Haditörvényszéke rövid idő alatt ötven ügyben ítélkezik és a nyolc főbűnöst felakasztják. Túlságosan emlékezetében van a Burgos alatt tétlenül eltöltött hónap ; nem lágyult el szíve és senkinek meg nem kegyelmezett.

Május 22-én indul meg újra a serege. Az új francia »*levée en masse*« félmilliós friss hadat terelt Bonaparte zászlaja alá, de a csapatok legnagyobb része Németországban van. Wellington érzi, hogy a háború kimenetelére nézve mennyire döntő a spanyol hadjárata. Ha ezt az évet a Félsziget teljes meghódításával fejezheti be, Bonaparte Moszkvában megtépázott tekintélye még jobban meginog és a habozó Ausztria belép a koalícióba. Tudja, hogy a leghatalamsabb katonai dik-

tatúra belső szerkezete is kényes és törékeny. Ha valamilyen rúgó elgörbül, elveszti eredendő rugalmasságát, az egész gépezet megakadhat. A legerősebb lendülettel támadja meg a francia seregeket és ha ebben a végzetes esztendőben a császár nem tud megsemmisítő erővel visszaütni, uralma összeomlik.

Négy hét alatt szinte harc nélkül foglalja vissza Salamancát és Madridot. Megint Burgosnál van és habozás nélkül kihasználva kezdeti lendületét, támad. Burgos hamarosan elesik.

Nyugtalanító hírek érkeznek Németországból. Az orosz hadjáratból magához tért Napoleon győzött Lutzennél és Bautzennál, a cár és a porosz király fegyverszünetet kért. Bizonyos, hogy a császár most újabb hatalmas seregeket küld Spanyolországba, egész erejét beleveti,, hogy a tűzfészket megtisztítsa az angoloktól.

Wellington vezérkarát megdermesztik a hírek. Az Ebro vonalát szeretnék megerősíteni, hogy a folyótól védett ideiglenes erődítményekben várják a hatalmas visszaütést. Wellington döntései mindig váratlanok és meglepőek. Fínom ösztönnel érzi, hogy egy győztes hadsereg megállítása züllesztí katonái fegyelmét. Lélektani okokból meg kell kockáztatni az előretörést, akkor is, ha ez biztos és könnyen védhető támaszpontok feladásával jár. Franciaország felé kell hatolnia, a Pireneusoknak történelmi veretű Roncesvalles szorosa irányába.

Burgosból északkeletnek fordul, a Biscayai-öböl felé. Vitoriánál döntő győzelmet arat Joseph seregein. Óriási zsákmány kerül kezébe. Százötven ágyú, négyszázötven lőszerkocsi, Correggio, Murillo és Velasquez Prado múzeumból elcipelt festményei és Jourdan ottfelejtett marsallbotja.

A vitoriai győzelemnek világvisszhangja támad. Nem György régenshercegnek mesterkélten megfogal-

mazott levele a fontos : »Kedves Lordom, diadala túlhalad minden emberi dícsérő jelzőt s túlhalad minden jutalmat, amelyben részesíteni lenne módom ... Úgy érzem, hogy semmit sem mondhatok, csak imáimban alázatosan hálát adok a gondviselésnek, hogy országomat és engemet ilyen tábornokkal áldott meg ... Példa nélkül álló dicsőségének győzelmi jelvényei között elküldte nekem egy francia marsallnak a pálcáját, viszonzásul én elküldöm önnek Angliáét.« A marsallbot, amelyet kapott, ízléstelenül faragott volt, nem hatotta meg és elhatározta, hogy csak olyankor fogja kezében tartani, amikor az alkalom ünnpélyességére való tekintettel ez el nem kerülhető. Fontosabbnak érezte, hogy a világ a moszkvai csoda megismétlődését látta. Nem volt kegyetlen, lehelletet is megfagyasztó tél, a francia hadsereg nem táborozott utánpótlástól elvágva, lángoktól felperzselt városban ; a győzhetetlenség legendája mégis megtört, a francia seregeket országuk határának közvetlen közelében verték meg.

Soult mégegyszer összeszedi Joseph megfutamodott seregeit és ellentámadásba kezd. A Roncesvallesvölgyön nyomulnak előre a franciák. Két tábornoka, Cole és Picton elveszti fejét és feladja a legjobb állásokat. A franciák kezdeti sikereket érnek el. Július utolsó napjaiban Pamplona mellett dúl a véres ütközet. Wellington nem tudja leküzdeni, hogy a harc legizgalmasabb pillanataiban, amikor idegileg és testileg belevetette magát a mindent eldöntő küzdelembe, ne maradjon egyúttal tárgyilagos néző. Bámulja az ellenséget. Milyen nagyszerű hadvezér Soult ! Milyen remek ösztönnel kihasználta Cole és Picton ügyetlenségét. Mennyi lendület és csodálatos, haláltmegvető heroizmus van a franciák szuronytámadásában.

Ő tökéletesen ismeri a műszert, amellyel dolgo-

zik : a katonákat. A pamplonai csatát nem azért kellett megnyernie, mert serege erősebb volt, hanem, mert magával ragadta a kitűnő körülmények között megkezdett, nagysikerű hadjárat kezdeti lendülete. A pamplonai ütközetet a franciák már Vitoriánál vesztették el. Soult serege visszafelé áramlik. Ki a Roncesvalles-hágón, ki a kecskepásztoroktól használt Mayahágó ösvényein menekül haza Franciaország felé. Egyetlen-egy ellenséges katona nincs már Spanyolországban.

Londoni sürgöny jelenti, hogy Ausztria császára hadat üzent saját vejének. Vitoriára harsány visszhang érkezett Bécsből. Most előre, Franciaország felé ! Megijed saját hadseregéről. Zsoldosai a franciáktól felgyujtott San Sebastianban véres fosztogatást vittek végbe. Újra küldjön ellenük kivégzési szakaszokat ? A győzelem megenyhítette, megbocsátó és humánus módon próbálja seregét lecsillapítani. Haditörvényszék helyett hadiparancsot küld : »A tiszteknek és a katonáknak tudomásul kell venniök, hogy nemzetünk azért visel háborút Franciaország ellen, mert a franciák uralkodója nem hagyja a népet békében élni és arra törekszik, hogy bilincsebei verje. Soha nem szabad elfelejteniük, hogy a legnagyobb szerencsétlenség, amely az ellenséget Spanyolország és Portugália önkényes inváziója alatt sujtotta, éppen az volt, hogy a vezetők tűrték, sőt alkalmat adtak rá, hogy az ország nyomorult és békés lakosain erőszakoskodásokat kövessenek el. Férfiatlan lenne ezt a viselkedést Franciaország békés lakosságán megbosszulni és nem lenne méltó a nemzethez, amelyhez most legfőbb parancsnoka szól ; azonkívül ugyanazt a szerencsétlenséget vagy még súlyosabbat hozná a hadseregre, amelytől az ellenség a Félszigeten szenvedett, nem utolsósorban pedig a közérdeket is a legérzékenyebben sértené.«

V. Európa Napoleon ellen.

1812 december 20-án, két nappal Párisba való visszaérkezése után, Napoleon fogadta a szenátus és az államtanács hódoló küldöttségét. Lacépède, a szenátus természettudós elnöke üdvözölte abból az alkalomból, hogy épen és egészségben láthatják újra. A rettenetes visszavonulás közben annyira megtört, hogy Szmolenszknél sátrába zárkózott, mert már látni sem tudta katonái pusztulását. Mennyi mindent jelentett életben maradni: reménységet az úrja emelkedésre, hitet, győzelmet.

Visszanyerte nyugalmát és mérlegelte minden szavát, amit mondani fog. Szónoklatának tökéletesnek, meggyőzőnek és higgadtnak kell lennie. Nem diadalmaskodott-e Borodinónál, nem foglalta-e el Moszkvát?

— A legszebb halál talán a katonáé, aki a becsület mezején hull el, de még diadalmasabb a köztisztviselőé, aki elpusztul az uralkodó és a törvények védelmében — kezdi beszédét.

Ezek a szavak célba találtak. A szenátus nagy jövedelmű és teljes biztonságban élő tagjainak mi lehetett kellemesebb, mint ha uralkodójuk hősnek nevezi ki őket? De érzi, hogy egyéb magyarázattal is tartozik.

— Az Oroszország ellen vívott háború politikai háború volt. Rosszindulat és harag nélkül vívtam, szívesen megkíméltem volna a bajtól, amit neki okozott. Lakosságának legnagyobb részét felfegyverezhettem volna elnyomóik ellen, ha kikiáltottam volna a rabszolgák szabadságát; sok falu megkért erre, de amikor megismertem az orosz nép e tömegének elbutítottságát és nyomorát, visszautasítottam ezt a rendszabályt, amely halálba vagy a legrettenetesebb kínszenvedésbe döntött volna számtalan családot. Hadseregem veszteségeket szenvedett, de csak a túl korán beállott téltől.

A siralmas visszavonulásnak és a Nagy Ármádia pusztulásának okát egyetlen mondatban intézte el. A szenátorok bizonyára nem vették észre, hogy valamiben elszólta magát. Ha felfegyverezte volna az orosz népet . . . Ezekkel a primitív lényekkel elhitették, hogy ő az antikrisztus, mohamedánokkal és zsidókkal a kereszténység ellen össze-szövetkezett pogány : mert nincsenek faji és vallási előítéletei s a zsidóságnak állampolgári jogokat biztosított. Mégis diadalmasan térhetett volna vissza, ha lázadásba dönti az országot. Ha felvilágosítja, leleplezi az ellene uszító propagandát és a francia forradalom eszméit hinti el a népben és fegyvert ad neki, hogy szabadságát kivívja magának. Milyen mélyre bukott volna Sándor cár és ő válhatott volna az orosz nép felmagasztosult hősévé. Melléje sorakoztak volna a muzsikok, az éhinségtől szenvedő jobbágyok, kiket úgy dobnak piacra, mint a barmokat. A városokat és a falvakat felgyujtó fanatikus csőcselék, amelyet a példaadó és kíméletlen kivégzések sem tudtak eltéríteni őrjöngő megszállottságától, nem elnyomó idegent látott volna benne, nem istentelen pogányt, hanem felszabadító testvért ! Mint egyetlen elválaszthatatlan tömb állt volna melléje az orosz nép. Minden józan mérlegelés azt súgta neki, hogy meg kell tennie, de nem tudta magát elhatározni. Ha még a forradalom lobogó hajú, sovány, sápadt tábornoka lett volna ! De ma már elárulta a forradalmat, lesiklott a szabadság útjáról és nem térhet rá vissza. Pápától felkent uralkodó lett, benősült Európa legősibb császári családjába, dinasztiát alapított, megtagadta multját. Választania kellett kíméletlen, gyűlölettől izzó ellenfele, az orosz cár és odaadó testvére, az orosz nép között. Osztályhelyzete követelte, hogy ellenségét mentse meg. Nem adhatott fegyvert a nép kezébe, hogy kivívja szabadságát és felossza az urak földjét, mert az ősi Bourbon és a maga teremtette új arisz-

tokrácia fényében sütkérező császár nem lehet többé forradalmár. Moszkvában rendült meg először arra a gondolatra, hogy a forradalom nemcsak híveit falja fel, hanem azokat is, akik rajta keresztül hágtak a hatalomra, azután megtagadták.

Azt is tudta, hogy ő, akit az eleven ereje a hódítás pályájára taszít, nem állhat meg akkor sem, amikor azt minden józan megfontolás kívánná. Nem maradhat nyugalmi helyzetben. Készülnie kell a következő hadjáratra. Január első napjaiban a Tuileries-be hívta néhány bizalmas tanácsadóját. Alkotmányos országban ilyenkor minisztertanács véleményét kéri az uralkodó, de Napoleon mint autokrata szabadon választhatta ki azokat a férfiakat, akiket meg akart hallgatni. Ott volt Bassano hercege, Caulaincourt Cambacérès, Champagny, Besnardière és d'Hauterive, a külügyminisztérium két főtisztviselője és — Talleyrand. Napoleon elcsapta Talleyrand-t, felfelé buktatta, alnagyválasztóvá nevezte ki és válságos pillanataiban kénytelen volt véleményét meghallgatni. Arról értesült, hogy megint pénzzavarral küzd és remélte, hogy újra megvásárolhatja magának jó tanácsait.

— Vágyódom a béke után, de nem félek a háborútól — kezdte beszédét. — Noha a kegyetlen éghajlat nagy veszteségekbe sodort, még óriási utánpótlással rendelkezünk. Az országon belül nyugalom van. A nemzet nem akar lemondani se diadaláról se hatalmáról. Kívülről Ausztria Poroszország és Dánia hűségüknek legnagyobb fokú biztosítékát adják. Ausztria nem is gondol arra hogy megszegje a szövetséget, amelytől annyi előnyt remél. A porosz király felajánlotta, hogy megerősíti segélycsapatait és haditörvényszék elé állítja York tábornokot. Oroszországnak szüksége van békére. Bármennyire megdolgozták Anglia áskálódásai, nem fog kitartani egy olyan harcban, amely számára csak gyászosan végződhet. Elrendeltem háromszázötven-

ezer újabb újonc behívását (az 1813-as évfolyammal együtt ötszázezret); a tanácsadó-szenátus tervét már írásba foglalták és nemsokára beterjesztik . . .«

Caulaincourt, Cambacérès és Talleyrand az Oroszországgal és Sándor cárral való sürgős megegyezést tanácsolták. Bassano erről hallani sem akart, ő csak Ausztriával akart tárgyalni. Champagny és két főmunkatársa Bassano véleményét támogatta. Tanácsadói egy szótöbbséggel elvetették az Oroszországgal való tárgyalás minden lehetőségét.

Miért kellett most neki, aki a kormányzásban minden többségi elvet feleslegesnek ítélt, egy szótöbbséghez kötni sorsát, jövőjét? Mennyivel nagyobb politikai erőt képvisel az a három férfi, aki a Sándor cárral való tárgyalás mellett foglal állást! De Napoleon tudja, hogy már nem választhat: a szürke Champagny mellé kell állnia a zseniális Talleyrand ellen. Ha Oroszországgal próbál egyezkedni és szövetségbe lépni, megmenti Franciaországot, de ő megbukik. Mint katonai diktátor testvérévé fogadhatta a cárt Tilsitben, Friedland után, amikor ő győzött, de a moszkvai visszavonulás és a berezinai vereség után nem tehetett kezdeményező lépést. Megerősíteni az osztrák szövetséget a bizonytalanabb, a kockázatosabb, a vakmerőbb, a merészebb lehetőség — de az egyetlen mód, hogy uralmát megmentse. Jó volt összehívni a tanácskozást. Milyen baklövést követett el az ő zseniális Talleyrand-ja. Most az egyszer rosszul keverte kártyáit, belelátott lapjaiba, ismerte tétjét. Talleyrand azt hitte, hogy újra bízik benne és azért kérette magához, hogy véleményét megfogadja. Pedig ő tudta jól, hogy Bénévent hercege mindenekelőtt sajátmagát akarja megmenteni császára személyének feláldozásával, tehát az ellenkezőjét kell csinálni annak, amit tanácsol . . .

A kocka el volt vetve. Politikájának irányától nem térhetett el. Hosszú levélben magyarázza el

Ferenc császárnak az orosz visszavonulás okát és terveit. Már-már önmaga is elhiszi, hogy nem verték meg, csak a hideg kényszerítette Moszkva kiürítésére. Lehet-e vereségről beszélni, amikor ágyúit nem csatában vesztette el, nem a győzelmes hadsereg zsákmányául estek, csak a kemény telben megfagytak lovai és ott kellett őket hagyni? A levél többi részében lelkesen és fenyegetően beszél nagyszerű felszereléséről, újabb fegyvereinek tömegéről és friss seregeiről. Tavasszal visszaveti az oroszokat újra a Visztula és a Niémen mögé. A Varsói nagyhercegségből szívesen kihasít Poroszországnak egy darabot, de a francia császárság területét nem hagyja egy arasznyival csorbítani! Róma, Piémont, Toscana, Hollandia, a Hansa városok Franciaországgal egy és oszthatatlan egészet képeznek. Spanyolországot pedig Joseph uralkodása alól nem szabad kiragadni. Azonkívül nincs nagyobb vágya, mint békét kötni. Mindenkivel, az egész világgal, még az angolokkal is.

Eszébe jut, amikor egy éve orosz hadjáratára készült, azt hitte, hogy utolsó háborúja lesz. Utána megalapítja az Európai Egyesült Államokat, természetesen francia fennhatóság alatt. A császárnéval együtt bejárják az országokat, mindenhol dörgő lelkesedés, meghatottságtól könnybelábadt szemek, népek fanatikus szeretete fogja fogadni őket. A béke aranykora virradt volna Európára. Megtarthatná ígéretét és soha többé nem indítana háborút. Az embernek a legjobb szándékai megbuknak. Mielőtt Oroszországba indult, megírta Castlereagh-nak, hogy nincsenek hódító szándékai, lemond az inváziórol, örömmel békét kötne. Anglia úr maradhat a tengeren, neki csak ez a kis Európa kell, amelyen az életet ízlése szerint akarja berendezni. Miért zavarja Angliát, hogy Spanyolországban bátyja uralkodik s Belgiumot Hollandiával együtt bekebelezte birodalmába? Elég tágas a világ... Miért ilyen megátalkodottan csökönyösek az angolok?

Spanyolországba elküldték Wellington tábornokot. Milyen furcsa, megzavaró haditervei vannak. Seregei állandóan mozognak. Elfoglalta Madridot és Salamancát, azután gyorsan visszavonult, anélkül, hogy tekintélye csorbát szenvedett volna. Nem lehet megverni, seregeit elfogni, felszerelését zsákmányul ejteni. Kisiklik az üldözők kezei közül, minden bekerítő hadművelet csődöt mond vele szemben. Akkor kényszeríti a franciákat ütközetbe, amikor a pillanat neki kedvezőbb. Az események nem vakították el, az orosz hadjárat minden epizódjának visszhangját pontosan tudja mérlegelni és értékelni; hiába állít fel hatalmasabb és jobban felszerelt seregeket, mint egy évvel ezelőtt, a moszkvai visszavonulás szétfosztotta a legendát, amelyet véres és keservesen küzdelmes évek keltettek neve körül. Könnyű Wellingtonnak. Visszavonulhat, ha hadvezéri megfontolásból helyesnek tartja: neki akkor is előre kell mennie, mindig csak előre, még ha tudja, hogy katonailag hibás utat választott: ő a diktátor, aki az alkotmány eltiprásával, államcsinnyel került hatalomra, ha csak egyszer is visszakozik, gyengeségnek tartják és felbomlik birodalma. Vannak pillanatai, amikor kevesebb szeretne lenni: nem korlátlan hatalmú államfő, hanem csak az ország első hadvezére, akinek katonai terveit nem a politika irányítja. Mint például Wellington... De Brumaire 18-án megszünt Bonaparte tábornok lenni, már első konzul volt, majd császár s azóta csak előre mehetett, mert a legkisebb hátrálás megbuktatta volna. Szerepét maga választotta meg és nem lehetett mással felcserélni.

Alig kezdődtek meg az újoncsorozások, Savary rendőrminiszter kínos eseményről értesítette. A nép morgott, az elégedetlenkedők nyilvánosan zúgolódtak a szenátus megszavazta rendelet ellen. A hősökké magasztosítandó gyermekek szülei utcákon és tereken

szemérmetlen nyiltsággal panaszkodtak az újabb sorozások és a szüntelen háborúk ellen, amelyek távoli céljai és felesleges hódításai érthetetlennek látszottak. Különösen a köznép körében nőtt az elégedetlenség; az intelligensebb osztályok tudták követni magasröptű gondolatait, nagyvonalú terveit, megértették, hogy a Niémennél Anglia szívén ejthet halálos sebet, de a köznép tompa agyát még az egységesen vezetett sajtóhadjárattal sem lehetett értelmesebbé világosítani. Az újoncok egy része nem akart bevonulni, karhatalmat kellett alkalmazni és az utca népe gyakran kiszabadította őket a rendőrök karjaiból. Még beteg vagy lábadozó katonák, akiket idő előtt hívtak be a kórházból századukhoz, jajgatva vonultak végig az utcán és azt kiabálták, hogy ők »Bonaparte újabb áldozatai«. Hiába volt kilencedik esztendeje I. Napoleon, a franciák császára, a nép, ha elégedetlenkedett vele, továbbra is csak *Bonaparte*-nak nevezte.

Az aggályoskodó Savary jelentéseinek nem kellett hinnie, de személyes tapasztalata meggyőzhette arról, hogy minden szava igaz. Valamelyik délelőtt a Faubourg Saint-Antoine-on lovagolt, hogy szemlét tartson ebben a negyedben, amikor egy huszonkétéves suhanc a legsértőbb szavakkal illette. Hiába tartóztatták le azonnal a suhancot, a nép a rendőrökre támadt és nyomban kiszabadította.

A megszállott országokból zendüléseket jelentettek. Hollandiában Westfáliában, Brémában nyiltan tüntettek Anglia és Oroszország mellett. Hamburgban elkergették a francia finánccokat és adóellenőröket, dán lovasságnak kellett helyreállítani a rendet. Hat főbűnöst példaadás céljából kivégeztek, de minden pillanatban zendüléstől és az elégedetlenség újabb kirobbanásától lehetett tartani. A nemzeti Németország ébredezni kezdett és elhatározta, hogy lerázza magáról bilincseit.

Napoleon bizonytalannak érzi uralmát. Hogyan induljon újabb harcokba, ha maga mögött hagy egy elégedetlenkedő birodalmat ? Oroszországban tapasztalhatta, hogy még a legnagyobb hadsereg is összeomolhat. A forradalom világmegváltó népcsászára már nem akart és nem tudott lenni, mert elárulta a forradalmat és beleházasodott a Habsburg-házba. Nem maradt más hátra, mint a dinasztia-alapítás minden előnyét kihasználni. Mialatt távol van, ellenforradalom ellen úgy védekezhet, ha hitvesét régenssé nevezi ki és fiát megkoronáztatja.

A fogoly VII. Pius pápa, akit 1812 nyarán Savonából a fontainebleau-i kastélyba szállítottak, nehogy az angol ügynökök megszöktessék, egy januári napon a császárt látta közeledni. A császár kegyes volt és nagylelkű, baráti és szinte alázatos. Az Egyház hűséges és odaadó fiának mutatkozott, aki konkordátumot akar kötni. A Szentatya egyházi fennhatóságát Franciaországban gyakorolhatja, természetesen Avignonban. Évi kétmillió frankot kap a francia államtól, a meghódított országokban pedig új püspökségeket létesítenek, a pápa hatalma visszanyeri régi dicsőségét és ragyogását. Mindezért csak egy csekély ellenszolgáltatást követel: koronázza fiát is francia császárrá. Ha az Egyház nem létezne, ki kellene találni — gondolja magában Napoleon. Milyen kár volt ezzel a nagyszerű szervezettel annyi évig hadakoznia. Bizonyos ügyességgel milyen kitűnően felhasználható céljaira . . . Csodálatos dolog: a Szentatya a megaláztatások ellenére is szerette őt. Meg fogják tartani a második koronázást.

A konkordátum alapján Napoleon szabadon bocsátotta a fogságban levő bíborosokat is. Ezek a bíborosok rávették az ingadozó pápát, hogy találjon kibúvót a konkordátum alól. A római király koronázásáról le kellett mondani. A császárt lehangolta, hogy

új hadjáratát nem kezdheti fényes, a nép képzeletére ható ünnepséggel. Nem rendezhet megtépázott tekintélyének helyreállítására a dinasztiát megerősítő felvonulásokat. Le kell mondani a nagyvonalúan, sok gyakorlattal, a hatáskeltés minden találékonyságával megrendezett koronázásról, amely a Bonaparte-ház állandóságát és megdönthetetlenségét olyan erőteljesen hirdette volna, hogy még a leggáncsoskodóbbak és a legrosszindulatúbbak sem tudtak volna bűvköréből kikerülni. Újra bizonytalannak érezte magát. A bíborosok megtagadták a behódolást, mert már nem tartották elég erősnek. Mennyivel hatalmasabb és örökebb minden uralkodói háznál az Egyház... Mennyi tekintélyt sugároz a világba Szent Péter trónja s éppen életének legválságosabb pillanatában nem tudja szövetségesül megnyerni.

Kellett valami más lenyűgöző benyomásról gondoskodnia. Hirdetni, hogy győzhetetlen és Anglia nemsokára lába előtt hever. Lendületes, emelkedett hangú, szárnyaló, magabiztos beszédet kell mondania, amellyel minden kétkedőt meggyőz, minden ellenséges reményt előre megsemmisít. A február 14-re összehívott törvényhozó-gyűlésen festői külsőségek között jelent meg. A termet diadalának jelvényei ékesítették, a sasok és a zsákmányolt zászlók, tábornagyai vették kö ül ünnepi díszben, a szenátorok és képviselők a hatáskeltés minden kellékével felcsigázott várakozásban lesték a pillanatot, amikor közöttük megjelenik. Mielőtt a terembe lépett, még nehány percre megállt az ajtó mögött. Még tovább feszíteni a kíváncsiság húrját. A falra erősített velencei tükörbe nézett. Újra észlelhette, hogy az utóbbi időben mennyire elhízott. Fájdalmas mosoly költözött arcára, eszébe jutott, hogy a hízás az öregedés jele. Azután elkomorultak vonásai, már a határozottság, a keménység és az elszántság kifejezése sugárzott

róla. A terembe lépett. A diadalmas éljenzés régi lelkesedéssel harsogott. Fülelt. Semmiféle, orosz visszavonulásra emlékeztető disszonáns hangot nem fedezett fel. Amikor felment az emelvényre, az éljenzést az izgalmas várakozás meghitt némasága váltotta fel. A papírlapjára tekintett. Azért mennyivel diadalmasabb lett volna, ha fiának koronázását jelentheti be. »Az a konok öreg pápa« — gondolta magában. »Győzni fogok azért mégis!« Világos és fölényes hangon olvasni kezdett:

— Az Észak-Európában lángra lobbantott háború kitűnő alkalmat szolgáltatott Angliának a Pireneusi-félszigeten végrehajtandó terveire. Nagy erőfeszítéseket tettek, de minden reményük elenyészett.... Hadseregük összeroppant Burgos citadellája előtt s miután óriási veszteségeket szenvedett, kénytelen volt egész Spanyolországot kiüríteni. Én magam behatoltam Oroszországba. Seregeink állandóan győzedelmeskedtek Osztrovnónál, Polotszknál, Mohilovnál, Szmolenszknél, Moszkvánál, Malo-Jaroszlavetznél. Sehol sem tudtak az orosz seregek sasainknak ellentállni. Moszkva is birtokunkba került.

Azután újra beszélt a barbár oroszokról, akik Moszkva felgyujtásával negyven generáció munkáját döntötték romba.

— A szertelenül erős és időnek előtte beállott tél rettenetes csapást mért seregeimre. Egyetlen éjszaka alatt minden megváltozott. Hatalmas veszteségeink voltak. Meghasadt volna szívem, ha e súlyos pillanatokban más érzés férkőzhetett volna hozzám, mint népeim érdeke, diadala és jövője. Nagy volt Anglia öröme, határtalanok reményei, látva a bennünket ért bajt. A legszebb országrészeinket ajánlotta fel, hogy megjutalmazza az árulást. A béke feltételéül tette ennek a szép birodalomnak feldarabolását: ez másképpen kifejezve, az örök háború ki-

hirdetése... Anglia ügynökei szomszédainknál, az uralkodójuk elleni forradalom szellemét terjesztik. Anglia az egész kontinenst a polgárháború és a dühös anarchia zsákmányául szeretné odadobni; de az isteni gondviselés őt magát jelölte ki az anarchia és a polgárháború első áldozatául... Óhajtom a békét: a világnak szüksége van rá. Az amiens-i szerződést követő szakítás óta négyszer ajánlottam fel ünnepélyes demarsokban. Csak tisztességes és birodalmam érdekeinek és nagyságának megfelelő békét kötök. A politikám egy csöppet sem titokzatos; nyiltan hirdetem azokat az áldozatokat, amelyeket hozhatok. Ameddig a tengeri háború tartani fog, népeimnek késznek kell lenniök mindenfajta áldozatok viselésére, mert egy rossz békével mindent elveszítünk, még reménységünket is, mindent megbecstelenítünk, még utódjaink jólétét is...

Mintha a tomboló lelkesedés nem zúgott volna régi erejében? Mintha valami kényszeredettség vegyülne az »Éljen a császár!« kiáltásokba? Vagy ez csak ideges képzelődés? Itt Párisban biztonságos birodalma fővárosában is megremegteti a rettenetes moszkvai látomás emléke és hitetlenül, mindenből balsorsot vél kiolvasni? Buta kishitűség az egész. Ötvenmilliós birodalma sérthetetlen és Anglia, az ősellenség saját hálójába fojtva fog megfulladni.

Április 1-én hadat üzent Poroszországnak, két héttel később Mainzba érkezett, hogy csapatainak élére álljon. Franciaországot a régenssé kinevezett Mária Lujzára bízta. Hihette-e, hogy ez végre az utolsó háborúja? Sokkal kevésbé, mint egy esztendővel ezelőtt.

Lutzennél győzött és visszafoglalta Drezdát. Milyen kártékony, hogy néha hasonlatokat keres a történelemben, példaképeket, mintha az ő tüneményes pályafutása összemérhető lenne bármilyen más

eseménnyel. Babonásan félt Lutzentől. Nem esett-e el éppen ott Gusztáv Adolf ? Megerősítette volna fiának uralmát, a Bonaparte dinasztiát és Franciaországot, ha ő is azon a csatamezőn pusztul el ? A francia nép fogékony a szimbolumokra. De ő élni akar : nemcsak, mert szerette az életet, hanem mindenkinél jobban önmagában bízott.

Fegyverszünetet kötött Porosz- és Oroszországgal. Lutzen és Bautzen győzelem volt, de nem megsemmisítő erejű győzelem. Ezekből a fiatal újoncokból a tapasztalaton kívül még valami hiányzott : a rajongó lelkesedés, önkéntes áldozatkészség, a szárnyaló hit, amely húsz év előtt diadalra vitte a forradalom szegényesen felfegyverzett seregeit. Birtokában volt fél Európa, a legtökéletesebben szerelhette fel katonáit, hadimérnökök százai lesték parancsait, országának kitűnően működő gyárai minden feladatot tökéletesen megoldhattak ; mit ért mindez, ha éppen a forradalom hitét nem adhatta vissza katonáinak ? Eladta a forradalmat, de megmaradt apósa, az osztrák császár . . .

* * *

Nyolc hét fegyverszünet. Az orosz-porosz szövetség ugyan létrejött, de Napoleon elég erősnek érzi magát vele szemben. Különösen, ha Ausztria legalább is semleges marad. De Ausztria bele akar avatkozni ő ellene. Annyira gyengének tartják már ? Június 28-án fogadja Drezdában Metternichet. Tudja, hogy a mostani helyzetben Metternich Ausztriával azonos. Ferenc császárnak semmiféle elgondolása, semmiféle nagyvonalú terve nincs. Elpuhult Habsburg, aki csak egyet tud : nagyszerűen megválogatni munkatársait. Amint ő eladta a forradalmat nagyravágyásból, II. Ferenc feláldozta lányát politikai ér-

dekből. Kész azzal az országgal háborút viselni, amelynek régense a leánya, trónörököse az unokája.

Dolgozószobájának közepén állva, kalapjával kezében várja a kancellárt. Nehány perccel múlt dél. Eléje megy.

— Felséges apósom, a császár hogyan érzi magát ? — kérdezi kegyesen.

— Kitűnően, Sire — válaszolja Metternich.

Napoleon egy pillanatra elhallgat. A formaságokon, az etikettszerű udvariasságokon már túl vannak. Hamar a lényegre kell térni : megfélemlíteni a minisztert, régi határozottságával és kíméletlenségével.

— Maga tehát akarja a háborút, — mondja komoran — rendben van, megkapja. Lutzennél megsemmisítettem a porosz hadsereget, Bautzennél tönkrevertem az oroszokat, most pedig maguk kívánnak sorra jönni ? Ha úgy tetszik, legyen. Bécsben adunk egymásnak találkozót. Az emberek javíthatatlanok, számukra minden tapasztalat hiábavaló. Háromszor ültettem újra trónra Ferenc császárt, megígértem neki, hogy életfogytiglan békében maradok vele, feleségül vettem lányát, akkor így szóltam magamhoz : »Őrültséget követsz el«, de elkövettem és ma mélységesen megbánom.

Napoleon érzi, hogy kitörése nem hatott Metternichre.

— A háború és béke sorsa — válaszolja Ausztria külügyminisztere — felséged kezében van. A császárnak, uramnak, kötelességeket kell teljesítenie, amelyek mögött minden egyéb szempont háttérbe szorul. Európa sorsa és jövője, felséged jövője saját kezében nyugszik. De Európa és felséged eddigi céljai között megoldhatatlan ellentmondás mutatkozik. A világnak békére van szüksége. Hogy ezt a békét biztosíthassa, a francia hadseregnek az általános nyugalommal összeegyeztethető hatalmi határok közé kell

visszavonulnia vagy pedig — alulmarad a küzdelemben.

Napoleon nemet int. Metternich erről a fejmozdulatról nem vesz tudomást és vészteljesen folytatja:

— Ma még békét köthet, de holnap talán már késő lesz. A császár, az uram, minden cselekedetében csak a lelkiismeretére hallgat. Most felségeden a sor, hogy sajátjától kérjen tanácsot.

— Mit akarnak hát tőlem, hogy megbecstelenítsem magam? — forr Napoleon hangja ideges izgalomban. — Soha. Tudni fogok meghalni de egy ujjnyi területről sem mondhatok le. Az ön trónra született uralkodója húszszor vereséget szenvedhet és mindig visszatérhet palotájába, én, a szerencse fia, ezt nem tehetem meg. Uralmam nem éli túl azt a napot, amelyen megszüntem erős, tehát rettegett, félelmetes lenni. Egyetlen nagy hibát követtem el; nem vettem figyelembe, hogy mennyibe került nekem egy hadsereg, a legpompásabb, amely valaha létezett. Emberekkel harcolhatok, de az elemek ellen tehetetlen vagyok. A hideg tett tönkre. Egyetlen éjszakán harmincezer lovam pusztult el. Mindent elvesztettem, csak a becsületem maradt meg és annak a tudata, hogy mivel tartozom egy bátor népnek, amely még a rettenetes szerencsétlenségek sorozata után is újabb tanújelét adta odaadásának és bizonyságát meggyőződésének, hogy igenis tudok uralkodni! Pótoltam a tavalyi esztendő veszteségeit, nézze meg most a megnyert csaták után seregeimet! Majd rendezek ön előtt katonai parádét.

— Éppen a hadsereg az, amelyik a békét követeli — jegyzi meg kegyetlenül Metternich.

— Nem a hadsereg, — válaszol élénken — nem a katonáim, hanem a tábornokaim kívánják a békét. Nincsen többé tábornokom. A moszkvai fagy meg-

törte őket. Sírni láttam a legbátrabbakat, mint gyerekeket. Testileg és erkölcsileg megtántorodtak.

Hangja szomorú és teljesen őszinte. Nem alakoskodik, nem keresi az erőteljes hatásokat. Lemond arról, hogy keménységgel, a legyőzhetetlenség és sebezhetetlenség magabiztos hitével törje meg a minisztert. Valami belső erő hajtja, kényszeríti, hogy éppen ellenfele előtt mutatkozzék meztelen őszinteségében. Tovább fűzi a megkezdett gondolatait, nem rejt el semmit, mint a kártyás, aki kiteríti lapjait.

— Tizennégy nap előtt még békét tudtam volna kötni, ma nem tehetem többé. Két csatát megnyertem, nem fogok békét kötni.

— Mindabból, amit felséged kifejt, újabb bizonyítékát látom annak, hogy Európa és felséged nem értheti meg egymást soha. Békéi tulajdonképpen csak fegyverszünetek voltak — állapítja meg Metternich hidegen és tárgyilagosan. — Ugyanúgy a szerencsétlenségek, mint a sikerek csak újabb háborúba kergetik. Elkövetkezett a pillanat, amikor ön és Európa kesztyűt dobnak egymásnak; ön pedig fel fogja emelni. Felséged Európa ellen — és nem Európa fog ebben a küzdelemben alul maradni.

— Talán újabb koalícióval akarnak tönkre tenni? kérdi Napoleon lekicsinylő gúnnyal. — Hányan vagytok ti szövetségesek? Négyen, öten, hatan, huszan? Minél többen, annál kedvezőbb nekem. Na jó, elfogadom a kihívást. De biztosíthatom, — folytatja most kényszeredett nevetéssel — hogy októberre újra Bécsnél állunk. Majd akkor meglátjuk, hogy hová lesznek barátaik, az oroszok és a poroszok. Számítanak Németországra? Emlékezzék, hogyan viselkedett 1809-ben. Elég katonám van ahhoz, hogy azt a népet ráncbaszedjem. A fejedelmeim odaadásáért pedig félelmük kezeskedik. Jelentse ki a semlegességet és tartsa meg hűségesen, akkor hajlandó

leszek Prágában tárgyalni. Akar fegyveres semlegességet ? Rendben van, legyen. Szállja meg háromszázezer katonával Csehországot, a császár szava elég kezesség, hogy nem fog háborút indítani, mielőtt a tárgyalások befejeződnének.

— A császár a hatalmaknak közvetítését ajánlotta fel, nem pedig semlegességét — igazítja helyre Metternich. — Orosz- és Poroszország elfogadta a közvetítést. Sire, most önön van a sor, hogy nyilatkozzék. Jóvá fogják hagyni, amit felségednek éppen most felajánlottam és egy bizonyos időt állapítunk meg a tárgyalások lebonyolítására. Ha visszautasítja, legfelségesebb uram, a császár szabad elhatározása szerint fog dönteni. A helyzet sürgető, a hadsereget el kell látni, kétszázötvenezer katonánk van Csehországban, még táborozhatnak ott nehány hétig, de nem nehány hónapig.

— A császárnak ma csak hetvenötezer főnyi serege lehet Csehországban — állapítja meg Napoleon.

— Felségedet hamisan értesítették — válaszol a miniszter. Hangjában a gúny legcsekélyebb árnyalatát sem lehet felfedezni, hanem inkább a szánakozását.

Napoleont mindennél jobban felbőszíti ez a magatartás. Odáig süllyedt volna, hogy már szánakozni mernek rajta ?

— Önt, külügyminiszter úr, saját hadügyminisztere vezette félre. Tudja meg, hogy nemcsak a hadseregem első a világon, hanem a kémszervezetem is. Én sokkal többet tudok az osztrák hadseregről, mint ön. Mint a császára ! Ide nézzen . . .

Napoleon bevezeti Metternichet a szomszédszobába. Eléje teszi a dossziék tömegét. Fel van sorolva az osztrák hadsereg valamennyi alakulata. Hány tagból állnak, hogyan vannak felszerelve, kik vezetik, a katonák honnan származnak és hány évesek. Hányszor dobták eddig tűzvonalba őket. Metternich

előtt újra összeadja a számoszlopokat, ellenőrzi az adatokat.

— Na, mit szól értesüléseimhez? Látja, hogy hetvenötezer. Egy fővel sem több — kiált fel diadalmasan.

— Sire, én apósa, felséges uram, a császár megbízásából jöttem, hogy közvetítsek az ellenfelek között. Mint őszinte barát, aki el nem titkol semmit. Hogy megmentsem trónját és megmentsem Európát. Nem érzem magam hivatva arra, hogy kémszervezetéről bírálatot mondjak. Vonuljon vissza Franciaország történeti határai mögé s Ön meg van mentve.

— Soha.

Napoleon érzi, hogy Metternichet nem hozhatja ki a sodrából. Megingathatatlan, kimért, nyugodt. Mintha vasból lennének idegei. Az övéi talán kezdik felmondani a szolgálatot, mint tábornokaié az orosz visszavonulás alatt? Érzi, hogy ügyetlenül viselkedett, belegabalyodott Metternich hálójába. Elejti a beszélgetés fonalát, más tárgyat keres. Orákon át az orosz hadjáratot kezdi magyarázni. Mennyire téves az a felfogás, hogy a hada vereséget szenvedett. Ellenállhatatlan seregei állandóan győztek Oroszországban. A rendkívül kegyetlen és korán beköszöntött téllel nem számíthatott. Ezután majd tekintetbe fogja venni és már remekül felszerelte katonáit. Hadar és zsúfolja az adatokat. Nem hagyja szóhoz jutni a minisztert vagy az talán nem is akar közbevágni?

— A seregem legyőzhetetlen és erősebb vagyok, mint valaha! — fejezi be előadását.

— A szerencse újra cserbenhagyhatja, mint 1812-ben — jegyzi meg Metternich oktatóan. — Rendesen a hadsereg az összlakosság egy kis töredéke, ma már az egész népet fegyverbe hívta. Mostani serege az időelőtti korosztály. Megnéztem katonáit, mind köly-

kök. Felségednek az az érzése, hogy nélkülözhetetlen nemzete számára, de nincs-e önnek ugyanolyan mértékben szüksége a nemzetre ? S ha ezeket a fegyverbe hívott gyerekeket elragadja a halál, mi lesz azután ?

Napoleon dühbe gurul, elsápad, arca rángatózik, teljesen elveszti önuralmát. Kiabálni kezd :

— Maga nem katona, maga nem tudja, hogy mi lakozik egy katona lelkében. Harctéren nőttem fel, egy olyan férfi, mint én . . . ik egy millió ember életére !

Kalapját idegességében eldobja. Fel-alá jár a szobában, mialatt Metternich a terem két ablaka közti tükrös asztalra támaszkodik, még csak nem is néz rá különösebb érdeklődéssel és régi, szenvtelen hangján megszólal : — Miért választott ki engem, hogy ezt éppen nekem itt a négy fal között elmondja ? Nyissuk ki az ajtót, hadd harsogjanak szavai Franciaország egyik szélétől a másikig. Ügyem ezzel semmit sem veszít.

Napoleon ráeszmél, hogy megint elragadta indulata. Összeszedi magát és nyugodtabb hangon folyatja :

— A franciák igazán nem panaszkodhatnak rám. Hogy kíméljem őket, németeket és lengyeleket áldoztam fel. A moszkvai hadjáratban háromszázezer embert vesztettem, ezek közül harmincezernél nem volt több a francia.

— Felség, ne feledje el, hogy egy némethez beszél.

Napoleon továbbra is fel-alá jár a teremben. Egyszerre valamit érez a lába előtt ; az elejtett kalapját. Metternichnek észre kellett vennie, hogy a földön hever, mégsem sietett felemelni. A miniszter meg akarja alázni ? Már arra sem érdemesíti, hogy kalapjáért nyúljon ? Ha most a padlóra néz, Metternichnek döntenie kell. Mégis felemeli kalapját vagy pe-

dig behívja az előszobából az egyik hadsegédét. Ebben az esetben nevetségessé válik, udvarából a hír az utcára nyargal, mulatnak rajta és kockára teszi tekintélyét. Döntenie kell, hogy mit csináljon. Anélkül, hogy tekintetét levenné Metternichről, gyorsan lehajol. Mintha a kalap felemelése katonai cselekedet lenne, amit nem lehet diplomatára bízni... Újra megszólal s a »németséghez« társítja gondolatát.

— Igaz, ostoba csínyt követtem el, amikor osztrák főhercegnőt vettem feleségül.

— Sire, ha őszintén kíváncsi véleményemre, nyiltan megmondhatom, hogy Napoleon, a hódító, nagy hibát követett el.

— Ferenc császár meg akarja fosztani lányát trónjától?

— A császár csak kötelességeit ismeri és ezeket fenntartás nélkül teljesíteni fogja. Bármi is legyen lányának sorsa, Ferenc császár elsősorban uralkodó és minden megfontolásában népei érdeke foglalja el az első helyet.

— Rendben van. Amit mond, az nem lep meg, csak igazolja véleményemet, hogy megbocsáthatatlan hibát követtem el. Amikor egy osztrák főhercegnőt vettem feleségül, az újat a régivel akartam összeforrasztani, a góthai előítéleteket századom intézményeivel. Tévedtem és ma érzem tévedésem egész súlyát. Trónomba kerülhet, de az egész világot magammal rántom!

Már este félkilencre jár az idő. Nyolc óra hosszat tárgyaltak eredménytelenül. A szomszéd szalón ajtajáig kíséri Metternichet.

— Azért viszontlátjuk egymást — mondja neki kényszeredetten.

— Szolgálatára, felség. De nincs rá reménye, hogy küldetésem célját elérjem.

— Jó, jó. Tudja, hogy mi fog történni? — kér-

dezi fölényes gúnnyal. — Maguk nem fognak nekem hadat üzenni.

Metternich fagyossága kísértetiessé válik.

— Sire, ön elveszett. Amikor jöttem, még csak az előérzetem súgta, most a távozásnál már bizonyos vagyok felőle.

Napoleon magára marad. Ki fog törni az ellenség fojtogató gyűrűjéből! Az idei hadjáratok jó előjellel kezdődtek. Megszállja Bécset, majd Oroszországnak fordul. Mégegyszer nem fogja a régi hibát elkövetni. Népcsászárrá kiáltatja ki magát és fellázítja a muzsikokat uraik ellen. Megszűnik a jobbágyság és azé lesz a föld, aki megműveli. Megtagadja felséges rokonait, a magasztos Habsburg családot. Ha össze is omlana trónja, a törmelékek elég súlyosak lesznek ahhoz, hogy szétporlasszák a körülötte keringő uralkodók hatalmát mindörökké.

VI. A Borghèse-palotában.

Wellington november 10-én áttöri a franciák Nivelle-vonalát és csapataival behatol Franciaországba. A spanyol hadjárat megszűnt, Bonaparte ellen már saját hazájában küzdhet.

Hogyan viselkedik ez a nép Napoleonnal szemben, aki másfél évtized óta uralkodik felette? Kitör belőle a diplomata. Kivallatja Saint Jean de Luz lakosait, a polgármestertől és a plébánostól kezdve az egyszerű földművelőkig. A nép belefáradt a küzdelembe, elvesztette idegeit s csak egy dolog után vágyik: mindenáron békét akar. Hová merül a franciák öntudatos büszkesége? Elenyészett az orosz síkságokon. A nép visszavárja a Bourbonokat. Emlékező tehetsége kurta, az új rossz elfeledtette a régi rosszat. Átvészelte a forradalmat, a konzulátust és a császár-

ságot. Felszabadították az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszavaival, a forradalom anarchiába torkolt és ebből egy új rend született, amely hódításokkal akarta biztosítani hatalmát, béke helyett a »gloire« eszményét hintette el és a háború istene szüntelen véráldozatokat követelt. Wellington a tévedhetetlenül logikus egyszerű francia parasztok előadásából pillanatok alatt megérti az utolsó évtizedek történetét és a nagy összefüggéseket.

Robespierre megbukott abban a pillanatban, amikor a nép ráeszmélt arra, hogy mindenkit gyanúsnak tart és mindenkit, aki gyanús, vérpadra küld. A francia népnek el kellett fordulnia Napoleontól, amikor rádöbbent, hogy tartós uralma a halálos ítélet elkerülhetetlen végrehajtását rejti magában.

Wellington már tudja, hogy a francia hadsereg döntő vereséget szenvedett Lipcsénél. A nivelle-i csatában elfognak egy vezérkari tisztet. Meghívja vacsorára és borozgatás közben kivallatja. Értesül, hogy a francia sereg szétzüllik és a központi hadvezetés megszűnt. Wellington nemcsak csatákat tud pillanatok alatt mérlegelni, hanem egy nagy ember tüneményes pályafutásánál is megérzi, hogy mikor jutott el pályájának zenitjére, ahonnan már csak zuhanni lehet, gyorsan és feltartóztathatatlanul.

A vacsora után, akárcsak a salamancai ütközet kellős közepén, így szólt spanyol hadsegédéhez:

— Kedves Alavám, Bonaparte el van veszve.

Wellington eddig csak katonai felelősséggel tartozott Angliának: csatákat kellett nyernie, lehetőleg kis emberáldozatokkal. S most megdöbbenve érzi, hogy a győztes hadvezérre még súlyosabb felelősség is hárul. Bonaparte hatalma felbomlik, a végső összeroppanás csak hónapok kérdése, milyen új rendet tudnak a szerencsétlen Franciaországnak adni? Miképpen lehet biztosítani a következő évtizedekre

Európa békéjét? Eddig azt hitte, hogy Napoleont legyőzni a legsúlyosabb feladat, most, amikor a végeredménytől, a céltól csak lépések választják el, eszmél rá, hogy egy új és jobb államrendszert alkotni még sokkal nehezebb.

Mi lesz Franciaországgal? Meghagyják a trónon Napoleont megtépett szárnyaival, ha kellő biztosítékot ad, hogy józan és békés magatartást fog tanusítani? Vagy mondjon le fia javára? Vagy eresszék vissza a trónra a Bourbonokat, akik nyilván nem tanultak az emigrációban? Anglia is sokat vérzett és szenvedett. Miképpen biztosíthatja magának a kontinentális egyensúlyt?

Saint Jean de Luz-i főhadiszállásáról levelekkel és emlékiratokkal árasztja el az uralkodókat. Kezdeményez és tervez, miképpen lehetne újjáépíteni Európát.

Ferenc császár így ír neki: »Évtizedek óta Európa ügyeiben kifejtett kiváló szolgálataiért, a diadalt előkészítő és siettető győzelmeiért, elhatároztam, hogy nagyrabecsülésem és jóakaratom kifejezéséül a Mária Terézia-rend nagykeresztjét adományozom Önnek.« Minden kitüntetésnél diadalmasabb Canning beszéde, amelyben cselekedeteiről az alsóházban megemlékezik: »Ennek a háborúnak a kezdetén birodalmunk egy magasztos talapzaton nyugodott — tengeri hatalmunkon. A háborúnak a folyamán egy hős monarchiánk támaszául, egy másik talapzatot teremtett — katonai fölényünket.«

A téli kényszerszünet után februárban kezdődnek újra a hadműveletek. Átkel az Adour-folyón és elfoglalja Bayonne-t. Legkitűnőbb tábornoka, Beresford, hadosztályát észak felé vezeti és megszállja Bordeaux-t. Ő a főseregg el nyugatnak fordul és nemsokára a Garonne-tól és a Languedoc-csatornától három oldal felől védett Toulouse alatt üt tábort és

készül a város ostromára. Bonaparte hatalma inog, de Soult marsalltól csak véres harc után lehet elfoglalni minden talpalatnyi területet. Soult nagy katona, állapítja meg újra Wellington. Ma már az angol sereg van fölényben és a francia bomlásnak indul, de olyan hősiesen védekezik, mint Moore Corunnánál. A szerepek fölcserélődtek.

Április 10-én, húsvét vasárnapján zúgnak a toulouse-i székesegyház harangjai, amikor a roham megindul. Jézus feltámadt húsvétkor, angol és francia katonák vére a nagypénteki gyászt idézi fel. Negyvennyolc órát tart az ostrom, végül Toulouse fellegvárára felvonják a Bourbonok fehér lobogóját. Soult katonáival Carcasonne felé vonult. Nehány nap pihenő, azután indul tovább észak felé, Franciaország szívébe. Ki ér előbb Párisba, Blücher vagy Wellington? Blücher közelebb van és serege hatalmasabb.

A royalista toulouse-i városi tanács diadalát bállal készül megünnepelni. Győzelem után nem törődnek a halottakkal és a gyász rontaná a hangulatot. Wellington éppen díszegyenruháját készül felvenni, amikor Ponsomby ezredest jelentik be, aki a bordeaux-i postát hozza.

Az ezredes izgatottan beront.

— Mylord, rendkívüli híreket hoztam.

— Mi történt? — kérdi Wellington, különös kíváncsiság és felindultság nélkül. Folytatja öltözködését, mintha az esti bál lenne a legfontosabb dolog a világon. — Bonaparte újra kikapott?

— Bonaparte nem császár többé. A szövetségesek elfoglalták Párist. A szenátus megfosztotta trónjától és ugyanaznap lemondott Fontainebleau-ban fia javára.

Wellingtonnak boldogságot kellene éreznie, de valójában nem tud fenntartás nélkül örülni. Öt éve küzd Bonaparteval és nem sikerült egy csatában sem

összemérnie vele erejét. Az események sodra, a történelmi helyzet alakulása mellékharctérre száműzte. Várta, hogy legalább Páris alatt találkozzék vele s valójában csak Marmont és Soult maradtak ellenfelei. Mennyivel szerencsésebb Blücher...

— Mikor mondott le Napoleon? (Amikor még császár volt, következetesen Bonapartenak nevezte, de most már nyugodtan mint Napoleonról beszélhet róla.)

— Április 3-án.

— Miért nem mondta előbb! — kiáltja nála szokatlan durvasággal és idegességgel.

— Amikor megtudtam, azonnal idevágtattam.

— Mindenről későn értesülnek. Vagy nem találták fontosnak, hogy rögtön tudassák velem a hírt? Napoleon április 3-án lemondott és nyolc nappal később még hétezer angolnak és franciának kellett feleslegesen elpusztulnia!...

* * *

A Westminster-hídnál a lelkes tömeg kifogja a lovakat Wellington kocsijából és fanatizáltan maga húzza hintóját a Guild-Halltól a Parliament-úton át a Hamilton-térig. A nép ünnepli hősét és részt akar venni egy érzelmes színjátékban. A Hamilton-téri palota erkélyén várja Wellington márkiné két fiával együtt hat éve nem látott diadalmas urát.

Wellington megöleli hitvesét öröm nélkül, unottan, kiábrándultan. Mennyire nem hiányzott neki Kitty, milyen terhes, hogy maga mellett kell éreznie testét. Mialatt megcsókolja, alig tud elnyomni egy ásítást. A nép előtt romantikus hős lett és nem fedheti fel házasságának sivárságát. Két kis fia nyakába ugrik. Mennyire inkább Kitty gyermekei.

Az idő, a távolság elszakították tőle őket. Áthasonultak. Nem apát látnak benne, hanem dicsősé-

ges nemzeti hőst, aki előtt hódolni kell. Családi életét kietlennek érzi, de előle már nem menekülhet harctérre, mert Európában nincs többé harctér.

A palota erkélyén mégis meg kell játszania a boldog férjet, a büszke apát. A diadalban elsősorban nem a hadseregé a legfőbb dicsőség, nem is a hadvezéré, hanem a kitartó, állhatatos, türelmes, meg nem alkuvó, örökké bizakodó és szerencsétlenségekben össze nem roppanó angol népé. Ha ez a nép hagyta volna magát elkábítani Napoleon tündöklő sikereitől, példátlanul magasratörő pályafutásától, sérthetetlenségének és veretlenségének legendájától, minden hősies kiállás hiábavaló lett volna. Anglia és vele együtt Európa elveszti a harcot. Az erkélyen, amint balkezével feleségét öleli meg, jobbjával pedig fiacskáinak fejét cirógatja, fejet hajt a nép előtt. Magános táborozásai alatt gyakran gondolt arra, hogy elválik Kittytől, szabaddá teszi magát. Egyedül marad, vagy újra megnősül, de ennek a házasságnak sivárságát nem viseli el többé. Az őrjöngő lelkesedés pillanataiban, amellyel London önkénytelen, közvetlen ünneplését fogadja, tudatára ébred annak, hogy a Kittyhez fűződő kapcsolat immár elszakíthatatlan. Aki nemzeti hős, az nem kompromittálhatja magát magánügyeivel, a nép családi életét eszményien tökéletesnek tartja és nem rombolhatja szét illúzióit. Mit hányhat szemére Kittynek? Hűséges feleség, csak buta, hiú és üres. Válópert nem lehet csak azzal megmagyarázni, hogy reménytelenül unalmasnak találja a velevaló együttélést.

Másnap meglátogatja anyját. Még mindig gyötrik kínos gyerekkori emlékei s nem tud iránta teljesen megenyhülni. Lehet, hogy eredendően igazságtalan. Mégis csak ennek az érzelemnélküli, kemény nevelési rendszernek köszönheti, hogy bírta az indiai harcokat és nem omlott össze Napoleon ellen.

— Kedvenc fiam — suttogja Mornington grófné, amint megöleli.

Wellington szíve táján egy ütést érez. Miért nem szerette anyja őket egyforma mértékben ? Miért vonzódik mindig éppen ahhoz a gyermekéhez, akinek pályafutása mérhetetlen hiúságát legjobban kielégíti ?

— Anglia és én egyformán büszkék vagyunk rád — mondja a grófné olyan hatásosan, mintha Shakespeare valamelyik tragédiájában lépne fel. »Szegény Richard, hogy szenvedhet« — gondolja magában Wellington.

Három nappal később, mint lordot végre a felsőház beiktathatja peeri méltóságába. A Richmondi és a Beauforti herceg kíséretében érkezik meg kevéssel három óra után. A karzaton gőgös diadallal trónol Mornington grófné és Wellington hercegné. Az ünnepélyes szertartás az évszázadok alatt megmerevedett tradíció szerint bonyolódik le. Wellington bemutatja a bárói, a viscounti, a grófi, a márkii és hercegi címét megerősítő okmányait. A jegyző harsányan felolvassa őket. Azután Wellington hűséget fogad és aláírja a Test-aktát. Helyére vezetik, tiszteletteljesen meghajol a fényes gyülekezet előtt s már felemelkedik gyapjúzsákjáról a Lord-Kancellár, hogy üdvözölje. »Wellington lord-hercegem« — kezdi beszédét : »megkaptam e ház rendelkezését és meg vagyok győződve arról, mindnyájunkat a legnagyobb elégtétel tölt el, hogy nagyságodat e magasztos gyülekezetbe vezethettük és most nagyságodhoz fordulok e ház köszönetével és hálájával, a királynak és a hazának teljesített kiváló és rendkívüli szolgálataiért.« Mennyire más a hang, a peerek magatartása, mint amikor Grey gróf vizsgálatot sürgetett ellene... London népe után most az arisztokrácia ünnepli, fenntartás nélkül, üdítő lelkesedéssel.

Az alsóház is akarja látni, hogy kifejezze előtte odaadását. Az előcsarnokban vár, mialatt bent elhangzik a hagyományos kérdés: »Akarja-e a Ház, hogy Wellington herceget beengedjük?« Most Colchester báró, a speaker ünnepli fellengző beszédben. A londoni községi tanács sem akar elmaradni. A Guildhallban a Lordmayor ad pompás lakomát és személyesen meggyőződhetik arról, szobrát Nelsonéval szemben állították fel, hogy a polgárok egyszerre láthassák Anglia legnagyobb tengernagyát és hadvezérét. Aranytokban adják át a díszpolgárságról tanuskodó okmányt, a céhek tiszteletbeli tagja lesz és a City ötvösei remek karddal ajándékozzák meg. A bókoló beszédek határtalanok s ha nem lenne kötelessége, hogy végighallgassa őket, szívesebben elszaladna. A City főkincstárnoka nem a spanyol hadjáratáról beszél, hanem az indiairól és tetteit Nagy Sándoréival hasonlítja össze. A parlament címeken és kitüntetéseken túl is adózni akar legnagyobb tábornokának. Nemzeti ajándékot szavaznak meg félmillió font értékben, hogy rangjához illő birtokot vásárolhasson magának.

A nagy ünneplés már terhére van. Tudja jól, hogy eddig csak félmunkát végzett. Napoleon elbukott, de a két évtized óta vérző Európában új rendet és tartós békét kell teremteni. Feleségével és gyerekeivel a csendesebb Wansteadba vonul, a Wellesley család essexi nyaralójába. Már Kitty közelsége is kevésbbé terhes, mint a tiszteletére rendezett fogadtatások és végnélküli szónoklatok.

A dicsőségnek nagy ára van, az ember nem vonulhat el, nem maradhat kénye-kedve szerint egyedül, amikor a legnagyobb szüksége lenne a magányra. Egyik nap váratlanul a királyi testőrség szállja meg a parkot, pompás hintók gördülnek a kastély elé: György régensherceg különösen ki akarja tüntetni a

salamancai győzőt és meglátogatja fejedelmi vendégeivel, a palotájában tartózkodó Blücher marsallal s fényes udvartartásával együtt.

Most Wellingtonon van a sor, hogy mint házigazda elkápráztassa magas vendégeit. Megdöbbenve látja, hogy Kitty mennyire nem találja fel magát szerepében. Ügyetlen, félszeg, riadt. Amikor a Lordok Háza páholyából bámulta peeri beiktatásának és diadalmas ünneplésének ceremóniáját, elemében volt: néző maradhat, de túl gyenge ahhoz, hogy szereplővé válhasson.

Az első vacsorán, amelyen maga a régensherceg köszöntötte fel, elfordult Kittytől, mert nem tudta látni többé kínos félszegségét s tekintete egy nagyon szép, magas, szőke asszonyéval találkozott. Lady Frances Shelley volt, aki az egész este rajongó lelkesedéssel csüngött minden mozdulatán. Cinkos módjára egymásra mosolyogtak. Wellington elárulta Kittyt.

Rövid vidéki tartózkodás után újra Londonba hívják kötelességei. Castlereagh már készül a bécsi kongresszusra és a minisztertanács a legtöbb kérdésben meghallgatja tanácsait. Kittyt Wansteadban hagyta és minden szabad percét Lady Shelley-vel tölti. Egyik este, amint együtt távoznak az Operából és a tömeg, amely felismerte, hódoló tüntetést rendez mellette, így szól kísérőnőjéhez: »Nem gyönyörű dolog nagy embernek lenni?« Ezt a mondatot nem az önhittség diktálta, hanem a figyelme és lovagiassága. Lady Frances Shelley iránta támadt rajongása a »nagy embernek« szólt és tegnap este óta az igézően szép asszony kedvese lett. Nem fog Kittytől elválni, de annyi joga csak van, hogy magánéletét élhesse!

Lord Liverpool úgy határozott, hogy diplomáciai feladatot kell betöltenie. Castlereagh képviseli Angliát a bécsi kongresszuson, Wellington pedig Párisba megy nagykövetként. Európát akarják újjárendezni,

neki mégis előbb egy más feladatot kell megoldania: rábírni XVIII. Lajost és Talleyrand-t, hogy a francia gyarmatokon tiltsák meg a rabszolgakereskedést. A tizenkilencedik század első évtizedében Clarkson és más humanisták rabszolgaellenes röpiratokkal árasztották el az országot és a győztes Anglia kötelességét vélte teljesíteni, ha legalább is a legyőzött országgal elfogadtatja és megvalósíttatja ezeket az eszméket. Az sajnos nem állott hatalmában, hogy az Egyesült Államokra is rákényszerítse őket... Mire az új párisi követségi palotába beköltözött, Kittyt is maga után hívta. A Lady Shelley-vel való kalandja miatt lelkiismeretfurdalásai vannak és kárpótolni akarja feleségét.

Erzsébet királynő uralkodása idejében küldték Párisba az első angol követeket. A követségnek még nem volt saját palotája, csak bérelt valamilyen házat, inkognitóban, ami azért volt előnyös, mert háborús bonyodalom kezdetén a nép haragjától üldözve, így könnyebben elmenekülhetett a követ. Az angol követeket általában nem szerették Párisban és igen gyakran kellett éjszaka, rangrejtve kereket oldaniok... Wellingtonnak az volt a nézete, nem méltó egy nagy nemzethez, hogy képviselője bérelt házban lakjék, ahol bármely pillanatban felmondhatnak neki, mint egy alkalmatlan lakájnak és távozásakor egész irattárát felrakhatja egy szekérre.

A Bonaparte teremtette arisztokrácia emigrált, sok elhagyott ház keresett új gazdát. Wellington elhatározta, hogy él az alkalommal és végre méltó állandó szállást keres hazája követségének. Egy ingatlanügynök felhívta figyelmét a Borghèse-palotára. A Faubourg Saint-Honorénak ezt a kecses homlokzatú épületét XV. Lajos nevelője, Charost herceg emeltette magának. A harmadik Charost herceg özvegyétől vásárolta meg 1803-ban az első konzul

húga, Marie-Paulette Bonaparte, Leclerc tábornok özvegye, aki únta a Marboeuf-palotában bátyjának, Josephnek gyámkodását. Önálló, szabad életet akart élni s minden oka megvolt ahhoz, hogy kikerüljön a családi ellenőrzés alól. Később Borghèse herceg felesége lett Marie-Paulette, ki már Pauline-nak nevezte magát s keresztnevet változtatott ő is, akárcsak húgai: Annonciade-ból lett Caroline, Marianne-ból pedig Eliza...

A palota szép volt és tágas. A földszinten három előszoba. Egy óriási ebédlő, amelyet két tizenhatgyertyás velencei csillár világít. Két szalón, az egyiket sárga selyemkárpitok, a másiknak falait pedig kárminvörös bársony borítja be. A legszebb volt Pauline kék szaténnal párnázott hálószobája, amelyből a mályvaszínű öltöző nyílt. Az emeleten volt még három szalón: egy bíborvörös, egy zöld és egy kék, azonkívül nehány kellemesen berendezett kisebb lakás. A kápolnából tükrös biliárd-szobát alakítottak, mintha sejtették volna előre, hogy az indiai unalomban és sívárságban éveket eltöltött angol tábornagy mennyire szereti az efféle szórakozást.

Wellington fellelkesült Pauline ízlésétől s azonnal birtokba vette ágyát. A hálószobán semmit sem változtatott, nem akarta férfiasabb bútorokkal teletömni, angol hagyománytisztelete épségben tartotta a szoba frivol női báját és kecsességét.

Az angolok általában hozzá vannak forrva a tradíciókhoz. Hogy ebben az esetben Pauline érdeme-e vagy Wellingtoné, nem tudjuk, de tény az, hogy Anglia párisi nagykövetei azóta mind a mai napig Pauline szobájában és ágyában hálnak...

A palota nyolcszázezer frankba került s Wellington úgy vélte, hogy Anglia újra jó vásárt csinált. Az első napon kivallatta a cselédséget úrnőjükről. (Tábornagynak és követnek még a nőkről szóló pletykákat

is ismernie kell. Minden adat fontos lehet egyszer!) Nem akadt nő, aki annyira kihasználta volna bájait, mint Pauline. Sok kedvest fogyasztott, de alapjában véve csak önmagát szerette. Háza állandóan tele volt művészekkel. Közöttük mindig más-más öltözetben jelent meg s ruhája szabta meg a társalgás hangját és mértékét. A szabadosság a kivágás mélységétől függött. Viszont igen gyakran semmiféle öltözéket nem viselt Pauline. A Borghèse herceget Napoleon tapintatosan távoli országokban bízta meg nyilván égetően fontos katonai feladatokkal s így ritkán zavarhatta hitvesének szórakozásait.

A pletykák már egy óra alatt megfeküdték Wellington gyomrát s másnap már lázas kíváncsisággal politikai értesülések szerzésével tölti minden idejét. Akárcsak egy csata megindulása előtt, pontosan mérlegelni kell az erőviszonyokat.

Három nyolcfogatú és két hatfogatú Bourbon-liliomokkal díszített és arannyal kivert királyi hintó érkezik a palotába, hogy titkáraival és attaséivel a királyhoz vigye bemutatkozó látogatásra. Soha ilyen szépnek és üdének nem látta Párist, mint most. A Tuileries-ben még várnia kell: őfelsége még nem tért haza a reggeli miséről. Végre a király előtt áll egy fényes trónteremben és átnyujthatja megbízólevelét. Egy természetellenesen kövér, vékonylábú, jóindulatú, erélytelen öreg urat lát maga előtt. Mellette Talleyrand segédkezik, aki szolgálta a forradalmat, a direktóriumot, a konzulátust, a császárságot, végül a Bourbonokat. Wellington tudta, hogy Talleyrand elárulta Napoleont s ugyanolyan biztos volt abban, hogy adott esetben eladja XVIII. Lajost is. Általában az udvarban sok volt a régi ember. A marsallok, akik Napoleontól nemcsak címeket, de tetemes vagyont is kaptak, hogy hűségesek maradjanak, éppen vagyonuk megtartása érdekében adták el a császárt, amikor bukását el-

kerülhetetlennek tartották. A franciaországi változások feldobtak zseniális embereket, vérbeli alkotó tehetségeket, csak éppen olyanokat, akik uralkodójuk iránti hűségesküjüket megtartják, alig lehetett találni. Mennyire másfajták voltak, mint amilyen az ő hagyományos angol elképzelésük a jó államférfiról.

Azonban akár a vezető osztály tagjaival beszélt, akár az utca hangulatát próbálta kikémlelni, napról-napra megbizonyosodhatott, hogy Franciaországban valami még nincs rendben. A hadsereg még tele volt bonapartista elemekkel, a nép, habár kiábrándult Napoleonból, túlságosan meg volt fertőzve a forradalom felszabadító eszméitől és jelszavaitól, mintsem a Bourbonokért lelkesedhetett volna. Franciaország oda tért vissza, ahonnan huszonöt év előtt elindult; a forradalom áldozatainak eredménye látszólag elmerülhet, de egyszer fel kellett támadnia tetszhalálából. A pókhasú, jóindulatú, de középszerű királynak semmi tekintélye nem volt.

Bécsben összeült már a kongresszus, de ő még Párisban marad, hogy mellékkérdésekkel foglalkozzék. S az újjá alakuló Európa keveset tanult a szörnyű leckéből. Spanyolországban újra trónra segítették VII. Ferdinándot, aki konokul folytatja önkényuralmát. Wellingtont értesítik, hogy a király Alavát, hűséges spanyol tábornokát a demokrácia iránti szimpátiájáért bebörtönözte. Hosszú, kioktató levélben kéri a királyt, hogy spanyol barátját engedje szabadon. Elégtétellel kell éreznie, hogy nagy tekintélyével keresztül tudja vinni kívánságát.

Nehéz megszüntetni a rabszolgakereskedelmet. XVIII. Lajosnak az a véleménye, hogy ő ezt alattvalóinak ugyanúgy nem tilthatja meg, mint ahogyan a régensherceg saját alattvalóit nem kényszerítheti arra, hogy megtegyék. Hosszú tárgyalás és erőszakoskodás árán végre a király beadja derekát. Most dolga

végeztével visszatérhetne Londonba? Dehogy is. Tudja jól, hogy a rabszolgák felszabadításának kérdése, amiért Párisba jött, bármennyire szolgálja is vele a humánumot, csak ürügy volt. Mint nagykövetnek fő kötelessége, értesíteni kormányát arról, hogy mit akar Franciaország. Az, amelyik uralmon van és az is, amelynek erői még a mélyben lappanganak, de felfeszíthetik bilincseiket.

A Borghèse-palota az előkelő világ találkozóhelye. Sejti, hogy sokat mulathatnak Wellington hercegnén, akinek csak a páholy való, a néző szerepe, de a színpadon már nem állja meg a helyét. Kitty a társaságban nemcsak a született hercegnők mellett tűnik fel fakónak, színtelennek, unalmasnak, hanem a direktórium és a császárság társadalmi bebocsátást nyert kurtizánjaival sem mérkőzhetik meg. Az ötletes, csípős, sziporkázó francia társalgásban nem tud részt veni.

A társaság kedvence és hőse Wellington. Ismeri jól az emberi aljasságot: mindenki a győztes kegyeit keresi és aki a játszmát elvesztette, annak pusztulnia kell. Ugyanezek az alakok, akik most diadalait dicsőítik, még nem is olyan régen lakájszerű alázatossággal keresték Napoleon kegyeit. Kittyvel elnéző és jóságos, mintha apja lenne. De a szép asszonyok koszorúja, amely állandóan körülveszi, végtelenül boldogítja. A Félszigeten eltöltött kemény, izgalmas, szenvedésekkel teli hat évet kárpótolni kell valamivel.

Izgatja, hogy maga körül láthatja nagy ellenfele hódolóit. Grassinihez, a nagy olasz énekesnőhöz csak azért köti rövid viszony, mert az a hír terjedt el róla, hogy valaha Napoleon szeretője volt.

XVIII. Lajos egyre jobban érzi népszerűtlenségét és ki akarja engesztelni a bonapartistákat. Igy történik meg, hogy a távozó Dupont helyébe Soultot nevezi ki hadügyminiszterévé. Wellington nemsokára

hivatalos megbízatásában találkozik azzal a marsallal, aki legkeményebb és legvitézebb ellenfele volt.

Ez a kinevezés a királynak sok barátot szerzett. Egyébként annyira óvatos volt, hogy a testőrségen kívül a hadügyminisztériumban és a hadseregben semmiféle személyi változást nem hagyott jóvá. Amikor újév napján tábornagyai üdvözölték, így köszönte meg szerencsekívánataikat: »Örömmel látom körömben azokat a marsallokat, akik a franciákat annyiszor győzelemre vezették. Meg vagyok győződve, hogy ugyanazt cselekednék, ha nekem lenne szükségem vitézségükre«

Wellington figyel és szemléli a helyzet kialakulását. A bécsi kongresszuson tárgyaló Castlereagh-val állandóan levelezik, kicserélik véleményüket a fontosabb kérdésekről. Noha Franciaország a legyőzött, Napoleon vétkeiért nem kell bűnhődnie: Angliának és Európának erős Franciaországra van szüksége.

Azt hiszi, hogy hosszú ideig maradhat Párisban. Miniszterelnöke, Liverpool Londonból irányítja a birodalom sorsát, Castlereagh külügyminiszter Bécsben alakítja ki az új Európát, ő pedig Párisból támogatja bő katonai és diplomáciai tapasztalataival mindkettőjük munkáját. Nem bízik a franciaországi látszólagos szélcsendben, a királyt és kormányát erőtlennek, határozatlannak és életképtelennek tartja. Egy gyenge szélroham, bármerről is jön, felborithatja. Felszínre kerülhetnek újra a forradalom elnyomott képviselői, vagy valamilyen államcsínnyel Bonaparte hívei. Csodálatos dolog, hogy a nép milyen hamar felejt. Bonaparte uralma alatt elfelejtette a Bourbonok bűneit, s alig hajózott a császár száműzetésébe, már megfeledkeztek azokról a véres és oktalan háborúktól, amelyekbe taszította őket. Ő felkészül minden eshetőségre és a Belgiumban állomásozó hatvanezer főnyi seregét semmiféle sürgetésre nem hajlandó feloszlatni. Figyelmezteti külügyminiszterét,

hogy Bonapartet távolabbi szigetre kellene szállítani, mert Elba túlközel fekszik Franciaországhoz.

Wellingtont sok meglepetés érte már pályafutása alatt, harcolt feletteseivel, küzdött intrikák ellen, vezette változó szerencsével végződő hadjáratait, de minden politikai és harctéri váratlan eseményt felülmúlt Liverpool levele. Arról volt benne szó, hogy a kormány követeli sürgős visszahívását Párisból, mert életét veszélyeztetettnek tartja. Liverpool szerint Franciaország egyes körei neheztelnek rá, hogy Belgiumban sereget tart és ha a béke valamilyen ok miatt újra háborúsággá változna, a franciák nem vennék tekintetbe diplomatai sérthetetlenségét és mint hadifogoly tábornokot kezelnék.

Wellington öntudatosan védi párisi állását, nemcsak mert hazájára nézve hasznosnak véli, ha minél tovább betöltheti, hanem mint katona képtelenségnek tartja az ilyen megfutamodást. Hosszú levelezés kezdődik a miniszterelnökkel. Liverpool hajthatatlan, már arról ír, hogy bizonyos összeesküvést szőttek ellene és meg akarják gyilkolni. Nem érzi magát nyugodtnak, ameddig sürgősen el nem hagyja Franciaországot. Menjen Amerikába angol hadsereget szervezni, vagy váltsa fel Bécsben Castlereagh-t, de francia földön nem maradhat.

Liverpool ideges és nevetségesen aggályoskodó írásait most nagyobb kitüntetésnek véli, mint hercegi címét és a londoni hivatalos ünnepléseket. Az mind csak külsőség volt, népnek szánt látványosság, amelyben a birodalom büszkén tetszeleg magának, hirdeti, miként hálálja meg a neki tett szolgálatokat. Liverpool levele másról tanuskodik: Anglia biztonságát a királyon, az alkotmányon, a flottán és a hadseregen kívül — ő őrzi. Ha könnyelműen kockára teszi életét, hűtlenné lesz az Angol Birodalom eszményéhez. Megérti Liverpoolt és január végén két szárnysegédével, egy zárt, lefüggönyözött kocsiban Bécs felé vágtat.

VII. A bécsi kongresszus.

Európa két évtized óta vérzett és a bécsi kongresszusban a háborúkra béke korszaka virradt. Csak látszólagosan; az ágyúk ugyan elnémultak, a seregek jórészt szétszéledtek, de a harc nem szünetelt; fegyverek helyett a diplomácia eszközeivel folyt tovább. A nép örült; úgy tudta, hogy a kongresszus táncol és nem dolgozik. Ferenc császár semmit sem tett, hogy ezt a hitet eloszlassa. Nagynénje, Mária Carolina nápolyi királyné haláláról nem volt szabad tudomást venni, nehogy kötelező udvari gyászt kelljen ölteni. A muzsikának szólnia kellett, a báloknak egymásra zsúfolódni, az élénk színeket nem változtathatta komorrá a fekete. A nép tévedett; a kongresszus éppen a bálokon, a valcer melódiáira végezte munkáját, szőtte intrikáit, szabdalta újjá Európa térképét. Királyságok aprózódtak fel vagy növekedtek egy estén, magas jóvátételi összegeket állapítottak meg egy vadászaton, új alkotmányokat alkottak egy vacsorán, új szövetségek kerekedtek egy festői katonai szemle alatt, a kongresszus tagjainak léhasága és semmittevése csak látszólagos volt.

Mintha csak a bámész bécsi népet arról akarták volna meggyőzni, hogy a szövetségesek szebben tudnak ünnepelni, hadseregüket nyalkább egyenruhába bujtatják, eszeveszettebben tékozolják a pénzt, — mint Napoleon, akit a kongresszus nem hivatalos minőségben résztvevő doyenje, a nyolcvan éves Ligne herceg »Robinson Crusoe«-nak keresztelt el. Egyébként ez a herceg váltig hirdette, hogy nagy tisztelője Napoleonnak, noha jól tudta, hogy Franciaország volt császárát már egy kíméletlen jelzővel jobban kompromittálhatja, mint valaha katonai vereséggel. Napoleont bel- és külföldi ellenségei legnagyobb diadalai közben is csak Bonapartenak nevezték, az ango-

lok kedélyes lekicsinyléssel »*Boney*«-nak, a kongresszus alatt nem lehetett róla levakarni a Robinson nevet.

Bécs lakosai hamarosan tapasztalhatták, hogy a kongresszusnak nemcsak színes látványosságot köszönhetnek, hanem soha eddig nem tapasztalt gazdasági fellendülést is. Bécs zsúfolt volt és idegenektől telített. A császári palotában egyszerre két császár, két császárné, négy király, egy királyné, két trónörökös, két nagyherceg és három herceg lakott. Ferenc császár kénytelen volt családjával Schönbrunnba költözni, hogy magas vendégeit elhelyezhesse. Megjelent Eugène de Beauharnais is és Sándor cár mindent elkövetett, hogy ezt a kedves, jómodorú fiatalembert kegyeivel halmozza el s ne éreztesse vele, hogy éppen Napoleon mostohafia. VI. Frigyes dán király az angol delegációnál ébresztett kínos emlékeket. Anyja, Caroline Mathilde éppen III. György húga volt: miután kedvesét, Strauensée miniszterelnököt lefejezték, mint házasságtörőt száműzték Dániából. Mária Lujza Schönbrunnban lakott, ritkán látták s nem jelent meg egy ünnepélyen sem. A fejedelmekhez járultak az egyes országok kiküldött miniszterei és követei, akik számára palotákat béreltek. A hivatalos személyeken kívül ellepték Bécset a kíváncsiak: gazdag, semmittevő arisztokraták, akiknek mindenhol jelen kellett lenniök, ahol a dinasztiák csillogásából esetleg őket is megvilágítja egy eltévedt fénysugár. Napoleon volt marsalljai, akik régi összeköttetéseikkel meg akartak menteni valamit külföldi birtokaikból. (Nem árulták-e el a szövetségesekért a császárt ?) Feltűntek a nemzetközi kalandorok is, akik szerencsét próbálni jöttek ide és jövőjüket megalapozni akaró kurtizánok. (Többen közülük egy-egy uralkodóval eltöltött pásztoróráért életjáradékot fognak kapni !) Azután megérkeztek az egyszerűbb turisták, henyélő kíváncsiak, akik megelégednek azzal, hogy az utcá-

ról bámulják a pazar felvonulásokat s hiányzik belőlük a társadalmi érvényesülési becsvágy, végül ott volt persze a rendőrkémek, besúgók és titkos ügynökök hadserege. Ezekről feltételezték, hogy valamelyik külföldi hatalmat szolgálják s csak később tűnt ki, hogy nagyrészük Metternich zsoldjában állott. A bécsi államrendőrségnek is van kémirodája és Metternichnek is. A miniszter még saját rendőrségében sem bízik és ellenőrizteti.

A porosz kiküldötteket Humboldt és Hardenberg vezeti, a franciákat Talleyrand, de Noailles herceg és De la Tour de Pin márki — (XVIII. Lajos nyilván az *ancien régime* megbízhatóbb arisztokratáival ellenőrizteti Bénévent hercegét!) — az angol delegáció élén Lord Clancarthyt, Lord Castlereagh-t s féltestvérét, Stewart-ot találjuk. Az angol delegációnak egy ügynökség megbízható szolgaszemélyzetet ajánl fel. Castlereagh megköszöni a figyelmet, de nem kér belőle. Metternichnek keserűen kell tapasztalnia, hogy az angolokkal baj van, spiclijeit nem tudta elhelyezni házukban és a futáraik annyira minden hájjal megkentek, olyan elővigyázatos rókák, hogy a jelentéseket és utasításokat nem lehet tőlük megkaparintani. Metternich sóhajt egyet és minden szimpátiájával a cár felé fordul, mert az oroszok ez esetben naivak és nyiltan bizakodók s minden este íróasztalán találja a cár papírkosarának tartalmát, érdekesnél érdekesebb feljegyzésekkel.

Nemcsak Bécs kereskedőire és vendéglőseire virrad soha eddig nem tapasztalt fellendülés, hnem a háztulajdonosokra is. A túlzsúfolt városban Castlereagh havi ötszáz fontot fizet lakásáért. Kiszámították, hogy a háztulajdonosok négy hónap alatt megkeresik ingatlanaik tejes értékét. A császári konyha napi ötezer forintba kerül, az öthónapos kongresszus negyvenmillió forintot emésztett fel.

Alighogy megérkeztek az uralkodók, kicserélték egymás között kitüntetéseik nagykeresztjét. Mindegyikük mellén már annyi érdemrend csüngött, hogy senkit nem lepett volna meg, ha ekkora súly alatt összeroskadnak. Miután ez befejeződött, egyéb figyelmességekkel kedveskedtek: ezredeket ajándékoztak egymásnak. Most a szabók napja virradt fel. A szép Sándor cár egymásután ölthette fel a magyar huszár, az osztrák és porosz dragonyosegyenruháját. A kongresszus lassan kosztümbállá kezdett fajulni, amelyben mindenki másképpen öltözködik, mint ahogyan nemzetisége szerint kellene. Ha az idegen fogatot bérelt, a Prater fasorában megelőzhette Ferenc császár kocsiját, amelyet maga az uralkodó olyan keresetlen módon hajtott, mint egy hitzingi nyárspolgár. Ezen a gesztenyefákkal szegélyezett nyílegyenes fasoron felvonultak a világ legszebb asszonyai, vágtattak a legpompásabb paripák. Sir Charles Stuart négyesfogattal, de ez mind nem használt, mert a magyar mágnások ménesével nem vetélkedhettek. Castlereagh is látható volt, állandóan unott arccal, besavanyodva. A bál, amelyet az angol külügyminiszter rendezett, emlékezetesen unalmas, merev és sívár volt, mentes minden bécsi kedélytől és meghittségtől. Legalább is La Garde-Chambonas gróf, aki halhatatlan riportjában megóvta az utókornak a bécsi kongresszus pletykáit és hangulatát, igen rosszul érezte magát. Igaz, hogy ki nem állhatta Castlereagh-t s minden alkalmat megragadott tűszúrásaira.

Látnivaló akadt bőven bécsinek, külföldinek egyaránt. A külföldi bámulhatott, lelkesedhetett, álmélkodhatott, csak éppen kritizálni nem volt joga semmit. A legártatlanabb megjegyzésre beidézték a rendőrségre s megállapították, hogy útlevelét helytelenül állították ki, okmányaiban valami nincsen rendben és kér-

lelhetetlenül kizsuppolták azonnal. Metternich nem szerette a bírálatot és még a legártatlanabb fecsegést is veszedelmesnek és feleslegesnek találta.

* * *

Amikor Wellington Bécsbe érkezett, a kongresszus már jelentős munkát végzett. Liverpool úgy határozott, hogy Castlereagh is marad s ő bizonyos szakkérdésekben áll a külügyminiszter rendelkezésére. Akkor még nem gondoltak arra, hogy milyen fontos lesz, hogy a kongresszuson készenlétben vár Anglia tábornagya. Ez a megoldás minden tekintetben kielégítette. Castlereagh-t szerette mint barátot, pályafutásának hűséges támogatóját s mélyen tisztelte benne a politikai elmét s az új Európa megszervezésére irányuló elgondolásait mindenben helyeselte. »Mi ketten, Lord Castlereagh és én, kiegészítjük egymást« — szokta ismételni.

A diplomaták egyrésze másképpen gondolkodott. Castlereagh-t túl merevnek, makacsnak és nehezen kezelhetőnek tartották. Remélték, hogy Wellington felváltja őt és engedékenyebbnek mutatkozik, hagyja, hogy a győztesek kíméletlenebbül élvezhessék diadaluk gyümölcsét a térdre kényszerített Franciaország rovására. Wellington érkezése több volt társadalmi eseménynél; vagyonokat lehetett rajta keresni vagy elveszteni, mert hatalmas lökéssel megindult a tőzsdén az értékpapírok emelkedése.

Mi okozta elsősorban a kongresszus zavarát, a félreértéseket, az egymás ellen csoportosuló erők összecsapását? Európa összefogott Napoleon ellen, el akarta kergetni trónjáról anélkül, hogy előzőleg megállapodott volna hadicéljaiban. Castlereagh gúnyosan tekintett végig azon a gyülekezeten, amely most Franciaország összeomlásából sajátmagának akart

minden eredményt és hasznot kicsikarni. Nem volt-e ott Sándor cár, aki a »bitorlónak« Tilsitben és Erfurtban örök barátságot fogadott ? Frigyes Vilmos, aki diadalában lakájként, émelygős szavakkal bókolt neki és maga Ferenc császár, az após, aki politikai előnyökért áruba bocsátotta édes lányát. Ők, angolok, küzdöttek Napoleon ellen egyedül, szövetségesektől elhagyatva, mostoha körülmények között, maroknyi hadsereggel, amelyet Napoleon hadvezéri zsenije és támadó lendülete néhányszor megsemmisített. Partraszállt seregeiket elűzték Svédországból, Portugáliából, Walcheren szigetéről. Európa nevetett rajtuk, hogy ez a műkedvelő hadsereg szembe mer szállni a francia császár évek óta katonai pályára kiképzett pompás hadosztályaival, amelyeknek az egyesült Európa sem tudott ellenszegülni. Amikor egy-egy vereség után hajóra rakták hadaik töredékét, gúnyosan menekülő patkányoknak nevezték őket. A szárazföldi hadvezetésben járatlanok voltak és a hibák sorozatát követték el. III. György király még sem süllyedt odáig, hogy »testvérének« nevezze Napoleont. Ők, a miniszterek küzdöttek az ellenzékieskedő parlamenttel, a gáncsoskodó közvéleménynel s bármilyen kellemes is lett volna, a szabad szó, a bírálat jogát soha el nem nyomták, nem követtek el törvénysértést. Vállalták az angol alkotmányt, a mostoha körülményeket. Pitt meghalt, eszméinek konok ellenfele, Fox került helyére és nem tehetett mást, mint Pitt szellemében folytatta Anglia külpolitikáját. Ugyanezt végezte Canning, Wellesley és azután ő. Bátran, minden áldozatot vállalva szembeszálltak Napoleonnal, míg a kongresszus többi jelenlévő hatalmát hosszabb-rövidebb ideig szövetség kötötte hozzá, azután elárulták. A Napoleont oroszországi hadjáratában támogató szövetséges porosz hadsereget feltűnően csekély veszteségek érték. Csak a Nagy Ármádia

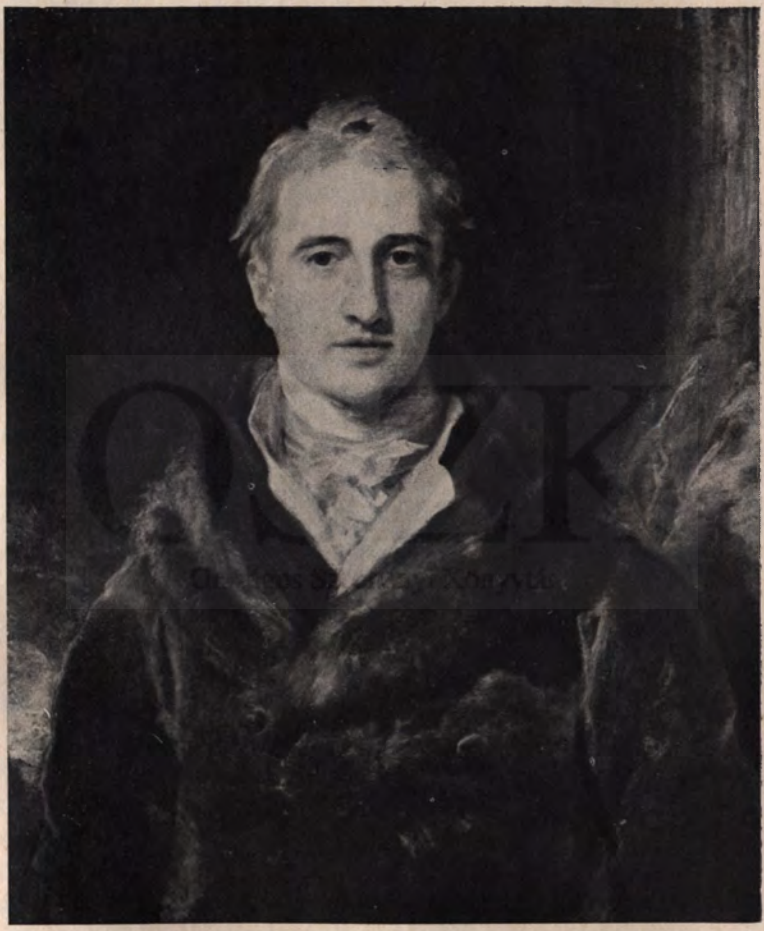
siralmas pusztulása után derült ki, hogy York porosz tábornok az oroszokkal titkos megállapodást kötött, hogy amennyire lehetséges, egymás seregeit nem bántják...

A kongresszus eredetileg a négy szövetséges nagyhatalom tanácskozása volt: Angliáé, Oroszországé, Ausztriáé és Poroszországé. A többi ország csak a statiszta szerepét játszhatta. Megbízottaik elmondhatták véleményüket, de igényeiket nem vették tekintetbe.

Castlereagh Anglia biztonsága érdekében nem akarta Franciaországot túlságosan legyöngíteni és lehetővé tette, hogy Talleyrand mint egyenrangú fél vehessen részt a győztes nagyhatalmak tanácskozásán. A megerősödött Poroszországra hárult az a feladat, hogy megvédje Európát Oroszországtól, de Franciaország kötelessége maradt, hogy a nyugati védőbástya szerepét vállalja, ha Poroszország túlságos hatalomra tenne szert.

A legnagyobb nehézségeket Orosz- és Poroszország magatartása okozta. Sándor cár egységes, nagy lengyel királyságot kívánt, mint az orosz birodalom egyik alkotó részét, míg Ausztria és Poroszország fenn akarták tartani Lengyelország földarabolását. Castlereagh és Talleyrand egyformán látták, hogy noha Lengyelország nem alkot politikai egységet, a népet a legmaradandóbb kötelék: a közös nyelv forrasztja össze.

Poroszország egész Szászországot el akarta nyelni. Ez az angol külpolitika szemében újra megbontotta volna az európai egyensúlyt. Castlereagh titkos megállapodást kötött Talleyrand-nal és Metternich-hel; a legyőzött Franciaország rövid idővel hadseregének összeomlása után, mint egyenrangú fél szerepelhetett. Poroszország Szászországnak csak kétötöd részét kapta, amihez hozzácsatolták Kölnt és több területet a Rajna mindkét partján. Még a lipcsei csata után

Lord Castlereagh

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

felajánlották a szövetségesek Napoleonnak a »természetesnek« hirdetett rajnai határok biztosítását, most már meg kellett elégednie az 1789-i területével. Castlereagh feláldozta a liberális, kultúrájukban és szellemükben nyugat felé tekintő rajnai államok függetlenségét, mert úgy érezte, hogy a mértéktelen és mohó, hódító szándékú francia katonai hatalom bármelyik pillanatban újra feltámadhat s az abszolutisztikus szellemű, hagyományos harci fegyelemre szokott porosz nép megerősítése biztosítéka Európa békéjének.

* * *

— Arthur, — mondja Castlereagh megérkezése estélyén Wellingtonnak — sokat gondolok arra, hogy milyen iróniája a sorsnak, hogy én képviselem Angliát.

— Kit kellett volna ide küldeni ? Talán Canningot vagy Liverpoolt ?

— Nem őket. Az a két ember nem érhette meg Bonaparte bukását, akiké a főérdem: Pitt és Nelson.

— Pitt halála óta el lehetett volna veszteni a harcot. Kevésbbé határozott jellem, megalkudott volna vele. Ön szilárd és hajthatatlan maradt.

— Mert mindig Pittre gondoltam. Állandóan az ő személye lebegett előttem, hogy mit csinált volna helyemben. A reá való emlékezés erősített meg. Sokat gondolok a régi Pitt-tel való beszélgetéseimre. Minden zsenialitása ellenére nehány eseményt milyen tévesen ítélt meg.

— Milyen eseményekre gondol ? — érdeklődik Wellington.

— Emlékszem arra a pillanatra, amikor Pitt értesült Trafalgarról. »Anglia győzött !« hirdette büszkén. De nehány hét mulva az austerlitzi csata hírére

összeomlott. Ez az esemény meggyorsította halálát. Trafalgar jelentősége eltörpült, összezsugorodott, elenyészett. A tengeri ütközet már semmit sem jelentett Bonaparte döntő kontinentális győzelmével, hadseregének akadályt nem ismerő diadalával szemben. Valóságban pedig Trafalgar után Bonaparte soha többé nem tudott olyan flottára szert tenni, amely versenyezhetett volna velünk, komolyan veszélyeztethette volna birodalmunkat, tengereink szabadságát. Austerlitzet évről-évre meg kellett ismételnie, különben nyugalmi helyzete megbuktatta volna. Nem állhatott meg, szüksége volt újabb és újabb hadi sikerekre, rendszere örök mozgásra ítélte. El kellett következnie annak a pillanatnak, amikor nem bírja tovább, kifullad, eléri végzete. Nekünk csak türelemre volt szükségünk és jó idegekre. A kortárs nem értette meg Trafalgar jelentőségét, még Pitt sem. Nem tudja megdönteni az idő korlátjait. Ha csak egy pillanatra azzal a szemmel nézhetném a bécsi kongresszust, mint ahogyan 1825-ben fogom nézni... Sajnos, ez lehetetlen.

— Kedves Róbert, az emberi előrelátásnak meg vannak a maga természetes határai. Azért ne okozzon magának felesleges gondokat.

— A lengyel kérdéstől félek. Európának szüksége van a független Lengyelországra. Sándor cár megígérte, hogy ennek a népnek szabadságot ad és alkotmányt. A cárt elhatározásában valami misztikus emberszeretet vezérli. De nem bízom a misztikusokban és az oroszokban; hirtelen az ellentétes végletbe lendülnek. Az orosz lélek tele van keresztényi emberszeretettel és véres, kíméletlen kegyetlenséggel. Sohasem lehet tudni, hogy melyik érzés lesz erősebb. Sokkal kedvesebb partner Talleyrand.

— Ez a sánta abbé olyan, mint egy maharattafejedelembe oltott róka — jegyzi meg Wellington,

aki szerette az indiai ügyekben való jártasságával kérkedő hasonlatokat.

— Talleyrand legalább vérbeli diplomata módján gondolkodik, mint én.

Újra Pittről beszélnek és kicserélik közös emlékeiket.

— Robert, mind a ketten azért vagyunk itt, mert túléltünk valakit. Eszembe jut a corunnai visszavonulás. Puszta véletlen, hogy nem maradtam Portugáliában és nem pusztultam ott el, mint Sir John Moore és nem vesztettem el karomat, mint Sir David Baird. Sir Johnt szerettem, Sir David mindig utamba került, elfoglalta a számomra kijelölt parancsnoki tisztségeket, féltékenykedtem rá. Azt hiszem gyűlöltem is. Igazságtalanul ítéltem róla, bátor ember volt és kitűnő katona. Ha a corunnai szerencsétlenség nem következik be, azt hiszem, hogy most én se lennék itt. Van valami, ami a tehetségnél, elhivatottságnál, akaraterőnél is hatalmasabb: túlélni valakit... Szegény Sir John! Bátor volt a harctéren, félszeg és ügyetlen az életben. Szerelmes volt Caroline Foxba, nem vette feleségül, mert nem akart egy nagy befolyású politikus veje lenni...

Másnap Wellington kihallgatáson jelent meg a császárnál, hogy megkezdje munkáját a kongresszuson, amelynek száraz, szakszerű diplomáciai megbeszéléseit szünet nélkül a keringő lágy dallamai kísértek.

Este bált rendeztek a Hofburg csodaszép vigadójában s mire híre ment, hogy Wellington is megjelenik, hét-nyolcezer ember tolongott a fényesen kivilágított termekben. Ott, ahol annyi uralkodót és királyi vérből származó herceget lehetett látni, senkinek se tűnt fel, ha Sándor cárral találkozik, amint az rangrejtve újabb légyottra lopózik polgárlányokhoz, ezt a gyülekezetet hogyan pezsdíthette izgalomba egy »parvenű« herceg megérkezése? A kongresszust érde-

kelte Wellington, mert a császárok és a királyok már a hétköznaphoz tartoztak s ő volt az »új ember«; Castlereagh ellenfelei tőle várták az engedékenyebb, a hajlékonyabb angol külpolitikát s mindenki végül azért is leste megjelenését, hogy végre szemtől-szembe láthassa azt az angol tábornokot, aki soha nem dőlt be a »Napoleon-legendának« s öt éve állhatatos szívóssággal küzdött a császár hatalma ellen. Amikor Castlereagh-val és egy csinos hölggyel karján, akiben Lady Castlereagh-t sejtették, a terembe vonult, megállt a tánc és minden pillantás feléje irányult.

Jósika Miklós báró emlékirataiban így jellemzi Wellingtont: »Wellington herceg egészen ellenkezője volt, legalább külsőleg Talleyrand-nak. A herceg jó magas, száraz férfiú; még ez időben nem is öreg, halvány, kissé sárgás arcszínnel bírt, s szabályos, kiválólag angol vonásokkal. Hosszabb felső ajkot ritkán láttam, talán a később elég híressé vált Obrient kivéve, álla is a hercegnek feltűnően hosszú volt. Egészben véve tekintélyes férfiú s vonásai elhatározott szilárdság mellett jóakaró kifejezésűek valának. Ő is vörös egyenruhában jelent meg, s melle oly tele volt rendjelekkel, hogy baloldalon bizony kevés posztó látszott.«

Wellington előre nem látott megérkezése kínos helyzetbe hozta a kongresszus hivatalos festőjét, Isabey-t. Már elkészült a vázlata a képnek, amely a kongresszus főszereplőit fogja ábrázolni. A középen Castlereagh, amint karját székének támlájára támasztja, — az angoloknak bókolni kellett! — tőle balra a megingathatatlan Talleyrand ül, jobbra Metternich áll. A többi csillagot is rangjuk szerint elhelyezte már valahogyan, de egy marsall váratlan megjelenése miatt csak nem lehet megbolygatni a kínos műgonddal összeállított csoportosítást. Wellington a szélére került, csak profilja látszik, mintha

éppen Metternich bevezetné a kongresszusra. A herceg ezzel a megoldással igen elégedetlen volt.

— *Monsieur le duc*, — magyarázza ki magát a kitűnő diplomáciai és üzleti érzékkel megáldott festő — tudja, hogy arcéle kire emlékeztet? A mi IV. Henrik királyunkéra... Azért festettem le így.

Wellington megenyhül. Ha valaki Anglia tábornagya és az angers-i kadétiskolában az *ancien régime* utolsó éveiben tanították az úri modor szabályaira, lyen mentegetőzésre kénytelen minden neheztelést eltemetni. Abban az esetben is, ha jól tudja, hogy arcélének semmiféle vonása nem idézi fel IV. Henrik emlékét.

A tél kemény volt. Vastag, csillogó hótakaró fedte az utcákat és a várost szegélyező hegyeket. A bálok egyhangúságát szán-kirándulások váltották fel. Március 4-én is rendeztek egyet. Az utolsó szép téli napot ki kellett használni s még senki sem sejtette, hogy a kongresszus nem fogja túlélni a havat. Bécs kíváncsi népe mégegyszer tündöklő látványban részesült. A szánok a Práterből este tértek vissza a városba fáklyás testőrök és lakájok kíséretében, a sokszínű egyenruhák, aranyosveretű díszfegyverek, a hölgyeket borító drága prémek és ékszerek felfokozott fényben tündököltek. Napoleon ezen az éjszakán már Digne-ben hált hűséges gránátosai kíséretében, de erről Bécsben még senki sem tudott.

Március 7-én reggel Wellington gyanútlanul felbontja unokaöccsének, Burgersh firenzei követnek a levelét s a következő hírt olvassa: »Bonaparte február 26-án tisztviselőivel, tisztjeivel és körülbelül ezerkétszáz katonájával elhagyta Elba szigetét...« Azonnal a várba hajtat, ahol már valamennyi uralkodó és miniszter összegyűlt. Metternich reggel kilenckor ugyanezt a jelentést kapta a nápolyi követétől s a hír pillanatok alatt elterjedt a városban. Sokan nevetnek, reménytelen kísérletnek tartják a visszatérést, de a

legtöbben nyugtalankodnak. Napoleon nevének még mindig félelmetes a csengése s mindenki tudja, hogy éppen a legkalandosabb, legreménytelenebbnek látszó vállalkozásai szoktak sikerülni. »Előbb sereget gyüjt Olaszországban vagy Svájcba megy« — véli Talleyrand. »Ha francia földre merészeli tenni a lábát, azonnal felkötik« — jelenti ki Pozzo de Borgo megvető és fölényes hangon. »Egyenesen Párisba vonul!« — hirdeti Metternich vésztjóslóan. »Ne vitatkozzunk arról, amit úgyis megtudunk nehány nap mulva. A fontos az egység és a határozottság, hogy ha kell, azonnal beleavatkozhassunk« — jegyzi meg Wellington, aki nem a diplomata, hanem a katona szemével mérlegeli az eseményt.

Nehány nap mulva a nagyhatalmak közös proklamációt bocsátanak ki, amelyben Napoleont bitorlónak és törvényen kívül állónak hirdetik ki: »Azáltal, hogy Bonaparte megszegte azt a megállapodást, amely Elba szigetét jelölte ki tartózkodási helyéül, minden életéhez fűződő jogcímét elvesztette. Azáltal, hogy azzal a szándékkal lépett francia földre, hogy ott nyugtalanságot és zavart okozzon, sajátmagát fosztotta meg minden törvényes védelemtől s a világ előtt beismerte, hogy sem békét, sem fegyverszünetet nem akar megtartani. A hatalmak tehát kihirdetik, hogy Napoleon Bonaparte kizárta önmagát a polgári és a társadalmi közösségből s mint a világ nyugalmának ellensége és megzavarója, nyilvános megtorlásnak teszi ki magát.«

A bécsbe érkezett párisi lapok hangja lázas, gyűlölködő, szenvedélyes: »Hősi halált szeretne halni, de Isten úgy fogja elrendelni, hogy árulóként pusztuljon el. Franciaország földje kivetette magából, ő visszatért rá, Franciaország földje el fogja nyelni. Milyen barátokra számíthat? Talán azoknak atyáira és testvéreire, akiket ezerszámra kergetett barbár és távoli

vállalkozásaira ? Vagy a városi tanácsosokra, akiket szidalmaival árasztott el ? Vagy a bírákra, akiken gúnyolódott ? Vagy párthíveire ? Vagy a tábornokokra, akiknek dicsőségét el próbálta homályosítani, hogy a tőlük megfosztott fénnyel csak önmagát övezze körül ? Vagy a hűségesküjüktől feloldott tábornokokra ? Vagy talán a hadseregre, amelynek atyjává adta ki magát, noha az hóhérnak nevezte ; a hadseregre, amelyet szerencsétlenségében elhagyott, pusztulásba döntött, hogy zúgolódását ne hallja ; a hadseregre, amelyet nem fizetett s amely ma biztosítva látja 13 hónapos zsoldjának hátralékát ...« — így ír a *Journal des Débats*. A *Gazette de France* idegennek bélyegzi : »Nem, te külföldi barbár, már Fontainebleau-ban túl ájult voltál ahhoz, hogy polgárháborút szíts, mert a 40.000 katona, akik valaha oly dicsőségesen küzdöttek parancsnokságod alatt, már akkor megtagadták, hogy fegyverrel forduljanak Páris ellen. Noha elnyomtál és kifosztottál bennünket, sohasem ismertél meg. A francia jellemben van valami, amit hideg szíved soha fel nem foghatott.«

Wellington émelyegve dobja félre a párisi lapokat. Akik két évtizeden keresztül Napoleon hadvezéri zsenijének fényében sütkéreztek, most ilyen alávaló módon belé rúgnak. Elolvassa a *Times*-t is. Hangja kíméletlen, de ha valakinek joga van Bonaparte bírálatára, úgy ők, angolok azok, akik ezt a jogot évtizedek óta, állhatatosan gyakorolják. Igy ír a *Times :* »Bonaparte el próbálta velünk hitetni, hogy érdektelenek lehettünk szerencséjénél és balsorsánál s ez csak a francia belpolitikát érdekelheti és közömbös, hogy A vagy B ül Franciaország trónján és kormányoz. Ha valóban ezt hinnők, magasfokú gyengeségbe süllyedtünk volna és az utolsó esztendők valamennyi borzalmas és csodálatos eseményét elfelejtenők. Lehetett Franciaország helyzete 25 év óta közömbös

Európa számára, különösen amióta egy despota uralkodott ? Pusztító hadjáratai és veszedelmes békéi talán nem veszélyeztették a többi nemzet biztonságát ? Bonaparte hiúságában maga árulta el szívének megtestesült borzalmasságát : az Elba szigetére zarándokló, a fojtogatót meglátogató gyengéknek kíváncsisága legalább meghozta gyümölcseit ! Arra csábította, hogy önként kifecsegje titkait, hogy beismerje irgalmatlan mérgezéseit, a jaffai mészárlásokat. De ez mind nem elég : azt is elmesélte nekik, hogy miért akart Angliába betörni. Bevallotta, hogy jól tudja, hogy Angliát sem meg nem hódíthatta, sem meg nem tarthatta volna magának, de Londont felgyujthatta volna. Jól tudta, hogy London szíve hiteléletünknek, nemzeti iparunknak, tudományos életünknek és minden nagyságunknak, ezért akarta ő orgyilkosként tőrét ebbe a szívbe döfni.«

A higgadt Wellington a *Times* cikkét is túlzottnak érzi. Bonaparte kirabolta Madridot, megfosztotta műkincseitől, de nem gyujtotta fel. Milánó, Bécs és Berlin is sértetlen maradt. Vagy talán lehetséges lenne, hogy az angolokat mindennél jobban gyűlölte ?

A franciaországi eseményekről újabb és újabb hírek futnak be. Napoleon Grenoble-ba érkezik, az ellene küldött katonák átpártolnak hozzá. Lyon lakosai lelkesedve fogadják. Ney Napoleon mellé áll. A király elmenekül és Napoleon március 20-án bevonul Párisba.

Megérkezik Bécsbe a régensherceg üzenete ; Wellington választhat, tetszése szerint a kongresszuson maradhat, vagy a Flandriában állomásozó hadak élére állhat. A nagyhatalmak elhatározták a kímélelen, végsőkig menő hadjáratot Napoleon ellen és felkérik, hogy vállalja a vezetést. Wellington döntött. Diplomáciai pályafutása rövid ideig tartott s diplomatafrakkját kék marsallegyenruhájával cseréli fel.

VIII. A waterlooi virrasztás.

Richmond hercegné ideges és nyugtalan. Palotája díszesen fel van ékesítve angol, porosz, osztrák és belga címerekkel, még a Bourbon-liliomnak is elegendő hely jutott, a zenészek nagyszerűen fujják a divatos bécsi keringőket a próbán, a gyakorlott szakácsok teljesítményében nyugodtan meg lehet bízni, Richmond hercegné nem először életében rendezett bált és fölényes társadalmi gyakorlata minden nehézségen könnyen átsegítette. Mégis most Bruxelles-ben, június 15-én délelőtt még nem tudja, hogy estélye nem lesz-e életének legnagyobb bukása.

Bonaparte Maubeuge-nél, Bonaparte Charleroi-nál, röpködnek a hírek ellenőrizhetetlenül. Lehet, hogy már délutánra megkezdődik a csata, vendégei szétszélednek, csapataikhoz vágtatnak. Mi értelme van a bálnak, ha nem jelennek meg a tábornokok és nem emeli fényét maga Wellington herceg ?

Koranyári, enyhe levegő ül Bruxelles-re. Csend és rendületlen békesség. Ki gondolná, hogy néhány óra mulva ágyúk bömbölése veri fel környékét, véres szuronyrohamok és huszárattakok lódítják egymásnak a seregeket, vér fog folyni, mint a megáradt folyó s elönti a dombos tájakat és kies majorokat, akik ma meghitten és biztonságosan sétálnak Bruxelles utcáin, holnap kifordult belekkel, üvegesedett szemmel fekszenek az árok szélén. Gondolni lehet erre, de olyan valószínűtlennek s hihetetlennek látszik. Ilyen szép nyári napon háborúskodni, micsoda ostobaság — gondolja a hercegné. Csak kezdenék legalább holnap, hogy a mai bál még sikerülne.

Vagy mégis lidércnyomás ez a háború? Este a bál megnyitásán a suhogó női ruhák között megjelennek a tábornokok díszöltözeteikben. Itt van az annyira ijesztő, sebhelyes Sir Thomas Picton ; az embert meg-

rettenti az első pillanatban, hozzá kell szokni a háború borzalmas nyomait viselő arcához. Ott van Uxbridge gróf és Hill lord, mind a ketten méltóságteljes magatartásúak, diplomaták fölényével és eleganciájával. Érdeklődők kísérik Alava spanyol tábornokot, az angolok sokat köszönhetnek hűségének és ügyességének. S megjelenik még, hogy az estély fényét és pompáját az ezernyi gyertyánál, márványteremnél, pazar ruhákba öltözött asszonyoknál is még fokozottabban emelje — Wellington herceg.

A vendégek kíváncsian kutatják Anglia marsalljának arcát. Elárul valamit az elkövetkezendő csata esélyeiből ? Látszik-e tekintetén valami idegesség és nyugtalanság ? Mit hozhatnak a következő napok ? Feltámad-e mégegyszer a Napoleon-legenda s az a béke, amely néhány hónapja még olyan állandónak s megnyugtatóan biztonságosnak látszott, nem fog-e újra évekre pusztító hadjáratokká változni ? A herceg rendszerint merev és érzéketlen arca már derült... Mosolyog és udvarol. Richmond hercegné után Lady Websterrel táncol, akiről úgy hírlik, hogy szívének kegyeibe férkőzött. A hangulat néha olyan, mint a bécsi kongresszus legrózsásabb óráiban. De vannak percek, amikor a zenészek szünetet tartanak, ilyenkor pillanatokra kísérteties csend borul a teremre, mindenki egy bizonyos dologra gondol s nem beszél róla.

Wellington végignéz a díszes társaságon, tábornokait figyeli és összeszorul a szíve. Bókokat és kellemes megjegyzéseket suttog a hölgyeknek s a finom, kecses arcok mögött a középkori haláltáncok vízióját véli felfedezni. Ha Holbein itt lenne s lehámozná tisztjeiről a hagyományos angol önuralommal magukra erőszakolt fölényes, gondtalan és ártatlan mosolyt s feltárná, ami belsejükben lappang ! Később figyelmez-

teti őket, hogy ne maradjanak sokáig; majd megadja a jelt a távozásra, akkor kövessék tapintatosan és észrevétlenül. Holnap korán kell felkelniök és megindul az ütközet. Ne beszéljenek róla. Kár elrontani a hangulatot. Megbocsáthatatlan tapintatlanság lenne. Még rövid néhány óra. Csatát meg lehet nyerni és el is lehet veszíteni. Csak egy bizonyos: Richmond hercegné ugyanezt a bált, azonos résztvevőkkel mégegyszer nem rendezheti meg. Hozzá vannak forrva a mai éjszakához és így, ilyen körülmények között ismételni nem lehet. Nem kételkedik abban, hogy megveri Bonapartet, de a győzelemnek óriási ára lesz. Akik most így együtt vannak, nem fogják valamenynyien megérni azt a diadalmas pillanatot. El fog esni tisztjeinek színe-java, fele, háromnegyed része, talán ő is. Bonaparte még mindig félelmetes ellenfél, ő először mérkőzik vele s tudja jól, hogy a győzelem előfeltétele, hogy seregei meg ne hátráljanak bármilyen rettenetes veszteségek is érnék. Akinek jobb idegei vannak, az tovább tarthat ki s ő nem fogja visszavonni csapatait. Legfeljebb Quatre-Bras-tól néhány mérföldnyire. Waterloo-t tartani kell minden áron. Ki fog elesni? A nagyszerű Picton, a *Royal Highlander*-ek legendás parancsnoka, akinek arcát a sok golyó visszataszítóan csúnyává formálta? Hill, vagy talán Uxbridge, aki elcsábította Henry Wellesley hitvesét, azután egy kínos válópör után feleségül vette? Kitűnő gárdatisztjei Somerset és Ponsonby? Adjutánsa, a kedves Gordon, akiből hamar tábornokot akar csinálni? Vagy ő maga? Lebeg Lady Webster karján, figyeli az arcokat s ha túléli a csatát, meg akarja tartani magának ennek az estének képét mindörökre.

Tagadhatatlan, hogy kissé lámpalázas. Először életében fog személyesen megmérkőzni Bonaparteval. Április 5-én érkezett Bécsből Bruxelles-be, mint az

angol-belga-braunschweigi-hannoveri-holland-nassaui egyesült hadak főparancsnoka. Milyen sokatmondó cím. Csak az a sereg, amelyet ott talált, nem volt a régi spanyolországi ármádiája. Kipróbált zsoldosait jórészt szélnek eresztették, sokan közülük Amerikába vándoroltak és majdnem úgy érezte magát, mint 1809-ben a portugáliai partraszálláskor: rendelkezésére bocsátották a kitűnő anyagot, csak harcosokká kellett gyúrnia őket.

Anglia még mindig nem veszi komolyan a háborút! Lord Bathurstot, a hadügyminisztert újra sürgető és panaszkodó levelekkel kell elárasztania: »Őszintén, szólva nem vagyok megelégedve azzal a móddal, ahogyan velem szemben a Horse Guards viselkedik. A hadsereg nem valami jó... Telítve van olyan katonákkal, akiket eddig soha nem láttam, mintha szándékosan távolították volna azokat el, akikre szükségem lenne.« A Horse Guards okvetetlenkedései végigkísérik egész életén. Fiatalkorában indiai győzelmei nem bizalmat, hanem inkább bizalmatlanságot keltettek a konzervatív angol katonai hagyományoknak e védőbástyájában. Neheztelnek rá, hogy egyúttal politikus is, mert aki politikával foglalkozik, az nem lehet jó katona. Seelandba William Stewartot osztották be melléje másodparancsnokként, Portugáliában a hadjárat kezdetén pedig Brent Spencert. A másodparancsnok — amint gúnyosan nevezte, a »dada« — a Horse Guards bizalmi embere volt, ellenőrizte, annyira megkötötte kezét, hogy szinte felettesének érezte. Nem bízik Bathurst erejében és Sir Charles Stewart altábornagynak, Castlereagh öccsének még erőteljesebben írja meg véleményét: »Gyalázatos a seregem, gyenge, rosszul van felfegyverezve, vezérkarom pedig tapasztalatlan. Az a meggyőződésem, hogy Angliában semmit sem csinálnak. Egyetlen embert se soroztak be, nem mozgósították a miliciát

se Angliában, se Irországban. Nem küldtek üzenetet a parlamenthez pénzért. Úgy látom, hogy a háborús szellem elpárolgott.«

A londoni kormány eredendően naiv; még mindig azt hiszi, hogy Bonaparte nem fog támadni. Inkább nem törődik semmivel, mintsem hiába megerőltesse magát. Lord Bathurst végül mégis beadja derekát. Vállalja az ellenzék pergőtüzét, nehány aggályoskodó, pénzzel takarékoskodni akaró miniszter-társának fanyalgását s már hajlandó negyvenezer kipróbált angol harcossal gyarapítani seregét, noha egy részüket Kanadából kell visszaszállítani Európába.

Mert a parlament újra forr. Az ellenzék rohamra indul a kormány ellen. Minek ez a lázas készülődés? »Béke van vagy háború« — gúnyolódik Whitbread. Az angol népet meggyőzték, hogy Bonaparte fontainebleau-i lemondása véget vetett a háborús időszaknak s minek most újra kezdeni? Hátha Bonapartenak Elbán megjött az esze, ő is békében akar élni és kár a hiábavaló költségekért. Ilyen az ellenzék hangulata. Wellington apró darabokra tépi a *Morning Post* példányait, amikor erről az oktalan parlamenti fecsegésről értesül. Hát sosem akar okulni Anglia?

Még jobban megdöbbentik a Bonaparte-vita további bonyodalmai. Anglia egyházi prédikátorok és humanista írók hatására elhatározta, hogy eltörli a rabszolgaságot és akaratát keresztül viszi a francia gyarmatokon is. Éppen neki kellett tapasztalnia párisi nagykövete megbízatása alatt, hogy a király minden erőszakoskodása ellenére csak részleteiben fogadta el az angol kezdeményezést és félő, hogy megállapodását nem akarja hűségesen megtartani. Bonaparte, mint ügyes demagóg, trónra való visszatérése után ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy mindennemű rab-

szolgaságot azonnal megszüntet. A gyakorlatiatlan túlságosan elméleti eszmei síkon harcoló Grey és Whitbread igyekeztek rábírni a parlamentet arra, hogy ne bántsa a kitűnő, humanista, megjavult, rab szolgaságot eltörlő Napoleont, aki sokkal erkölcsösebb, mint a Bourbon király! Az ellenzék két vezére belezavarodott az ideológiába, bedőlt Bonaparte cselfogásának s nem értette meg, hogy vannak pillanatok, amikor az emberiség szempontjainak, még ha őszinték is, háttérbe kell szorulniok. Anglia kétévtizedes küzdelemmel kivívott biztonsága érdekében nem tűrhette el a Napoleon-reneszanszt. A rabszolgáknak várniok kellett még egy kicsit, ha Anglia nem akarta könnyelműen elárulni az utolsó háborúkban életüket feláldozott fiait.

Milyen furcsán érintette ebben a »belpolitikai« ügyben Richard viselkedése. Wellesley márki nyilván Canning kezdeményezésére emlékiratban tiltakozik az ellen, hogy Napoleont, a híres bécsi manifesztum bitorlónak nevezte és törvényen kívülállónak jelentette ki. Noha a kiáltványt Talleyrand szövegezte meg, ő is aláírta és minden szavát vállalja, Richard ellene fordult; először életében. Talán elfojtott féltékenység diktálta neki a szöveget, vagy ellenzéki cselfogás, hogy újra kormányképessé tegye magát, ha Liverpool és Castlereagh megbukna? Richard túl okos és józan ahhoz, hogy higgyen emlékirata helyességében. Milyen élesen és messzi távlatokba pillantó okfejtéssel magyarázgatta fiatalkorában Richard Anglia útját és feladatait. Tanításainak köszönheti, hogy szeme kinyílt és politikus módján tudott gondolkodni, ítélni és értékelni eseményeket. Richard beteges féltékenységből megtagadta saját politikáját? Vagy egyszerűen személyi kérdés az egész? Megbuktatni Castlereagh-t, hogy azután a nyugtalan Canning-gal együtt szóról-szóra ugyanazt a politikát folytassák?

Mint ahogyan alig ült bele Fox Pitt örökébe, ő is Pitté változott. Belátta, hogy csak egyetlen angol külpolitika lehetséges. A miniszteri széknek csodálatos átváltoztató ereje van; aki elfoglalja, majdnem mindig rátalál a helyes útra.

Akárcsak a spanyol hadjárat elején, újra küzdenie kell kormányával, amely túl könnyelműen fogja fel a háborút. A mostani nehézségeken átsegíti hadvezéri tekintélye és óriási gyakorlata. Két hónap alatt nagyszerűen átszervezi és kiképezi seregeit. Hosszas sürgetésre elküldik hozzá régi kipróbált tábornokait. Bathurst már erőteljesen képviseli érdekeit, az ellenzéki támadások pergőtüzében bizonytalanul vergődő kormánya előtt. Május végén megnyugodva írhatja hadügyminiszterének: »Ha Bruxelles-t védeni kell, találtam Waterloo-nál egy pontot, ahol ezt a feladatot nyugodtan vállalhatom.«

Milyen remekül sikerül az estély, senki sem beszél háborúról — gondolja magában Richmond hercegné. Mégis... Alava tábornok felköszönti Wellingtont. Elnémult a zene, megállt a tánc. A jelenlévők koccintanak a szövetségesek győzelmére. Ez a közjáték csak néhány percig tartott, utána a muzsikusok újra keringőbe fognak. A bécsi kongresszuson sem lehetett szebb, — büszkélkedik a hercegné. Körülnéz, hogy megkeresse Wellingtont és újra biztosítsa szeretetéről és benne való megdönthetetlen, szilárd hitéről. Wellingtont nem találja sehol, eltűnt. S vele együtt eltávoztak a tábornokok és a szövetséges hadsereg valamennyi tisztje. A hercegné elkomorul. Eddig hagyományos angol optimizmusával nem akarta elhinni, amiről ebben a pillanatban bizonyossá vált: néhány óra mulva megkezdődik a világtörténelem egyik legvéresebb és döntő ütközete.

* * *

Másnap hajnalban Wellington, Picton kíséretében vágtat táborába. Bruxelles határánál búzatáblákat ringat a szél, az utat gyümölcsfák szegélyezik. Ha el tudná felejteni az ütközetet, úgy érezné magát, mintha sétalovaglásra indulna. Pictont Waterloo-nál hagyja a tartalék csapatoknál s ő tovább lovagol hét mérföldnyire Quatre Bras-hoz. Ott a főserege. Az angolok a jobb-, a poroszok a balszárnyon. A Nivelles, Quatre Bras, Ligny, Namur vonalat kell tartaniok és ott megverni a franciákat. Különben Bruxelles elesik és egész Belgium elvész. Bonaparte már elhagyta Charleroi-t, átkelt a Sambre-on és Fleurus síkságán gyüjtötte össze hadait.

Az angol és porosz tábor között, Bussy falu szélmalmában találkozik a két fővezér. Wellington mindig nehezen tudott érintkezni Blücherrel. O nem beszélt németül, a porosz marsall pedig egy szót se értett angolul vagy franciául. Tisztjei játsszák a tolmács szerepét. Még jobban megdöbbentette, hogy stratégiai elgondolásaik is eltérnek. Végzetes könnyelműség, hogy Blücher gyalogságát túl közel helyezte el az ellenséghez, a francia ágyúk tűzvonalában állnak s ha megindul az ütközet, érezniök kell, hogy Bonaparte matematikai képzettségű tüzérei félelmetesen pontosan céloznak.

— Mindenki a maga katonáit ismeri a legjobban, ha én az enyéimet így helyezném el, egészen bizonyosan megvernék őket, — mondja óvatosan a porosz marsallnak, tompítva megjegyzésének az élét.

— Katonáim jól akarják látni az ellenséget, mielőtt megnyitják a tüzet — hangzik a fölényeskedő válasz.

Noha Wellington tudja, hogy a porosz ármádia ellenállásától függ az angolok biztonsága, ereje és a csata sorsa, kerülni akar minden surlódást. Ők egymás mellé rendelt hadvezérek s mindegyikük önmagának felelős. Merev arca semmit el nem árul gondolataiból,

de az jár eszében, hogy mikor az utolsó évtizedek annyi zseniális porosz hadvezért teremtettek, miért kell neki éppen Blücherrel együttműködnie? Scharnhorst, aki a legkülönb volt s két esztendeje belehalt sebébe, úgy nyilatkozott Blücherről: »Nagyszerűen lovagol, remek huszár, — csak éppen nem született hadvezérnek!« Scharnhorst nemcsak mint stratéga volt nagy, nemcsak a porosz hadsereg újjászervezését valósította meg termékeny ötleteivel, de kitűnően ismerte tábornoktársait és semmiféle elfogultság nem befolyásolta ítéletét. Scharnhorst meghalt egy prágai kórházban, de York még él. Miért nincs itt? Jó, hogy Gneisenau a porosz hadak vezérkari főnöke, ha Blücher vele irányíttatja a hadműveleteket, semmi baj nem lehet. Eszébe jut első önállóan megnyert csatája, a vimeiró-i ütközet. Akkor a két tehetetlen öreg feletteše, a két *old gentlemen*, Harry Burrard és Hew Dalrymple kényszerítette, hogy hagyja abba az ellenség üldözését és írja alá a szégyenletes cintrai jegyzőkönyvet. Blücher, ez a hetvenhárom éves, még mindig nyalkán lovagló, feszes, jó kiállású aggastyán rájuk emlékezteti. Hogyan lehetséges, hogy ez a remek Gneisenau nem lázadt fel ilyen ostobaság és könnyelműség ellen, mint amilyen a porosz gyalogság túlzott előretolása?

Mind a két vezérkar nyugtalan. Vajjon mit fog Napoleon tenni? Melyik hadseregre csap először rá félelmetes serege? Gneisenau rá akarja beszélni Wellingtont, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel segítse a poroszokat. A herceg ezt a tervet túlságosan könnyelműnek tartja. Végre megállapodnak abban, hogy az angolok csak abban az esetben támogatják Blüchert, ha nem őket támadnák meg a franciák. Mire Wellington visszalovagol csapataihoz, már megdördültek a francia ágyúk Fleurus felől. Távcsövével pontosan megfigyelheti a csapatok felsorakozását.

— Öt percen belül megindul a csata. Meleg napunk lesz — mondja Gordonnak. — Csak múlna már el az az öt perc. — A várakozás izgalmas és idegesítő, jobb benne lenni az ütközet kellős közepén.

— Wellington herceg Napoleon Bonaparte ellen — jegyzi meg Gordon.

— És Gneisenau — Blücher ellen — állapítja meg Wellington.

— Hogy érti ezt, Mylord?

— Ha a porosz hadsereg vezérkari főnöke nem akadályozza meg a főparancsnokának könnyelműségeit, akkor ma a poroszok súlyos vereséget szenvednek és a mi csapataink is válságos helyzetbe kerülhetnek.

— Ilyen rossz véleménnyel van Blücherről?

— Scharnhorst és Gneisenau erényei, Blüchernek fogyatékosságai németek. Értesüléseim vannak arról, hogy súlyosan idegbeteg. Néha kényszerképzetek gyötrik ; hogy viselős és elefántbébit fog a világra hozni... Egyébként korát meghazudtolóan remek lovas, bátor, szembe néz az életveszéllyel. Nagyon szeretem és tisztelem, csak ne ő lenne a porosz hadak főparancsnoka !

Milyen a csata kilátása? Huszonhétezer angol katonája van és negyvenezer német, holland, osztrák, belga. Az angolok valamennyien jók, az idegeneknek csak töredékében bízhat. A porosz hadsereg ugyanolyan létszámú, mint az angol. Bonaparte hadserege kisebb, mint az egyesült angol-porosz, de emberanyaga különb. A legkitűnőbb régi harcosait visszabocsátották a hadifogságból Bonaparte lemondása után s most valamennyien zászlói alatt egyesültek. Azonkívül a francia tűzérség sokkal erősebb és hatásosabb. Hiába ostromolta emlékirataival kormányát, ők angolok, javíthatatlanul hanyagok, kényelem-

szeretőek és végzetesen könnyelműek; a haditechnikai újítások terén még mindig hátul kullognak, noha elsőknek kellene lenniök.

Fleurus felől bömbölnek az ágyúk, de Quatre Brasnál még nem mozdult a francia sereg. Előbb Blücherrel akar végezni Bonaparte? Nem kellene a poroszok segítségére sietni? Lehet, hogy ez cselvetés, vétek lenne meggyöngíten állásait. A várakozás izgalmas percei következnek. Csak indulna már meg a csata. Csak indulna már meg..

Egyszerre a bossui erdő felől tompa zúgást hall. Néhány szótagot kiáltanak, de nem vehető ki, hogy mit. Tompa ritmusban ismétlődik a zúgás. Fülel s kezdi kivenni a hangok értelmét. »*Vive l'Empereur! En avant! A la baionette!*« Rettenetes lendülettel indul meg a francia szuronyroham. Bonaparte veteránjai felülmúlhatatlanok, kénytelen megállapítani. Az ő oldalán a belga seregek lagymatagon küzdenek. Parancsőrtisztje Waterloo-ba vágtat Pictonért. Olyan erős a roham, hogy tűzvonalba kell küldeni tartalékát. Távcsövével felismeri Neyt, aki maga vezeti gárdistáit. A legerősebb nyomás a balszárnyát fenyegeti. Bonaparte el akarja vágni a porosz seregtől. Végre a bruxelles-i úton fekete és vörös lovasok tűnnek fel. A Braunschweigi herceg halálfejes huszárjai és Picton vörösegyenruhás dragonyosai. Lovára pattan és a seregek élén vágtat előre. Kellermann vértesei állják útját. Lovak és emberek véres összevisszaságban keverednek össze. »*Vive l'Empereur! God save the King!*« A gyalogosok a namuri utat védik Ney ellen. Közel engedik őket és harminc méterről gyilkos sortűzzel bontják meg soraikat. Nagyszerűen céloznak a fiúk. Az angol taktika fölényben van a francia felett. Ney visszavonul délelőtti állásaiba. Mind a két oldalon borzalmasak a veszteségek s az angolok számára az első nap eldöntetlenül végződik.

De mi van a poroszokkal? Este kilenckor még elérte Gneisenau üzenete, hogy tartják állásaikat. Beköszönt az éjszaka. Nyugtalanító, idegölő várakozás. Az ágyúdörgés megszűnt, komor csend ül a vidéken. Kísérteties, bizonytalan, dermesztő csend. Minden pillanat valami váratlan és félelmetes eseményt hozhat. Mi van a poroszokkal? A namuri utat már a franciák szállták meg. Ledől a tábori ágyra és elszunnyad néhány órára. Magára erőszakolja az álmot, aludnia kell, hogy hajnalra kipihenten irányíthassa seregeit. Ellentámadást indít. Talán eldönti a csatát.

A pirkadáskor már felébred. Az ég felhős, nyári zápor szántja végig a tájat. Mi van a poroszokkal? Gordont elküldi egy huszárszakasz élén, hogy minden áron keressen velük összeköttetést. A dombról kémlel a francia tábor felé. Még minden csendes. Mi van a poroszokkal?

Végre megérkezik Gordon.

— Beszélt Gneisenauval?

— Már nem is láttam. Napoleon tegnap súlyosan megverte a poroszokat. Maga Blücher is megsebesült. Az egész seregük visszavonul Lignytől a Wavre felé. Legalább tizennyolc mérföldnyire. Mi is komisz helyzetbe kerültünk.

— Visszavonulni Waterloo-hoz, azonnal. Lord Uxbridge fedezi a visszavonulást — rendeli el. Bonaparte győzött és újra feltámadt a legenda. Az első napon felőrölte a poroszokat s ma már teljes erejével ellenünk fordulhat. Milyen nagy hadvezér az ellenfele. Ő nem egy emberrel harcol, hanem a győzhetetlenség legendájának megtestesítőjével. Ez a kedves Gordon, hogy elszólta magát! Bonaparte megnyerte az ütközetet, tehát önkénytelenül »Napoleonnak« nevezte s felruházta azzal a legitimitással, amely ellen éppen Anglia küzd egy évtized óta. A legenda saját vezérkarába is beférkőzött.

Maga elé gyüjti tábornokait:

— Uraim, újra egyedül maradtunk. Egyedül, mint Anglia annyiszor a történelem folyamán. Mindenki teljesítse kötelességét. Habozás nélkül. A halálig.

Június 18-ra virradó éjszakát Wellington a waterlooi- csapszékben tölti. Szeretne elszunnyadni, de nem jön szemére álom. Az eső egyhangúan csapkodja az ablakokat. A szelíd nyéri eső néha zivatarrá fokozódik, villámok cikáznak és menydörgés rázza meg a tájat (milyen fakó ez a hang az ágyúdörgéshez képest), azután megint csendes egyformasággal dőlnek a vízcseppek, unalmasan, megbékélten.

Hajnali egy órakor egy porosz tiszt érkezik Blücher üzenetével. A porosz marsall megígéri, hogy délutánra a Wavre-hoz visszavonult csapatainak egy részét megsegítésükre küldi Waterloo-hoz. Wellington egy ideig még aludni próbál, azután felkel és olyan gondosan beretválkozik meg, mintha bálba indulna. Kék tábori egyenruháját veszi fel s feltűzi rá az angol, a spanyol és a portugál nemzeti színű kokárdát. Itt Belgiumban is úgy akar küzdeni, stratégiailag és külsőségekben, mint az egykori Pyreneusi-hadsereg főparancsnoka.

A kocsma asztalánál gyertyafénynél három levelet ír. Az első kettő politikai levél: Berry hercegnek, a Bourbon háziezred főparancsnokának szól az egyik, Sir Charles Stewartnak, Anglia hollandiai követének a másik. Wellington lehetségesnek tartja, hogy Bruxelles-t a porosz vereség miatt fel kell adnia s azt tanácsolja, hogy XVIII. Lajos Gentből utazzék a biztonságosabb Anvers-be. A harmadik levél nem a feleségének szól, hanem Lady Frances Websternek. Őt arra figyelmezteti, hogy csomagoljon s ha utasítást kap, családjával együtt azonnal hagyja el Bruxelles-t.

Mire befejezte az írást, már világos van. Barna lovára pattan s mégegyszer utoljára szemlét tart készülődő csapatai felett. Milyen körülmények között indul a küzdelembe? Waterloo környékét mérnökei egy hónapja erősítik. Nem ér fel Torres Vedrassal s ellenfél Soulton kívül Ney és maga Bonaparte. Mont Saint-Jean és Belle Alliance dombjai között, egy mérföldnyi széles völgyben találkozik a Bruxelles-be és a Nivelles-be vezető országút. Jobboldalon a hougoumont-i régi lovagvár, elrejtve egy sűrű park közepén, balra két major, La Haie és Papelotte, a közepen egy paraszthász: La Hay Sainte. Gyalogságát három mérföld széles arcvonalon állította fel. Bonaparte serege, minthogy egy része a poroszokat üldözi, még mindig hetvenezer emberre becsülhető, neki csak hatvanháromezer katonája van. A francia hadsereg egységes, nagyszerűen kiképzett, bő háborús tapasztalatú. Az angol seregbe pedig hat nemzetiséget olvasztottak be. A hannoveriek és a braunschweigiek kitűnőek, a hollandok kétes értékűek, a belgák kitartásában és lelkesedésében nem bízhatik. A bécsi kongresszus Belgiumot Hollandiába kebelezte be s a belgák most velük szemben éreztetik, mennyire nincs ínyükre, hogy a holland király alattvalóivá váltak. Azonkívül a franciáknak több és jobb ágyújuk van és a tüzérségük is sokkal gyakorlottabb.

Ha ki kellene ürítenie Bruxelles-t, megtarthatja Bonaparte visszaszerzett hatalmát Franciaország felett? Nem, csak haladékot nyer. Németországban félmilliós új sereget képeznek ki szeptemberre. Bárhogyan is fordulna a waterloo-i csata sorsa, a császár nem érheti meg trónján az új esztendőt. Ha itt megverik Angliát, félelmetes politikai bonyodalmak keletkezhetnek. A kormány, amely a franciák elleni harc folytatására tette fel minden kártyáját, megbukik és a kiegyezésre törekvő whig-ek kerülnek hatalomra. Lénye-

gében Canning, Whitebread és — Richard Wellesley sem tehetnének a hatalom birtokában mást, mint folytatni Castlereagh kontinentális egyensúlyra, tehát Bonaparte bukására törekvő politikáját, de a személycsere késleltetné és megnehezítené Franciaország mai rendszerének végleges felszámolását. Újra kezdhetné levélrohamát az új hadügyminiszter ellen, a fenyegető és kérő emlékiratok záporát, hogy lássák el több hadifelszereléssel csapatait, próbálják az ágyúk gyártásában túlszárnyalni vagy legalább is elérni a franciákat s ne bánjanak olyan szűkmarkúan az anyagi segítséggel. A spanyol hadjárat alatt kiürítette Madridot csak stratégiai elgondolásból, most belpolitikai célszerűségből tartania kell Waterloo-t minden áron. Lord Bathurstot már megszokta: kellemesebb Bonaparteval harcolni, mint egy új angol hadügyminiszterrel...

Ámbár a maga megválasztotta ponton veheti fel a küzdelmet, tagadhatatlan, hogy katonailag lényegesen gyengébb ellenfelénél. Bonapartenak tündöklő sikert kell aratnia, elsöpörni seregeit, megszállni Bruxelles-t, hogy győzelme diadalnak számítson és megerősíthesse császári tekintélyét. Az angolok számára már győzelem az is, ha Waterloo-t védik és birtokukban marad. A dolgok természetéből következik, hogy Bonaparte öröök mozgásra, előretörésre, imperializmusra van kárhoztatva s nyugalmi helyzetben nem maradhat. Ha Waterloo előtt összeomlik a francia roham, a Napoleon-legenda már kiköszörülhetetlen csorbát szenved. Elhatározza, hogy tartani fogja hadállásait, minden áron, minden eszközzel, a legkíméletlenebb véráldozatokkal, még ha valamennyien ott pusztulnának, akkor is.

Az eső elál, a nap áttöri a felhőfátyolt. A domboldalról pontosan megfigyelhető a francia sereg felvonulása. Mennyire különbözik jellemben a két hadvezér. Bonaparte régi tulajdonsága volt, hogy hival-

kodóan szerette bemutatni seregét a csata kezdetén ellenfelének. Wellington, aki útálta a színházi hatáskeltéseket, inkább elrejtette katonáit.

Múlik az idő s nyomasztó nagy a csend. A francia ármádia nyilván még mindig nem fejezte be felvonulását, vagy pedig nedves talajon sokáig tart, míg el helyezik tüzelésre kész ütegeiket. Féltizenkettőkor eldördülnek az ágyúk s délután egy órakor kezdődik a franciák rohama. A hougoumont-i erdő ellen támadnak, elérik a birtok kőfalát, de itt nem tudják áttörni az angol vonalakat. Egyszerre bömböl Bonaparte nyolcvan tábori ágyúja. Egyszerre szórja nyolcvan torokból a kartácsokat katonáira. Szerencsére jól védett helyeken rejtőznek az erdő szélén. Két óra. A francia főerők újabb rohamra indulnak, a La Haye Sainte-nél akarják elsöpörni az ellenállást, hogy kettévágják seregét és a bruxelles-i útra jussanak. Remek veteránokból álló négy francia hadosztály. Az előre dobott zászlóaljak huszonnégy kétszáztagú sorból állanak. A kép impozáns, félelmetes és megrendítő. Wellington fellélegzik. Bonaparte csökönyösen bízik régi, kipróbált taktikájában s nem akar tanulni. A spanyol háborúkban bebizonyult, hogy a mélységbe való tagoltság az ő lövészei ellen súlyos hiba. Bonaparte bizonyára tekintélye ellen való vétknek tartotta, hogy Soult tapasztalataiból okuljon. A franciák szétverik a hollandi és belga csapatokat s már elérik az utat. Ekkor előretör Picton vörös *royal highlander*-eivel. »Tűz!« — kiáltja s ebben a pillanatban golyó járja át a szívét s brigádja élén elesik. A testek összekeverednek a szuronyrohamban, a kézitusában. Alig lehet az élőt és haldoklót egymástól megkülönböztetni. Néhány lábnyi terepnyereségért öldöklő küzdelmek folynak.

Délután négy óra. Hougoumont körül hullahegyek tornyosulnak, de az angolokat nem sikerül

kiverni, Haye Sainte ég, La Haie-t és Papelotte-ot visszafoglalták. Lefebvre ulánusai lándzsával támadják az angol testőrezredeket, emberek és lovak hullái keverednek össze. A nap forróságot áraszt, a talaj felszáradt, aki még sértetlen és nem csorog a vér róla, annak testéről dűl a veríték.

Wellington barna lován szinte megszállottan nyargal csapatai között. »Mi a teendő, ha Mylord elesik ?« — kérdi egyik tábornoka s mint alvajáró, fogalma sincs, hogy melyik. »Tegyetek úgy, mint én, kitartani ! Kitartani az utolsó emberig !« Egy belga zászlóalj felőrlődik az ellenség rohamára. »Ki gondol megfutamodásra ? Ne legyetek gyerekek. Gondoljatok hazátok szabadságára !« Mentéje véres. Észre sem vette, hogy megsebesült. Végigtapogatja testét. Sértetlen. Talán egy haldokló kiömlött vére futott végig vállán, mint langyos zuhany. Lehet, hogy nem is ember volt, hanem paripa. Pereg a dob és harsog a trombita. »*Vive l'Empereur ! God save the King !*« Egyik bokornál egy francia, egy angol és egy hannoveri század vívja egyéni párviadalát. Elszakadtak zászlóaljuktól. »*Damn ! Merde ! Dreck !*« A durva és alantas összekeveredik a magasztossal. »Kitartani, ötvenkilencesek ! Nem kaphatunk ki, bajtársak. Mit szólna Anglia, ha megfutamodnánk ?« Hol van Ponsomby ? Előre akarja dobni lovasait. Ponsomby már elesett. Akkor hol van hát Somerset ? Somerset eltűnt. Szorongást érez. Vezérkarának és tisztjeinek fele hiányzik. Vandeleur ... Mi van Vandeleurrel ? Az ágyúk rosszabbul céloznak. A gyakorlott legénység elhullott. Freiherr von Ompteda, jöjjön ide, a hannoveriek bátor tábornoka. De már Ompteda is halott. Egyszerre meglátja Neyt, amint a régi gárdát rohamra vezeti ágyúi ellen. Őrült ez a marsall vagy egyszerűen a »bátrak legbátrabbika«, mint a francia legenda elnevezte ? Rettenetes mészárlás. Tüzérei szuronyokat

szúrnak a lovak szügyébe. Bonaparte belevetette gárdáját a küzdelembe, a magasztos gárdát, amelyet mindig annyira kímélt és az utolsó pillanatra tartogatott. A gárdának az ereje éppen a léte és a sérthetetlensége volt. Az örök érinthetetlen tartalék szerepét játszotta. Most meg lesz tizedelve. »Fiúk, csak még egy kicsit kitartani!« A katonák mészárolják egymást, vadul és kíméletlenül. »Kitty... Kitty...« — sivít mellette egy hang, azután remegő jajgatásba csap át. Kitty. Valaki, akinek szintén volt Kittyje. Bensőségesebb kapocs fűzi hozzá, mint őt. Kitty... Illett volna neki is búcsúlevelet írni. Kíméletlen volt vele szemben és nem leplezte csalásait. Fiai... Csak ne eszményítette volna előttük Kitty apjukat mocsoktalan, tökéletes hőssé... O egyszerűen ember, hibákkal, erényekkel... Blücher és Gneisenau. Hát hol az ördögben csatangolnak a poroszok? Hiba volt, hogy számított rájuk, mégis fel kellett volna adni Bruxelles-t és visszavonulni. »*Vive l'Empereur! God save the King! Damn! Merde! Dreck! Ah Gott, mein Bein! Mutter!*...« Őrültséget követett el, hogy stratégiai elgondolásait alávetette a politikának. Pusztult volna helyéről Liverpool. Bukott volna meg Castlereagh! Hány óra? Nincs órája. Az idő fogalma kicsorgott emlékezetéből. Dől róla az izzadság. Le kellene tépnie mentéjét. Ki látott félmeztelen tábornokot? Hol a tartaléksereg? Nincs többé, felőrlődött. Blücher és Gneisenau. »Fiúk, kitartani!« Mindnyájan elpusztulunk, mind egy szálig. De Napoleon seregéből se marad senki életben. Hullákkal nem lehet elfoglalni Bruxelles-t. Feláldozták magukat és ezzel megnyerték a csatát. Bonaparte nem tud új sereget kiállítani, a szövetségesek még akárhányat. Az erőviszonyok javukra billentek. »Mylord, Kempt tábornok erősítéseket kér!« »Nincs tartalékom. Tartson ki utolsó emberig. Ölesse meg magát! Mint a többiek.«

Lord Uxbridge-től s néhány tisztjétől kísérve vágtat fel-alá. Egyik hadosztály hadnagya rohan feléje. »Mylord, melyek újabb rendelkezései ?« »Kitartani !« Hat óra. »*En avant, en avant! God save the King! A la baionette.*« Mintha meggyengült volna a francia roham. Jól látja, nem csalódik ? Mintha néhány francia szakasz visszavonulóban lenne. »*La garde recule!*« Előre, előre ! »Mi lelte magát, Lord Uxbridge ?« »Azt hiszem, hogy egy kartács elvitte a lábamat.« »Igazán.« — mondja szórakozottan s nem érti, hogy miről van szó. Harminchetesek előre, előre. Mi az, ott dél felé, Plancenoit-nál teljesen összezavarodtak a franciák. »A távcsövemet. Lehetséges lenne ? Nem káprázik a szemem ? Hurrá. A poroszok. A csata már nem lehet eldöntetlen. Egészen bizonyos, hogy győztünk.« Hányingert érez. Mennyi vér. Vimeiro, Salamanca, Vitoria. Ehhez képest farsangi komédia volt mind. »*Ah, mein Gott.*« Egy hannoveri huszár összerogy lábánál. *La garde recule.* Ne féljetek fiúk, előre !

* * *

Este tíz órakor Belle Alliance és Plancenois között találkozik a két győztes hadvezér. »*Mein lieber Kamerad*« suttogja az öreg tábornagy és megöleli. Wellington melegen rázza kezét és kimerülten állapítja meg: »*Quelle affaire*«. Nem tudnak egymással társalogni, de tökéletesen megértik egymást. Talán mégis igazságtalanul ítéltem Blücherről, — gondolja magában. Ha hibát követett el Lignynél, most százszorosan jóvátette. Kié a főérdem a waterloo-i csatában ? Blücheré vagy az övé ? Vagy Gneisenaunak van oroszlánrésze benne ? Ilyen részletkérdések nem érdeklik. Csak az a fontos, hogy a francia sereg szétszórtan visszavonul. Elhatározzák, hogy Gneisenau porosz csapatai egyedül üldözik az ellenséget. Wel-

lington megmaradt katonáinak pihenniök kell, használhatatlanok. Soha hiúság nem irányította semmiféle lépését és nem törődik azzal, ha a poroszok ő előtte vonulnak be Párisba.

Dermedten lovagol az éjszakában vissza a waterloo-i kocsmába. A csatatér borzalmas és kísérteties. Lova hullák közt gázol, haldoklók hörgése és sóhaja hallatszik az árkokból, a fekete tömeg között helyenként elhajított sisakok, kardok és szuronyok fénylenek, vér fröccsen és átható szag terjed. Ez az én művem — gondolja és összeszorul a szíve. Hatvanezer halott egy alig két négyzetmérföldnyi területen, milyen rettenetes áldozat!

A kocsmában hosszú terített asztal. Ugyanannyi tányér, ugyanannyi szék, mint tegnap, amikor vezérkarával az utolsó megbeszélését tartotta. Mennyien hiányoznak, milyen kevesen vannak.

— Akit fosztogatáson értek, helyszínen lőjjétek agyon! — adja ki utolsó rendelkezését. Talán ma meg kellene kegyelmezni a fosztogatóknak, hiszen úgyis annyi a halott — gondolja, de nem tudja elhatározni magát, hogy kíméletlen elveitől eltérjen.

— Hume doktor.

— Mylord.

— Hol van Gordon?

— A szomszéd szobában.

— Nagyon súlyos a sebesülése?

— Semmi remény nincs. Órák kérdése...

— Szegény fiú. Pedig tábornokot akartam belőle faragni.

— Meg kell nyugodnunk a sors akaratában.

Wellington a saját egyéni felelősségére gondol. A háború pusztító démonát nem ő szabadította fel, az gaz. Csak évek óta vágyott arra, hogy Bonaparteval személyesen mérkőzzhessék meg. A fontainebleau-i lemondás után úgy vélte, hogy karrierje csonka ma-

rad. Most megvalósult a találkozás, diadalmaskodhatott, de minő áron. Isten megbünteti az embert bűnös vágyaiért.

— Hume doktor, hallott Goyáról.

— A spanyol festőről ? Hallottam róla.

— Csodálatos ember. A salamancai ütközet után lerajzolt. Csak nehány percig látott, mégis, soha ember úgy nem ismert, mint ő. Jobban, mint anyám, mint Wellesley márki, mint a hercegné, mint saját magam. Furcsa dolog, hogy az ő képeiből ismertem meg a spanyol polgárháborút a rettenetes valóságában — és önmagamat.

— Hogyan jutott eszébe, Mylord, Goya, éppen most ?

— Nem szeretném, ha most idejönne és lerajzolna.

— Mylord, három nap óta alig aludt és kimerült. Attól van ilyen komisz állapotban.

— Köszönöm, hogy csak a fárdtságot veszi észre. Furcsa dolog jutott eszembe. Egy csata története hasonlít egy bál történetéhez. Bizonyos egyének feljegyezhetik a kis eseményeket, amelyeknek eredménye a megnyert vagy elvesztett csata, de senki sem állíthatja össze az események sorrendjét, senki sem határozhatja meg pontos értéküket vagy fontosságukat. A rengeteg eseményből, tényezőből valami kialakul... Akár csak egy bál... Hume doktor, úgy-e groteszk, hogy most ilyen hasonlat jut eszembe... Tudja, hogy egy elvesztett csata után mi a legfájdalmasabb ? Egy megnyert csata.

NEGYEDIK RÉSZ.

I. Hódítónak lenni is nehéz.

Napoleon a waterloo-i vereség után június 19-én érkezett Laonba. Hajnalban Philippeville-ben találkozott Bassanoval s nehány tisztjével, akik egy szál öltönyükben várták. Minden poggyász elveszett, még a császári hintó is. Napoleon a háromnapos csata fáradságától és csalódásától olyan állapotba került, hogy a város kormányzója nem ismert rá s nem akarta beengedni.

Laonban végre meg kellett szövegezni a »Mont-Saint-Jean-i« ütközetről szóló beszámolót. A moszkvai visszavonulás után sikerült ez a stilisztikai mesterfogás: a 29. jelentésből megérthette a figyelmes olvasó, hogy a hadjárat elveszett ugyan, de az utolsó mondat büszkén hirdette, hogy a »császár sértetlen és egészséges«, útban van hazafelé s kíméletlen bosszúja lecsap arra, aki kételkedik legyőzhetetlenségében, aki habozik, vagy aki meg akarja szegni hűségesküjét... Három éve az orosz tél tette tönkre, most csatát vesztett Grouchy ügyetlensége miatt s mert az esőtől feláztatott talajon csak délben kezdhette meg az ütközetet. Ha féltizenkettő helyett hajnali öt órakor nyitja meg a tüzelést, indítja rohamra ármádiáját, hol lett volna Wellington, mire Bülow segítsége megérkezik! Ő most Bruxelles-ben

fogadná a városi tanács hódoló küldöttségét. De flandriai sárral védekezni nem lehet. Dumouriez és Pichegru idejében is volt sár, mégis elkergették az angolokat. Az az átkozott Wellington rákényszerítette, hogy olyan helyzetben vegye fel a küzdelmet, ahol hátrányban van.

Milyen nyomasztó volt a tavalyi esztendő nagy csalódása. Nem is kellett volna lemondania, nem az ellenség győzte le, hanem hűséges barátai, dédelgetett kedvencei, a marsallok árulták el, akiket hercegi rangra emelt s főúri birtokokkal halmozott el. Marmont, aki Schwartzenberggel tárgyalt, elárulta már a hadjárat küszöbén. Ney, Oudinot, Moncey, Lefebvre és Macdonald egy émelygős jelenetben kicsikarták tőle a lemondást. Azt merészelték szemébe vágni, hogy ez Franciaország érdeke s nincs értelme annak, hogy még egy millió ember hiába ontsa vérét. Hazudtak. A *gloire* továbbra sem hagyta volna el Franciaországot, ha kitartanak őmellette. Ney, aki ellenségeinek megígérte, hogy őt ketrecbe zárva nyujtja át nekik, legalább a Juan-öböli partraszállás után visszapártolt hozzá elfogatására küldött csapataival s az utolsó pillanatig a legvitézebben küzdött oldalán. Neynek megbocsátott. S a többiek ? Sérurier és Kellermann, mint szenátorok, lelkiismereti furdalás nélkül trónvesztésre szavaztak a szövetségesek párisi bevonulásának másnapján. Bernadotte és Murat, akik kegyének köszönhették trónjukat, fegyvert ragadtak ellene s régi bajtársai ellen. Masséna, Victor, Brune és Perignon, amikor lemondásáról értesültek, lakáiként kúsztak a potrohos Lajos körül, hogy odaadásukról biztosítsák. Semmi se volt előttük fontos, se ő, se a dicsőség, se Franciaország, csak tőle nyert hivataluk és vagyonuk, amit meg akartak menteni. Augereau, Marmont után a legaljasabb volt. Gouvion-Saint-Cyr, Solut, Suchet, Davout hűségesek marad-

tak, bennük nem csalódott. S milyen fájdalmas volt, amikor az öreg Berthier is elhagyta. Ő volt az utolsó, aki kitartott oldalán Fontainebleau-ban s azt hitte, hogy mellette marad a haláláig. Április 13-án engedélyt kért tőle, hogy Párisba mehessen, ahol nehány fontos ügyét kell elintéznie s hivatalában maradt okmányokat megsemmisítenie. Megértette.

— Berthier, maga elrejti előttem az igazat. Ha el akar hagyni, vallja be őszintén.

Az ősz tábornagy tiltakozott, de annyi csalódás után nem áltathatta magát.

— Menjen Párisba Berthier, de megjósolom, hogy nem látjuk egymást többé. Akárhogyan is biztosít visszatéréséről, nem számítok rá.

— Be fogja mocskolni magát — mondotta komoran Maret-nak, miután Berthier eltávozott. Emberismerete nem csalta meg. Berthier Compiègne-ba rohant, ahol Lajos táborozott. Nem akart elkésni. Ő állt a tisztelgő marsallok élén s azt merészelte mondani: »Huszonöt esztendeje, amióta Franciaország a balsorsának bilincseit nyögi, várja azt a szerencsés napot, amely most ragyog fel rá.« Amikor Fontainebleau-ban kocsira szállt, inasa Constant és mamelukja Roustan is elillantak.

Csodálatos volt a visszatérése, álomszerű, olyan, mint egy tündérmese. Páris újra melléje állt, régi erejében zúgott a lelkesedés. Csak Talleyrand is tért volna vissza. Mindent megbocsátott volna neki, mint Neynek. De Talleyrand-t nem kábította el a hadsereg visszapártolása, az újra kitört népi lelkesedés, elveszett embernek tartotta. Most mindennél jobban fáj, hogy volt külügyminiszterének volt igaza.

Emelygést érez és fájdalmat. Hólyagbántalmai kiújultak, lehangoltságával testi levertség párosul. Bízhat-e még a hadsereg hűségében? Kevés a remény. Győzhetetlenségének legendája végérvényesen elszállt.

Már nem hisz többé önmagában, hogyan higgyen benne a francia nép? Amikor Párisban hintójából kiszállt, egy mondat üti meg fülét: — »Minden elveszett.« — Kihúzza magát: — »Kivéve a becsületünk!« — kiáltja gőgösen s csakhamar megdöbbenten érzi, hogy mondása olyan hiába, olyan eredménytelenül puffog, mint a vaktöltés az ágyúcsőben.

Napoleon kimerült, nehány órára ágynak dől s a rövid álom után némileg magához téríti a forró fürdő. Magához téríti, de erejét vissza nem adja. Nem tud többé küzdeni a szenátussal és a Fouchéval összeszövetkezett La Fayette-tel: a rendőrspicli és a forradalom már-már elfelejtett s most újra felszínre került tábornoka meg akar tőle szabadulni. A pimasz La Fayette ellopja még eszméit, szárnyaló, a népet elkápráztató gondolatait is: »Eljött a pillanat, hogy mindnyájan egyesüljünk a szabadság, az egyenlőség és a rend háromszínű lobogója alatt. Ezt kell megvédenünk külső és belső ellenségeink ellen!« Igy merészel beszélni La Fayette és ezzel a hazugsággal kínálja fel tálcán Franciaországot a Bourbonoknak. Hol van Lucien, hol van a régi gárdája, hogy szuronyaival szétkergesse ezt a gyülevész társaságot! Brumaire 18-án a jövő állott előtte, ma a dicsőséges mult, a *gloire* emléke, de a mult nem számít többé. Nemcsak mert fegyvertelen, nemcsak, mert kiszolgáltatott, hanem azért is, mert nem hisz többé önmagában. Aláírja lemondását fia javára s még egy utolsó kiáltványt intéz hadseregéhez: »Katonák! Követem minden lépésteket, noha távolról... Katonák! Csak egy végső erőfeszítés s az egész koalició felbomlik. Napoleon elismeréssel adózik minden lövésnek, amit még tenni fogtok. Mentsétek meg Franciaország becsületét és függetlenségét; maradjatok mindvégig olyanok, amilyeneknek húsz éve ismertelek titeket és győzhetetlenek lesztek mindörökké.« A *Moniteur*

nem közölte a proklamációt, Fouché nem engedte. A lakáj, ez az ázalék, akinek azért bocsátott meg, azért állította újra posztjára, hogy a sajtóból kiirtson minden megjegyzést, amely őt megbánthatná, most a császárát merészeli cenzúrázni. Az utolsó napokat Malmaisonban tölti. Izzó nyár van, de a hangulat őszi. Joséphine már meghalt, elmereng szobájában, amelyet változatlanul hagytak. Mégis mindig, állhatatosan, örökké csak Joséphine-t szerette. Blücher dragonyosai már közelednek, menekülnie kell. Még egy utolsó hősi kiállás, hatásos színházi magatartás. Mint egyszerű tábornok, csapatainak élére szeretne állni, hogy megvédje Párist az ellenségtől. Mindennél jobban ragaszkodik a hatalomhoz, bármilyen hatalomhoz. De Fouché könyörtelen. A mult nem érdekli s neki távoznia kell.

Előre Rochefort-ba. Talán talál hajót, amely az Egyesült Államokba vitorlázna vele. Amerikából vissza lehet térni és a francia nép várni fogja.

Rochefort-ból még menekülhetne, egy francia származású dán hajóskapitány felajánlja, hogy a kedvező széllel az új világba szállítja. De elkábítja néhány »*Vive Napoleon!*« kiáltás, azt hiszi, hogy Loire-menti sereget szervezhet Páris ellen. Ragaszkodik a hatalomhoz, konok, nyakas ostobasággal, mint a játékos, aki utolsó aranyát még egy tétre teszi. Elkésik. Az angolok már körülzárták Rochefort-t. Barátai elhagyták, a francia nép közönybe süllyedt. Mi maradt meg számára ? Az örök ellenség: Anglia. Inkább kiszolgáltatja magát Angliának, mint Fouché-nak. Megszövegezi utolsó franciaországi levelét Anglia régenshercegének: »Királyi Fenség! Tekintettel arra, hogy ki vagyok téve annak a belső meghasonulásnak, amely hazámat több részre szakította és Európa legnagyobb hatalmai ellenségeskedésének tette ki, befejeztem politikai pályafutásomat és most — mint

Themistokles — az angol nép otthonában keresek menedéket. Törvényei védelme alá helyezem magamat, amely védelmet éppen Királyi Fenségedtől, mint ellenségeim laghatalmasabbikától, legállhatatosabbjától és legnagylelkűbbjétől kérek. *Napoleon.*«

* * *

— Hát mit csináljak, ha a vincennes-i erőd parancsnoka nem akarja megadni magát? — kérdezi Fouché.

— Herceg, nem rám tartozik önnek megmagyarázni, hogy mi a teendője. Csak azt mondhatom meg, hogy mit tennék én, ha a helyében lennék: ha holnap reggel hat órára az erőd magát meg nem adja, erőszakkal foglalnám el. Megértett? — hirdeti Wellington hidegen, metsző élességgel véleményét, ellentmondást nem tűrő hangon.

Öten tanácskoznak a szobában. Őfelsége XVIII. Lajos három minisztere: Talleyrand, Jaucourt, Fouché, azután Wellington herceg és Croker, az angol hadügyminisztérium helyettes államtitkára.

— Nem akarok sietni, egy-két nap alatt úgyis elintéződik a dolog barátságosan — próbálja az ügyet elkenni Fouché.

Wellington kemény gőggel végigméri a rendőrminisztert. Ime Fouché, a forradalom legvéresebb terroristája, a lyoni tömeges kivégzések szerzője, aki végigszolgált és elárult minden rendszert. Napoleon kegyéből vagyont szerzett és Otrantó hercege lett, a száz nap alatt már a Bourbonokkal konspirált, hogy visszahozza azt az uralkodót, akinek bátyját segített szavazatával a guillotinra hurcolni. Most pedig valami egyéb politikai megegyezés vagy szívesség homályos céljából tűri, hogy a vincennes-i erőd bonapartista parancsnoka szembeszálljon a megszálló csapatokkal. Nem enged Fouchénak és irgalmatlanul ráncbaszedi.

— A vincennes-i erőd parancsnokának viselkedése a francia király tekintélyét sérti. Most hallotta ebben az ügyben az utolsó szavamat! Vegye tudomásul, hogyha az erőd holnap reggel hat órára meg nem adja magát, déli tizenkét órára elfoglalom!... Croker, maga úgysem látott még ütközetet. Legyen holnap kilenc órára lakásomon. Reggelire várom, azután adok egy kitűnő paripát és Vincennes-be lovagolunk a színjátékra.

Wellington sarkonfordul s magára hagyja a megdöbbent minisztereket. Másnap még reggelinél ült, amikor jelentik, hogy a vincennes-i erőd parancsnoka kitűzte a fehér zászlót.

Wellington úgy érezte, hogy Waterloo-nál a rábízott katonai feladatot befejezte. Napoleon serege felbomlott, gyalogosai megszöktek, a marsallok újra elhagyták és megkísérelték átmenteni magukat az új rendszerbe, a lovasság és a tűzérség olcsó pénzért eladogatta lovait a parasztoknak. A francia katona tévedhetetlen ösztönnel érezte, hogy Napoleonnak vége van. Wellington, aki hiúságtól mentesen hagyta, hogy a megszállás rendőri intézkedéseit Blücher vállalja magára, a porosz sereget engedte előre. Egyetlen feladatot tűzött maga elé, hogy a változást minél vértelenebbül hajthassa végre és Európának és Franciaországnak tartós békét biztosítson. Pillanatok alatt feladatának magaslatára emelkedett, nyugalombahelyezte marsallbotját, hogy újra politikussá válhasson. Olyan pacifikálási feladatot, amelyet fiatal korában, mint Mysore kormányzója Indiában hajtott végre, most nagyobb arányban, több tapasztalattal és hatalommal felruházva, Európában szeretett volna megvalósítani.

Alig érkezett a waterloo-i vereség híre Párisba, Fouchénak sikerült magához ragadnia a hatalmat. Fouché, a direktóriumot eláruló és a brumaure-i

államcsínyben vezetőszerepet játszó ex-jakobinus Napoleon uralkodása alatt mindig kénytelen volt a második hellyel beérni s azt hitte, hogy Waterloo-nál az ő nagy pillanata következett el. Talleyrand Bruxelles-ben tartózkodott, Barras még mindig sértődötten nem hagyta el vidéki magányát, Fouché félretolta a megingathatatlan hűségű La Fayette-t, az egyenes Carnot-t s egy ravasz parlamenti mesterfogással elfoglalta az ideiglenes kormányelnöki széket. Alig ült a hatalomban, levelekkel árasztotta el s felajánlotta szolgálatait XVIII. Lajosnak és Wellingtonnak. Ó, még mindig émelygést érzett Fouché nevének hallatára, visszataszítónak tartotta ezt az örökké intrikáló, a hatalomhoz minden áron és minden eszközzel lázasan ragaszkodó kaméleont, de ha Páris valaha megért egy misét, miért ne érte volna meg a Fouché-val való érintkezést ? Most, amikor már egy hete Párisban tartózkodott, elégtételt érzett, hogy nyilvánosan megleckéztethette Otranto hercegét.

Milyen politikai zseni ez a Fouché, milyen mély és alapos az emberismerete, mennyire pillanatok alatt megérti és átlátja a helyzetet, kihasználja az idők változását, milyen fölényes ösztönnel mozog és tájékozódik a világpolitika porondján. Mielőtt találkoztak volna, olvashatta hozzá intézett mesteri levelét és ebből egy dolgot mindenesetre megállapíthatott: Fouché jobban ismeri őt, terveit, célkitűzéseit, megvalósításra váró szándékait, mint legjobb barátai, akik előtt őszintén feltárta magát. Igy hangzott a levél: »Mylord, a népek szava, amely nem rágalmaz s nem bókol, nyiltan hirdeti az Ön jellemét. Minden hódításának az igazságosság volt jogi forrása és a lelkiismeret szava diktálta politikáját. Ön a meghatalmazottunk által tolmácsolt kérésünket a legszigorúbb igazságossághoz méltónak fogja találni. A francia nép királyságban akar élni, de kívánja, hogy királya a

törvények értelmében uralkodjék... A felvilágosodás korszakában Anglia és Franciaország között dúló ellentétek különös szerencsétlenséget zúdítottak az emberiségre. Működjünk hát össze a világ boldogságáért! A francia kormánynak az a nézete Mylord, hogy ebben a pillanatban senki olyan hathatósan nem járulhat hozzá ahhoz, hogy az egész emberiséget jobb belátásra bírja, és méltóbb állapotba hozza, mint éppen Ön.

Az Otrantoi herceg, a kormány elnöke.«

Hogyan játszik ez a démoni ember vele. Talán megérezte, hogy mint mindenki, multját ő sem tagadhatja meg s benne is mindennél hatalmasabban élnek gyermekkori emlékei, hiába próbálja a feledés mélyébe szorítani őket, előretörnek. Elfelejtheti életében gyermekkorának legszebb korszakát? Amelyet az angers-i katonai iskolában töltött el? Hiába tagadná, Franciaország maradt második hazája, a loire-menti város jelentette ködös, szürke, sivár ifjúságában a napfényt és életének tragikus eseménye, hogy éppen ez ellen az ország ellen kell küzdenie. Az angol-francia szövetség számára nemcsak kedves ábránd, szívügy, hanem mindenekfelett politikai elgondolásának legszilárdabb pillére. Hiába hirdeti büszkén, hogy a hiúság csak anyja, felesége és Richard jellembeli gyengesége, tudja jól, hogy teljesen legyőzni a hiúság érzését ő sem tudja. Fouché felkínált valamit, meg kell ragadni az alkalmat, hogy megvalósíthassa.

Minél előbb el akarja távolítani Bonapartet és befejezni a restaurációt. Amikor jelentik, hogy Bonaparte lemondott, gúnyosan így kiált fel: »Már egy éve tudom!« Mennyi baja van a szövetségeseivel. Blücherttiszteli már magas kora miatt is. De micsoda romantikus bosszúötletei vannak a porosz tábornagynak. Bonapartet ki akarja végeztetni a vincennes-i vár árkában, ugyanazon a helyen, ahol az Enghieni

herceg meghalt. Minden tekintélyét igénybe kell vennie, hogy ezt az őrült tervet meghiúsítsa. Különben is a volt császár már angol hajó »biztonságában« hadifogoly s Liverpool az ő véleményét osztja. A francia nép kiábrándult ugyan Bonaparteból és minél előbb meg akar tőle szabadulni, de a bukott császárt a vértanúság glóriájával ékesíteni politikai hiba lenne. Wellingtont józan mérsékletessége megóvja az efféle hibáktól.

Blücher szét akarja romboltatni a párisi Jena-hidat, mert egy poroszok feletti győzelemnek köszönheti keletkezését. Wellington nem engedi. Angol őrszemeket állíttat a hídra, akiknek megparancsolja, hogy semmi körülmények között el ne mozduljanak helyükről. Blücher katonái elhelyezik a híd alatt a puskaporos ládákat, de mivel az angolok nem hajlandók tudomást venni az őket fenyegető veszélyről, a katonák nem gyujtják meg a kanócot. Wellington újra a politikus szemével tekinti Blücher tervét. Hiába Bonaparte-ellenes Franciaország, Jénánál a nép vérét áldozta; a katonai cselekedet túl fogja élni Napoleont és egy szimbolikus híd összerombolása árt a megszálló csapatok tekintélyének. Blücher most már hajlandó megelégedni a Vendôme-oszlop lehordásával és százmillió frank hadisarccal. Wellington újra ellenáll és nem egyezkedik. A vitának a Párisba érkező Porosz király vet véget, aki saját hadvezére ellen bölcsen Wellingtonnak ad igazat. A két marsall megegyezést köt: a vitás hidat átkeresztelik és XVIII. Lajosról nevezik el.

Noha Wellington mint a megszálló csapatok főparancsnoka mindent elkövet, hogy ne sujtsa a francia népet Bonaparte bűneiért, tapasztalhatja, hogy a lakosság ellenséges érzületet táplál vele szemben. A francia nép szívében még mindig kiirthatatlanul ég az angolok elleni gyűlölet, mint gondosan megőrzött

és soha el nem múló történeti hagyomány. A bonapartisták ellenfelei, mert legyőzte és elkergette császárukat, a royalisták, mihelyst királyukat hatalomra segítette, olyan szemmel néznek rá, mintha személyes felelősség terhelné az Orleansi Szűz megégetéséért. Az utca gúnyosan Duc de Vilainton-nak kereszteli.* Amikor a Champs Elysées-en végighajtat, tüntetnek ellene, mert fogatára festett címerét kihívónak találják. A Wellesley család címerén egy oroszlán háromszínű lobogót tart a fogai között s a párisi nép ebből Bourbon ellenes magatartást vél kiolvasni. Hiába magyarázná meg nekik, hogy Richardot megtervezteté sében semmi mellékgondolat nem irányíthatta, hiszen abban az időben még a trikolort lengette Franciaország minden árboca. A nép egyszerűen kifogást keres, hogy nyilváníthassa ellenszenvét és bizonyos, hogy a tüntetők között bőven akadnak republikánusok és császárpártiak is. Igaz, hogy elkövetett egy politikai ostobaságot, amellyel maga ellen pezsdítette Páris ellenszenvét, de egy olyan ügyről volt szó, amelyben éppen a veleszületett angol tradícióknak megfelelően nem köthetett megegyezést. Ragaszkodott, hogy a Napoleon által elrabolt külföldi műkincseket és értéktárgyakat haladéktalanul szolgáltassák vissza régi tulajdonosuknak. A franciák szívesen nyögték volna a magasabb hadisarc terhét, de megválni a nemzeti *gloire*-t jelentő, remek, a Louvre-t büszkén gazdagító hadizsákmánytól, nagy megpróbáltatást jelentett.

Páris ezen a nyáron még szebb, még színesebb és érdekesebb volt, mint egy esztendővel ezelőtt. Bonaparte Szent Ilona-szigetére száműzve, afrikai partok közelében elmélkedhetik a hatalom mulandó voltáról. Wellington jobban szerette volna, ha Madrasba küldik, — milyen elégtétel lehetett volna szá-

* Vilain = silány, hitvány.

mára ez a helycsere — de az angol kormány ebben a kérdésben nem kérte ki tanácsát. A bécsi kongresszus Párisba terelődött. Megérkezett Ferenc császár és Sándor cár, misztikus kísérője, Krüdererné társaságában. Ott volt Metternich és Schwartzenberg, az utóbbi hadvezéri hiúságában sértve, hogy nélküle sikerült befejezni a hadjáratot.

Wellington küzd szövetségeseivel és saját kormányával. Ellenez minden békediktátumot, minden erőszakot és becsületes szerződést akar kötni a legyőzött Franciaországgal. A szövetségeseket bajos jó belátásra bírni, Londonban pedig dúl-fúl a sajtó mérgében, hogy nagy győzelmét nem akarja alaposabban kihasználni.

Milyen groteszk a francia belpolitika forrongása. A derék XVIII. Lajos királynak vitába kell szállnia saját ultra-royalistáival. Fel akarják számolni a forradalom és a császárság utolsó szereplőit, akiknek a király visszanyert trónját köszönheti: a miniszterelnököt és rendőrminiszterét, Talleyrand-t és Fouchét. Milyen remekül bonyolódik a komédia. A két férfi gyűlölte egymást; konok, engesztelhetetlen, lázas, örökké izzó gyűlölettel. Az egyik, mert mindig első volt és félt az intrikának e démoni megszállottjától, a másik, mert a nehánynapos interregnum leszámításával soha nem tudott első lenni. Milyen különös diadal és elégtétel lehetett Talleyrand-nak, hogy éppen ő hozhatta Fouché tudomására, hogy az uralkodó lemond további szolgálatairól s legfeljebb egy jelentéktelen követi poszton hajlandó megtűrni, lehetőleg Amerikában. Nehány héttel később pedig XVIII. Lajos bocsátotta el magát Talleyrand-t.

A békeszerződést október 15-én már Richelieu herceg írta alá, mint Franciaország miniszterelnöke. Castlereagh és Wellington mindenben egy véleményen volt: nem bosszú, hanem béke. Franciaországnak nagylelkűen visszaadták gyarmatait. Területé-

nek egy részét három esztendeig megszállva tartják, ameddig a méltányosan megállapított hadisarcot ki nem egyenlíti. A szövetségesek kötelezték magukat arra, hogy ha Bonaparte vissza akarna térni, újra fegyvert ragadnak ennek megakadályozására. Oroszország, Ausztria és Poroszország megkötötték a Szent Szövetséget, de ebbe Anglia nem lépett be. Lord Castlereagh hűvös, céltudatos realista maradt és alig tudta nevetését elfojtani, amikor a cár felolvasta előtte a Krüdernernével megfogalmazott manifesztumot. Castlereagh és Wellington egyformán angolmódra gondolkoztak és semmit sem éreztek olyan távolinak, értelmetlennek, zavarosnak, feleslegesnek és végül veszélyesnek, mint az orosz misztikát. Egy dolgot sikerült a Szent Szövetséggel keresztülvinni: a rabszolgakereskedelem megszüntetését, amelyben Anglia minden pártja egyetértett.

A restauráció még egy nagy színjátékot rendezett Párisnak: a Ney-tárgyalást. Hazaárulás miatt emeltek vádat ellene, mert Bonaparte elfogatására indított seregének élén visszapártolt a császárhoz. A tábornokokból álló katonai bíróság nem tartotta magát illetékesnek az ítéletre. Ney pair volt és így ügye a felsőház elé került. A pairek házának karzatai roskadoztak a tárgyalás alatt az előkelőségektől. A külföldiek közül megjelent Metternich és Goltz porosz követ, mindenki, aki fegyverrel kezében soha nem állt szemben a Moszkvai herceggel. Wellington különösen ízléstelennek tartotta ezt a felvonulást. Neyt az utolsó pillanatokig nem hagyta el bátorsága. Lélekben erősen, hírnevéhez méltóan halt meg december 7-ének hajnalán.

Wellington életében ezek a hónapok voltak a legszebbek és legbékésebbek. Diadalmasan befejezhette nagy küzdelmét Napoleon ellen. Újra életveszélyben volt és a gondviselés kegyes maradt hozzá. Mint aki

újra kimenekül a halál torkából, lázasan és türelmetlenül akarta élvezni és kihasználni az életet. A politikus, aki hazájának biztonságot és Európának békét ad, szabad idejében szerelmi kalandokba veti bele magát.

Alig vonult be Párisba, meglátogatta Madame Récamier-t. Még mint angol nagykövet lángralobbant a szép Juliette iránt. Madame de Staelnél ismerkedett meg vele s Bonapartenak ez a kíméletlen asszonyellenfele segített útját egyengetni. Nehéz dolog volt. Páris jobban hódolt Juliette szépségének, mint Wellington hatalmának. Juliette ugratta. Többször előfordult, hogy ígérete ellenére nem találta lakásán. Madame de Stael azért különösen neheztelt barátnőjére s barátságuk elhidegülésével fenyegette. Juliette mégsem állt kötélnek. Wellington Bécsbe való elutazása előtti napon a következő levelet írta: »Bevallom asszonyom, hogy nem nagyon sajnálom, hogy dolgom megakadályoz, abban hogy meglátogassam vacsora után, mert ahányszor látom, mindig jobban és jobban elmerülök szépségébe s kevéssé vagyok alkalmas arra, hogy figyelmemet a politikának szenteljem. Holnap Sicard abbétól jövet felnézek még magához, ha otthon találom, dacára annak a hatásnak, amelyet ezek a veszedelmes látogatások bennem keltenek. Nagyon hűséges híve.« Az az asszony, aki nem adja meg magát az angol nagykövetnek, visszautasíthatná a waterloo-i hőst ?

— Alaposan elpáholtam, — süvít Wellington, amint átlépi ajtaját annak a kecses empire-szalonnak, amelyben a francia szellemi élet színe-java szokott egymásnak találkát adni. Juliette fagyosan keresztülnéz rajta. Kényszeredett társalgás kezdődik. Wellington egy pillanat alatt megérti a helyzetet. »Kedves Alavám, Wellington el van veszve !« Amilyen jó stratégiát alkalmazott Waterloo-nál, olyan gyalázatosan,

jóvátehetetlenül elhibázta most. Hiába volt Juliette ellenfele Napoleonnak, francia szive a legyőzőjének, aki még hozzá kérkedik ezzel, nem bocsáthatott meg. Mindenki inkább legyen szeretője, mint Wellington.

Nagyon sok esztendővel később a herceg egy oxfordi orvosprofesszorral beszélget bizonyos fájdalmas betegségekről. Akkor értesült arról, hogy a sebészeti irodalomban előfordul egy Madame Récamierről elnevezett műtét s legalábbis egészsége szempontjából nem kell sajnálnia, hogy nem került vele bizalmasabb viszonyba.

Megérkezik Párisba Lady Webster Bruxelles-ből és a vöröshajú, ideges Caroline Lamb. Az első Byron reménytelen szerelme volt, a másik pedig kedvese. Milyen furcsa, hogy éppen ez a két asszony lesz szeretője. Byron lelkesedett a világot boldogító Napoleonért s költői szívének szenvedélyes gyűlöletével árasztotta el Lord Castlereagh-t és őt, mert reakciósak, mert nem akarják és nem tudják felfogni az új idők hívó szavát, a modern kor ellenállhatatlan eszméit, a nagy Napoleont, aki a világot és a maradi Angliát ki akarta fordítani sarkaiból. Ahogy a két ragyogóan szép asszony között forog és mind a kettőt megnyugtatja, hogy a másikhoz hódolatán kívül semmi más kötelék nem fűzi, arra gondol, hogy már nemcsak Napoleont győzte le, hanem Byront is. Amikor Byron értesült arról, hogy Waterloo-nál Napoleon hatalma összeomlott, ezt írta: »Well I am damned sorry for it.« Amikor Wellington egyik vagy másik hölgy karjában Byronra gondolt, ugyanez a mondat juthatott eszébe, de a költőre vonatkoztatva: »Well I am damned sorry for it.«

* * *

Amikor pedig párisi szerelmi kiruccanásaiból visszatér a cambrai-i Mont Saint Martin kastélyba, ahol 1816 nyara óta a főparancsnokság székel, napról-napra súlyosabban kell éreznie, hogy mennyivel könnyebb, kényelmesebb feladat meghódított népnek lenni, mint a megszálló csapatok vezérének. Bármennyire igyekszik Franciaország terheit enyhíteni, lakosainak életén könnyíteni és azt elviselhetővé tenni, mindenfelől bizalmatlanság és gyűlölet fogadja. Elsősorban a porosz és orosz katonaság túlkapásaival szemben hangzanak panaszok és a szövetségesek magatartásáért is ő a felelős.

Chateaubriand a keresztapja, a róla terjesztett gonoszkodó és kaján mondásoknak: »Egy protestáns ír, egy angol tábornok, aki számára idegenek erkölcseink és történetünk, aki 1793 francia esztendejében nem lát egyebet, mint 1649 angol előzményeit, van megbízva azzal, hogy sorsunkról döntsön. Íme, ebbe a gyalázatba taszított bennünket Bonaparte nagyravágyása.« Az efféle mondások döntő sikert arattak és nem lehetett ellenük védekezni. Fecsegéseknek ki van szolgáltatva egy tábornagy is és Wellington napról-napra tapasztalja, hogy hódítónak lenni milyen nehéz.

Tárgyal hatalmas bankárokkal, Ouvrard-ral és Rothschilddal, közvetítő szerepét játssza a saját kormányánál, hogy a hadisarcot és a megszállás költségeit csökkentsék. »Az a véleményem, hogy Franciaország még idén csődbejut és tavalyi megegyezésünk semmissé válik, ha nem hagyjuk jóvá az előbb kifejtett támogatásokat,« — írja Castlereagh-nak. Hiába minden, már nemcsak fecsegnek, hanem röpiratokat terjesztenek ellene. Napról-napra újabbak kerülnek kezébe: »Egy angol tábornok százötvenezer szuronnyal uralkodik ma Franciaország felett, védi az angol ipart a francia rovására, amit el nem hurcolhat,

szétromboltatja, tönkreteszi Franciaország és a kontinens kereskedelmét.« Mit lehet ilyen demagógia ellen tenni? Wellington birtokában vannak a bizalmas jelentések az angliai állapotokról, ahol sokkal súlyosabb gazdasági válság dühöng, mint Európa bármelyik más részén. A kétévtizedes háború, amelynek felelőssége Bonapartera hárul, roppant költséget emésztett fel és győztesnek, legyőzöttnek egyformán kell érte fizetnie. Különösen Angliának, amely a legnagyobb terheket vállalta magára.

Csak később tudta meg, hogy Richelieu herceg, az új miniszterelnök rászedte. Franciaország az államcsődnek nem süllyedt olyan fokára, ahogyan azt feltüntették. Csak alkudni kellett minden áron. Az őt gyalázó röpiratok nagy része a minisztériumok sugalmazására készült, hogy minél erősebb nyomást gyakorolhassanak rá. Visszaéltek jóhiszeműségével.

1818 februárjában az angol követség estélyéről hajtat hazafelé a Champs Elysées-n, késő éjjel, amikor revolverlövést hall. Kiugrik a kocsiból, egy alakot lát messziről elosonni. Semmi kétség, merényletet követtek el ellene. A francia kormány mentegeti magát, megígéri a legszigorúbb vizsgálatot, de nem történik semmi. Azzal gyanúsítják, hogy az egészet ő találta ki. Csak sokkal később, amikor Belgiumban felgöngyölnek egy bonapartista összeesküvést, találják meg a merénylőt egy Cantillon nevű egyén személyében, aki valaha Bonaparte seregében szolgált.

Egyéb jelek is vannak, hogy az életére törnek. Katonai pályafutása alatt annyi veszélyes pillanatot élt át, hogy az ilyen »polgári« gyilkossági kísérletek teljesen érzéketlenül hagyják. Annál nyugtalanabb a kormány. Egymásután érkeznek Liverpool üzenetei, hogy térjen vissza minél előbb Londonba, foglalkozzék az angol hadsereg fejlesztésével és mint szállásmester-tábornok lépjen be a kormányba. Liverpool

írásaiból ugyanaz a nyugtalanság árad, mint négy esztendeje, amikor még a Waterloo előtti korszakban mint nagykövet képviselte Párisban Angliát. Mit akar tőle a kormány milyen szerepet szánt neki az uralkodó tory párt? Olyan nagy értéket jelent hát személye, újabb címeivel, mint Waterloo hercege, Ausztria, Poroszország és Oroszország marsallja? Rövid idővel Londonba való visszatérése után megértett mindent. Igen, tagja marad a kormánynak, de azt a feladatot, amelyet néhányan gyalázatosan neki szántak, nem fogja betölteni soha.

II. A peterloo-i győzelem.

Wellington életének eddigi pályafutásán minden eseményt külpolitikai szempontból ítélt meg. Akár Mysore kormányzója volt, akár Irország államtitkára, akár a hadsereg főparancsnoka, Angliát egy oszthatatlan, homogén egésznek tekintette, amelynek polgárai nemzetet alkotnak, amelynek érdeke minden kérdésben azonos. Most, amikor akarata ellenére belecsöppent a belpolitikába, régi nézetét módosítani kellett. Két évtized óta alig tartózkodott Angliában, Indiát és Európát pacifikálta, a leghatalmasabb és legfélelmetesebb katona-uralkodót kergette el trónjáról, forradalmakat számolt fel, tartós békét és boldogulást akart adni a kontinensnek, biztonságot Angliának s mialatt naivan azt hitte, hogy feladatát közmegelégedésre tökéletesen megoldotta, elkerülte figyelmét, hogy Angliában ipari- és gazdasági forradalom zajlik, amelynek rejtett erőviszonyai és következményei kiszámíthatatlanok s végső kifejlődése még távolinak, bizonytalannak, zavarosnak látszik.

Mint amikor portugáliai partraszállása után tájékozódni próbált, terepszemlét tartott, megvizsgálta

Torres Vedras szikláit és szorosait, a gázlókat és a folyók vízállását, a hegyekbe vezető utakat és utánpótlási vonalakat, igyekezett kikémlelni a nép hangulatát, szándékait, vágyait, azt a rengeteg tényezőt, amelyekből végzetes lenne csak egyet is elhanyagolni, mert valamennyi fontos és lényeges lehet — most ugyanilyen tapasztalatlan, eltévedt, tanulnivágyó újoncnak érezte magát Angliában. Amikor hadjáratai alatt döcögött az utánpótlás, hiányosak voltak a fegyver-, hadianyag- és szállítóeszköz-küldemények, panaszos vagy fenyegető levelekkel árasztotta el a kormányt, hogy ilyen körülmények között nem tud csatát nyerni és rájuk hárítja a felelősséget az esetleges balsikerért. Nem törődött azzal, hogy a »nyersanyagot« hogyan lehet megszerezni, csak ennek az eredményes felhasználását tűzte ki feladatául. Most be kellett látnia, hogy a háború pénzügyi megszervezése, a szükséges hitelek kiverekedése a parlamenttől legalább olyan bonyolult feladat, mint magának a csatának a megnyerése. Eddig azt hitte, hogy Bonapartenak könnyebb dolga volt, mint neki, most lovagiasan el kell ismernie, hogy még súlyosabb feladatokat vállalt magára.

Érdeklődik, olvas, tanul, hogy tájékozódjék a belpolitika útvesztőjében. Megint elölről kell kezdenie valamit. Megint egy új tényezőt kell észrevennie, amelyről eddig arisztokrata gőgjében nem vett tudomást. Nem csak a toryk és a whigek küzdelme jelenti az angol politikát, hanem veszedelmes hatalommá kezdenek nőni azok a munkás- és paraszttömegek is, amelyeket a törvény a választójog gyakorlásából kizár...

Noha Anglia maradt Európa egyetlen olyan országa, amelynek területére 1793 és 1815 között semmiféle hódító nem tette be lábát, a gazdasági bajok még nagyobb mértékben jelentkeztek, mint

máshol. A Franciaország elleni háborúk költségében Anglia vállalta magára az oroszlánrészt: 830 millió fontot költött. Közben pedig megváltozott a termelés rendje, a társadalom szerkezete.

A háborús termések különösen rosszak voltak s mint súlyos csapást érte az országot, hogy a gabonabehozatal Franciaországból majdnem teljesen megszűnt. A parasztok tönkrementek a városba vándoroltak munkát keresni, éppen amikor a szövőgépek feltalálása soha eddig nem tapasztalt munkanélküliséget eredményezett. A háború ellenére a lakosság gyorsan szaporodott, — 1801-től 1811-ig 10 millióról 14 millió főre s ugyanilyen arányban növekedett a nyomor is. A munkások szétrombolták a szövőgépeket, mert azt hitték, hogy a rokkához és a háziszövőszékhez való visszatérés, a mult század primitívebb termelési rendszere, több munkaalkalmat és jobb megélhetést biztosít. Wellington úgy érzi, hogy igaza volt Castlereag-nak, amikor halálbüntetést indítványozott azok ellen, akik a spanyol háború legválságosabb pillanataiban ilyen oktalanul, pusztításokkal tették kockára a győzelmet. A törvényjavaslat ellen Byron tiltakozott a Lordok házában elmondott szűzbeszédében. Wellington most újra elolvasta a beszédet. Amikor 1812-ben elhangzott, nem méltatta figyelemre. Háborúban állt Bonaparteval s érdektelennek tartotta, hogy otthon Angliában milyen újabb cselekedetre terjesztik ki a halálos ítéletet. »A keserves politika, az utolsó tizennyolc esztendő pusztító háborúi azok, amelyek a nép jólétét, az önök jólétét, valamennyi ember jólétét megsemmisítették. Az a politika, amely államférfiakkal, akik ennél nem többek, kezdődött, azért élte-e túl a halottakat, hogy az élőknek a harmadik-negyedik generációig átkává váljék?... Az ország ebben a pillanatban a felesleges katonaság és az éhező lakosság dupla hátrányát nyögi. Önök

ezeket az embereket csőcseléknek nevezik, elszántnak, veszedelmesnek és tudatlannak s úgy látszik, azt a nézetet képviselik, hogy megnyugtatásuknak egyetlen módja, hogy néhányukat megfosztják felesleges fejüktől. Még a csőcseléket is könnyebb a megbocsátás, a hatalom helyes alkalmazásával észre téríteni, mint szítani nyugtalanságát a büntetés fokozásával. Tudatában vannak önök annak, hogy minő kötelezettségekkel tartoznak e csőcseléknek ? A csőcselék az, amely az önök szántóföldjeit megmunkálja, házaikban foglalatoskodik, hajóik legénységét alkotja, seregeiknek az újoncokat szolgáltatja, önöket képessé teszi arra, hogy az egész világgal szembeszálljanak s amely szembe tud szállni önökkel is, ha hanyagság és szerencsétlenség kétségbeesésbe kergeti... Soha pogány kényurak hatalmaskodása alatt ilyen szánalmas nyomort nem láttam, mint visszatérésem óta, keresztény hazám szívében. Hogyan akarják ezt a törvényt megvalósítani ? Talán az egész országot be tudják zárni saját börtönébe ?...«

Wellington többször végigolvasva Byron beszédét, lázas érdeklődéssel, megrendülten. A beszéd heve fennkölt, humanizmusa magávalragadó. A csodálatos az, hogy Byronnak igaza van, Castlereagh mégsem cselekedhetett másképpen: mint politikusnak kötelessége volt, hogy Anglia legválságosabb óráiban rendet teremtsen és kivégeztesse azokat, akik a gépek elpusztításával veszélyeztethetik a győzelmet. Eszébe jutnak a Seringapatamban elrendelt első halálos ítéletek, amellyekkel a fosztogatókat sujtotta. Neki sem lehetett más választása. Byronnak igaza volt, mint költőnek, Castlereagh-nak igaza van, mint felelős politikusnak s a politikusnak vállalva az erkölcsi felelősséget, lelkiismerete előtti számadást, kötelessége, hogy bizonyos pillanatokban kérlelhetetlen kegyetlenséggel eltaposssa a humanizmust. Vagy össze lehe-

tett volna-e kapcsolni mind a kettőt, ha Castlereagh szárnyalóbb egyéniség és zseniálisabb ? Ki tudja.

Milyen hiúk maradtak azok a remények, hogy a béke jólétet és boldogságot hoz. A háború alatt a földnélküli parasztok elhelyezkedhettek az iparban vagy a hadseregben. A háború után a gabona ára katasztrófálisan zuhant, úgyhogy a kormány a földbirtokososztály védelmében 1815-ben kénytelen volt a behozatalt betiltani, ameddig a búza quarterja nem emelkedik 80 shilling fölé. Mivel az agrárországok nem exportálhatták gabonafeleslegeiket Angliába, nem vásárolhatták iparcikkeit sem s ezzel újabb tömegek váltak munkanélkülivé. Növelte a bajt, hogy 300 ezer zsoldost bocsátottak el a hadseregből, köztük régi spanyolországi seregének hírhedt tagjait, akik Badajozt kifosztották, Ciudad Rodrigóban gyujtogattak s csak ő tudta kegyetlen testi fenyítésekkel ráncbáaszedni és fegyelmezni őket. A szegényadó emelkedett és új terheket rótt a gazdaságra, de nem volt mégsem elégséges ahhoz, hogy a sok éhes embert el lehetett volna tartani. Hiába száműzték Bonapartet Szent Ilonára, hiába kötöttek méltányos békét, hiába hirdetett a Szent Szövetség magasztos keresztényi tanokat és eszményeket, a kétévtizedes háború kifordította Európát sarkaiból s az elkövetett bűnökért még a következő nemzedéknek is szenvednie kellett.

S mennyire megváltoztatta az emberek életét és erkölcseit a gépek feltalálása. A paraszt eladta birtokát és száz fontért vásárolhatott magának szövőgépet. Kapzsi volt és kegyetlen, minél gyorsabban meg akart gazdagodni. Munkaerőre volt szüksége, olcsó vagy ingyenes munkaerőre. Igyekezte családját szaporítani s gyerekeit már ötéves korukban munkára fogta, napi tizenöt-tizennyolc órára. A szegény tömegek szaporodtak s mindig veszedelmesebbekké váltak.

Wellington hűvösen mérlegeli a helyzetet, az erőviszonyokat, mint csatái előtt. Nem olyan naiv, hogy ne értette volna meg azonnal, hogy a kormánynak miért van ilyen hirtelen szüksége közreműködésére. Angliában erjed valami. A még mélyebben szunnyadó erők a forradalom kitörésével fenyegetnek. Szívesen ékesíti Liverpool kormányát diadalmas, tisztán és mocsoktalanul ragyogó nevével. Nemcsak Anglia külső, hanem belső biztonságáért is kész bármelyik pillanatban helytállni. Csak egyetlen dologra nem hajlandó, amit néhány csökönyös, konok, megátalkodott, szélsőséges tory már-már több-kevesebb nyiltsággal követel: hogy adott esetben vállalja el a katonai diktatúrát. Ha a király miniszterelnökké nevezi ki, betölti feladatát, konzervatív nézeteinek megfelelően kormányozza a birodalmat, de hűséges marad Pitt szelleméhez és az alkotmány útjáról soha nem fog letérni.

* * *

A radikálisok reformokat és általános választójogot követelnek. A kormány hajlandó volt bizonyos megegyezésre s a két esztendővel azelőtt felfüggesztett Habeas Corpus-törvényt újra életbe léptette. 1819 augusztus 16-án a manchesteri Szent Péter-mezőn hatvanezer békés munkás gyülekezett össze, hogy meghallgassa a választójog mellett állást foglaló beszédeket. A népgyűlést a kormány engedélyezte. A rendfentartással megbízott milícia ekkora tömeg láttára elvesztette fejét. Miután a gyűlés a legnagyobb rendben és békében megkezdődött, le akarták tartóztatni a szónokot, a radikális Huntot. A tömeg útját állta a lovasoknak. A parancsnok idegességében a tartalék milíciával töretett utat a tömegben, a katonák kardjukat használták és a napnak tizennégy halálos áldozata volt, köztük két asszony.

A véres esemény az ellenzék és a whigekkel szimpatizáló ifjúság körében óriási felzúdulást keltett. »Wellington herceg győzött Watterloo-nál, Lord Sidmouth pedig Peterloo-nál« — hirdették. A mondásnak viharos sikere volt. Sokezernyi példányban rézkarcokat terjesztettek a nép körében, amelyek azt ábrázolják, hogy csákós katonák karddal mészárolják le az ártatlan munkásasszonyokat. Wellington érezte, hogy a nép a Szent Péter-mezőn történt oktalan, véres eseményeket ösztönszerűen ő ellene játssza ki. Felelősségre vonják, mert tagja a kormánynak, babérait szaggatják és a waterloo-i diadalt peterloo-i gyilkossággá akarják szennyezni. »Azért mégsem leszek katonai diktátor« — gondolja magában.

A Szent Péter-mezei vérbefojtott népgyűlést a kormány és az ellenzék egyformán igyekezett céljaira kihasználni. Az ellenzék propagandája a kormányt olyan kegyetlennek és vérengzőnek próbálta feltüntetni, mintha legalább is Robespierre módszereit alkalmazta volna. Liverpool és Lord Sidmouth belügyminiszter pedig az ártatlan népgyűlést a Bastille ostromához hasonlította. A kormány kierőszakolta a parlamentben a »hatos-törvény« megszavazását, amely nemcsak a népgyűléseket és minden olyan gyülekezetet vagy összejövetelt tiltott be, amelyen katonai gyakorlatozás folyt, nemcsak a békebírákat jogosította fel az állam biztonságát veszélyeztető egyének őrizetbevételére, hanem valamennyi folyóirat és napilap minden példányát négypences illetékkel sujtotta. Igy akarták megnehezíteni a radikális lapoknak, elsősorban Cobbett *Political Register*-ének és a népszerű *Fekete Törpé*-nek a megjelenését. Wellington erőteljesen síkraszállt a »hatos-törvény« mellett. Sokan megvádolták, hogy ezek a könyörtelen törvények feleslegesek voltak és későbbi politikai pályája folyamán éppen ezeket a rendelkezéseit nem

felejtették el soha. De akkor, 1819-ben meg volt arról győződve, hogy az állam biztonsága forog kockán és érzelemmentes, rideg szigorral intézkedni kell. Vajjon hogyan viselkedtek volna a radikális írók, ha őket terhelné a kormányzat felelőssége ? Tanult Fox példájából, aki évtizedek szívós kitartásával, szenvedélyesen és csökönyösen támadta Pittet s amikor helyébe lépett, nem tehetett mást, mint folytatta megkezdett munkáját. Úgy érezte, hogy a gondolat megbirságolása még mindig nem olyan súlyos bűn a gondolat szabadsága ellen, mint a Napoleontól alkalmazott lapbetiltással elért elfojtása. A kormány gyengeségét és tehetetlenségét eláruló gyülekezési tilalmat öt év mulva fel kellett függeszteni. A lapokra kivetett négypences illetéket Melbourne whig kormánya 1836-ban egy penny-re mérsékelte s az ötvenes években teljesen eltörölték. A magánosk és egyesületek katonai szervezkedésének tilalma érvényben maradt a mai napig.

III. Egy émelygős színjáték.

— Ne csináljon semmit, Lord Sidmouth. Mintha az egész ügyről nem vett volna tudomást. Valamennyien nyugodtan elmegyünk a Grosvenor Square-re, Lord Harrowby vacsorájára. Mindenki a táskájába iratok helyett két megtöltött pisztolyt dug. Ha akarja, azért elhelyezhetünk egy csomó rendőrt a palotában, biztonság kedvéért. De ragaszkodom ahhoz, hogy mi személyesen csaljuk kelepcébe az egész társaságot, — hangzik Wellington hangja a rendkívüli miniszter-tanácson, 1820 februárjában.

— A hercegnek igaza van, vállalnunk kell a kockázatot — állapítja meg Casrtleeagh.

— Uraim, mint belügyminiszter nemcsak az állam biztonságáért vagyok felelős, hanem tiltakozom

az ellen is, hogy a kabinet tagjainak életét kockára tegyük. Nem a mi feladatunk rendőri intézkedések végrehajtása — hangoztatja Lord Sidmouth.

Wellington, aki az ügyet katonás eréllyel és hetykeséggel akarta elintézni, kisebbségben maradt. Mi történt ? Lord Sidmouth a minisztertanácson hihetetlennek hangzó ügyet leplezett le. A Cato-street egyik házának padlásán egy bizonyos Thistlewood összeesküvést szervezett. A tervek szerint a minisztereket Lord Harrowby vacsoráján este fél tízkor meggyilkolják. A gyűlölt Castlereagh levágott fejét kardra tűzve viszik végig London utcáin. A sikerült gyilkosságokat a Grosvenor Square-ről rakétával fogják jelezni. Ebben a pillanatban a bűntársak meggyujtják a kaszárnyákat, kifosztják a fegyverraktárakat, felfegyverzik a tömeget s a Mansion-Houseban, a Lord Major székhelyén kikiáltják az angol jakobinus köztársaságot.

Másnap, amikor a minisztertanács határozata értelmében a rendőrség lefüleli a Cato-street összeesküvőit, a kihallgatás után kiderül, hogy a belügyminiszter besúgói nem füllentettek. A fantasztikusnak hangzó, kiagyaltnak ható rémregény minden részletében igaz.

Wellington megdöbbenten veszi tudomásul a kínos ügyet. Hiszen ő nem tehet arról, hogy Anglia a fényes katonai győzelem ellenére súlyos válságba jutott. Waterlloo után Peterloo, a hatos-törvény után a Cato-streeti összeesküvés. S ehhez járul még hozzá a trónváltozás. III. György néhány héttel az összeesküvés felfedezése előtt halt meg. A király évek óta őrült volt és valójában a trónörökös uralkodott, mint régens. V. György már fiatal korában kétségbeejtette a dinasztia híveit. Világfi volt, nyegle, piperkőc, tékozló és erkölcseiben züllött. Törvénytelenül feleségül vette a katolikus Catherine Fritzherbert-t. Ké-

sőbb 682 ezer font adósságának és az apanázsának felemelése ellenében hajlandó volt válni. A következő évben Caroline Brunswick-kel, unokatestvérével kötött házasságot, de már néhány hónap mulva különváltan éltek. Caroline külföldre utazott. Csodálatos dolog volt, hogy György a hadseregben csak ezredesi rangig vitte, amikor öccse a Yorki herceg már a hadsereg főparancsnoka volt és legfiatalabb testvére, a Clarencei herceg szintén tábornok. Amikor 1805-ben francia invázió fenyegette az országot, követelte, hogy léptessék elő. Pitt olyan mereven, amilyen merev csak Pitt tudott lenni mozdulataiban és konok magatartásában — visszautasította a trónörökös kívánságát. Amikor a királyon újabb elmebaj tört ki és menthetetlennek látszott, mégis ki kellett nevezni régenssé, de a parlament korlátozta jogait.

A régensherceg, aki választékos eleganciájában inkább hivatásos világfi volt, inkább Beau Brummel, mint uralkodó, folytatta botrányos életét. Nem az volt a baj, hogy szeretőket tartott, hanem, hogy nyilvánosan szerepelt velük. Mindenki tudott Lady Jersey-ről, egyik udvarhölgyről, később Lady Conyngeham-ról, aki az estélyeken Stuart Mária ékszereit hordta.

Mennyi bajt okoztak III. György gyermekei! Lányát, Caroline Mathildot a dánok száműzték, mint házasságtörő királynőjüket. Fiai a Cambridgei herceg kivételével jelentéktelenek voltak. Sussex liberális és reformbarát, de rangját veszti, amikor Lady Murray-t elveszi feleségül. Clarence-t azzal vádolják, hogy szeretője Mrs. Jordan, a nagy színésznő tartja ki. Kent kissé korlátoltan jámbor és jótékony, jóindulatú, de a részegség elleni küzdelme zendülést okoz Gibraltárban. Cumberland politikailag elfogult konzervatív tory. York barátnője miatt keveredik szégyenletes botrányba.

Wellington érzi, hogy éppen, mert az angol királyi család tekintélye olyan mélyre süllyedt, annál erőteljesebben kell ragaszkodni Anglia egyetlen támaszához, az alkotmányhoz. Lehet, hogy ez az alkotmány maradi, talán igazságtalanul korlátozza a szabadságot s az egyén jogait, de helyesebb mellette kitartani dacolva és erőszakkal, mert csorbítása felszabadíthatja az anarchia démoni erőit. Wellington, Castlereagh és Liverpool még túl közelről látták a francia forradalom zajlását és utórezgéseit, mintsem ne rettegtek volna attól, hogy Anglia is átvészelhet hasonló korszakot. A reformokban rejlő veszélyeket túlbecsülték, elvesztették a helyes szemmértéküket, azt hitték, hogy csak az alkotmány őrzői, pedig már a reakció szekerét tolták előre.

Alig foglalta el IV. György a trónt és a miniszterek még nem heverték ki a Cato-streeti összeesküvés izgalmait, amikor újabb közjogi bonyodalmak keletkeztek. György részint gyanús külföldi besúgók, részint Esterházy osztrák követ jelentéseiből arról értesült, hogy távollévő felesége a Como-tó partján meglehetősen ledér életet folytat. Esterházy jelentéseinek adatait Metternich szolgáltatta, aki Istennel ellentétben a káoszt, a zűrzavart szerette, a politikában és a magánéletében egyaránt. A király makacs lett és megtiltotta, hogy felesége szerepeljen a liturgiában és érte is elmondják alattvalói a kötelező imádságot. Liverpool ez ellen tőle szokatlan erővel és hévvel tiltakozott. A király erre Liverpoolt kiutasította palotájából, de másnap üzent érte. »Mindketten túl hevesek voltunk« — békítette. Hogy éppen a királynak milyen jogon lehettek erkölcsi aggályai hitvese ellen, ezt bajos volt megérteni.

Megkezdődtek a békéltető tárgyalások Carolina Brunswickkel. A kormány hatalmas életjáradékot ígért neki, ha lemond jogairól és külföldön marad. A

királynéval nem lehetett egyezkedni. Gyűlölte férjét s hogy minél több zavart okozzon, minden közvetítő ajánlatot visszautasított, bejelentette, hogy visszatér Londonba s ragaszkodik ahhoz, hogy őt is megkoronázzák. A király őrjöngött és még makacsabb álláspontot foglalt el: elhatározta, hogy házasságtörés címén válopört indít a felesége ellen. Anglia első úriembere és első hölgye, ahelyett, hogy fenkölt, tiszta házaséletükkel példát mutassanak a népnek, mocskos hálószobatitkokat fognak szellőztetni. Noha a kormány helytelenítette az uralkodó viselkedését, államérdekből a király mellett foglalt állást, a whig ellenzék belpolitikai okokból a királynét pártolta. Az érzelmes londoni nép pedig a királynét áldozatnak tartotta. Ha az igaz is mind, amit róla fecsegtek, abban a pillanatban, amikor ura elkergette magától, még minden bizonnyal ártatlan volt.

Tavasszal London klubjaiban és előkelő szalónjaiban másról sem folyt a vita, mint a királynéról. Vissza mer térni ? Vagy csak fenyeget s még nagyobb tartásdíjat akar magának kizsarolni ? Az izgalom a tetőfokára hágott, hatalmas összegekben kötöttek fogadásokat, szenvedélyes viták robbantak ki mellette és ellene. »Be merészeli tenni Londonba a lábát ez az arcátlan ? A király arcátlan, ő egy szegény, ártatlanul meghurcolt asszony ! Jön ? Nem jön. Holnap itt lesz. Vaklárma.«

Június hetedikén reggel elterjedt a hír, hogy a királyné már partraszállt. Tizenöt év előtt Napoleon szerencsés kikötése se robbanthatott volna ki ekkora izgalmat. A Westminster-hídtól Greenwichig feketéllett a tömeg az út mentén. Az izgalom nőttönnőtt. Asszonyok hisztérikusan elájultak, higgadt férfiak elvesztették nyugalmukat. Este hét órakor feltűnt a királyné nyitott hintója. A bevonulás mesterien volt megrendezve. Megvárták az estét, mire a

átványosság egész Londont az utcára csődíti. Valaki állhatott a háttérben, aki mesterien ismeri a tömegek lélektanát és tud vele bánni. Nemsokára világosság derült arra, hogy kicsoda.

A királyné mellett London volt Lord Mayorja, Wood halkereskedő ül, akinek palotájában fog megszállni. A hintót lovasok és díszes fogatok kísérik. Amikor a királyné megjelenik Wood palotájának erkélyén, mélyen lefátyolozva, tragikus magatartásban, mintha a nemzet hiteles özvegye lenne, a lelkesedés a tetőfokára hág. Ugyanez a tömeg zajosan tüntet a király ellen a Carlton-house előtt. »Gyujtsuk fel Neró palotáját!« Beverik a tory lordok házának kapuját. Következtől darabokra törnek Wellington kocsijának ablakai. Lord Sidmouth nem mer a lakására menni. Canning lemond miniszteri tárcájáról, mert nem helyesli a kormány állásfoglalását.

Még mindig próbálják elkerülni a botrányt. Castlereagh és Wellington öt napon át tárgyalnak azzal az emberrel, aki olyan mesterien rendezte a királyné bevonulását, feluszította a népet s az ügyből most politikai tőkét akar kovácsolni, amellyel nehéz kalapács lendületével zúzhatja szét a kormány hatalmát. Ez Brougham, a whig párt egyik vezére, radikális reformer és nagyszerű szónok. A tárgyalások nem haladnak előre Brougham merevsége miatt. Az ötödik napon, amikor jelentést tesz a királynak, IV. Györgyöt olyan dühroham fogja el, hogy a miniszterek attól tartanak, hogy elérte apja végzete. A kormánynak vállalnia kell a vádindítványt. Egy újabb őrült király még a mocskos pörnél is jobban megrázkódtathatja Angliát.

Minél jobban közeledik a tárgyalás időpontja, a főváros annál nyugtalanabb. Wellington kénytelen londoni ezredeket lefegyverezni és vidékiekkel helyettesíteni, mert már a hadseregnek is akadnak meg-

bízhatatlan alakulatai. Az utca tüntet. A Parlament-street zsúfolt, a tömegek a lordok háza elé akarnak törni. »*God save Queen Caroline!*« A grófságokból tiltakozó küldöttségek tódulnak. A vidék Londonba nyomul. »*God save Queen Caroline!*« Fehér zászlók tömegét lobogtatja a szél: »Védelmet az ártatlannak!« Céhek vonulnak fel középkori, festői köntösben, a brandenburgi koronát lobogtatva. A legnépszerűbb színdarab Othello, mert tüntetni lehet Desdemona ártatlansága mellett. »*God save Queen Caroline!*« Eközben Wellington a Westminster-Hall mellett felállíttatja ütegeit...

Egyik reggel, amint a Grosvenor-Squaren lovagol keresztül, munkástömeg állja útját.

— Mylord, addig nem engedjük tovább, ameddig nem hajlandó utánunk mondani: »*God save Queen Caroline.*«

A herceg megdermed. Rántson kardot, emelje fel pisztolyát? Tekintélye ilyen magatartást követelne. De minek follyon vér, félrevezetett, politikai hajszába taszított munkások ártatlan vére? Hadvezérből államférfivá emelkedett s tudja jól, hogy a diplomáciai hadászat törvényei másfajták. Néha egy találó mondattal hatékonyabban lehet támadni és védekezni, megsemmisítőbben előnyöket szerezni, mint sortűzzel.

— *God save Queen Caroline* — ismétli a legtermészetesebb és legmeggyőzőbb hangon. Lovára csap. A paripa ugrik egyet, szilárdan ül a nyeregben és visszafordul. — Azt kívánom nektek, hogy asszonyaitok és lányaitok ugyanolyanok legyenek, mint ő!

Ida de Saint-Elme, egy előkelő francia hölgy, aki végigélte a forradalmat, a császárságot és a restaurációt, néhány nappal a tárgyalás kezdete előtt meglátogatja Caroline-t. »Végre beléphettem Anglia

királynéjához, elkészülve arra, hogy nemességtől és szépségtől gazdag második Cleopatrát üdvözölhetek benne, aki egyformán méltó Caesarhoz és Antoniushoz. Sajnos, amikor megláttam egy pattanásos, kicsi, kövér, közönséges asszonyt, alig tudtam visszafojtani, hogy fel ne kiáltsak: Ó, bátor Bergami!« Caroline mint igazi asszony, kiönti vendége előtt minden gyűlöletét a királyi család ellen: »Ne higgye azt, amit állítanak, hogy a közmorál, a trón méltóságának meggyalázása miatt indítanak ellenem eljárást. Hogyan tisztelték ők maguk ezt a közmorált, hogyan tisztelték a trónt? Az igen szent Yorki herceg, akiről azt beszélték, hogy atyja hitéért él-hal, milyen áron látogatta meg Windsorban az öreg királyt? Hogy magának segélypénzt csikarjon ki, amelyet a parlament jóindulatúan engedélyezett. Ki ne hallott volna szerelméről azzal a Clarknéval, aki ismert díjszabásért árusította a tiszti rangokat... S a Clarence-i herceg, akinek csak a törvénytelen gyermekeiből egy egész zászlóaljat lehetne alakítani, a szegény színésznő, mistress Jordan kitartottja volt, akit azután Franciaországban a legnagyobb nyomorban hagyott meghalni.«

A törvény értelmében a királyné fölött a Lordok Háza ítélkezik, így Wellingtonnak is részt kell vennie a gyalázatos tárgyaláson. Caroline fekete ruhában jelenik meg s magatartásában méltóságot igyekszik tanusítani. Egy csúnya asszonyt lát maga előtt, akit a gyűlölet lángja fűt, szívesen megsemmisül, elég benne, ha a felélesztett tűz elpusztítja férjét is. Itélhet-e ő, mint konzervatív főrend tárgyilagosan és elfogulatlanul? Ha Caroline ellenfele csak egy király lenne; de több annál, egy magasztos fogalom: az angol monarchia.

Felvonulnak a tanúk. Olasz lakájok, komornyikok, kocsisok, szobalányok. Feltárulnak a királyné

hálószobatitkai. Viszonya volt inasával, Bergamival, akit bárónővá, máltai lovaggá és a saját alapítású jeruzsálemi Szent Caroline-rend nagymesterévé nevezett ki. Vallják, hogy földközitengeri hajóútján együtt aludt egy fiatal angol tengerészhadnaggyal. Brougham, a királyné védője kérdések pergőtüzét zúdítja a tanúkra. (»Ha Brougham csak egy keveset értett volna a joghoz, mindenhez értett volna valamit« — jegyezte meg róla gúnyosan O'Conell.) Majocchi, az egyik koronatanú összezavarodik és végül csak annyit tud mondani a faggatásra: »*Non mi ricordo. Non mi ricordo.*« Ez a mondás elterjedt és még évtizedekig kedvelt kifejezés maradt. »Nem emlékszem.« A következmények mégis azt bizonyították, hogy Brougham jobb ügyvéd, mint amilyen előrelátó politikus.

Védőbeszéde egyike volt a legnagyszerűbbeknek, amelyet London valaha hallott. Logikája hibátlan, érvei meggyőzőek. Egy ravaszul alkalmazott Milton-idézettel a királyra utalt, ami lehetett kitűnő szónoki fogás, de mint politikai ügyetlenség megbocsáthatatlan maradt. Ámbár a radikális vicclapok torzrajzai a királyt mint keleti kéjencet ábrázolták, Brougham elfelejtette, hogy a Lordok Házában neki csak a királynét van joga védenie azzal, hogy bebizonyítja ártatlanságát, nem pedig arra céloznia, hogy a másik fél sem különb. A lordok kötelessége óvni a monarchiát minden támadás ellen, ami gyengíthetné.

Wellington, mint főúri esküdtszék tagja aggódva s keserű szájízzel figyeli a tárgyalást. Nem követnek-e el ők jogi gyilkosságot, ha a királynét bűnösnek mondják ki? A király metresszeket tart, a királyné szeretőket, miért ne lehetne viselkedésüket egyfajta mértékkel mérni? Brunswick Caroline azzal, hogy minden egyezkedési ajánlatot konokul visszautasított,

botránynyt akart, hogy bosszúját kielégítse, sértett női hiúságától vezéreltette magát, nem az uralkodó, hanem az államérdek ellen vétett. Királyné maradhat valaki kompromittáló multtal, de ha nem tudja vagy nem akarja felismerni, hogy milyen magatartást követel tőle a birodalom, akkor soha.

A Lordok Háza Brougham minden erőlködése ellenére megszavazza a válási törvényt, amely tulajdonképpen bűnösnek mondja ki a királynét házasságtörésben. Mégis hajlandók valamilyen méltányos egyességre: a törvény harmadszori felolvasását Liverpool és Wellington indítványára hat hónappal elhalasztják.

Micsoda remek szórakozást nyujtott a népnek a hónapokig tartó tárgyalás. Nyilvánosságra tárták a királyi ház szennyesét és könyökig vájkálhatott benne. Minő elégtétel, hogy nemcsak a vigasztalan munkásnegyedekben, a kietlen tömegkvártélyokban fordulnak elő erkölcstelenségek, hanem a fényes, büszke, megközelíthetetlen palotákban is. A nép, amely nem is olyan régen még lázongva követelt kenyeret, több bért, választójogot, most egy időre minderre nem gondolt, annyira lekötötte érdeklődését a szórakoztató, léha és émelygős színjáték. Kenyér helyett szerényen megelégedett az alantas cirkusszal. Mint ahogy tizenkét évvel azelőtt a cintrai szánalmas szerződésről megfeledkeztek, amikor a Yorki herceg körül kezdtek dagadni a botrányok, így most a királyné pere mindent elhomályosított, háttérbe szorított, Brougham és a whigek, akik segítettek keverni a kártyát, azt hitték, hogy megadják a kegyelemdöfést a tory kormánynak, valójában pedig megerősítették helyzetét.

A pörben a király győzött s a nép csakhamar hozzá pártolt, mert erősebb volt és hatalmasabb. Amikor a következő év februárjában két öccsével

megjelent a Drury Lane színházban rendezett díszelőadáson, a karzatról egy hang sivított felé: »Hol hagytad a feleségedet, Gyurka ?« De ezt az egyetlen hangot elnyomta a lelkesedés, a közönség felállva tapsolt uralkodójának, utána az utca csak a királyt éltette és senki sem követelte a királynét.

Júliusban koronázási pompába öltözik London. A ragyogó nagy napon, a Westminster-székesegyházba már bevonult a király festői kíséretével, — Wellington ékes hercegi koronáját viseli — amikor Alderman Wooddal megjelenik a királyné és bebocsátást kér a szertartásra. — Az alabárdosok minden ajtónál visszautasítják. Jelenléte nem kívánatos a ceremónián. A nép kegyetlen és engesztelhetetlen. Mivé olvadt a tavalyi lelkesedés ? »*God save the King!*« Távozz és ne bűnözz tovább!... »*God save the King!*«

Broughamot és a whigeket már nem érdekli Caroline Briunswick sorsa. Mint politikai eszköz megbuktak vele. A népet pedig elkápráztatta a koronázás színjátéka s az ezzel kapcsolatos látnivalók és ünnepségek. Új cirkusz kell a népnek, a tavalyit megúnta már; Caroline visszatérhet oda, ahonnan jött. Itáliába vagy Braunschweigbe. Senkit nem érdekel többé. Kiment a divatból. »*God save the King!*«

A királyné elvesztette a játszmát. Londoni palotájába, a Brandenbourgh House-ba vonult vissza. Csak egyszer hagyta el lakását, hogy a Drury Lane-színházba menjen, amikor Kean újra fellépett III. Richardban. A színház roskadásig tömve volt, de a nézőket nem a páholy vendége érdekelte, hanem csak Shakespeare és Kean. Augusztus 7-én, néhány héttel a koronázás után a királyné meghalt. Liverpool utasította a belügyminisztert, hogy a gyászmenetet ne engedje átvonulni a City-n »*God save the King!*«

IV. Két ellenfél meghal.

Megint túlélte kortársait: a nagy ellenfelet és a hűséges barátot. Párisban tartózkodott Craufurdné szalónjában, amikor Bonaparte haláláról értesült. »Nem esemény, hanem csak hír« — terjedt el Talleyrand kegyetlen mondása s Páris erőlködött, hogy a hírnek ne tulajdonítson túlságos jelentőséget. A legendás Bonaparte, akivel csak egyszer volt alkalma megmérkőzni, nem él többé. Csak egyszer látta, amikor Belle Alliance-nál távcsövén figyelhette meg, amint fehér lován ügetett marsaljaitól körülvéve. Mennyire izgatta ez az ember, mennyire várta, hogy egyszer mégis összetalálkozzék vele, valamilyen módon, valamilyen alkalommal. Amikor bevonult Párisba, már elmenekült és Angliától kért menedéket. Ha újra Indiába küldték volna, feltétlenül partra száll Szent Ilonán, hogy lássa. Stratégiáját és katonai sikerének titkát megértette. Már többet szeretett volna tudni: egy embernek a titkát.

Ki győzte le? Ő, Blücher, Gneisenau; vagy Talleyrand és Fouché, akik elárulták? Vagy az angol nép csökönyössége és az idő? Nehéz erre a kérdésre határozott választ adni. Hudson Lowe, Szent Ilona parancsnoka még halála után is ragaszkodott Anglia magatartásához, nem ismerte el, hogy valaha császárként uralkodott. Montholon és Bertrand szerették volna, hogy a sírkőre azt véssék rá: »Itt nyugszik *Napoleon*«. Lowe követelte, hogy mint »Napoleon Bonaparte« szerepeljen. Egyik fél sem volt hajlandó engedni, végül a sírkő csupasz maradt.

Ha külföldi utazásairól hazatér s a parlament és miniszteri hivatalos ügyei nem kötik Londonhoz, Strathfieldsaye-ra utazik, birtokára. Londoni rezidenciáján, az Apsley House-ban, amelynek előcsarnokát Canova Napoleon szobra díszíti, politikai fogadásait,

merev és kimért hivatalos estélyeit bonyolítja le, birtokára csak legmegbízhatóbb és leghűségesebb barátait engedi. Rendszerint három házaspár veszi körül: Castlereagh-ék, Shelley-ék és Arbuthnot-ék. Lady Frances-szal való szerelmi viszonya bensőséges barátsággá nemesedett. Ha távol vannak, levelezgetnek egymással. Wellington, aki ötven éves elmúlt, mindig számíthat hűségére és okos tanácsaira.

Túl van a futó kalandokon, amelyekben Indiában és Spanyolországban annyi része volt, túl a szerelmi fellángolásokon és az érzelmek játékán. Igaz, hogy szerelmei fiatalkorában sem ragadták magukkal, nem perzselték, mint a romantikus költőket, Byront és Shelleyt, akkor is hűvös maradt, céltudatos, edzett s hadvezér módjára tartózkodó, politikusan megfontolt és óvatos. Kerülte az áruló bizonyítékokat, a szerelmi levelezést. Szalónjai mindig tele voltak szép asszonyokkal, valamennyiökkel mint tökéletes lovag és gavallér viselkedett s a szemlélő soha nem tudta eltalálni, hogy valóban melyik a kiválasztott. Öt, aki mint katona tökéletessé fejlesztette az álcázás művészetét, annyi kapocs fűzi a »szakmá«-hoz, hogy magánéletében se tudja megtagadni.

Megismerkedése Harriet Arbuthnot-szal, Charles Arbuthnot pénzügyminisztériumi titkár feleségével, mégis fellobbantotta érzelmeit. Egy odaadó kedvest talált benne és életének nagy szenvedélyét. Akárcsak Perceval Shelley, a társaságban »Gosh«-nak becézett Arbuthnot is megértő férjnek bizonyult. Ha valaki Wellington herceg szeretőjének az ura, állami szolgálatban könnyű karriert csinálnia. Ha visszagondol multjára, tapasztalnia kell, hogy az asszonyokkal való szerelmi viszonyai mindig a legsímábban bonyolódtak le. Indiában alárendelt katonatisztjeinek unatkozó feleségei, azután spanyol és portugál asszonyok,

Harriet Arbuthnot

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

akik felszabadító hadvezérként tisztelték, végül, mint herceg és marsall előtt minden angol vagy külföldi diplomata hitvese szívesen meghódolt.

Harriet más volt, mint eddigi kedvesei. Eddig mindig ő volt fölényben s ő volt az erősebb. Ennek a feketeszemű, feketehajú, görög arcélű asszonynak megadta magát. Hagyta, hogy zsarnokoskodjék rajta, hagyta, hogy fölényben maradjon és az erősebb legyen. »Tiranná«-nak nevezte s közelében ő maradt a rabszolga.

A strathfiedsaye-i kastélyban egymás mellett találja multját, jelenét, jövőjét. Kitty színtelenül, esetlenül háziasszonykodik. Rendetlen és ostoba, de a vendégek ezt tapintatosan nem veszik észre. Életét betölti, hogy félénken és riadtan tisztelheti hősét és viselheti nevét. Csak ne nevelné olyan rosszul gyermekeit. Fiai számára felesége jóvoltából demiurgos maradt, felmagasztosult nemzeti hős, megközelíthetetlen és távoli eszménykép, csak éppen az nem tudott lenni, ami szeretett volna: apa. Kitty mesterkélt hőskultuszt terjeszt a házban. Ha nem vennék körül vendégei, nem bírná ki vele egyedül.

Teánál ülnek vidáman és gondtalanul, amikor Castlereagh-ra esik tekintete. Sápadt és ideges. Annyira belemélyedt Harriet-be, hogy észre se vette a változást, amelyen a külügyminiszter keresztül ment.

— Robert, Ön túlerőlteti magát. Ne dolgozzék annyit — aggodalmaskodik.

— Semmi, múló rosszullét — védekezik Castlereagh.

* * *

A szép strathfieldsaye-i intermezzókat felváltja a kötelesség, fárasztó és izgalmas miniszteri hivatása. Az ir-kérdés továbbra is megoldatlan. Angliában, amikor a közgazdák már elvesztették a fejüket, be-

következett a fellendülés, de Irországban folytatódnak a véres zavargások. Talbot alkirály tehetetlen és kiejti kezéből a vezetést.

A minisztertanácsnak újra nehéz órái lesznek. Személyi változásokról kell dönteniök és fontos külpolitikai állásfoglalásról. Canningot, aki helytelenítette a királyné elleni pört és kivált a kormányból, Indiába küldik főkormányzónak, ami Canning tehetsége, multja és nagy tekintélye mellett számüzetésnek számít. A lanyha Lord Sidmouth, a peterloo-i gyászos hős, a belügyminiszterséget Robert Peelnek engedi át, a fiatal angol politikus generáció legtehetségesebbjének, aki nem arisztokrata, hanem dúsgazdag polgári család sarja és apja ugyanúgy korai gyermekéveitől kezdve miniszterelnöknek nevelte, mint Lord Chatham William Pittet. Ki legyen Irország alkirálya ?

— Wellesley márki — jelenti ki Wellington a hangjának minden határozottságával és tekintélyének egész súlyával száll síkra jelölése mellett. — Igen, Wellesley márki az, akit indiai főkormányzósága, nagyköveti és külügyminiszteri multja erre a felelősségteljes állásra alkalmassá tesz.

A minisztertanács jóváhagyja indítványát. Milyen elégtétel számára ez a kinevezés. Richard őt Buckingham szárnysegédjévé emelte, amikor Londonban semmit sem tudtak vele elkezdeni, ő Richardot alkirállyá. Kínos és bántó gyámkodását ilyen módon viszonozhatja. Richard, amióta mint külügyminiszter megbukott s Canning ellenzéki, kissé személyeskedő tory politikájának csatlósává szegődött, nem tudott többé felszínre vergődni. Most ő adja vissza hatalmát és tekintélyét. De ez a kinevezés mindenekfelett célszerű és okos. Ha Wellesley márki nem lenne a bátyja, akkor is őt kellett volna választania. Richard egyesíti magában a diplomata símaságát a szaktudással,

mint ahogyan Wellington angers-i emlékeitől kísérve szerette Franciaországot, ugyanúgy vonzódott az írekhez is. Mielőtt kitágult a horizontja az angol gyarmatbirodalomra, mielőtt Európa békés megszervezését tűzte ki életcéljául, fiatal hadnagy és képviselő korában ez a zöld sziget érdekelte, amely ahelyett, hogy békés paradicsommá változott volna, örök tűzfészke maradt Angliának.

A külpolitikában újabb bonyodalommal fenyeget a spanyol kérdés. Amikor a szövetségesek Bonaparte első lemondása után visszahelyezték trónjára Ferdinándot, az még csökönyösebben és megátolkodottabban, mint francia Bourbon rokonai, semmit sem akart tanulni és jóvátenni. Első tényked̈ése az volt, hogy felfüggesztette az 1812-es alkotmányt. A minisztérium helyébe egy kamarilla nevű tanács került. A liberális mozgalom olyan erővel terjedt, hogy a király 1820-ban megrémülten, a forradalomtól rettegve, kénytelen volt visszaállítani az 1812-es alkotmányt. Sajnos, ezt a józan lépését gyengeségnek tartotta s nemsokára megbánta. A király tanácsadói, a klérustól befolyásolt abszolutisták el akarták söpörni a radikális demokratákká vált liberálisokat. Olyan szerencsétlenül konok és erőszakos módszerekkel dolgoztak, olyan tompán elvakult politikát folytattak, hogy újabb polgárháború tört ki. A Szent Szövetség, amelyben Metternich reakciója legyőzte Sándor cár humanista szándékú, de zavaros miszticizmusát, megrémült. Attól rettegett, hogy a spanyol példa ragadós és forró lávája elönti a kontinenst. Kongresszust hívtak össze, hogy eldöntsék, minő módszerekkel oltható el a spanyol tűzfészek. Castlereagh Anglia képviseletében Wellingtont szándékozott elküldeni.

Augusztus 3-án Castlereagh nagy ebédet ad barátainak. Ott vannak mindnyájan, akik Wellington kastélyában megjelenni szoktak, társaságbeli emberek,

diplomaták, politikusok, képviselők. A londoni szezont befejező búcsúebéd kedélyesnek és meghittnek ígérkezik. Néhány hónapra szétválnak. Wellington Flandriába utazik, majd Itáliába, a többiek Bécsbe, Berlinbe és a gyarmatokra.

A vendégek kitűnőnek találták a lakomát és a bort, gondtalanság és jókedv hangulata fogott el mindenkit. Arbuthnot felpezsdülve az alkoholtól, pohárköszöntőbe akar fogni s csak a megszólításig jutott el: »Lord Londonderry...« (Castlereagh egy éve örökölte atyja címét.) Arbuthnot-ba bele forr a szó, amikor a külügyminiszter izgalomtól megszálltan fölugrik, a szónokra mered, mintha valami rettenetes eseménytől, félelmetes következményektől tartana. Tekintete tébolyult és riadt. Csak amikor megnyugtatják, hogy baráti tósztot akartak mondani, szedi össze magát, ül vissza helyére és némaságba burkolódzik.

A jókedv elszállt. A házigazda kínosan csendes és levert, a vendégek a rossz hangulattól nyomottan válnak szét.

Grenville félrevonja Wellingtont:

— Hercegem, aggódom Lord Londonderryért. Sir Walter Scott mesélte, hogy nemrég víziókról panaszkodott; egy tűzből kiugró kegyetlen szellemet látott, amely magával rántja és el akarja pusztítani.

Wellington hat nappal később, a kontinensre való utazása előtt néhány órával búcsúlátogatásra indul Castlereagh-hoz. Mintha nem hat nap, hanem hat hónap vagy hat év telt volna el utolsó találkozásuk óta. A külügyminiszter megöregedett és idegessége fokozódott. A szalón ajtaját becsukja, miután gondosan kémlelődött, hogy nem hallgatóznak-e.

— Arthur, maga a legrégibb barátom. Nincsenek titkaink egymás előtt. Tudja, hogy nem vagyok biz-

tonságban, életemre törnek, összeesküvés készül ellenem ?

— Kedves barátom, mi katonák és politikusok, közéleti férfiak erre mindig el lehetünk készülve. Emlékezzék vissza a Cato-streetre. Engem többször meg akartak ölni Párisban. Mesterségünk bizonyos kockázattal jár. Rendőrségünk kitűnő, ne törődjék ilyen hírekkel. Nyugodjék meg, hogy most biztonságban van.

— Kísérelt meg maga ellen merényletet Anglesey vagy Ponsomby ? Vagy Somerset ?

— Hová gondol, ők a leghűségesebb katonatársaim voltak. Életük árán is megvédtek volna.

— Látja, — tör ki diadalmasan Castlereagh — ez éppen a különbség. Már értem, hogy maga miért nyugodt. Engem környezetem árult el, éppen régi barátaim akarnak meggyilkolni !

— Kicsoda ? Lord Liverpool ? Vagy talán én ? — — kérdi szelíden Wellington.

— Arthur, ne gyötörjön ilyen kérdésekkel. Neveket nem mondhatok. De értse meg, bizonyítékaim vannak : saját szolgáim mondták, hogy menekülnöm kell... Esetleg azonnal... Egy pillanatot se veszíthetek... Lovaimat felkantározták, hogy minél gyorsabban elillanhassak... Az a véleményük, hogy nem lesz időm kocsiba szállni...

— Robert, biztosíthatom, hogy semmi komoly veszély nem fenyegeti... Ma már Cato-streeti összeesküvéseket el se tudok képzelni. Az ország megnyugodott. Ha mégis lenne valami, a rendőrség kifüstölné mielőtt veszélyesekké válnának, — próbálja megnyugtatni Wellington, megbánva, hogy az imént még ő maga is azt állította, hogy a politikus hivatásbeli kockázata, hogy mindig érheti valami veszély.

— Nem hiszi, amit mondtam ?

— Ideges és faradt. Félreérthette szolgáit.

— Úgy — kiált fel gúnyosan Castlereagh. Felemeli íróasztalán a csengőt és olyan vésztjóslóan lóbálja, mintha tűz ütött volna ki. Az előszobából beront az egyik ajtónálló.

— Mondja, ki rendelte ide a lovaimat ?... Ki küldte őket ide a városba ?... — támadja meg kérdéseivel.

— Mylord, a lovak kint maradtak Crany-ba. Soha nem is voltak itt Londonban.

Wellington int az ajtónállónak, hogy távozzék. Castlereagh a díványra kuporodik és arcát tenyerébe temeti.

Wellington töri meg a kínos csendet.

— Robert, ha akarja, elhalasztom utazásomat. Magánál töltöm a nyár hátralévő részét. Együtt maradunk.

— Köszönöm, nem szükséges. Utazzék csak Flandriába és Veronába. Lehet, hogy valóban képzelődtem.

Wellington hosszasan megszorítja Castlereagh kezét. Már az ajtónál áll, keze a kilincsen nyugszik, amikor teljes bizonyossággal kezdi érezni, hogy barátját soha többé nem látja viszont. Vagy ez talán csak idegesség ? Castlereagh növekvő üldözési mániája ragadós? Meg szeretne fordulni, hogy még egyszer lássa és megtartsa magának alakját, arcát, utolsó pillantását emlékül. De megfordulni gyengeség lenne. A vas-herceg nem lehet gyenge soha. Egy pillanatra megállt, habozott, de azután gyorsan távozik.

Bankhead doktorhoz, Castlereagh háziorvosához lovagol, hogy figyelmeztesse betege leromlott állapotára. A doktort nem találja otthon. Levelet ír neki, amelyben aggódva kéri, hogy a külügyminisztert látogassa meg valamilyen kifogással és ne hagyja egyedül egy pillanatra se. »En még ma Hollandiába utazom. Szívesen maradtam volna Lord Londonderrynél, de ő

nem akarta. Hálás lennék Önnek, ha néhány sort írna és házamba juttatná, hogy miként vélekedik állapotáról« — fejezi be levelét.

A következő hetet nyugtalanul tölti Flandriában. Semmi hír. Bankhead nem jelentkezett, londoni barátai is némák. Végre egy feketekeretű levél érkezik, rajta Sommerset írását ismeri meg. Kezében tartja s néhány percig nem töri fel pecsétjét. A salamancai ütközet jut eszébe, fölényes szavai, amikor hadsegédéhez fordulva hetykén kijelentette: »Kedves Alavám, Marmont el van veszve.«

Felbontja a levelet. »London, 1822. augusztus 12. Mylord, mélységes szomorúsággal jelentem megrázó hírét Lord Londonderry halálának, aki ma reggel hét és nyolc óra között önkezével vetett véget életének. Mellékelem Bankhead vallomásának másolatát, amelyből mindenről pontosan értesül.« A másik írás így szólt: »Dr. Bankhead őlordsága hálószobája melletti helyiségben aludt, amikor a bizonyos nap reggelén Lady Londonderry komornája felébresztette s azt mondta neki, hogy Lord Londonderry azonnal beszélni kíván vele. Dr. Bankhead tüstént a hálószobába ment, de megállapította, hogy őlordsága a szomszédos öltözőszobába távozott. Amikor ebbe is belépett, megpillantotta Lord Londonderryt, amint hálókabátban az ablaknál állt és felfelé mered. Az orvos azonnal hozzálépett és megkérdezte tőle: ‚Kedves Lordom, miért áll Ön itt?' mire; anélkül, hogy megfordult volna, így szólt: ‚Bankhead, vegyen karjaiba, mindennek vége van.' A haláltusa pillanatában Bankhead megragadta és észrevette, — milyen borzalmas volt — hogy jobbkezében görcsösen egy zsebkést szorongat, amellyel nyakán az ütőerét mélyen keresztülmetszette.«

Wellingtont összezúzta a hír. Gyermekkori barátságokat nem őrzött meg, de férfikorának legmeghit-

tebb vonzalma fűzte Castlereagh-hoz. Emlékezett, amikor száraz hangján, de oktatóan és kissé csúfondárosan megállapította róla, a fiatal ezredesről, hogy »még nem jó diplomata«. Ez akkor nagyon fájt. S mégis, később Castlereagh volt az, aki bízott benne, mint hadvezérben és bízott diplomáciai elhivatottságában. Mellette állt, amikor a spanyol hadjárat kezdeti sikertelenségei miatt parlamenti támadások pergőtüze zúdult fejére. Védte és vállalta minden cselekedetét. Ők ketten maradtak azok, akik pillanatnyi kétely, ingadozás nélkül hitték, hogy Bonaparte nem misztikus félisten, hanem ember, akinek hibái vannak, hatalma korlátozott és katonai eszközökkel győzhető le. S a diadal után ők ketten akartak egy békés, biztonságos Európát teremteni, elkerülve a győzők hagyományos bosszúvágyát és elfogultságát. Soha nem látja többé Castlereagh-t. Utolsó találkozásukkor az ajtónál mégis vissza kellett volna még egyszer fordulnia...

Másnap hazautazik Londonba. Nemcsak a temetésen akar jelen lenni, hanem a kormányválságot is segítenie kell megoldani. A színtelen Liverpool helyett Castlereagh volt a kormány igazi vezére.

— Mylord, — mondja neki londoni megérkezése után dr. Bankhead — én is felelősnek érzem magam a katasztrófáért. Elvettük Lord Londonderry pisztolyát és beretváját. Nem gondoltunk arra, hogy zsebkést is rejt magánál. Talán jobb így Angliának is, neki is. Egy beteg uralkodó után egy beteg külügyminiszter...

Castlereagh temetése kísérteties volt és borzalmas. Az állam minden díszt és pompát meg akart adni miniszterének, aki egyformán volt jó angol és jó európai. De a nép ellepte a Westminster Abbey felé vezető utcákat s amikor a gyászmenet megjelent, a tömeg egy része egetverő örömrivalgásba tört ki.

Byron kegyetlen sírfeliratait idézték, gúnyos kiáltások hangzottak és megalázó megjegyzések. A nép isteni igazságszolgáltatásnak fogta fel, hogy a »hatostörvény« megalkotója elborult elmével önmaga oltotta ki életét. Wellington látszólagos érzéketlenséggel és hidegséggel, a »vas-herceg« álarcában követi a koporsót s rádöbben, hogy az angol nép emlékezetében Peterloo elhomályosította Waterloo-t; a kriptában már ő sem rejtheti szomorúságát.

V. Öt doktor Veronában.

Chateaubriand, aki éppen Londonban tartózkodott, Mme de Durashoz intézett levelében így emlékezik meg Lord Castlereagh utolsó útjáról: »Éppen most érkezem ennek a szerencsétlen embernek temetéséről. Mindnyájan az öreg Westminster-templom kriptája köré gyűltünk össze. Wellington herceg, aki annyi halottat látott már életében, levertnek látszott; Lord Liverpool kalapjába rejtette arcát. A templom előtt a radikálisok egyik csoportja zászlóit lengette s örömkiáltásokba tört ki, amikor látta elvonulni a gyászmenetet. A nép másik része nem válaszolt s úgy tűnt, mintha méltatlankodna. Sokáig fogom magam előtt látni a nagy koporsót, amely magába zárja azt az embert, aki sikerének csúcsán önkezével vetett véget életének. Nem lenne helyesebb, ha az ember a trappista rendbe lépne, mintsem így fejezze be földi pályafutását?...«

Ki legyen Castlereagh utóda? Wellington érzi, hogy senki más nem jöhet számításba, mint George Canning. Ő maga nem elég politikus ahhoz, hogy vállalhatná a külügyek vezetését. Peel még túl fiatal és tapasztalatlan. Visszaemlékezik a napoleoni háborúkra, amikor Canning energikus, habozást nem ismerő

határozott lépésének köszönhették a dán flotta megszerzését, amely minden további inváziós kísérletet meghiúsított. Akkor elítélte ezt a hadmozdulatot, mert az ilyen Sir Walter Raleigh és Francis Drake hagyományaira emlékeztető, semleges ország elleni kalózkodást nem tartotta összeegyeztethetőnek a tizenkilencedik század Angliájának humanista méltóságával. Azóta bebizonyult Canning igaza: Bonaparte ellen csak Bonaparte kíméletlen módszereivel lehetett küzdeni, minden más magatartás csak gyengeség, ostobaság és hibás érzelmesség lett volna. Castlereagh és Canning, milyen két ragyogó egyéniség, milyen hűséges és nagytehetségű tanítványai Pittnek. Ha Canningot nem szállta volna meg az intrikákat szülő féltékenység emberi gyengéje, örökké egymással karöltve dolgozhattak volna Anglia javáért. A-kirobbanó ellentétek alkalmából az ő szíve Castlereagh-ért dobogott, de soha nem szűnt meg tisztelni Canning eszét és tehetségét. Két ellentétes egyéniség. Castlereagh hideg, határozott, nyugodt; megjelenése méltóságteljes és tekintélyt ébresztő, de mint szónok hosszadalmas, egyhangú, az ékesszólás a vitának csak pillanataira ragadta magával, általában kerülte a szónoki fogásokat, a hatásos mondatokat, a célba találó csattanókat és ötletes fordulatokat. Nem törődött a közvéleménynyel. Hibátlanul száraz tárgyilagossága néha szinte mesterkéltnek és modorosnak hatott. Politikus elme volt, aki a diplomácia útvesztőjében kanyarodott megingathatatlanul céljai felé s nem vágyódott zajos és kirobbanó parlamenti sikerek után. Jelleme tiszta volt s a leghűségesebb és legodaadóbb barát maradt, akire mindig lehetett számítani. Canning színes, zengőhangú, robbanóhatású szónok, keresi az erőteljes hatásokat, néha a blöffölést se veti meg, de zárkózott lélek, aki soha nem tudott bizalmat ébreszteni és igaz barátokat szerezni. Tory volt, de a whigek-

kel rokonszenvezett. Radikális-gyanúsnak és konzervatív szempontból megbízhatatlannak tartották.

Polgár volt, egy írországi színésznő fia, nem pedig arisztokrata, mint Castlereagh. A király is neheztelt rá, mert nem akarta támogatni a Caroline Brunswick elleni vádemelést.

Lord Liverpool végre felajánlotta a Külügyi Hivatal vezetését Canningnak, aki halogató választ adott, mert tudta, hogy a király nem hagyja úgysem jóvá kinevezését. Wellington, aki a legnagyobb kegyben állt az udvarnál, vállalta magára, hogy elsimítja az ellentéteket. Előbb Lady Conyngham-t, a király kedvesét nyerte meg tervének. György még tovább is tetszeleg magának a megbántott uralkodó szerepében. Wellington most közvetlenül levélben fordul hozzá: »Felséges Uram, ha ez a kérdés két közönséges ember között merült volna fel, akkor is az lenne a nézetem, hogy a köz érdeke és a kötelességei azt követelik, hogy kapcsolja ki egyéni érzelmeit és az elkövetett sértést valamennyi szereplő érdekében feledje el. Olyan esetben, amikor a sértés elkövetője alattvaló, szenvedője pedig az uralkodó, semmi kétségem nem lehet, hogy ez az út az egyetlen helyes. Felséged becsülete kegyelmi tényekben nyilvánul s meg vagyok győződve arról, hogy felséged becsülete csorbítatlan marad, ha ebből az alkalomból kegyelmét és kegyeit Canning úrra terjeszti ki.«

Minő elégtétel, amikor meghallja néhány nap mulva, hogy a király jóváhagyta Canning kinevezését. Kioktatta uralkodóját és ebben a kínos kérdésben győztes maradt.

* * *

Wellington fülébe jutott, hogy Fulke-Greville, a titkos tanács titkára, az ügyes és történő társaságbeli sodródó, így jellemezte: »Wellington herceget idehaza

reakciósnak tartják, de ha szembeállítjuk Európával, éppenséggel liberális«. Reakciós, úgy találta, hogy ez a meghatározás szigorú és igazságtalan. Ő csak konzervatív volt s nézeteiért azért kellett sokat szenvednie, mert a külföld véleményére nem sokat adott.

Castlereagh halálának esztendeje jelentős fordulópontot eredményezett az angol belpolitikában. A kormány liberálisabbá árnyalódott. Az új miniszterek: Canning, Huskisson, Peel magatartásban inkább whigek voltak, csak éppen a tory-pártba tartoztak. Miért bélyegzik őt reakciósnak? Hiszen tudatában van annak, hogy a kormány kénytelen engedményeket tenni a liberalizmusnak s ő még a királlyal való összezördülést is vitézül vállalta, hogy abból a Canningból csináljon külügyminisztert, akit Lord Holland, Fox unokaöccse, Canning egyik ifjúkori bizalmas barátja, arisztokratákat faló jakobinusnak tartott? Kicsinyes pártérdekek mocsarába került s minden oldalról sárral akarják bepiszkítani.

Most, amikor Veronába készül, hogy a konferencián Castlereagh szellemében járjon el s teljesítse politikai végrendeletét, utazása alatt ráér elmélkedni az újabb európai változásokról s a győzelem következményeiről. A lázasan vitatkozó s örökké erjedő szellemű klubokban, felvilágosult intellektüellek összejövetelein, konzervatív szalónokban mint állandó beszédtéma kísértett, hogy miként fordult volna a világtörténelem, ha Dumouriez, nem diadalmaskodik az osztrákokon Jameppes-nál? Franciaország nem foglalja el Antverpent s Anglia nem kénytelen saját biztonsága érdekében ellenfeleinek oldalára sorakozni. A forradalom »túlgyőzte« magát, a hadsereg a polgárok feje fölé nőtt és egy, a körülmények szerencsés összejátszását zseniálisan kihasználó tábornok gőgös és elvakult katonai diktatúrájává hatalmasodott.

Az angol kormány a Bonaparte elleni háborúban egyesíteni akarta a célszerűséget az alattvalók hagyományos idealizmusával: küzdött saját biztonságáért és zászlajára ugyanakkor »Európa népeinek szabadságáért« jelszót írta fel. A győzelemnek az elomlott vérnél is nagyobb ára volt: Angliának el kellett ismernie a szövetséges államok reakciós politikáját. Ausztria uralkodott Itáliában, az egyházi állam újraéledt, Lengyelország továbbra is három szomszédjának konca maradt. Ausztria, Porosz- és Oroszország független volt, nem fenyegette többé ellenséges betörés veszélye, az uralkodók éppen csak népeiknek felejtettek el szabadságot adni. Wellington emlékezett arra, hogy Castlereagh milyen látnokian érezte már Bécsben, hogy az idealizmus és keresztényi szeretet mázába bújt orosz misztikát miként fogja magával sodorni a legsötétebb reakció, de nem védekezhetett ellene. A legtöbb, amit Castlereagh tehetett, az volt, hogy visszautasította Metternich minden sürgetését, hogy a »Szent Szövetség« nevével ékeskedő rendőrségben tevékeny részt vegyen. Amennyire lehetett visszavonult a kontinens ügyeitől. Byron szenvedélyes gyűlöletét Castlereagh ellen nemcsak a »hatostörvény« kiadása fűtötte, hanem fokozódott az elmult évben, amikor a külügyminiszter nem akadályozta meg, hogy Ausztria hadat viseljen az alkotmányát liberálisan módosító nápolyi királyság ellen. Wellington újra érezte, hogy ebben a kérdésben is mindkettőjüknek saját szempontjukból igazuk volt. A politikusnak, Anglia érdekében s a költőnek, aki az elnyomás ellen, az emberi szabadságért szállt síkra, a magasabb erkölcs nevében. Ő, Byron s egyéb elvakult angol honfitársai állásfoglalását a Napoleon-kérdésben tartotta konokul veszedelmesnek és ostobának, mert a franciák császára uralkodásának mérlege tízmillió halott volt s valójában nem adott szabadságot a népeknek, csak hirdette

hogy ad. Elvakult, naív vagy ostoba lelkek elhitték neki, bedőltek üresen puffogó frázisainak s magával-ragadó, de hazug érveléseinek.

* * *

— Spanyolország viszonya a szövetségesekhez hasonlít a sárgaláztól megfertőzött betegére és az öt orvosra, akiket állapotának megítélésére összehívtak. Mindazokra, akik érdekeltek a betegségnél s magára a betegre nézve egyformán kívánatos megtudni, hogy betegsége ragályos-e vagy sem. S ha ragályos, milyen mértékben az, hogy gyógyítható-e, vagy hatása milyen módon küzdhető le, vagy ellent lehet-e állni a pusztításnak, amelyet okozhat. Minden esetben és helyzetben akad segítség, vagy követendő módszer s az orvosok feladata ebben az értelemben tájékozódni és eljárni. Az egyik orvos például azt állítja, hogy nincsen veszély és a láz nem fertőz. A másik úgy vélekedik, hogy a kórnak mindenütt súlyos következményei lesznek. Az az orvos, aki a beteg szomszédságában lakik, gyors közbelépést követel, mert saját családját félti, míg a fakultás többi tagja ide-oda vitatkozik, miképpen menthetné meg úgy a beteget, hogy egyúttal barátjuknak és kollégájuknak is segítségére siethessenek — fejtegeti oktatóan a kóresetet Metternich.

— Fenség, — válaszol a gúny halvány árnyalatával Wellington — Indiában több járvány lefolyását figyelhettem végig s nekem is van az ügyben némi tapasztalatom. Ha az orvosok nem tudnak megegyezni a gyógyítás módszerében, jobb, ha nem is közelednek a beteghez. A beteg vagy meggyógyul vagy elpusztul, a járvány kitombolja magát és az orvosokat nem fertőzheti meg a ragály.

— De az orvosok családja nem maradhat immunis.

— Ha a család nem fél a ragálytól, rendszerint nem kapja meg.

— Láttam már a legbátrabbakat is lázban meghalni.

— Lehet — hagyja helyben Wellington a megállapítást. — Akadhat orvos, aki lelkiismeretesebbnek tartja, ha nem nyúl hozzá a beteghez, mintha helytelen módszerrel kezeli. Én az utóbbiak közé tartoznék, ha az orvosi pályát választottam volna...

A veronai kongresszus, amely a bécsinek a fényét igyekszik felidézni, számos előkelő vendégével: egy császár, egy cár, három király, egy alkirály, három nagyherceg, három külügyminiszter, húsz nagykövet, tizenkét követ, egy kardinális — ez a fennkölt és előkelő összejövetel orvosgyűléssé alakult volna át? Mert a napirenden szereplő főbb témák csak mellébeszélések. A tovább virágzó, kereszténytelennek és erkölcstelennek ítélt rabszolgakereskedés, az orosztörök surlódás, a megnövekedett étvágyát is olasz államokon kielégítő Ausztria, mind-mind mellékkérdések, amelyeken könnyen meg lehet egyezni. Különösen a rabszolgák várhatnak. De Spanyolország ismét forrong. A radikálisok Ferdinándtól, hitszegő és szenteskedő királyuktól újabb alkotmányt csikartak ki. Mi lesz akkor, ha a francia, orosz, osztrák és porosz nép követi példájukat? A tüzet minél előbb el kell oltani, különben perzselő lángja felgyujthatja Európát. Ferdinánd titkos követeket küld minden országba. Tapossanak újra hódítók országa földjére, hulljon népe vére, csak biztosíthassa uralmát régi módszereivel. Itt ágál Franciaország külügyminisztere, Montmorency, ez az ultraroyalista, eltompult, reakciós Bourbon-lakáj, aki alig várja, hogy a Szent Szövetség megbízásából, a forradalom tanait megtagadott nemzete keresztes hadjáratot indíthasson a demokrácia ellen.

Az öt doktor: Ausztria, Oroszország, Poroszország, Franciaország és Anglia külügyminisztere, vagy meghatalmazott követe. Metternich a minden kóresetet tüneményesen megoldó bölcs professzor szerepében tetszeleg s tévedhetetlennek képzelt véleményét el akarja fogadtatni kollégáival is. Természetesen senki sem kíváncsi a beteg véleményére, hogy az meg van-e elégedve orvosaival s egyáltalában kívánja-e, hogy törődjenek vele. Miért terelte a kongresszust Metternich Veronába? Talán a jól ismert s már kihasznált bécsi pompa helyett valami újat kellett kitalálni? Fitogtatni annak az Ausztriának erejét, amely erre az ódon, festői olasz városra is kiterjeszthette hatalmát.

Az efféle tanácskozások rendezéséhez, a külső hatáskeltés felfokozásához Metternich mesterien ért. Pompás fogadtatások és díszes ünnepélyek kergetik egymást, a középkori palotákból néha az amfiteátrumba vonulnak az összegyűltek, színielőadásra. Természetesen az érdekesnél érdekesebb nők is felbukkannak. Itt van az elvirultságában is szép Madame Récamier, aki húsz esztendő óta mint kurtizán valamennyi rendszert egyforma hűséggel és tisztességgel szolgált. A Neiperg-zsel vigasztalódott kövérkés Mária Lujza, aki Wellington bosszúságára igen rosszul játssza az écartét; sajnos egy jól nevelt angolnak nem illik felállnia a kártyaasztaltól. Azután tolakodóan ott settenkedik a rendkívül eszes, szép, de kibírhatatlanul erőszakos Dorothea Lieven, a londoni orosz nagykövet felesége, aki a diplomaták súlyos, bonyolult és felelősségteljes feladatát hősiesen megosztja férjével. Mialatt Lieven herceg a Külügyi Hivatalban, a miniszteri fogadószobákban és szalónokban sündörög, azalatt Dorothea barátságos megadással fogadja ágyában mindazokat, akikkel férje nem tudott zöld ágra vergődni. Hála Sándor cár Angliában nem túlságosan

élénk lelkesedést kiváltott reakciós politikájának, ritkán kellett ágyában egyedül maradnia. Wellington tudta, hogy Dorotheának Metternichhel is volt többek között viszonya s nem lehetett benne biztos, hogy ez alkalommal nem az orosz diplomácia került-e ki győztesen. A hölgy egyébként rá is állandóan kivetette hálóját, de ő soha nem állt kötélnek. Nem mintha félt volna, hogy mint a bibliai Sámsonnak a légyott alatt levágja a haját, hanem egyszerűen nem tetszett neki a hercegné s Bonaparteval és Metternichhel ellentétben, gyűlölte a hálószoba-politikát.

A kongresszus befejezéséhez közeledik, de Wellington hajthatatlan marad. Anglia nem fog csapatokat küldeni Spanyolországba s ellenzi azt is, hogy ezzel a rendészeti feladattal Franciaországot bízzák meg. Egy országnak sincs joga, hogy a másik magánügyeibe üsse orrát. A be nem avatkozás szabály, a beleavatkozás a kivétel. Álláspontja merev és hajthatatlan. A háta mögött elhangzott megjegyzésekből több a fülébe jut. »Az angol nagykövet azt képzeli hogy még mindig Waterloo-nál vezényel!« Ez, a magatartását rosszindulatúan jellemző mondás örömmel tölti el. Azzal vádolják, hogy nem fínomult még simulékony diplomatává s kemény katona-modorát nem sikerült levetnie. Pedig minden Waterloo-ra vonatkozó célzás jól esik, csak ellenzéki honfitársai Peterloo-t felejtenék már el...

VI. Canning világpolitikát folytat.

— Hayton, maga túloz. Hatszor ültem magának modellt Mareshfieldben, négyszer Londonban és a kép még mindig nem készült el. Minisztertanácsok, konferenciák, külföldi követek fogadása közti minden percemet a maga rendelkezésére bocsátom. Már egy

tisztességes könyvet se érek rá elolvasni. Maga fiatalember és kezdő, mégis többet követel tőlem, mint Thomas Lawrence. Nem is beszélve Goyáról. Ő már készen hozta a képet, anélkül, hogy észrevettem volna, hogy lerajzolt. Általában tanuljon Goyától — tör ki türelmetlenül és bosszúsan Wellington.

— Mylord, reámnézve mindennél nagyobb megtiszteltetés, hogy lefesthetem. Mindent elkövetek, hogy képem méltó legyen önhöz. Talán túlságosan lelkiismeretesen dolgozom... — szabadkozik kényszeredetten a festő.

— Nem baj, ha nem sikerül tökéletesen. Inkább siessen.

Wellington rosszkedvű. A vállára nehezedő felelősség és rengeteg munka mellett még női palotaforradalmakat kell lecsendesítenie. Harriet Arbuthnot születésnapjára lefesttette magát Lawrence-től és a portrét kedvesének ajándékozta. Francis Shelley, a régi rangelsőség jogán ragaszkodott ahhoz, hogy ő is kapjon egy Wellington arcképet. Ezt a kérést Harrietnek ügyetlenül elárulta... (Úgy látszik, női dolgokban szánalmasan esetlen diplomata.) Harriet jeleneteket csinált, tirannizálta s megtiltotta, hogy Frances-nek is egy valódi Lawrence-t ajándékozzon. Ha kezdő festő készíti a portrét, az ellen nincs kifogása... Így került hozzá Hayton. Ez a kellemetlen fiatalember még annyi tapintattal sem rendelkezik, hogy gondolkozni hagyja s csendben maradjon. Állandóan fecseg, idegesíti s még hozzá nem fejezi be munkáját. A róla készült képpel akar beérkezni. Legyen inkább a festmény elhibázott, csak hagyják már békében.

Elég bosszúsága van a politikában. A veronai kongresszuson nem sikerült keresztülvinnie akaratát. Franciaország Anglia tiltakozása ellenére megtámadta Spanyolországot s hat hét alatt akadály nélkül elfoglalta Madridot. A sereget az Angoulême-i herceg vezette,

azzal a jelszóval, hogy »Szent Lajos szelleme« vezérli zászlaját. A madridi nép »vesszen az alkotmány, halál a jakobinusokra és a zsidókra« kiáltásokkal fogadta a hódítókat. A reakció felélesztette az inkvizíciót és a legkegyetlenebb megtorlást. Ártatlan hazafiak vére folyt, akik semmi egyebet nem akartak, mint a népnek több kenyeret és több szabadságot adni. Nemcsak a radikálisokat irtották, hanem a mérsékelteket is. Mindenki gyanús volt, aki nem akarta testestül-lelkestül szolgálni a reakciót. Alava, aki vele együtt küzdött Spanyolország felszabadításáért, szerencsére angol területre menekülhetett, Gibraltárba. Diplomáciai futárral siet értesíteni, hogy akár londoni, akár vidéki háza bármikor rendelkezésére áll. Szegény Alava, ő is másképpen képzelte el hazája felszabadítását.

Az angol külpolitika hűséges maradt elveihez és nem avatkozott be a spanyol-francia háborúba. Canning mégis tudomására hozta Párisnak, hogy a reakció nem exportcikk és még Portugáliába se engedi behatolni, ahová biztonság okáért négyezer főnyi hadsereget küldött.

Ámbár Wellingtont néha főképpen személyi súrlódások távolították el Canningtól, nem tagadhatta az új külügyminiszter elgondolásainak és terveinek mély távlatát. Castlereagh csak európai politikát folytatott és kezét megkötötte, hogy neve szerepelt a bécsi kongresszus és a párisi béke jegyzőkönyvein s megtörtént, hogy régi szövetségeseivel került szembe. Canning soha sem házasodott össze Oroszország, Poroszország és Ausztria Bonaparte-ellenes külpolitikájával, mint Castlereagh, nem kötelezte el magát senkinek, minden előzetes kompromisszum nélkül szabadon síkra szállhatott Anglia egyedüli érdekeiért s már nem európai politikát folytatott, hanem világpolitikát, mint Pitt. Castlereagh csak eltávolodott

a Szent Szövetségtől élete végén, Canning már szembe helyezkedett vele.

Az utolsó évtizedekben Amerika legnagyobb része elszakadt Európától. Nemcsak az Egyesült Államok nyerte el függetlenségét, hanem Dél-Amerika is felszabadult a spanyol és portugál uralom alól. Angliának egyességre kellett lépnie Amerikával s ellenfél helyett barátot nyernie.

A Dél-Amerikában egy évtized óta dúló forradalmak jelentős hasznot hajtottak Angliának. Az új kormányok megszüntették a vámsorompókat, az angol iparcikkek mindenhová behatoltak s a Waterloo után dühöngő gazdasági válság lassanként elmúlt. A Szent Szövetség politikájától megmerevedett cár követelte, hogy Dél-Amerika gyarmatait adják vissza régi tulajdonosuknak. Erre a kívánságra Castlereagh előbb memorandumban, később az aacheni konresszuson személyesen a leghatározottabb tiltakozással válaszolt. Sőt még Latin-Amerika független államait is hajlandó volt elismerni, ha azok monarchiákká alakulnak át. Erről a feltételről Canning már lemondhatott. A franciák spanyol győzelme ijedelmet keltett Angliában. Wellington, mint a legnagyobb katonai szaktekintély, kijelentette, hogy sikeresnek tart egy európai expedíciót Latin-Amerika ellen. A franciáknak újra megnőtt az étvágyuk s a Szent Szövetség reakciójától összetartott országok megint hódító terveket forraltak. Canning ez ellen előre védekezett és egy merész mesterfogásra határozta el magát: Anglia szövetségre lépett régi ellenfelével, az Egyesült Államokkal.

James Monroe elnök, aki visszautasította a cár kívánságát, hogy az Egyesült Államok lépjen be a Szent Szövetségbe, büszkén jelenthette ki Jeffersonhoz, egyik elődjéhez írt levelében: »Mialatt Európa a kényuraságba süllyed, a mi feladatunk félgömbünket a szabadság otthonává tenni«. Védekezni akart

az ellen, hogy Európa hatalmai kiterjesszék uralmukat Amerika bármelyik részére. Nemcsak Európa katonai erejétől tartott, hanem sokkal inkább Európa szellemét akarta örök időkre száműzni az új világból. 1823 december 2-án üzenetet küldött a kongresszushoz: »Sosem avatkoztunk be és soha nem is fogunk beleavatkozni a gyarmatokat illető kérdésekbe s abba, hogy jelenleg melyik európai államhoz tartoznak. De tekintetbe véve azokat a kormányokat, amelyek kihirdették és fenntartják függetlenségüket, azt a függetlenségüket, amelyet lelkiismeretes megfontolás után igazságosság okából elismertünk, nem fogjuk tűrni semmiféle európai hatalomnak beavatkozását, hogy elnyomják, vagy bármi módon befolyásolják őket szabad elhatározásukban. Minden beavatkozást az Egyesült Államok iránti barátságtalan lépésnek fogjuk tekinteni... Az amerikai világrész kivívta magának önkormányzatát és függetlenségét, a jövőben nem válhat soha többé bármelyik európai hatalom gyarmatává.« Canning nemsokára büszkén jelenthette ki az alsóház előtt: »Megteremtettem az új világot, hogy megjavítsam vele a régit!«

Wellington úgy vélte, hogy a világpolitika nagy játszmájában Canning kevesebb figyelmet szentel az írproblémának. Hogyha III. György nem lett volna olyan elfogult, Pitt már sok mindent megoldhatott volna.

Monroe elnök üzenete, amely különösen a whig-képviselők között keltett lelkes csodálatot és helyeslést, az ír-probléma megoldását még időszerűbbé tette. O'Connel, az ír nép új vezére kevélyen hirdette ki Dublinben: »Ha a parlament nem foglalkozik a katolikusok kívánságaival, remélhetőleg megjelenik egy ‚Bolivar', hogy jogaiért kiálljon!« Wellington érzi, hogy szakadékok választják el Canningtól. Ő Irországból származik, ott töltötte tanoncéveit, hal-

lásra fínomabb, tapintata érzékenyebb, szelleme megértőbb, tapasztalata alaposabb. Canning világpolitikát csinál, be kell vallani, hogy nagy tehetséggel és fölénnyel, de mit ér mindez, ha bent az országban indul meg egy bomlási folyamat. Államférfinak lenni annyit jelent, mint előrelátni. Canning szeme felfog minden változást, ami a távolban történik, éles és átható tekintete elkalandozik a ködös messzeségbe, csak éppen azt a feszültséget nem veszi észre, amely a szomszéd szigetről veszélyezteti a birodalom biztonságát.

Mindnyájan jól tudták, hogy az írországi katolikus egyesületek nem hitbuzgalmi célzattal alakultak, hanem politizálni akarnak. A szövetségeket fel lehetett oszlatni, csak éppen a magát »Ir-Bolivar«-nak hirdetett vezért, O'Connelt nem lehetett perbe fogni akkor, amikor Canning lendületes beszédekben, izzó lelkesedéssel dicsőítette az igazi Bolivart...

Mialatt a két vetélkedő hölgy és a kezdő festő idegesíti Wellingtont, egyre súlyosabbnak érzi az írprobléma terhét. Miért nem bízik Irország Angliában? Mert minden engedményt háborús veszély idejében tett, inkább kényszerből, mint jószándékból. E pillanatban, amikor Anglia külpolitikailag annyira hatalmas s minden lázongást könnyű szerrel elfojthat, nem jött-e el az ideje ennek az állandóan napirenden lebegő, folyton felbukkanó kérdésnek végleges megoldására? Adják meg Irország katolikusainak az egyenjogúsítást minden korlátozás nélkül? A probléma sokkal összetettebb és bonyolultabb.

Wellington sokat foglalkozott hazája történetének mélyebb hátterével, a külsőségek mögött rejlő okozattal. Milyen egyszerű dolog VIII. Henriket felelőtlen és léha szoknyabolondnak jellemezni, aki szakít a pápával, mert az nem hagyja jóvá válását. Valójában VIII. Henrik, talán legnagyobb uralkodójuk, csak kifogást keresett, hogy a római katolikus egyház

helyett megalapíthassa az ő nemzeti anglikán egyházukat. Száműzni kellett a pápa befolyását mindörökre. Összeegyeztethető-e Anglia érdekeivel az ír katolikus teokrácia? Nem sérti-e ez VIII. Henrik nagyvonalú politikájának fonalát? Tűrhetők-e az ország szívében valláspolitikai társaságok, amelyek a pápát ismerik el legnagyobb tekintélynek, s a szinte »nemzetközi« Szentszék parancsainak vetik alá magukat? A római katolikus egyháztól, mint külföldi hatalomtól biztosítékokat kell követelni, mielőtt az ír katolikusok egyenjogúsítása megvalósul. Mihelyt London megegyezett Rómával, el kell törülni a katolikusok jogfosztásáról szóló törvényt. Csak a Yorki herceg ne lenne olyan csökönyös...

— Mylord, — kérleli a festő — ne nehezítse meg munkámat. Nehány perc óta arcvonásai megváltoztak. Komorabbá lettek, próbálja visszanyerni régi tekintetét. Higgye el, nemcsak az én hibám, hogy ez a kép lassan készül...

* * *

1828 elején meghalt a Yorki herceg, Anglia trónörököse, a hadsereg főparancsnoka. Ámbár az ír kérdésben nem értették meg egymást, Wellingtont mégis meleg barátság fűzte hozzá. Ki jöhetne még tekintetbe, mint a Yorki herceg utóda, Wellingtonon kívül? Mégis Canning ellenzi a *Commander-in-chief-é* való kinevezését s csak Liverpool meglepő erélyének köszönhető, hogy a király nem a külügyminiszterére hallgat. Canning helyzete megerősödött: ő, akivel a király eddig csak hivatalosan volt hajlandó érintkezni, most az udvar kedves és dédelgetett vendégévé vált. Úgy látszik, Canning belátta, hogy a jó diplomatának még a szűkebb udvari intrikákat sem szabad megvetnie, hajlékonnyá, simulékonnyá kell válnia, hogy

politikája érdekében jóvátegye a válóperben elfoglalt ügyetlen és merev magatartását. Egy külügyminiszter milyen kellemes szívességeket tehet uralkodójának. Például Canning Buenos-Airesbe küldte nagykövetként Lord Ponsombyt, akiről azt suttogták, hogy valaha Lady Conyngham kedvese volt.

A királyt, az öregedő és féltékeny férfit is le lehetett kötelezni...

A temetés előtt összetűzése volt Canninggal, aki polgár módjára gondolkozott és kerülni akart minden katonai pompát. Ő keményen visszavágott neki: — A temetés úgyis minden más lesz, mint katonai. Nem is lehet katonai, mert nincs annyi emberünk Angliában, hogy egy marsallt illendően eltemethessünk. Akár testületileg felvonul a kormány, akár nem, én mindenesetre ott leszek és azt ajánlom magának is.

A király nagyon szerette öccsét és elrendelte, hogy a ceremónia minél pompásabb legyen. Nem tudni miért, a temetés mégis szegényesen sikerült. Szokatlanul hideg januári nap volt, a Windsori kápolna hőmérséklete megdermesztette a jelenlévőket. Lincoln püspöke utána ágynak esett és tüdőgyulladásban meghalt, Canning és Wellington is megbetegedtek.

Nehány héttel később a politikai zavarok kellős közepén újabb vészhír száguld végig az országban: Liverpoolt szélütés érte és életbenmaradásához kevés a remény. Eddig Liverpoolnak volt köszönhető, hogy a whigekkel szimpatizáló toryk és az ultra-toryk megférték együtt egy kormányban. Mi lesz ezután? Kit nevez ki miniszterelnökének a király? Hetekig folynak a találgatások. Végre kiderül: Canningot, nem pedig Wellingtont.

Wellington, amikor élete végén mérleget csinált életpályájáról, éreznie kellett, hogy most mennyire helytelenül, sőt szánalmasan gyengén viselkedett és nem maradt méltó önmagához.

A szélsőséges toryk: Eldon, Bathurst, Londonderry (azelőtt Stewart tábornok), Castlereagh öccse, rávették arra, hogy utasítsa vissza a Canning által neki felajánlott tárcát. Ő sértődötten, hiúságában megbántva hajlott erre a tanácsra. Csak később vette észre, hogy becsapták. Mindig az egész nemzetet akarta szolgálni, és ime, pártpolitikust csináltak belőle.

VII. Wellington miniszterelnök.

— Herceg, a kabinet meghalt. Megbízom az új kormány megalakításával és vezetésével.

A köszvénytől és hólyagbántalmaktól szenvedő király szertartásmentesen, a hagyományos udvari formák mellőzésével ágyában fogadja Wellingtont. Arcán kiüt a szenvedés, megjelenéséből hiányzik az az uralkodói magatartás, ahogyan festők szokták ábrázolni a nép előtt. A régi, büszke gavallérból nem maradt egyéb egy kínlódó, beteg embernél, s minden beteg annyira egyforma.

Canning miniszterelnöksége alig tartott tovább, mint Bonaparte második császársága. Ez a »száz nap« mégis a brit külpolitika legtermékenyebb korszaka maradt s Wellingtonnak sajnálnia kellett, hogy dacos, sértődöttségében nem vett részt benne. Az amerikai kérdésben az új világ minden népe egységesen Canning mellé sorakozott, aki a világ leghatalmasabb flottájával rendelkezett s Oroszország, Franciaország, Ausztria és Poroszország kénytelenek voltak fogcsikorgatva nézni, amint szembehelyezkedik akaratukkal. A balkáni kérdésben merészen eltért az angol külpolitika hagyományaitól: Görögországot segítette a török elleni szabadságharcában. Megnyerte tervének támogatására Oroszországot és Franciaországot; ezzel két érdekcsoportra sikerült szakítania a Szent Szövetséget.

Canning diadala fájdalmas volt. Belőle hiányzott Castlereagh-t parlamenti viharokon átsegítő simasága, szárazsága és higgadtsága. Nyugtalan maradt, mint az örökké forrongó s kitörni készülő vulkán; szenvedélyes, lendületes, robbanó hatásokra törekvő és néha demagóg fogásoktól sem visszariadó nagy szónok. A parlament éppen ezzel a magatartásával szemben táplált bizalmatlanságot. Tökéletesen ismerte a világdiplomácia minden zöngését, cselfogását, ravasz fortélyát, csak éppen a belpolitika útvesztőjében tévedt el s a parlament üléstermének diplomáciájában bukott meg. Wellington tudta a legjobban, hogy az ember egész életében nem tud megszabadulni gyermekkori emlékeinek terhétől, magukkal cipeli őket, mintha hozzá lennének nőve; ő sem tudott sohasem felszabadulni a harmadszülöttségből következő elnyomatásának érzéséből. Canning, a polgár, a gyanús színésznő fia, aki a politikai pályafutásában arisztokraták közé keveredett, azzal ellensúlyozta régi elnyomatásának érzését, hogy annál dacosabban, kevélyebben, fennhéjázóbban polgár maradt, mintha az lenne a születési kiváltság.

A parlament utolsó ülésszakán Canning szájából még egy mérges beszéd viharzott az arisztokrácia ellen. Sápadt volt, szinte gyűlölettől megszállt, nyugtalan és ingerült. Wellington ugyanolyan balsejtelemmel távozott az ülésről, mint Castlereagh-val való végső találkozása után. Nemsokára megérkezett a hír, hogy Canning augusztus 8-án Devonshire herceg birtokán meghalt, csodálatos módon ugyanazon a helyen és ugyanabban a szobában, mint Fox. Fox és Canning, milyen hasonló jellemek, milyen azonos a végzetük. Mind a ketten rövid idővel a hatalom átvétele után pusztultak el. Wellington megjegyzi: »Úgy hallom dr. Farrtól, hogy Canningot a temperamentuma ölte meg.«

A király nem mert állást foglalni Wellington és Canning párthívei között és a pénzügyminisztert, Lord Goderich-t bízta meg a kormány alakításával. Színtelen, gyenge egyéniség volt, tévelygett a pártok között és nem tudott magának tekintélyt kiverekedni.

Októberben Codrington tengernagy parancsnoksága alatt álló angol-francia-orosz flotta megsemmisítette az egyesült török-egyiptomi hajóhadat. Ez volt Canning európai diplomáciájának utolsó sikere. Amióta a görög nép függetlenségéért küzdő Byron Missolunghinál elesett, Angliában a klasszikus kultúráért rajongó bizottságok, egyesületek és magánosok szórták a pénzt, hogy önkéntes csapatokat toborozzanak Görögország felszabadítására. Míg Latin-Amerikát elsősorban gazdasági célszerűségből akarták a reakciós európai hódítóik bilincseiből feloldani, a görög nép iránti határtalan rajongásnak csak szellemi háttere volt. Castlereagh még Törökországot támogatta a túlságosan veszélyessé válható orosz terjeszkedés ellen. Wellington mindenben hozzáidomult nézeteihez, higgadt volt, tárgyilagos s útálta, ha a politika irányát álmodozó költők befolyásolják. Nem rajongtak-e Byron és társai ugyanúgy Bonaparteért? A túlságosan erős Görögországtól félt azért is, mert veszélyezteti Anglia földközitengeri hatalmát. Amikor a novarinói tengeri ütközetről értesült, bosszúsan csóválta a fejét: »Kellemetlen esemény«, — állapította meg. Kockázatosnak vélte s Anglia politikai hagyományai elleni vételnek a görög vállalkozást. Elkerülte figyelmét, hogy a rendkívül okos Canningot nem a költészet ragadta magával, s nem Byron eszméinek lett megszállottja. Kihasználta Byront, hogy általa irányítsa a közvéleményt, végül azért segítette Görögországot, mert a már-már napoleoni hatalmi tébolyt elérő Metternich politikáját Anglia biztonsága és a béke

szempontjából veszélyesebbnek tartotta Oroszországnál.

Az Apsley-house-ban, ahol mindazok tolonganak, akik karrierjüket, emelkedésüket, érdekeiket Wellingtonhoz fűzik, kergetik egymást az új miniszterelnököt gúnyoló megjegyzések.

— Herceg, — mondja Lord Bathurst — Lord Goderich újra sírógörcsöt kapott Windsorban. Őfelsége külön zsebkendőket tart arra a célra, hogy a premier be tudja fejezni kihallgatását.

— Ez mindenesetre új módszer Anglia kormányzására — jegyzi meg Harriet Arbuthnot, aki mindig jobban és jobban igyekszik tetszelegni magának a beavatott szerepében.

A társaság nagy meglepetésére megszólal Kitty, legyőzve eredendő riadtságát és félénkségét:

— Ha rámbíznák a kormány alakítását, nem esne nehezemre egy erőset, becsületeset és elvhűt létrehozni. Várok, míg meghívást kapok.

Wellington elkomorul. Az összes jelenlévő érzi, hogy a megjegyzés rendkívül ostoba és ízléstelen volt. A hercegné zavarodottan, segélytkérően néz körül. Harriet Arbuthnot és Frances Shelley cinkos pillantást váltanak egymással.

Lord Londonderry töri meg a csendet.

— Bizonyos vagyok benne, hogy Wellington herceg igen rövid időn belül megkapja megbízatását őfelségétől, hogy miniszterei megválassza.

December közepén a *Times*-ben egy szokatlanul gúnyos és kíméletlen cikk jelenik meg. »Magas jutalomban részesül az, aki visszahozza a miniszterelnököt!« Lord Goderich, miután beadta lemondását, nyomtalanul eltűnt. Senki nem tudta, hol rejtőzik. Nem bírta többé a felelősséget, a támadások pergőtüzét és vidékre vonult kipihenni fáradalmait. Csak napok mulva tűnt fel újra Londonban, hogy a

folyó ügyek vezetésétől véglegesen búcsút mondjon; 1828 januárjában hívta meg György király kihallgatásra Wellingtont.

Milyen nehéz kormányt alakítani. Minden barátságot, rokoni kapcsolatokat fel kell rugni, minden szándékot alávetni a szükségnek és a célszerűségnek. Erős és szilárd, minden kritikát kibiró kormányt kellett teremtenie. A régi és túlhaladott Liverpool-korszakból csak kevés kollégáját mentette át. Peel továbbra is belügyminiszter maradhatott s megtartotta Bathurstot, mint a titkos tanács elnökét és Melville-t, akit az Indiai Hivatal élére állított. Richardnak le kellett mondania Anglesey márki (Uxbridge) javára, mert az uralkodó egy »bigottan protestáns« ír-alkirályhoz ragaszkodott s neki semmi kedve nem volt vele bátyja miatt összezördülni. Nem hívta meg a szélsőséges Londonderryt sem, noha, amikor még Stewart-nak hívták, hűséges és bizalmas bajtársa volt a spanyol hadjáratban. Aberdeen-t választotta külügy — s Palmerston-t hadügyminiszterének. Régi tábornokai közül Anglesey-n kívül Murray-t bízta meg a gyarmatügyi tárcával, Beresford-t szállásmester-tábornokká nevezték ki. Már suttognak arról, hogy Wellington névsora katonai diktatúrát jelent, de nem törődik efféle fecsegésekkel.

Hozzá kellett fogni minél előbb nagy tervének végrehajtásához. Teljes szabadságot adni az ír népnek. Az ír kráter újra kirobbanással fenyeget s a csökönyös angol arisztokrácia éppen kényszernek nem akar engedni, fenn akarja tartani tekintélyét s minden megalkuvást gyengeségnek vél. Milyen makacs ellenzéki magatartást tanusít az uralkodó, aki ugyanolyan elfogult, mint amilyen apja volt Pitt reformterveivel szemben. Mennyivel nehezebb miniszterelnöknek lenni, mint tábornoknak, kell napról-napra éreznie. A tábornok parancsol, rákényszeríti akaratát

alantasaira, megvalósíthatja terveit, meghallgathat tanácsokat, de minden elhatározásában szabad. A miniszterelnöknek nemcsak az ellenzékkel kell felvennie a harcot, hanem saját kormánya tagjaival is. Itt van Peel, aki mint a megcsontosodott protestáns oxfordi egyetem képviselője, a legmerevebb álláspontot vallja. Elég erős lesz-e ahhoz, hogy megnyerje kormányát terveinek ?

* * *

— Hume doktor, várta maga, hogy éppen engemet talál itt ma reggel ?

— Mindenre el voltam készülve, Mylord, csak éppen erre nem. Fel sem tételeztem, hogy ebben követi Lord Londonderryt és Canningot...

Ez a beszélgetés egy márciusi reggelen zajlik le a herceg és régi tábori orvosa között. Bármilyen hihetetlennek hangzik, Wellington nem sétalovaglásra hagyta el Londont, hanem párbajt fog vívni Lord Winchilsea-val, az ultra-tory főúrral.

A király jóváhagyását a Catholic Relief Bill-hez lemondással való fenyegetőzéssel sikerült kicsikarnia. Canning követői és a whigek lelkesedtek ezért a lépésért, amely az ultra-toryk táborában megrőkönyödést keltett. Saját vezérük, akit hatalomra segítettek, csalta meg őket. Nem azért sorakoztak egységesen Wellington mögé, hogy az szabadságjogokat biztosítson annak a gyűlölt ír katolikus csürhének ! Miután a király többé nem ellenkezett, egyik öccse, a Cumberland-i herceg vette át az O'Connell-nek behódolt Wellington ellen a támadások vezetését. Forrtak az intrikák az udvarnál, a klubokban, a szalónokban, a parlament folyosóján. Végre az ultrák nyilt támadásra határozták el magukat. A *Standard*-ban gyűlölettől izzó cikk jelent meg ellene, Lord Winchilsea tollából.

Nem vádolta kevesebbel, mint hogy emancipáció ürügyével a pápizmust akarja uralomra juttatni Anglia minden állami hivatalában. Wellington helyreigazítást követelt. Winchilsea, aki mögött régi hívei és barátai: Eldon, Bathurst, Londonderry lapultak, minden egyezkedési kísérletet visszautasított. Eldönthetők-e fegyverrel eszmei ellentétek, politikai nézetkülönbségek? Természetesen nem. De Wellington becsületében érezte magát megtámadva és vállalnia kellett a párbajt, a középkori ritusnak ezt az ostobán megmaradt csökevényét.

— Tűz!

A herceg lövése nem talált. Winchilsea pedig szándékosan a levegőbe lő.

Lord Falmouth, Winchilsea segéde megszólal:

— Lord Winchilsea, most már hajlandó a kívánt elégtételt és helyreigazítást megadni.

Átveszi az írást s bizonyos javítást követel a szövegben. Utána tartózkodó udvariassággal elköszön. Megemeli kalapját, de nem nyujt kezet.

— Jóreggelt, Mylord Winchilsea. Jóreggelt Mylord Falmouth.

Az alsóházban három hét alatt megtörténik a csoda. A katolikusok elnyerik polgári szabadságukat, a törvényt megszavazzák. De miként fogja megnyerni a csatát a Lordoknál?

Április 2-án van a jelentős nap. A karzatok zsúfoltak, a nagy események fülledtsége és izgalma ül a termen. Tábornagyi egyenruhájában, kék kabátban és érdemrendjeinek vörös szalagjaival díszítetten foglalja el a helyét.

— Mylords, ifjúságomtól kezdve addig a pillanatig, amikor megőszültem, életem a fegyverforgatásban zajlott le. Nem láttam mást, mint vért és halált. Kényszerítő okok olyan országokba sodortak, amelyekben rettenetes belső harcok dühöngtek s mielőtt

hazámat annak a balsorsnak kockáztatnám, amelyet ott megismertem, mielőtt a polgárháborúk borzalmaiba hagynám zuhanni, inkább magamat tenném ki minden veszélynek, inkább mindent feláldoznék, még életemet is.

Wellington nem nagy szónok, idegenek előtte ennek a mesterségnek fortélyai, hiányzik szavaiból a lenyűgöző magávalragadás lendülete, de ezt a beszédét annyira átfűtötte a hazafiúi aggódásnak, a dacos keménységnek és a hitnek az ereje, hogy legyőzte a habozók ellenállását. A Cumberlandi herceg és még néhány peer oktalan és kétségbeesett ellenzéki rohamot indít. Mennyivel nehezebb a parlamenti erőviszonyokat áttekinteni, mint a folyamatban levő ütközet állását. »Kedves Alavám, Marmont el van veszve«, — jut eszébe salamancai mondása. De elveszett-e Cumberland? Ki lát bele a lordok lelkébe, ki tudná megmondani, hogy ki mellé sorakoznak. A harctéri állások alakulnak és kifejlődnek, a tábornok ott van, figyel, erősíti a gyenge pontokat. Most semmit sem lát. Elmondta beszédét, kijátszotta érveit, mindent kiadott magából és több fegyvere nincs. Szavazás. Az izgalom a tetőfokára hág. A Lord Kancellár kihirdeti az eredményt: A Catholic Relief Bill-t 104 szótöbbséggel elfogadták.

VIII. Jöjjön IV. Vilmos korszaka!

Nemsokára megjelenhetett O'Connel az alsóházban, a Norfolki herceg és a katolikus főrendek pedig bevonultak a Lordok Házába. Az ultra-toryk prüszköltek, a whigek és a radikálisok lelkesedve ünnepelték őt. Engesztelhetetlen ős-ellenfele, a *Review of Edinbourgh* így ír: »Wellington nagyobb ember, mint Caesar: megmentette az országot a háborúban és nem

tette tönkre a békében.« Régi hívei már uralkodói becsvággyal gyanúsítják. »Arthur-királyról mindent fel lehet tételezni, még azt is, hogy államcsínnyel a trónra tör« — röppennek szét a gonosz hírek az ultratoryzmus fellegvárából, a Carltonklubból. Vállát vonja és nem törődik vele. Megint túlságosan tábornok ahhoz, hogy megérezze, mennyire óvatosan és ravasz diplomáciával kell tájékozódnia a politikai hatalmasságok útvesztőjében. S mindig végzetszerűbben feltör és eluralkodik rajta eredendő gőgje.

Folytatni kell a megkezdett munkát. Jöjjön a többi belpolitikai reform. Robert Peel, aki még mint a Liverpool-kormány belügyminisztere, több mint száz bűncselekményre eltörölte a halálos ítéletet, megértőbbé és emberségesebbé változtatta a törvény szellemét, most elhatározta, hogy száműzi a katonaságot a polgári rendfenntartás területéről és városi rendőrséget szervez. A minta a Wellingtontól írországi államtitkár korában életrehozott dublini rendőrség volt. Igy fejlődött tovább és hódított egy ifjúkori elgondolása. Noha a városi rendőrség kard helyett bottal volt felfegyverezve, tekintélye egyre emelkedett. A nép Robert Peel keresztnevéről »Bobby«-knak nevezte őket. A humánusabb módszer legyőzte az erőszakosat.

A király egyre betegebb lett. Mozdulatlanságra kárhoztatva, karosszékhez láncolva hallgatja napról-napra miniszterelnöki jelentéseit. Arca fakó, félszeme vak, másik felével is már csak kevés fényt észlel, keze és lába felpuffadt, hörögve és zihálva lélekzik, álmatlanság gyötri. Konoksága és csökönyössége feloldódott a szenvedésben. Mintha már a másik parton érezné magát s közömbösnek tartaná az itteni eseményeket. A »Szép György«, ez a piperkőc gavallér, síma modorú világfi, léha szenvedélyek rabja, élet és halál küszöbén lebeg. Napról-napra jobban roncsolja a kór; nem lepné meg, ha szemeláttára mállna szét.

— Arthur, mi a véleménye az ascot-i derbyről ? Ki nyeri meg a döntő futamot ? — kérdi őfelsége a már csak percekre visszanyert öntudatának felvillanó kíváncsiságával. Azután folytatja: — Tavaly megnyertem a derbyt. Ilyen remek lovaim még sose voltak, mint most. Sajnos, az idén nem tudok elmenni. Még nem érzem elég jól magam. De jövőre okvetlenül ott leszek. Talán a látásom is javul. A doktor bíztat. Jövőre okvetlenül ott leszek... — ismétli gyerekes csökönyösséggel. Néhány nap mulva, 1830 június 26-án, ágyúlövések bömbölése rázza fel Londont. A Toweren harsonaszóval hirdetik a királyi heroldok: »*Le roi est mort, vive le roi!*« IV. György nem fog többé lóversenyre menni. Rövid miniszterelnöksége alatt mennyi baja akadt Wellingtonnak uralkodójával. Hajlott öccsének, a megcsontosodottan ultratory Cumberlandi hercegnek áskálódásaira, aki róla mint »King Arthur«-ról beszélt. Anglia első gentlemanje ugyanolyan tékozló és könnyelmű maradt, mint Walesi herceg korában. Félévi ruhaszámlája 10.000 fontra rúgott, főlovászmesterének évi 5000 fontot fizetett. Wellington katonás eréllyel utasította rendre és hozta tudomására, hogy az udvartartás költségéből erre nem futja. Fedezze magánvagyonából, vagy pedig mondjon le efféle kedvteléseiről, mert a kormány és a parlament egyformán megsokallta a növekedő kiadásokat. Az összezördülések után néhány napra a király mindig üzent utána; békülni akart, megriadt volt, mint a gyermek, akit összeszidtak. Annyira nem volt királyi, hogy szinte megsajnálta. Jellemének eredendő hibáin nem lehetett változtatni. El kellett fogadni olyannak, amilyen. Most itt fekszik kiterítve, mozdulatlanul.

Wellington etikettszerűen az elhunyt uralkodó holttestével foglalatoskodik, észreveszi, hogy nyakán egy piszkos szalagon egy miniatür festmény lóg:

Lady Fritzherbert arcképe. Az első szerető, a titkos feleség. Nem Lady Lindhurst, nem Lady Conyngham, hanem Lady Fritzherbert. A nagy és mélyen szántó szerelem. Titkát csak életében őrizte meg, de nem vitte magával a sírba. A herceg figyeli néhány pillanatig a szép nő arcképét, azután visszacsúsztatja az uralkodó inge alá. Úgy rendelkezik, hogy a királlyal együtt temessék el. György, a Walesi herceg, a régens, a király, az utolsó pillanatig ahhoz a személyhez ragaszkodott, aki a törvény értelmében nem lehetett hitvese, elsősorban azért, mert katolikus volt. Katolikusellenes magatartása talán azért merevedett meg, azért lendült csökönyös és ádáz gyűlöletté, mert az ő boldogságát összerombolta a vallási ellentét és most már másnak sem akarta megbocsátani hitét? A titokra fény derült, de hogy ez milyen szerepet játszott egy ember életében, soha senki nem fogja megtudni.

Egy uralkodási korszak elmult. Mit fog hozni a következő? IV. Vilmos, a Clarencei herceg III. György harmadik fia volt. Canning két éve a flotta nagy-admirálisává neveztette ki s ebben a rangjában gyakran ellentétben került a herceggel. Wellington mint miniszterelnök rideg maradt vele szemben s nem engedélyezte túlságosan költséges flotta-parádéit éa hajókirándulásait.

Milyen különös volt az új király pályafutása. Apja nem szerette, szegényen, elhanyagolva, barátok és tisztelők nélkül nőtt fel és tengette férfikorát. Mrs. Jordannal való vadházasságából négy fia és öt lány született. Kedvesével egy vidéki házban lakott s csak a családjának látszott élni, mint annyi egyszerű polgár a birodalomban. Később elvált Mrs. Jordantól és rangjához illően egy gazdag nőt vett feleségül. A Yorki herceg halálával trónörökös lett és kiemelkedett az ismeretlenség homályából. Egyébként elhí-

zott, igen rövidlátó, végtelenül jóindulatú idősebb úr volt, aki nem tudott haragot tartani, sőt még hosszabb időre neheztelni sem. Hát jöjjön IV. Vilmos korszaka!

* * *

Fulke-Greville, e korszak eleventollú krónikása, a trónváltozás alatt Itáliában tartózkodott és csak néhány hét mulva érkezett vissza Londonba. Meglepetéssel észlelte, hogy IV. Györgyöt úgy elfelejtették már, mintha öt év előtt halt volna meg. Jöjjön IV. Vilmos korszaka.

Szép itt a nyár Walmer Castle-ban. Üdítőek a reggeli séták és lovaglások a frissen zöldülő erdőben, a réteken, az enyhe hajlású dombok között. Ha a bástyára megy, sósvíz illata facsarja az orrát, zúgnak és bömbölnek a tajtékzó hullámok és szemét a ködbevesző csatornára függesztheti, amelynek túlsó partján a távlat áthatolhatatlan messzeségében Franciaország rejtőzik. Igy nézte a tengert valamikor elmerült ifjúságában, amikor az angol sziget pályafutásának gúzsbakötését jelentette, ki akart törni róla Indiába, a kontinensre s megindulni katonai sikerek felé. Azóta néhány évtized telt el, haját megezüstözte a kor, arcára ráncokat barázdált az idő, a siker a feledés homályába merítette a csalódásokat. Mindent elért, amit elérhet ember. Valamennyi címét nem is tudná hirtelen felsorolni. Melle nem elég széles, hogy összes kitüntetéseit egyszerre felaggassa. Csodaszép birtoka van, londoni palotáját olasz mesterek becses alkotásai ékesítik, a hadsereg főparancsnoka és miniszterelnök, a gyűlölködő ellenzéki viharok ellenére a trón és az alkotmány legszilárdabb támasza. Mindenen kívül az év eleje óta öt kikötő kormányzója s életfogytiglan használhatja Walmer Castle-t, az ősi kastélyt. Hol vannak már azok az idők, amikor

Dublinben úszott az adósságokban és szenvedett anyja magatartásától. Szeretne-e még egyszer fiatal lenni és újrakezdeni előlről mindent ? Nem szeretne. Az élet úgy szép, ha minden kornak minden pillanatát egyformán értékeljük. Szaladni az ifjúság után költők ostobasága, hiábavaló poézis, nevetséges erőlködés.

Odaát a másik parton újra forradalom zajlik. X. Károly, a legostobább Bourbon, a külpolitikában Miklós cár és Metternich játékszerévé vált, a belpolitikában pedig szánalmasan evickélt az ultrák és a liberálisok között. A *National* három ismeretlen fiatalembernek: Thiers-nek, Mignet-nek, Carrel-nek újonnan alapított lapja kesztyűt dobott az uralkodónak: nem biztosított-e Charta parlamentáris rendszert Franciaországnak ? Ha a király meg nem hátrál, az ország könnyen követheti az 1688-as angol példát s a hatalmat a fiatalabb Bourbon-ágra ruházza át. X. Károly süket volt és elvakult. Ugyanúgy tovább vadászott Saint Cloud-ban, mint amilyen önfeledten, léhán és megátalkodottan hódolt vadászszenvedélyének XVI. Lajos Versailles-ben 1789 október 5-én. Páristól távol bujkált miniszterelnöke, Polignac is, aki éveken át mint londoni nagykövet a tehetségtelenségnek és korlátoltságnak minden tanujelét adta. Marmont, a hadsereg parancsnoka pedig az 1814-es szellemben elárulta uralkodóját, hogy a következő rendszernél érdemeket szerezzen magának. Párisban rövid idő alatt győzött a forradalom és Lajos Fülöp, maga is királygyilkosnak fia, felcserélte a fehér Bourbon-lobogót a trikolórral, s amikor bevonult a fővárosba, felcsendülhettek újra Marseillaise elnémított ütemei.

Nem indul-e el Franciaország még egyszer arra az útra, amely Napoleon káros és Anglia biztonságát veszélyeztető uralmához vezetett ? Wellington józa-

nul értékeli az eseményeket és belátja, hogy X. Károly alkotmányellenes uralmával szemben a francia nép helyesen cselekedett. Anglia nem veheti rosszneven, ha Franciaország megismétli azt, amit ők 242 évvel azelőtt maguk is kivívtak. Bármilyen keserves emlékeket is ébreszt a trikolór és a Marseillaise lüktető melódiája, Európa erőviszonyai ma úgy alakultak, hogy a demokratizálódott Franciaország nem veszélyes többé. Pitt, a mester, akire mindig gyakrabban és fájóbban emlékezik vissza, nem az imperializmusba torkolló, az ő egyénien angol belpolitikájukba beavatkozni akaró lendületét akarta megfékezni. Abban az értelemben intéz levelet Aberdeenhez, külügyminiszteréhez, hogy ismerje el a franciaországi dinasztia-változást.

Mélyen beleheli a csípős, friss, sós levegőt. Még néhány hét pihenés, azután megkezdődnek újra parlamenti küzdelmei. Meg kell egyeznie Huskissonnal, rá kell vennie Canning követőit, hogy lépjenek újra be kormányába. A makacs ultrák gyűlölik őt a katolikusok egyenjogusítása miatt, jöjjenek a mérsékeltebb és megértőbb toryk.

Huskisson, mint Liverpool város képviselője is utóda és szellemi gyermeke Canningnak. A herceg elismeri rendkívüli tehetségét pénzügyi és gazdasági kérdésekben, noha nem ért vele mindenben egyet. A liberális Huskisson nem a földművelésben, hanem a kereskedelemben látja Anglia jövőjét, s mindent elkövet, hogy a vámokat minél jobban csökkentsék. Felmerülnek ellentétek közöttük, mégis meg kell egyeznie Huskissonnal.

Szeptember 15-re tűzik ki a találkozást. Milyen alkalmas erre az az ünnepély, amelyen mint miniszterelnöknek részt kell vennie. Az egész dolgot Stephenson találta ki és ő hitetlenül figyelte a kísérleteket s nem tulajdonított nagy jelentőséget munkájának. Gőz-

géppel vontatott kocsi s már nem az országuton halad, mint legelső próbálkozásakor, hanem vasúneken. Vajjon ki fogja használni ? Nem kényelmesebb és tisztább-e a batár, gyakran váltott lovakkal, az idősebbeknek és az asszonyoknak, s nem gyorsabb-e egy kitünő paripa hátán vágtatni ? Ebben még mindig változatlanul fiatalnak érzi magát, olyan feszesen üli lovát, mint harminc évvel ezelőtt s nem válna meg tőle semilyen masinával vontatott kocsi kedvéért. Mint miniszterelnöknek részt kell vennie a megnyitáson s mint politikusnak kihasználni az alkalmat, hogy régi ellenfelével, Huskissonnal találkozzék. Egyikük sem adja fel merev álláspontját, nem megy a másik elé, hanem az angol ipar ünnepét használják fel arra, hogy semleges helyen, mintha véletlenül történne, összetalálkozzanak. Mennyivel üdítőbb és könnyebb, mint a parlament folyosóján vagy valamelyik klubban.

A liverpooli pályaudvar fel van lobogózva. A katonazenekar indulókat játszik, köztük a legnépszerűbbet, a »*See the conquering Hero comes*«-t. A zakatoló és prüszkölő gőzgép mögé kapcsolják a herceg baldachinnal borított díszkocsiját. Helyet foglalnak. Jobbján Harriet Arbuthnot ül, szemben vele Peel. Bizalmatlan, de a kocsi a sóhajtozó mozdony után erőlködve mégis megindul és zeneszótól kísérve elhagyja a pályaudvart.

— Milyen gyorsan megy ez a kocsi ? — kérdi Stephensontól, aki Peel mellett ül.

— Már elérjük óránként a 16 mérföldnyi sebességet, Mylord.

— Lovammal hamarabb odaérnék.

— Várjon csak Mylord néhány esztendeig. El fogjuk érni a 40 mérföldes sebességet is — védekezik a mérnök a herceg hitetlensége ellen.

— Nem hiszem.

Most egy gyönyörű látvány tárul szemük elé. A hegy át van fúrva s a vágányokat az alagútba fektették le. Stephenson int, hogy eresszék le a függönyöket s védjék meg a bentülőket a visszatóduló füsttől. Már hallani véli a herceg elégedetlenkedő bírálatát, hogyha az ember lován vágtat célja felé, semmiféle rossz illat vagy füst nem fojtogatja, s korom sem száll ruhájára.

Újra a szabadba értek. A függönyök felemelkednek, rohan el mellettük a táj, a mérföldkövekre vésett számokat alig lehet elolvasni, mindnyájan kalapjukat fogják, hogy az erő szél el ne vigye. Wellington kénytelen módosítani véleményét. Ez a masina mégis gyorsabban és kitartóbban szalad, mint a legtüzesebb paripa. S ha mégis valóra válik Stephenson jövendölése ? 40 mérföld óránként... Micsoda lehetőségek. Milyen csodálatos haladás. Mennyire meg fog változni a hadviselés módja. Seregeket lehet majd néhány óra alatt az ország egyik részéről a másikra dobni. Már egy órája zakatol a vonat s elragadtatása egyre növekszik. Hirtelen lassúl a mozgás üteme, mintha a mozdony kifulladt volna, zötyög és prüszköl néhányat keservesen, azután megáll. Newton elé érkeztek, Parkside-be.

— Mi történt, Mr. Stephenson ? Ez még nem Manchester.

— Türelmet kérek, Mylord. A mozdony vízkészlete kimerült. Újra meg kell tölteni a tartályokat.

— Szomjas, akárcsak a lovak, — jegyzi meg elégtétellel Wellington. Ime a gép teljesítményének is vannak élettani határai.

— Méltóztassanak kiszállni, csak negyedóra mulva indulunk tovább — hangzik Stephenson szava.

Bámulják a mozdonyt, nézegetik és tapogatják a vas-síneket, amelyek ekkora terhet hordanak anélkül, hogy összelapulnának.

— Jó reggelt, Huskisson úr! Mit szól ehhez a csodálatos találmányhoz?

— Jó reggelt, herceg. El vagyok bűvölve — válaszolja Liverpool képviselője.

Melegen kezetszorítanak egymással, nem beszélnek az utolsó hónapok súlyos nézeteltéréseiről. Huskisson a másik kocsiban utazott és most szinte véletlenül kerültek egymás mellé. Egyiküknek sem kellett a kezdeményező lépést váltani, legyőzni kevély magatartását, az angol szellemnek ez a fényes ünnepe, a véletlen terelte őket össze. Ez az önfeledt kézfogás az angol politikának új korszakát nyithatja meg. A középpárt ragadja magához az uralmat a begyepesedett fejű ultrák és a nyugtalan szélső radikális uszítók ellen. Ő és Huskisson. Senki sem vádolhatja többé arisztokrata-kevélységgel, nem támadhatják, mint polgári és haladó politikussal együttműködni nem akaró gőgös főurat. A parkside-i találkozást történetírók mint fontos dátumot jegyzik fel. Wellington és Huskisson... Mégis csak jó, hogy a gőzmasina is megszomjazott.

Szívélyesen beszélgetnek. Nagyobb csoport állja körül őket, külföldi hatalmak angliai követei, a parlament tagjai, újságírók, a vasúti társaság büszkeségtől dagadó igazgatói és mérnökei. Vonatjuk mellett egy másik vágánypár fut.

— Vigyázat! Útból! Gyorsan felszállni!...

Annyira a beszélgetésbe merültek, hogy nem vették észre, hogy másik vonat szalad az üres vágányon. Wellington néhány lépést hátrál. Arbuthnotnét és Esterházynét felhúzzák a herceg kocsijára. Huskisson nem mozdul, csodálkozva és szórakozottan néz körül. Vészes és fájdalmas kiáltás. A másik vonat nyitva lévő ajtaja magával rántotta és a kerekek alá került. A vonat megáll. Wellington odarohan. Néhány pillanat előtt még politikai fegyvertárs volt,

a jövő embere, most vérben fetrengő haldokló. Huskissont a herceg kocsijába emelik. A pamlagra fektetik, ahol imént még Harriettel ült.

— Gyorsan Manchesterbe. Orvoshoz. Mindent meg kell próbálni. Én nem megyek tovább. Nekem elég volt — jelenti ki tompán Wellington. Peel és a társaság igazgatói kérlelik, hogy ne térjen el eredeti szándékától.

— Rendben van. Megyek. De szüntessék meg a zenét és az ünneplést.

Mire Manchesterbe értek, Huskisson már halott volt.

* * *

— Örvendek, herceg, hogy jó egészségben látom viszont.

— Uralkodóim az utóbbi időben módot adtak arra, hogy pihenhessek. Már azt hittem, hogy nyugalomban fejezhetem be életemet. Úgylátszik, hogy minden új rendszernek a régi emberekre van szüksége. S látja, mégis visszatértem Londonba, harminchat év után. Remélem, most barátságosabbak lesznek hozzám s nem fognak kiutasítani. Létezik még a White-klub ? Igen kemény lépcsői voltak, saját tapasztalatomból tudom. Onnan mint felforgató jakobinust rugtak ki.

— Legyen egészen nyugodt. herceg, Nem esik semmi bántódása.

— A lábam ugyis nagyon elromlott. Ma már súlyos következményekkel járhatna ilyen barátságtalan viselkedés.

— Nekem meg a hallásom gyengült. A kor vagy orvosi műhiba... Nem lehet bízni az orvosokban.

Néhány nappal Huskisson halála után Wellington fogadja Franciaország új nagykövetét, Talleyrand herceget. A forradalom ezt a nyolcvanadik életévé

felé közeledő aggastyánt rántotta elő. Különös forradalom: Lafayette a prímhegedűs s a legfontosabb külpolitikai feladattal az öreg »Tally«-t bízzák meg. Tizenöt esztendővel idősebb nála, milyen ragyogóan friss a szelleme, milyen töretlen az akaratereje, milyen bölcs és eszményien tökéletes diplomata. Wellingtonra az utóbbi hónapokban támadások vihara zúdult. Azt is szemére hányták, hogy a kora akadályozza meg az új idők új eszméinek megértésében s íme a párisi forradalom őt igazolja: az öreg ember is maradhat nagy államférfi. Az angol-francia megbékélés régóta szívügye, azonkívül Talleyrand sikerével önmagát is igazolhatja s elhatározza, hogy mindenáron hű marad Aberdeenhez intézett utasításához és feltétlenül elismeri a francia dinasztiaváltozást.

Csak most érzi, hogy Huskisson halálával milyen veszteség érte. A canningistákkal nem sikerült politikai együttműködést létrehoznia és az őszi választásokon sok képviselőjelöltje kibukott. A külpolitika is nyugtalan fordulattal lepte meg. Még a párisi forradalmat megelőzően Belgiumban is forradalom tört ki. Míg a párisi elsősorban az egyház túlkapásai, az ultramontanizmus ellen irányult, a belgát maga az egyház lobbantotta lángra. Castlereagh a bécsi kongresszuson nem vette észre, hogy a francia forradalomtól életre hozott és Napoleontól továbbfejlesztett, a dinasztiához való tartozást és hűséget felváltó nemzeti eszmét többé elfojtani nem lehet. Bizonyos esetekben Castlereagh hallása is gyengének bizonyult. A katolikus Belgiumot egyesítették a protestáns Hollandiával és az új államot a hollandok uralma alá rendelték. Bebizonyult, hogy a két nép nem fér meg egymással és nem akar együtt élni. Mi történik, ha Franciaország a nemzeti eszme következetes keresztülviteléért újra rá akarja tenni a kezét Belgiumra? Anglia ismét ott tart, mint negyven évvel ezelőtt. Ameddig Talleyrand

Molé főtanácsadója, ilyen fordulattól nem kell tartani. Nagyszerű partner, aki tanult a multból, nem követ el hibákat s ugyanolyan híve a francia-angol együttműködésnek és békének, mint ő. De ha az események sodra megbuktatja Talleyrand-t ?

A párisi forradalom hullámai elérik Angliát is. Manchester mellett sztrájkba lépnek a bányászok. Nincs szén, a szövőüzemek tétlenségre vannak kárhoztatva, a munkanélküliek tüntetnek és gépeket rombolnak. Az ország nagyrésze sürgősen követeli a választójog reformját. Legalább az évi tíz fontot jövedelmező házak tulajdonosának adjanak szavazati jogot és változtassanak a szégyenletes kerületi beosztáson, amely éppen a fejlődő ipari központokat sujtja leginkább.

Mi történt a miniszterelnökkel, aki a katolikusok egyenjogúsítása terén olyan messzire ment, most minden kívánságot makacsul és engesztelhetetlenül visszautasít? Wellington két dologtól félt. Forradalmi megmozdulások idejében ne mutasson a kormány gyengeséget, ne hagyja magát a népakarattól megfélemlíteni, különben arra a végzetes lejtőre kerül, mint XVI. Lajos Franciaországa. Másodszor érdekei a nagybirtokos-osztállyal forrasztották össze. A választójog reformja az alsóházba a nagyipar és a kereskedelem képviselőit juttatta volna be, a törvényhozás két háza a kirobbanó érdekellentétek miatt nem végezhetett volna eredményes munkát. Ösztöne súgta, hogy a reformok úgysem késhetnek már soká, csak a pillanatot kedvezőbben kell megválasztani.

A mérsékeltek bíztak benne s azt hitték, hogy még mindig a katolikus bill megértő és haladó szellemű embere. Most elkövette életének legsúlyosabb politikai hibáját. A parlament megdöbbenésére annyira nyakasan és határozottan jelentette ki, hogy a »népképviselet mai rendszere a nemzet teljes bi-

zalmát bírja«, hogy semmi megegyezésről többé szó sem lehetett. Huskisson utódai, a canningisták, élükön Melbourne és Palmerston, nem voltak elég ügyesek ahhoz, hogy meggyőzzék.

Novemberben a kormány 230 szavazattal 204 ellen kisebbségben maradt. Sorsát az ellenzékkel szavazó ultra-toryk döntötték el, akik bosszút akartak állni Wellingtonon, hogy bátran kiált a katolikusok mellett és egyenjogúsította őket.

IX. Már nem kell a hatalom.

Jöjjön hát Lord Gray, az annyi bosszúságot szerzett régi ellenfél, IV. Vilmos első új miniszterelnöke, whig munkatervével. Gray, Fox utóda, aki szintén mágnás és idősebb nála s az utóbbi években hosszabb időt töltött a northumbriai parton fekvő birtokán tizenöt gyermeke körében, hatalmas könyvtárába zárkózva, mint a Westminsterben. Kormányát felfrissíti fiatal munkatársaival, Russellel és Durhammal.

Már az első napokban milyen meggondolatlan lépést követett el az új kormány. A déli grófságokban az éhező parasztok tüntettek a napi két és fél shillinges munkabérért. Izgatottak voltak és szenvedélyesek, de nem folyt vér, alig pusztítottak magántulajdont. A kormány elvesztette a fejét és kegyetlen megtorlást alkalmazott. Néhány vezetőt felkötöttek, négyszázötven parasztot pedig elszakítottak családjuktól és Ausztráliába száműzték. Ha ezt toryk követik el, a közvéleménynek milyen vihara zúdult volna rájuk. Mivel a whigek csinálták, akik reformokat ígértek, a kegyetlen és felesleges rendszabályokat elnézték.

A márciusi események elégtételt szolgáltattak Wellingtonnak. Grey benyujtotta választójogi tör-

vényjavaslatát, amely sokkal merészebb és túlzóbb volt, mint amit a szélsőséges toryk elképzelni mertek. Grey győzött, de csak egy szótöbbséggel s a király feloszlatta az alsóházat. Wellington palotájában felbukkannak a közvetítők, a »közös« barátok. Az ultrák, akik néhány hónapja megbuktatták, most már békülni szeretnének. Elnézését kérik, hogy igazságtalanul ítéltek a hercegről... Itt tolonganak már mindnyájan: Londonderry, Castlereagh méltatlan féltestvére, Westmoreland, Falmouth, Eldon s szemlesütve, kínosan zavarban megjelenik a régi párbajellenfél, Winchilsea is.

— Herceg, álljon a pártunk élére. Herceg, ön az egyetlen, aki megmentheti az alkotmányt, az országot a forradalomtól.

Wellington kimért és fagyos. — Lordjaim, majd gondolkozom az ügyről, most nem érek rá. A hercegné beteg.

Az ülésszak utolsó idejében a felsőházban üres marad Wellington helye. Most április 22-én virraszt a hercegné halálos ágyánál. Kezében tartja kihülő kezét és megtapintja karján az aranyláncot, amelyet neki indiai útja előtt ajándékozott. Viselte életének utolsó napjáig. Kittynek is megvolt a maga titka, mint IV. György királynak. Az, hogy szerette őt, odaadóan, hűségesen, reménytelenül. Bizonyosan sokat szenvedett, némán, panasz, zokszó nélkül. Nem lehetett annyira együgyű, hogy ne vett volna tudomást női dolgairól; Layd Shelley és Harriet Arbuthnot bizonyosan megalázták néha; mozdulattal, hanghordozással, a diadal büszke magatartásával. O mindvégig korrekt maradt vele szemben, udvarias, sőt gyengéd, amennyire le tudta győzni közönyét. De nem mindennél fájóbb és kegyetlenebb a hibátlanul korrekt, tapintatos, úriemberi magatartás? Egy rossz szó, idegesen odavetett megjegyzés, hirtelen fellob-

banó harag emberibb lehet néha. Az összezördülés után ki lehet békülni, megbánni a hevességet, bocsánatot kérni, kiengesztelődni, de a gőgös, örökké egyforma úriemberi udvariasság sivárabb és kínzóbb minden házastársi viharnál. Amikor megházasodtak, már nem szerette Kittyt, s Kitty éppen abban a pillanatban kezdte megszeretni őt. Félreértés volt a dublini esküvő s ő, aki a legreménytelenebb katonai feladatokból győztesen tudott kiemelkedni, belemerült a mindkettőjüket boldogtalanná kárhoztató házasság mocsarába.

A hercegnét felravatalozzák s Wellington nem hagyja el házát. Virraszt és bibliát olvas. London ki van világítva, a nép ünnepli a parlament feloszlatását.

— Mylord, be kellene zárni a kaput, tüntetés készül — jelenti egyik komornyikja.

— Hagyjon békét és ne csináljon semmit.

Tompa zúgást hall. A zaj egyre erősödik, kíméletlenül és bántó kegyetlenséggel betör ide a magányába, a halál szobájába. Szemét Kitty megmerevedett arcára függeszti és fülel. A zúgásból kerdődnek kioldódni a szavak, a pattogó mondatok ütemes tagozódása. »*Peterloo*... Halál a hercegre... Éljen a Bill... *Peterloo*... Halál a hercegre... Éljen a Bill...« Csörömpölést és puffanást hall. Újabb csörömpölést és újabb puffanást.

— Mylord, köveket hajítanak az ablakokra. Néhány már betört. A helyzet aggasztó. Hívjunk rendőri segítséget ? — kérdi ijedten a komornyik.

— Szükségtelen. Vigyen fel a padlásra egy vadászpuskát. Lőjön néhányszor a levegőbe. Vigyázzon, a levegőbe. Semmi vér.

Lövések dördülnek, a zaj alábbhagy, már csak szaggatott kiáltások hangzanak, majd minden elcsendesedik. Körüljárja a palotát. A képtárban egy jelen-

téktelen festmény sérült csak meg. A Correggiók, Tizianok és a Rubensek épek, a kortárs-uralkodók és hadvezérek arcképeinek sem történt semmi bajuk, csak egy jelentéktelen festményt szakított keresztül egy éles kő. S megrendülten találkozik tekintete Catherine Pakenham arcképével. Milyen üde, milyen fiatal. Leül a pamlagra és nem megy többé vissza a halottas szobába. Megvárja, míg lezárják a koporsót. Milyen szép volt Catherine Pakenham, első szerelme, amikor Dublinben megismerte...

* * *

Fulke-Greville-nek volt igaza. IV. Györgyről már nem beszélt senki s Anglia minden átmenet nélkül hozzászokott az új uralkodóhoz. Az ascot-i lóversenyen a tömeg lelkesen tüntetett mellette. A Windsori kastély tömve volt vendégekkel. »*Tout la bâtardise*«, — az egész fattyú társaság, amint Londonban franciául jellemezték IV. Vilmos udvarát, mert kevésbé megbotránkoztatóan hatott ilyesmiről franciául beszélni. Mennyire megváltozott a díszlet. IV. György piperkőc, fényűzésben tobzódó, de embergyűlölő és bizalmatlan uralkodó palotájának, amelybe a Conyngham-klikken kívül csak néhány tory-miniszter, külföldi követ, ügyesnyelvű hízelkedő juthatott be, most feltárultak kapui. Soha nem volt olyan könnyű az udvar fogadásaira meghívót szerezni, mint most. Egy kedélyes, életvidám, barátságos, jóindulatú, csiszolatlan modorú úr örömmel látott mindenkit, s azzal sem törődött, hogy vendégei között szépszámmal akadtak olyanok is, akik Clarencei herceg korában szóba sem álltak vele. Az uralkodót körülveszi családja, kilenc törvénytelen gyermeke s Adelaida királyné, aki finomkodó asszony s csak a decens öltözetű hölgyeket tűri meg maga mellett. A király azonban ahhoz

ragaszkodik, hogy mélyen kivágott ruhákat viseljenek. Ekörül pattannak ugyan viták a házastársak között, de London boldog, hogy egy őrült és egy piperkőc király után egy sokgyermekes családapa, egy rendes polgár lépett a trónra. Igaz, hogy a király szeret inni, ilyenkor olyan kifejezéseket használ, hogy nemcsak a hölgyek, hanem még az edzett miniszterek is elpirulnak, igaz az is, hogy néha ügyetlen politikai nyilatkozatokat hangoztat külföldi követek előtt, de jobb, mint elődei s egyéb jótulajdonságai mellett ezek a hibái elnézhetők.

Az újonnan megválasztott alsóház óriási sikert hozott Greynek. A reform-billt 160 szótöbbséggel fogadták el. A lordok és a toryk körében növekedett a megdöbbenés. »Vezessen, herceg, legyen vezérünk!« — röppennek feléje az óhajok. S mégegyszer a toryk élére áll. Ugyanazzal a katonás makacssággal és szívóssággal akarja végigvezetni a harcot és győzni, mint a spanyol háborúban. A tory-lordok pártja ismét összekovácsolódik, tömör, egységes, nyakas sereggé és októberben 199:158 arányban elveti a billt. Az országgyűlést elnapolják, a törvényhozás két háza között áthatolhatatlan szakadék keletkezett.

Az 1831-es esztendő vészesnek ígérkezik. Portugáliában polgárháború, Belgiumban francia csapatok nyomulnak, Lengyelország forrong és Oroszországból Németország és Franciaország felé megindult a kolerajárvány, amely nyilván nem fog megtorpanni a Csatornánál, mint Napoleon. Egész Angliából zendüléseket jelentenek. London néha hasonlít Bastille ostroma utáni Párisra. Vörös jakobinussapkás polgárok és munkások tüntetnek. Lord Londonderryt majdnem agyonütik az utcán, már a mérsékeltebb politikusok sem mernek mutatkozni nyilvánosan. Bristolban fosztogatások, a katonaság néhány száz bányamunkást kardlapoz halálra. Derbyben kis híja, hogy

sikerült a fegyház ostroma, Newcastle herceg nottinghami kastélyát fényes nappal felgyujtják. A nép követeli a reformokat, vagy meg kell adni neki, vagy kegyetlenül vérbefojtani minden zendülést. Wellington már tudja, hogyha ő lenne most hatalmon, nem merné az utóbbit vállalni.

Grey kezdi elveszíteni biztonságérzetét. Melbourne és Palmerston lemondással fenyegetőznek. A kormány felőrlődik, útnak indított egy mozgalmat, felizgatta az országot s nem tudja megtartani ígéretét. A miniszterelnök még egy utolsó lehetőséggel próbálkozik: nevezzen ki az uralkodó ötven reformpárti peert és szerezzen így többséget a Lordok Házában. A király nem akarja magát erre a lépésre elhatározni. Végképpen kiábrándult a whigekből.

1832 áprilisában lord Lyndhurst, ez a minden hájjal megkent közvetítő, tudomására hozza a hercegnek, hogy a király újból tory-kormányt szeretne, de olyan tory-kormányt, amely megszavaztatja a reformokat. Tanácskozásra ülnek össze. Ki legyen a miniszterelnök? Wellington Peel-t ajánlja. Peel visszautasító. »Az államférfi maradjon állhatatos; nem játszhatja újra azt a szerepet, mint a katolikus emancipáció kérdésében.« Egymásután bukkantak fel jelöltek a régi gárdából. Mindegyik talál valami kifogást. »Vállalja a herceg« — hangzik egyszerre több oldalról.

Másnap audiencia a királynál.

— Herceg, boldog vagyok, hogy újra maga áll a kormány élére. Magának kell megvalósítania a reformokat.

— Bármi is történik, felséged mellett fogok állni és teljes erőmből igyekezni fogok, hogy a trónt és az országot minden megrázkódtatástól megmentsem. Megszavaztatom Lord Grey valamennyi reformját. Saját pártommal is.

Wellington politikusi pályáján másodszor találkozunk következetlenséggel. Eleinte tartózkodott a katolikusoknak minden biztosíték nélkül való egyenjogúsításától, azután a másik oldalra lendül és saját pártja ellen keresztülhajszolta a törvényt. Most pedig a választójog kérdésében tagadta meg régi álláspontját. Wellington az utóbbi években megtanulta, hogy hadvezérnek lenni és politikusnak maradni két különböző feladat. A hadvezéri makacsság, önfejűség, a kitűzött célnak minden eszközzel való megvalósítása, az erő. Ugyanez a politikusnál gyengeség és ostobaság. Bonaparteval egyezkedni Anglia és az angol hagyományok és biztonság elleni bűn lett volna, de még végzetesebb bűn és hiba, nem kompromisszumra lépni az angol néppel, ha ez jogaiért életét is kész feláldozni. Már magábaszívta az angol parlamentárizmus történetének minden epizódját. A hatalom birtokosai makacsul ellentállnak, ameddig lehet, amikor legválságosabb már a helyzet, lemondanak valamilyen kiváltságról. Az alkalmas pillanatot a politikai ösztönnek kell megsúgnia. Ezért művészet országot kormányozni. Az összecsapó erőkből nem forradalom robban ki, hanem valamiféle megegyezés. Ellenezni kellett az ötven új peer kinevezését, mert ez a precedens később kiszámíthatatlan következményekkel járhat. Lehet, hogy ez a következetlenség, lemondás és ingadozás tekintélyét csorbítja, de az angol politikának éppen az a lényege, hogy mindenkinek megdőlhet a tekintélye, még a királynak is, éppen csak a parlamentnek nem.

Tárgyal a politikusokkal, próbálja összeállítani kormányát. Peel hajthatatlan. Goulbourn, akinek újra felajánlja a pénzügyi tárcát, azonosítja magát Peellel. Régi hívei egymásután hagyják el. Új emberekkel tárgyal. Már-már siker kecsegteti. S ekkor London polgársága megijed Wellingtontól, hogy nem tartja be szavát és diktatúrára tör. Megrohanják a bankokat,

kiveszik a betéteket, a gazdasági pánik jelei mutatkoznak. Lemond megbízatásáról, a király újra Greyhez fordul és a whigek uralmon maradnak.

Wellington mégis hűségesen megtartja ígéretét. A Lordok Házában többséget biztosított az annyi vihart felkorbácsolt választójogi törvényjavaslatnak.

* * *

Hatfieldben, a Salisbury-kastélyban gyülekezett a tory mágnásosztály színe-java. A fiatal Salisbury márkiné Castlereagh politikai, társadalmi szalónját próbálta feltámasztani. Természetesen Wellington is ott van, aki hivatalosan a tory-párt vezére, lényegében a kormányt hűségesen támogatja reformmozgalmában.

A társalgás üdítő és kellemes. A felsőház utolsó ülésén Wellington pártja 102 szótöbbséggel fogadta el a whig-kormány utolsó reformbilljét. A parlamenti viharok elültek, az ország megnyugodott. Milyen helyes volt engedni. Szép az este Hatfieldben, csak éppen Harriet hiányzik. Néhány napja megbetegedett. Kolerára emlékeztető roham gyötri, de úgy látszik, tévedhettek az orvosok, úgy hírlik, hogy már minden veszélyen túl van. Vacsora után whistezik; akiket a kártya nem érdekel, azok vidáman muzsikálnak. Remélhetőleg Harriet jövő hétre meggyógyul és ő is körükben tölthet néhány napot.

Éjfélkor fekszenek le s alig hunyja be szemét, erőteljes kopogás rázza fel.

— Mylord, bocsásson meg. Fontos levél Woodfordból. Lovas hozta.

Feltöri a pecsétet. A papírra mered s alig hihet szemének. Harriet Arbuthnot ma reggel meghalt.

Hajnalban vágtat Woodfordba. Meg fogják érteni és elnézik, hogy búcsú nélkül távozott.

A gyászházban Charles Arbuthnot fogadja. A két férfi némán rázza egymás kezét. Wellingtont kínos kérdések gyötrik. Szerette-e Arbuthnot feleségét ? Bizonyos az, hogy mindenről tudott. Szenvedett-e hosszú barátságuk alatt vagy pedig közömbösen érintette, hogy felesége másnak a kedvese ? Megfejtette IV. György titkát és Kitty titkát. Charles Arbuthnot-é még áthatolhatatlan s talán szintén csak halála után fog kiderülni. Eladta neki a feleségét állásért, társadalmi érvényesülésért, mint Bonaparte udvaroncai hitvesüket a császárnak ? Vagy annyira rabja volt neki, annyira szerette, hogy elnézte ballépéseit ?

Megtekinti a halottat s ezalatt Arbuthnot egyedül hagyja. Mint tapintatos férj még most is hivatása magaslatán áll.

— Gosh, — szólítja azután Arbuthnot-t becenevén — Gosh, mind a ketten özvegyek vagyunk és magánosak. Nagyon rossz magánosnak lenni. A hercegné halála óta az Apsley-house annyira kihalt. Költözzék hozzánk, kérem, költözzék hozzám. Ne néhány hónapra, ne ideiglenesen. Örökre... Adja el a házát.

* * *

Wellington hintaja a brightoni királyi kastély elé gördül 1834 november 15-én. A herceg hagyományos kék kabátját viseli és igen rosszkedvű. Strathfieldsaye-ben vadászott kedélyes társaságban, amikor futára megérkezett. Őfelsége látni akarja azonnal. Nem volt nehéz eltalálni, hogy miről lehet szó. Grey kormányát Melbourne kormánya váltotta fel, úgy látszik, hogy ez a személycsere sem tudja megmenteni a whigek rendszerét. Peel, a toryk alsóházi vezére hónapok óta Itáliában üdül, tehát neki, a párt felsőházi vezérének kell a kormányválságot megoldania. Szívesebben folytatta volna az őszi vadászatot. Igy válaszol a királynak :

— Ne engem bízzon meg felséged, hogy kormányt alakítsak, nem engem illet a vezetés, hanem Sir Robert Peel-t. Az alsóházban mutatkoznak a nehézségek, az ottani vezérnek kell a kormány élén állnia. Szolgálni fogok alatta azon a helyen, amelyet felséged rámbíz.

A herceget az idő bölccsé és megértővé változtatta. Újra felajánlották neki a hatalmat, de visszautasította célszerűségből és előrelátásból. A közvélemény szemében ő még mindig gyanús. A hatalomra törő maradi marsall, aki nem érti meg az új időket és nem tud felemelkedni Waterloo vagy Peterloo szelleméből. Jöjjön a Wellington—Peel kormány helyett a Peel—Wellington kormány. Próbálják meg a fiatalok.

Elvállalja a belügyminiszterséget és az újonnan felállított kincstári hivatal szervezését. De ameddig Peel visszaérkezik s a szakminiszterekről véglegesen döntenek, át kell vennie a legtöbb tárcát. A lapok már tele vannak gúnyos torzképekkel, amelyek új szerepében, mint az egyesített közigazgatás fejét ábrázolják. S ilyen magyarázó szövegek olvashatók: kincstár — Wellington herceg, belügy — Vitoria herceg, külügy — Waterloo hercege, hadügy és gyarmatok — Ciudad Rodrigo hercege, pecsétőr — Vimeiro grófja, tengerészet — Douro báró, pénzügy — Arthur Wellesley, koronatanács — Wellington vicomte. Huszonöt napig valóban diktátor lehetne, ha akarna. De soha efféle becsvágya nem volt. Peel visszaérkezése után megtartja két tárcáját és mindenben aláveti magát a miniszterelnöknek.

Peel és Wellington, ámbár konzervatívok voltak, őszintén óhajtottak a reformok útjára lépni. De a közvélemény bizalmatlan volt és nem felejtette el a választójogi harcban való magatartásukat. Három hónap mulva az alsóházban kisebbségben maradtak és a király újra Melbourne-höz fordult.

X. Victória.

— Egész életemben a politika és a katonaság között ingadoztam, most hatvanhat éves koromban írót akarnak belőlem csinálni? Ki fogja mindezt elolvasni?

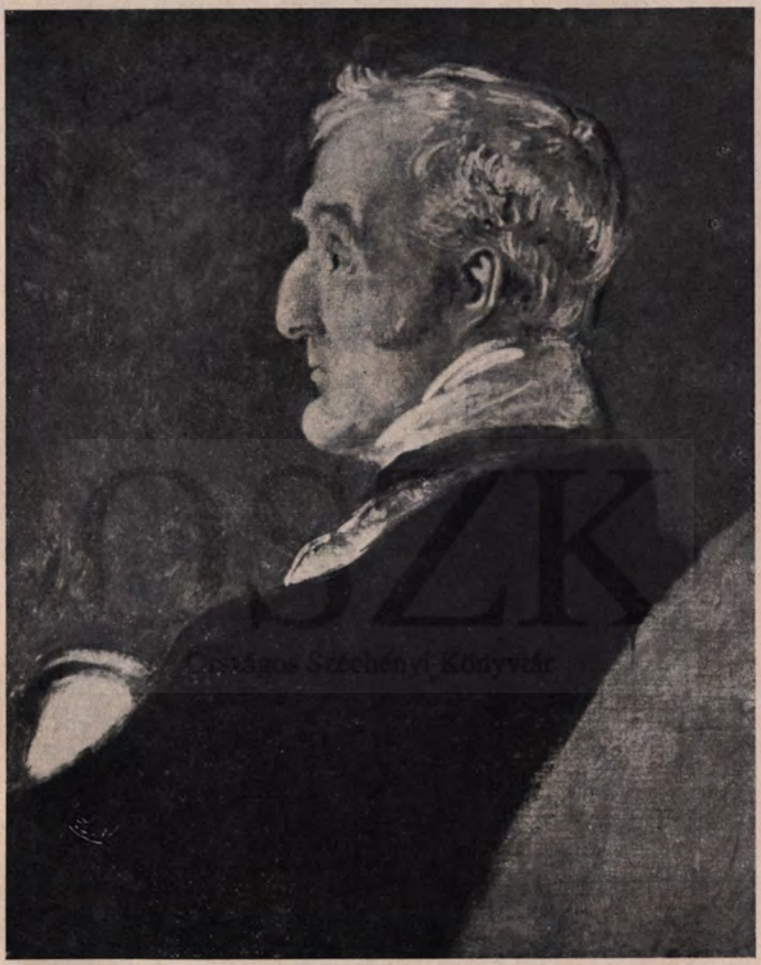
Kezében tart három kötetet: »Arthur Duke of Wellington: ‚*The Despatches*'.« Ő mindig ellenezte régi tábornoktársának, Gurwoodnak a tervét, hogy az indiai, dániai, portugáliai, spanyolországi hadjáratokról küldött sürgönyeit, jelentéseit, emlékiratait nyilvánosságra hozzák. De Harrietnek tetszett az ötlet és így nem állhatott ellent. Most kezében van az első három testes kötet. Ez még csak az eleje, még legalább tízre való anyag hiányzik és évenként kettő-három fog megjelenni. A szöveget nyomdába küldés előtt gondosan átnézte, törölt belőle minden megjegyzést, amely kortársait sérthette vagy megbánthatta volna. Ime író lett s Gurwood megnyugtatja, hogy jelentései nemcsak olvasmánynak érdekesek, de a történetíróknak is gazdag anyagot fognak nyujtani.

Az utókort mindenesetre nagy veszteség érte azzal, hogy a herceg annyira mégsem érezte írónak magát, hogy a memoire-irodalmat is gazdagítsa. Szemérmes volt, nem szeretett nyilatkozni se saját magáról, se kortársairól. Csak meghitt barátaihoz intézett leveleiben nyilvánított véleményt időszerű kérdésekről, amelyek bizalmas írások voltak s nem a nyilvánosság számára készültek. Napoleon Las Casasnak tollba mondott szentilonai emlékiratait, mint utolsó üzenetet a száműzetésből, az utókornak szánta, önigazolásul, tele szeretettel és gyűlölettel. Wellingtonról így nyilatkozik: »Hálából gyertyát gyujthatna az öreg Blüchernek, mert nélküle nem tudom, hogy hol lenne ‚Sa Grâce', ahogyan őt már otthon nevezik, de bizonyos az is, hogy én most nem lennék itt.«

Wellington Napoleont mindvégig zseniális hadvezérnek tartotta s ezt a véleményét nem szűnt meg soha nyilvánosan hirdetni. Csak éppen kormányzásának módszereivel nem értett egyet. Ebből az 1835-ös esztendőből való Crokerhez intézett levele, amely fényt derít véleményére: »Bonaparte egész polgári, politikai és katonai pályafutása csalás volt. Nem akadt egyetlen cselekedete, akár nagy, akár kicsi, amelyben ne vezette volna hazugság vagy ámítás... Külpolitikája erőszakon és fenyegetésen alapult, csalás és megvesztegetés segítségével. Amikor felfedezték a csalást, fenyegetés s erőszak következett s a szerencsétlen áldozat a legtöbb esetben be sem merte vallani, hogy megcsalatásával előre tisztában volt.«

Hogyan él a herceg, amióta kétszeresen özvegy? Vele tölti minden idejét legmeghittebb barátja, Charles Arbuthnot, akihez feloldhatatlanul hozzáfűzi Harriet emléke. Alava, aki évekig vendégeskedett nála, ebben az évben tér vissza Spanyolországba.

S milyen furcsa az az eset, amelybe alig két hónappal Harriet halála után belebonyolódott. Hozzá volt szokva ahhoz, hogy ismeretlenektől napról-napra kap leveleket. Tanácsot kérnek tőle vagy tanácsot adnak. Legfeljebb titkárával válaszoltatott rájuk. Egyik legkonokabb levelező egy Miss J. nevű hölgy volt, aki minden áron meg akarta menteni a herceg lelkét. A herceg nem jár eleget templomba, a hercegnek már gondolnia kellene a lelki üdvére és megtérésére... Wellington félredobta ezeket az írásokat, annyira érdektelenek voltak, hogy még bosszankodni sem volt érdemes. Miss J. folytatta ostromát a bevehetetlen vár ellen, szívós céltudatossággal, nem kedvetlenedve el az eredménytelenségtől. Már arra vetemedett, hogy az Apsley-house portásánál bibliát hagyott számára. Egy Walmer-Castle-i délután, amikor barátja társaságában magánosnak és kivetettnek

Wellington herceg

OSZK
ORSZ. SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

érezte magát, eszébe jutott Miss J. Milyen lehet ez a lány ? Ude, hervadt ? Szép, csúnya ?

Levelet írt a lánynak, óvatosan és tartózkodóan, harmadik személyben: »A herceg egy, esetleg több levelet is megkapott J. kisasszonytól, valamennyit ugyanarról a fontos tárgyról s valamennyit ugyanazon nemes szándék fűti át. A herceg nemrégen igazolta az egyik könyv átvételét. Noha a levélíró nem fejezte ki kívánságát, hogy a herceget megismerje s a hercegnek nem szokása fiatal, ismeretlen, férjnél nem lévő hölgyeket meglátogatni, mégsem utasítja vissza, hogy egyszer J. kisasszonynál tiszteletét tegye.«

Mi hajtotta Wellingtont egy novemberi délután a regent-streeti polgári lakásba ? Kalandot keresett? Vagy Harriet haláláért próbálta magát valamilyen módon kárpótolni ? Vagy csak egyszerű kíváncsiság vitte oda ? Az öreg ember, aki mindent elért, amit Angliában valaki elérhet, földi létének befejezéséhez közeledett, most mégegyszer lázasan el kezdett futni a tovatűnt ifjúsága után ? Ez a hittérítőnő valóban miszticizmusba süllyedt, vallási tébolyban szenved, vagy mindezzel csak irányában fellobbant szerelmét próbálja elrejteni ?

Egy kispolgári lakásban találja magát, mint amilyen ezerszámra akad Londonban. Az ő, palotákhoz és kastélyokhoz szokott szemének milyen kicsinyek a méretek. Gulliver érezhette magát így a törpék birodalmában. Kellemesen lepi meg, hogy a falat nem aggatták tele keresztekkel, az egyszerű szobából hiányzik minden csodálatosság és titokzatosság, az egyszerű polgárlány szobája lehet ilyen, nem pedig a fellengős stílusú, mámoros és átszellemült hittérítőé. A kandallóban lobognak a fahasábok, előtte két karosszék s az egyikre támaszkodva áll egy húsz évesnél alig idősebbnek látszó nagyon szép leány. Dísznélküli zöld gyapjúruhát visel, szemét ráfüggeszti

s csak annyit mond: — Végtelenül kedves öntől, *Your Grace*, hogy eljött hozzám. — Utána még percekig mozdulatlanná merevedve bámulja vendégét, mint valami csodálatos tüneményt. A herceg kíváncsian várja a fejleményeket. Banális szerelmi kalandnak néz elébe? Hogy korra nagyatyja lehetne a lánynak, ilyen aggodalmak nem nyugtalanítják. A herceg leül. — Your Grace, megmutatom önnek legnagyobb kincsemet — mondja a lány és kiszalad a másik szobába.

Egy pompásan bekötött bibliával tér vissza. János evangéliumából olvas fel részleteket. A herceg a leányhoz hajol, hogy félsüket füle jobban kivegye a hangokat. »Ne csodálkozzatok, hogy mondom nektek: újra meg kell születnetek...« Jézus szavai ömlenek a lány ajkáról. Mégis egy misztikus megszállottal áll szemben? Csak a lelkét akarja megmenteni? A hercegnek meg kell ígérnie, hogy ezentúl rendszeresen ellátogat az istentiszteletekre.

— Rossz a fülem és úgy sem hallok semmit a prédikációból — szabadkozik.

— Isten szavát felfogják a süketek is, csak a megátalkodottak és a gőgösök nem.

Szép kis kitanítás, fanyalog magában a herceg. Ha politikai ellenfelei most látnák, milyen jóízű pletykákkal vidítanák fel a klubokat és a szalónokat. A vas-herceg megtért. A vas-herceget legyőzi az ostoba fiatal lány.

— Mit tud rólam, kisasszony? — kérdezi Wellington.

— Azt, amit mindenki. Hogy Your Grace a legnagyobb angol államférfi.

— Azonkívül...

— Többet nem tudok.

— Ki volt Napoleon?

— Nem tudom.

— Hallott arról, hogy mi történt Waterloo-nál ?

— Nem hallottam — válaszol a lány csodálkozva.

— Arról se hallott, hogy én hadvezér vagyok ?

— Soha. Nem is tudtam, hogy Your Grace valaha katona volt — mondja a lány riadtan.

— Micsoda együgyűség — gondolja a herceg, de el van ragadtatva ettől az együgyűségtől.

Két óra mulva elbúcsúzik s megígéri, hogy J. kisasszonynak minden levelére válaszolni fog s ha vidéki tartózkodása után visszatér Londonba, újra meglátogatja.

A következő alkalmakkor J. kisasszony még bonyolultabbnak mutatkozott. Arra kérte, hogy a látogatásait hagyja abba, mert ezek megzavarják lelki egyensúlyát; ugyan nincs még egy lény, aki annyira drága lenne számára, mint a herceg, de még az ő személye se jelent semmit Krisztushoz képest.

Továbbra is hullottak a sűrű női írások. Az egyikből több-kevesebb nyiltsággal megérthette, hogy J. kisasszony örömest örökké mellette maradna, hogy lelkét megmentse. Wellington dühösen félredobja a levelet. Ah, ez a nő mégsem merült annyira be a misztikumba, hogy józan érdekeiről meg ne feledkezzék. Képmutató jámborságában hercegné szeretne lenni. Bármilyen terhesnek érzi magányát, nem olyan ostoba, hogy újra megnősülne. Különös, hogy mégis vonzza valami a lányhoz.

J. kisasszony játssza a sértődöttet, mert a herceg utolsó leveleit csak nevének kezdőbetűivel írta alá és a borítékot nem zárja le hercegi pecsétjével; megbántva fenyegetőzik, hogy visszaadja valamennyi levelét. Wellington így válaszol: »Végtelenül örülök, hogy minden eddig magához intézett levelemet vissza akarja küldeni. Már eddig is többször mondottam, hogy jobb lenne őket elégetni, de ha helyesebbnek találja az egész csomagot a házamba juttatni, meg-

óvja magát a fáradságtól, hogy a tűzbe kelljen őket hajítani.« J. kisasszony nem küldte vissza a leveleket. A herceg továbbra is válaszolt néha s ez a furcsa levelezés tizenöt esztendeig tartott.

* * *

»IV. Vilmos életében egyetlen jelentős esemény történt, a halála«, — terjed el a rosszindulatú megjegyzés. A »matrózkirályt« jobban szerették, mint bátyját, de azért ő sem tudott igazi tiszteletet ébreszteni. Rendben és szürkén, az egyéniségnek minden csillogása nélkül végezte dolgát. Törvényes gyerekei fiatalon meghaltak s most újra királynője lesz Angliának, tizennyolc éves királynője, Victoria.

Milyen megható ez a fiatal gyászruhás lány, amint két öreg nagybátyjának, a Sussexi és a Cumberlandi hercegnek karján a trónterembe lép. Wellington kézcsókra járul és nehezen tudja palástolni bizalmatlanságát. Gyerek foglalja el Anglia trónját, tapasztalatlan és ártatlan, aki nem jártas a politikai intrikákban. S még hozzá Melbourne a miniszterelnök, akivel ki nem állhatják egymást. Melbourne-t idegileg mélyen lesujtotta a Caroline Lambbal való szerencsétlen házassága, akihez Byronon és egyéb urakon kívül neki is volt valami köze.

A következő nyáron London koronázásra készül.

— Gurwood, — szólítja Wellington régi tábornoktársát, aki szorgalmasan folytatja levelezésének kiadását, — Gurwood, tudja, hogy ki fogja Franciaországot a királynő koronázáson képviselni ? Soult. Maréchal Soult...

— Az Orléansi család ugyanolyan tapintatlan önnel szemben, mint a Bourbonok.

— Téved. Örülök, hogy Soult Londonba jön. Régi barátaim már úgyis meghaltak, legalább talál-

kozom egy régi ellenfelemmel. Bonaparte, Soult, Castlereagh és én ugyanabban az esztendőben születtünk. Már csak ketten vagyunk életben.

— Herceg, Bonapartet is ilyen szívélyesen fogadta volna ?

— Talán. Életem egyik nagy mulasztása, hogy sose beszélhettem vele. Metternichnek még itt is több szerencséje volt. Gondolja meg, milyen izgalmas lett volna utána megvitatni a waterloo-i ütközetet. Marmont-nal egyszer megtárgyaltuk ezt a kérdést Londonban, de az mégsem ugyanaz...

— Bonapartenak ez a találkozás talán nem lett volna olyan kellemes, mint önnek, herceg.

—Lehet. Éppen Soult ügyében kérem közbenjárását.

— Rendelkezzék velem — csodálkozik Gurwood.

— Éppen most helyezte sajtó alá levelezéseim tizenegyedik kötetét. Ott szerepel a toulouse-i csata, Soult ellen vívtam. Legyőztem. Kérem, törölje az erről szóló jelentéseimet. Nem akarom megbántani Soultot... Érezze jól magát nálunk, ragyogó fogadtatást rendezek neki.

London népe a koronázás örömmámorában úszott, a szép fiatal királynő képei köszöntötték minden utcasarkon, minden bolt kirakatából és az ünnepségek nagy élményét mennyire növelte az az ellentét, amelynek reggelenként a Hyde-parkban tanúi lehettek. Egy öreg francia és egy öreg angol tábornagy, egykori ellenfelek szívélyes és meghitt barátságban lovagolnak együtt. Fulke-Greville, a krónikás így ír erről az eseményről: »Valóban különösen szívélyes volt az a mód, ahogyan nálunk Soultot fogadták. Nemcsak a társaság legtiszteletreméltóbb tagjai, nemcsak az ipari és a kereskedelmi testületek halmozták el a figyelem és a tisztelet minden jelével, de lelkesedéssel üdvözölte a nép is: körülfogták, hangosan éltették, a Hyde-park katonai szemléjén

mindkét karját ki kellett nyujtania, annyian akarták megszorítani kezét. Az öreg katonát mélyen meghatotta ez a nagylelkű fogadtatás, háláját és érzelmeit több alkalommal keresetlen szavakkal fejezte ki. Ez méltó volt John Bullhoz, noha zavarban vagyok, hogy megértsem, miért szereti ilyen kétségbeesetten Soultot, de Johnny úriember, rendesen túlzásba hajt valamit, ritkán végzi el azt csak félig.«

Fulke-Greville nem vette észre, hogy Wellington nemcsak érzelmi okokból, nemcsak a kortárssal való összetartásért rendeztette a fényes fogadtatást, hanem hagyományos politikája értelmében minden alkalmat megragadott, hogy az angol-francia barátságot elmélyíthesse.

C oker igen ízléstelenül a *Quarterley Review*-ban éppen akkor közölt egy tanulmányt a toulouse-i ütközetről, amelyben megtámadta Soultot. Wellington méregbe jön, s szenvedélyes hangon egyik legrégibb barátjával szemben védi meg legrégibb ellenfelét.

XI. Az utolsó diadal.

Melbourne megbukott és Victoria első kormányválsága újra Peelt segítette nyeregbe. Peel hajlékony volt és megértő az új idők követelményei iránt. A reform-törvényjavaslat elfogadása után nem vonult sértődötten nyugalomba, nem merült a konok, megátalkodott, gyűlölködő és elfogult ellenzékiségbe, hanem alkalmazkodott az időszerű koreszmékhez és ő is a reformok útjára lépett. Ez a nagyiparos-polgárságból felkapaszkodott arisztokrata, parvenűségét fokozott kevélységgel igyekezett ellensúlyozni. Csak meghitt barátai tudták, hogy ezeket a hiú külsőségeket meg kell bocsátani s nem szabad túlságosan komolyan venni. O'Connel, személyes ellensége így jellemezte: »Mosolya olyan, mint az ezüstlemez a koporsón.«

A királynő se vonzódott Peelhez, de szerette Wellingtont. Ámbár whig-elvek szerint nevelkedett, az öreg tábornagy személye jelentette előtte Anglia katonai erejét, a győzelem jelképét, a korona és a birodalom legszilárdabb támaszát. Amikor Melbourne a Jamaica-törvényjavaslatban kisebbségben maradt, Wellington újra lehetett volna miniszterelnök, ha akart volna, de elhárította magától ezt a megtiszteltetést. Már fáradt volt és nem kívánt vezetőszerepet vállalni, még a második szerepet sem. Peel kormányában csak mint tárcanélküli miniszter vett részt.

Hill halála után a királynő kinevezi a Horse-Guards életfogytiglani parancsnokának, hogy újjá szervezze az angol hadsereget. Ezt a hivatalt viselte már egyszer, de Canning miniszterelnöksége alatt lemondott róla. A krimi háborúban, amikor az angolok még mindig waterloo-i módszerekkel küzdöttek, tűnt ki, hogy a herceget annyira nyomták saját ifjúságának katonai tradíciói, hogy nem értette meg az új idők követelményeit. Feltalálók napról-napra elhalmozták új fegyverek tervével, hogy növeljék az angol hadsereg erejét, de ő rendszerint kételkedve és hitetlenül visszautasította ajánlataikat. Jelentései és emlékiratai mégis tele vannak tanulsággal. Mindenkinél jobban érzi, hogy Angliának nem szabad többé elmerülnie a pitti biztonságérzetben, fegyverkeznie kell, minél jobban, minél erősebben. »Tekintetbe véve ennek az országnak fejlett technikai felkészültségét és katonáinak számbeli kisebbségét a kontinens ármádiáival szemben, az angol hadseregnek a világ legkitűnőbben felfegyverzett katonaságává kell válnia.« Ellensége az általános védkötelezettségnek, a »fegyveres békének«, amint magát kifejezi, de ugyanúgy helyteleníti a Canningtól feltalált és Palmerstontól tovább fejlesztett izolációs politikát is. Súlyosan ködösítik tekintetét ifjúságának tanulságai és még

mindig Franciaországot tartja hazája legveszélyesebb ellenfelének. Nem Lajos Fülöp békés Franciaországát, hanem azt, amely harminc esztendővel a bitorló császár halála után mindig jobban és jobban kezd magának Bonaparte hősi kultuszában tetszelegni és félő, hogy egy forradalom újra olyasvalakit állíthat az ország élére, aki a hódítás veszedelmes kalandjába taszíthatja ezt a népet. »Katonai szempontból Anglia nem sziget többé, mert a gőzhajó forradalmosította a tengeri hadviselést és Franciaországnak erős flottája van. Az ellenség Portsmouth és North-Foreland között könnyen szállíthat partra 25.000 embert.«

A minisztertanácsokon, ahol aggályait előterjeszti, Peel így válaszol:

— Herceg, ön sötéten lát. Ha valóban háború törne ki, a hagyományos, veszély esetén újra feltámadó angol szellem újra győzne, mint Bonaparte idejében.

— Sir Robert csalódik — pattogja ellenvéleményét a herceg. — Szervezetlenül, fegyelmezetlenül, anélkül, hogy a csapataink helyesen megértették s szívükbe vésték volna a függelem érzését, ezt a szellemet kitűnően fegyelmezett hadsereg ágyú- és puskatüze, kard- és szuronytámadása megsemmisítené. Fegyverkeznünk kell minden eshetőségre.

— A gazdasági élet helyreállítása előbbrevaló, mint a fegyverkezés, — jelenti ki Peel, mint megcsontosodott kereskedő — azután erre a célra a parlamenttől újabb hiteleket kellene kérnünk s a kormánynak ártana, ha kisülne, hogy erődítményeink milyen szánalmas állapotban vannak. Ellenségeink pedig annál inkább megtámadnának.

Wellington érdeme, hogy ébrentartja a hadsereg és a partvédelem újjászervezésének szellemét, csak éppen az új idők új fegyverkezését nem érti meg.

* * *

— Kit gyászol a herceg ?

— Senkit. Csak rájött arra, hogy öregségéhez jobban illik a fekete öltöny, mint a kék kabát.

Ki ismerhetné Wellington magánéletét ? Ki láthatna bele az öreg tábornagy lelkébe, aki a rengeteg dísz és a sok kötelezettség ellenére fiatalosan üli lovát, éppen csak a háta görbült meg. Valóban gyászol, utolsó meghitt barátnőjét, Lady Salisburyt. Ez a barátság már az érett öregkoré volt, mentes minden viharos szerelmi fellobbanástól. Harriet haláláról az ő házában értesült. Régebben is vonzódott hozzá, de éppen ez az esemény a sors titokzatos útmutatásának hatott, hogy Harriet helyett teljesen szívébe zárja. Ez a vonzalom az alkonyat megtisztult barátsága volt, azé az öreg emberé, aki nem kalandot keres már az életben s egy szelídarcú fiatal nőtől csak azt várja, hogy ne hagyja egyedül, hogy vele töltsön néhány órát. A vénség mindenkit szerénnyé tesz. Fiatalon meghalt ő is, mint Harriet, mint annyi kortársa és barátja. Harriet halála után nem öltött fekete ruhát, de Lady Salisburyt külső jellel, kihívóan meggyászolta. Miért ? Talán jobban szerette ? Nem. Csak most az egyszer végérvényesen érezte, hogy nőkhöz soha többé érzelmi kapcsolat nem fűzheti. Az utolsó volt ; le kellett zárnia a férfikort és átlépni az aggkor küszöbét. És Miss J. ? Ő nem volt hozzá méltó társadalmi ismeretség, titkolni kellett, szégyelte ezzel a primitív lánnyal való levelezését és mindig meg is akarta szakítani.

1845 végén újra talpon van Anglia. »Olcsó kenyeret ! Eltörölni a gabonavámokat ! Éljen Cobden!« — harsog a nép kiáltása az ország egyik szélétől a másikig. Irországban burgonyakolera pusztítja a termést, a titokzatos betegség ellen senki sem ismeri a védekezés módját. Parasztok tönkremennek, kisbérlők nem tudnak fizetni. A parasztság és a munkásság

összetart. A kormány decemberben lemond. Újra a whigek kerülnek uralomra.

Peel már novemberben meg akarta engedni a gabona behozatalát, de ellentétbe jutott saját minisztereinek szótöbbségével. Peel nagyiparos volt és tudta jól, hogy a vámok eltörlése olcsóbbá teszi a megélhetést Angliában, a munkabérek ezáltal csökkenthetők vagy pedig a munkásság életszínvonala emelhető s az iparnak mindkét lehetőség egyformán kedvez. A konzervatív párt többségének érdekei a nagybirtokos osztályéhoz fűződtek. A liberálisok vezérét, Lord John Russelt már régóta meggyőzte Cobden. Szívesen alakított volna kormányt, de Palmerston és az ifjabb Grey személyi ellentéte miatt minden próbálkozása meghiúsult s kénytelenül-kelletlenül elhárította megbízatását. A királynő újra Peelhez fordult, aki így válaszolt: — Csak akkor vállalom, ha a herceg támogat a gabonavámok eltörlésében.

Wellington mélységesen meg volt döbbenve, amikor Peel kívánságáról értesült. Egész életében a gabonavámokat védte s most az a feladata, hogy a Lordoknál hajtsa keresztül a szabadkereskedelem törvényét? Noha birtoka volt, soha nem tartotta magát »osztálypolitikus«-nak, elhatározásaiban nem befolyásolták egyéni érdekei. Mindent általános angol szempontból helyeselt vagy vetett el. Ha nézetei összeforrtak a mágnásosztályéival, ez csak azért történt, mert Anglia fejlődését empirikus szempontból ítélte meg s úgy vélte, hogy az évszázados tapasztalatok az ő rendjére hárították az ország vezetésének feladatát. Aki ugyan polgár, de eléggé áthasonul hozzájuk, azt az uralkodó idővel úgyis peeri méltóságra emeli. Nem az a tény aggasztotta, hogy eltörlik a gabonavámokat, hanem, hogy régebbi nézeteivel ellentétbe kerül. Mégis, akárcsak a katolikusok egyenjogúsítása idejében, az volt a véleménye, hogy ha az

ország nagy része kívánja a reformokat, oktalan erőszakosan szembeszállni a közvéleménnyel s még mindig helyesebb, ha ők, konzervatívok szavaztatják meg, mintha ezt az érdemet a whigeknek hagyják.

Croker, a hűséges barát mélységesen fel volt háborodva azon, hogy a herceg a konzervatizvimus fellegvárában behódol a liberális eszméknek. Bosszúságát egy levélben önti ki: »Kedves Hercegem«, — írja — »ha Nagyságod megfontolás után egy bizonyos álláspontot foglal el, nem lenne illő tőlem, hogy valamit szóljak. Mégis azt hiszem, hogy sem Torres Vedrasnál, sem Waterloo-nál nem változtatta volna meg szándékait, ha úgy találta volna, hogy az ellenség belopózott volna a háta mögé Lisszabonba vagy Bruxelles-be s az a pont, amelyet védelmezni akar, nincs már birtokában.«

Wellington elégtétellel teszi el a mérges levelet. Jólesik neki a kitanítás. Tizenegy esztendővel idősebb Crokernél, nézeteinek hajlékonysága, az új idők szelleméhez való alkalmazkodási képessége mégis őt teszi fiatalabbá. A hadvezér maradjon állhatatos, de a politikus győzesse meg magát néha az ellenzéktől.

Bizonyos jól értesült körök arról kezdenek suttogni, hogy az írországi burgonyakolera Peel agyában született meg. A termés kitűnőnek ígérkezik, a zavargásokat maga a miniszterelnök vezényli láthatatlanul s az egész azért történt, mert Peelben hirtelen megvilágosodott, hogy amit Cobden kíván, az elsősorban a nagyiparnak használ. A herceget efféle pletykák nem térítik el a királynőnek és Peelnek adott ígéretétől.

Peelt az alsóházban az a kellemetlen meglepetés érte, hogy saját pártjának egy része ellene fordult. Az ifjú Benjamin Disraeli, akit eddig szeretettel támogatott parlamenti pályafutásán, Lord George Bentinckkel, a Portlandi herceg fiával protekcionista pártot alapított. Furcsa kettős volt: Anglia egyik leg-

ősibb családjának leszármazottja lép szövetségre a dél felől bevándorolt zsidó ivadékával. George Bentinck dúsgazdag volt és tulajdonosa Anglia legpompásabb versenyistállójának. »*The jockey and the Jew*« — gúnyolódtak a klubokban lenéző és sajnálkozó vállvonogatással. Peel is mosolygott, de ajkára fagyott a mosoly, amikor a szavazás eredményéről értesült. Pártjából csak 112-en szavazták meg a gabonavámok eltörlését s 240-en foglaltak állást ellene. Hála a whigeknek a minisztérium többséget kapott, de helyzete megrendült.

Ezután kezdődött a Lordoknál Wellington szerepe. A nagybirtokos mágnások prüszköltek. A hercegnek Peellel, a megtollasodott textilgyáros parvenű fiával kötött szövetségét ugyanolyan felháborítónak ítélték, mint George Bentinckét Disraelivel.

Wellington, ki a fekete ruhájában, görnyedt háttal, kortól barázdált arccal, amely jellegzetes vonásait, sasorrát még erőteljesebbé hangsúlyozza, helyet foglal a felsőházban, tudja, hogy mégegyszer alkalma nyílik a harcra s eredendő dacosságával érzi, hogy utolsó csatáját győzelmesen kell végigvívnia. Gőgösen néz végig a gyülekezeten. Nem titok előtte, hogy mit suttognak róla: »öreg, rászedett, szenilis herceg«, véli hallani a megjegyzéseket.

A védővámrendszer hívei tizenegy napon át dörgik szónoklataikat az alsóházban már elfogadott javaslat ellen. A Lordok Háza ilyen izgalmat már régen nem élt át. Az ülések reggelig tartanak, a szenvedélyes összecsapások óráról-órára fokozódnak. »Hát eltűrhetik a nemes Lordok, hogy Wellington herceg úgy rendelkezzék velük, mint zsoldos csürhéjével? Mintha csak pattogva vezényelne nekik: egy-kettő, jobbra át, balra át, megszavazni a billt!... Ez a makacs aggastyán nem tudja levetni soha katonai tempóit... Ideje, hogy kuckójába vonuljon, a Horse-

Guards-ba vagy a Walmer Castle-ba, de itt ne okvetetlenkedjék többé a politikai vezér szerepében...«

A klubokban izzó a hangulat, nagy összegekben kötik a fogadásokat. El fogják tűrni a Lordok, hogy az öreg herceg diadalra vigye Cobden forradalmi eszméit?

Hajnali fél négy óra van, amikor nagy beszédét megkezdi. Szervezete bírja, semmi fáradságot nem érez. Milyen jó mégegyszer ez a harcbaindulás és küzdelem. Ha tudná, hogy a Lordok nagy része támogatja, talán az egész ügy nem is érdekelné, így idegeit felkorbácsolja a bizonytalanság. Megfiatalodva érzi magát.

— Jól tudom, Lordjaim, hogyha önökhöz beszélek, minden előítélet ellenem fordul. Sohasem ígényeltem előlegezett bizalmukat, de ezen az éjszakán, talán az utolsón, amelyen tanácsaimmal önökhöz merek fordulni, nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy tanácsot adjak, kire szavazzanak. Lordjaim, kérem önöket, jól fontolják meg, milyen úton érkezett ez a törvény ide... A trónbeszédben ajánlották, az alsóház tekintélyes többsége elfogadta, olyan javaslat, amelyel a törvényhozás másik része egyetért. Ha a Lordok Háza visszautasítja, egyedül marad.

Wellington szavai egyre ércesebbek, egyre ünnepélyesebbek, a mondatok lendülete fokozódik. Visszasza nem térő, ihletett pillanat, amelyben szinte nagy szónokká nemesül... Megmagyarázza, hogy az igazi konzervativizmusnak, az angol állameszmének nem a makacs ellenállás a lényege, hanem az alkalmazkodás. Ha leszavaznák, új kormány jönne ugyanezekkel a reformokkal. Ha ezt is leszavazzák, az országot mindig növekvő nyugtalanságba döntik:

— Egy kormány, amelyhez őfelségének bizalma van, sokkal fontosabb, mint bármilyen egyéni vélemény a gabonatörvényről vagy bármilyen más törvényről...

A Ház megrendülten hallgatja beszédét, politikai hattyúdalát. A peerek is tudnak rugalmasakká,

alkalmazkodókká válni. Május 26-án reggel fél hat órakor a Lordok 47 szótöbbséggel elfogadják a gabonavámok eltörléséről szóló törvényjavaslatot.

Amikor a herceg kilép a parlament kapuján, gyárakba tóduló munkások lepik el az utcákat. Már tudják mind az örömhírt. Harsányan kiáltanak valamit. Süket fülét feléjük fordítja s elkapja nagy nehezen a hangok értelmét.

— Olcsóbb lesz a kenyér!... Isten áldja meg, herceg!

A tömeg kellős közepébe kerül. Milyen más ez a tömeg, ha ünnepel, ha örvend, ha lelkesedik. Milyen gyerekes, ártatlan és elragadó. Peterloo-t elfelejtették. Ha meghal, nem vár rá olyan borzalmas temetés, mint Castlereagh-ra. A fellángolt népszerűség most idegessé és lámpalázassá teszi. Odasúgja titkárának: — Isten szerelmére, mondjátok meg az embereknek, hogy engedjenek lovamra szállni!

Öt héttel később, amikor a javaslatot harmadszori olvasásra elfogadják, a kormány kisebbségben marad. Disraeli és Bentinck összeszövetkezve a whigekkel, megbuktatták Peelt. Ugyanaz az esemény ismétlődött meg, mint a katolikusok egyenjogúsítása után. Wellington újra tapasztalhatta, hogy milyen átkozottul nehéz a politikában a mérsékeltekkel tartani a szélsőségek ellen. Amikor még a francia forradalom erjedését figyelhette meg, nem sejtette, hogy a gironde sorsa vár rá...

* * *

— A vas-hercegre nem lehet ráismerni, sír — jegyzik meg a bámészkodók Kensal-Greenben egy temetésen. Charles Arbuthnot-t temetik, aki Harriet halála óta legmeghittebb barátja maradt. Valóban annyira hozzáforrott és a szívébe zárta? Vagy az öreg ember ilyenkor saját halálára gondol s az utolsó figyelmeztetés rendíti meg?

Peel kormányának bukása után már csak a főparancsnokságot tartotta meg. Mint katona még egy dicsőséges szerepet biztosíthatott magának. Az 1848-as forradalmak Angliába hatoló hullámai kartista tüntetésekbe csaptak. Mindenki utcai harcokat várt, barrikádcsatákat, mint Párisban. Ő ezt a veszedelmes tüntetést puskalövés és vérontás nélkül tudta lecsendesíteni. Nem ismétlődött meg Peterloo.

Az 1848-as európai forradalmak Londonba kergetett emigránsai között feltűnt Metternich is. Wellington elégtétellel érezheti, hogy őt az idő mennyivel bölcsebbé érlelte, mint legragyogóbb diplomatakortársát. Ime, aki alkalmazkodni tudott a korhoz, nem utasította el az új eszméket, az megóvhatta hazáját a forradalomtól s nem kell aggkorára külföldre menekülnie. Metternich megérte rendszerének bukását, Bonaparte sorsára jutott, míg ő józanul beilleszkedett az angol történelem fejlődésébe.

Soha nem volt fényesebb a hagyományos Waterloo-bankett, amelyet évről-évre a csata évfordulóján az Apsley-house képtártermében szokott rendezni, mint éppen idén. Talán, hogy Metternichet bosszantsa vele ? Régi tábornoktársai közül már csak Anglesey van életben, a veteránok nagy része hiányzik, de az agg tábornok szíve felvidul, amikor ezt az estét a fiatal angol katonageneráció lelkes tagjainak sorában töltheti el.

Mély bánatára hallása egyre romlik. Az utolsó évtizedben megtért ifjúkori szerelméhez, a zenéhez. Az örökséget nem lehet megtagadni ; az ember mégis belenő apja szerepébe... Händel a kedvenc komponistája. A hangversenytermekben feltűnik meggörnyedt alakja, bámulja a karmester kecses mozdulatait, a hegedűsök húron táncoló ujjait ; eleinte még csak a pianisszimók vesztek el, most már a fortisszimókat is nehezen hallja.

Néhány hónappal Arbuthnot temetése után a Lordok-Házában ül, amikor hírül hozzák, hogy Peel leesett lováról és meghalt. Ez a hír annyira megrendítette, hogy alig bírt szóhoz jutni. Megint kihullott valaki mellőle.

Szeme is állandóan romlik, de nem bírható rá, hogy üveget használjon. Írása annyira olvashatatlan, hogy Croker gyakran visszaküldi leveleit titkárának, hogy segítse kibetűzni kúsza betűit.

A nyarat mindig Walmer Castle-ban tölti. William Wellesley lánya, Lady Burgersh tartózkodik mellette kicsi gyermekeivel, akiket úgy szeret, mint unokáit. Különösen szép és enyhe 1852 szeptembere. Nem is vágyódik vissza Londonba. Csupa új ember foglalta el a helyeket. A Russel-kormány megbukott, megint a konzervatívok kerültek sorra. A miniszterelnök Stanley, akit már Lord Derbynek hívnak. A kormány többi tagjához már semmi köze nincs, annyira fiatalabbak nála, annyira más korszakból valók. A pénzügyminiszter Disraeli.

Szeptember 2-án a herceg Walmerből a közeli Folkstone-ba megy, hogy meglátogassa Crokert, akinek pályafutása éppen akkor kezdődött, amikor első portugál hadjárata alkalmából Irországban helyettesítette. Most mind a ketten úgyszólván süketek s alig értik egymást.

— Amióta Hamilton herceg is meghalt, Anglesey és én vagyunk legöregebb tagjai a Lordok-Házának. Néha úgy érzem magamat, mintha atyja lennék a parlamentnek — állapítja meg a herceg.

Szóba kerül, hogy Lamartine milyen hamisan jellemzi Bonapartet. S beszélgetnek az élet tudományáról, az érvényesülésről, a hadvezéri »szakmáról«.

Wellington egy pillanatra behúnyja szemét és lassan, szótagolva ejti ki a mondatokat, megszólal:

— A hadviselés tudománya s általában az élet tudománya semmi más, mint az az igyekezet, hogy

rájöjjünk valamire, amit még nem ismerünk s amit meg akarunk tudni. Én ezt úgyneveztem mindig: »kitalálni, hogy mi van a domb mögött«.

Croker visszaemlékezik arra, hogy egyszer harminc éve egy ismeretlen országúton lovagoltak együtt, kíváncsiságtól űzve, hogy hová jutnak s már akkor megszólalt a herceg: »Arra pazaroltam egész életemet, hogy megtudjam, mi van a domb másik oldalán«.

Beszélgetnek Bonaparteról is. Wellington újra elismeri, hogy ő volt a legnagyobb valamennyi hadvezére között és a spanyol hadjáratban puszta megjelenése negyvenezer katonával ért volna fel.

Croker megígéri, hogy a hónap végén visszaadja látogatását Walmerban.

Szeptember 14-én a herceg nem kel fel reggel hat órakor, mint ahogyan megszokta. Fáradt és fájnak a tagjai. A patikust hivatja. Fájdalmai egyre növekednek s már a doktor is megérkezik Dealből. A beteg rosszul van, szenved, mégis fel akar kelni mégegyszer, utoljára. Karosszékbe ültetik. Tüdeje zihál, hörög, rendetlenül ver szíve. Meredten a kandalló felé fordul. Szemét ráfüggeszti valamire s nem tudja többé levenni. Vajjon mi van az utolsó domb mögött? Az óra fél négyet ver. A test élettelenül visszazuhan a párnákra. A kandalló párkányán a délutáni napfény Bonaparte kicsiny elefántcsont szobrára veti sugarait.

* * *

A hercegnek pompás temetést rendezett nemzete. Csak az agyondíszített, nehézkes halottaskocsi nem tetszett, amelyet Albert herceg egy német művésszel terveztetett erre a célra. London úgy találta, hogy a királynő férje ízlésében még nem eléggé angol. A temetésen Franciaországot Walewski herceg képviselte, Napoleon és Walewska Mária fia.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
ELSŐ RÉSZ	5
I. A család szégyene	5
II. Az unalmas szárnysegéd	12
III. A flandriai visszavonulás	22
IV. A vihar nem mindig szövetségese Angliának	31
V. Egy szótaggal kevesebb	40
VI. Egy szótaggal több	47
VII. A légiók nyomában	56
VIII. Seringapatam kormányzója	63
IX. Fox — Pitt ellen	72
X. Egy angol tábornok Indiában	80
MÁSODIK RÉSZ	97
I. Még nem jó diplomata	97
II. A boulogne-i tengerparton	110
III. Különös nászút	118
IV. Államtitkár Irországban	126
V. A tilsiti találkozó	140
VI. Kopenhága ostroma	152
VII. Egy győzelem és következményei	164
VIII. Az erfurti színházban	177
HARMADIK RÉSZ	187
I. A corunnai visszavonulás	187
II. Torres Vedras sáncai mögött	201
III. Wellesley márki nem válaszol	215

Oldal

IV. Vihar Salamanca után 225
V. Európa Napoleon ellen 235
VI. A Borghése-palotában 254
VII. A bécsi kongresszus 270
VIII. A waterloo-i virrasztás 285
NEGYEDIK RÉSZ 306
I. Hódítónak lenni is nehéz 306
II. A peterloo-i győzelem 323
III. Egy émelygős színjáték 330
IV. Két ellenfél meghal 341
V. Öt doktor Veronában 351
VI. Canning világpolitikát folytat 359
VII. Wellington miniszterelnök 367
VIII. Jöjjön IV. Vilmos korszaka! 374
IX. Már nem kell a hatalom 387
X. Victoria 397
XI. Az utolsó diadal 404

KÉPEK JEGYZÉKE

1. *Wellington herceg tábornagy.* Thomas Lawrence festménye, 1814. Wellington gyüjtemény, Apsley House, London. Fedőlap.
2. *Lord Wellington a salamancai ütközet után.* Francisco Lucientes Goya krétarajza, 1812. British Museum, London. Címkép.
3. *William Pitt.* Thomas Lawrence festménye. National Portrait Gallery, London.
4. *Katherine Pakenham.* Thomas Lawrence festménye. Wellington gyüjtemény, Apsley House, London.
5. *Lord Castlereagh.* Thomas Lawrence festménye. National Portrait Gallery, London.
6. *Harriet Arbuthnot.* Ensom metszete Thomas Lawrence festménye után, 1829. London.
7. *Wellington herceg.* Benjamin Robert Haydon festménye, 1839. Wellington gyüjtemény, Apsley House, London

S. Buchan : *The Sword of State.* London, 1928.
J. W. Fortescue : *Wellington.* New York, 1935.
Th. Lücke : *Wellington, der eiserne Herzog.* Berlin, 1938.*
W. H. Maxwell : *The life of Wellington,* London, 1845.
J. M. Trucker : *Wellington.* London.
Lord Wellesley : *Memoirs.* London, 1846.
Arthur Duke of Wellington : *The Despatches.* London, 1835—1838.

O. Aubry : *Napoléon te son temps.* Paris.
J. Bainville : *Napoléon.* Paris, 1931.
H. Belloc : *Napoléon.* London.
M. Dupont : *Napoléon et le trahison des Maréchaux.* Paris, 1939.
A. Fournier : *Napoleon I.* Wien, 1886.
A. Kröger : *Die Zeitung erlebt Napoleon.* Berlin, 1939.
Las Cases : *Mémorial de Sainte-Hélène.* Paris, 1823.
G. Lefevbre : *Napoléon.* Paris.
Napoléon I. : *Oeuvres.* Paris, 1821—22.

* Ez a kitűnő, alapos, adatokban rendkívül gazdag modern szemléletű életrajz, több fontos forrásmunkát pótolt, amelyekhez nem juthattam hozzá.

Napoléon I.: *Mémoires pour servir l'histoire de France.* Écrites par Montholon et Gourgaud. Paris, 1823.
Napoléon I.: *Ses lettres, proclamations, bulletins, discours.* Publié par M. Kermoysan. Paris, 1853.
E. Tarlé : *Napoleon.* Paris.
A. Thiers : *Histoire du Consulat et de l'Empire.* Paris, 1861.

Beckles Wilson: *L'Ambassade d'Angleterre à Paris.* Paris, 1929.
A. W. Benn : *Modern England.* London, 1928.
Lujo Brentano : *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands.* Jena, 1928.
Bourrienne : *Mémoires.* Paris.
The Cambridge History of British Foreign Policy 1783—1919. Cambridge, 1922.
Chateaubriand : *Mémoires d'outre-tombe.* Paris.
Maréchal de Castellane : *Journal.* Paris, 1896.
Croker : *The correspondences and diaries.* London, 1884.
A. Duff-Cooper : *Talleyrand.* London.
Ch. J. Fox's speeches. London.
W. Goetz : *A német nép története.* Budapest.
Grand and Temperley : *Europe in the nineteenth and twentieth Centuries.* London, 1939.
The Greville Memoirs. London, 1888.
E. Halévy : *Histoire du peuple anglais au XIXe siècle.* Paris, 1912.
E. Herriot : *Madame Récamier.* Paris.
J. Holland Rose : *A short life of William Pitt.* London.
La Garde-Chambonas : *Fêtes et souvenirs du Congrès de Vienne.* Paris, 1843.
R. Metternich-Winneburg : *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren.* Wien, 1880—1884.
A. Maurois : *L'histoire de l'Angleterre.* Paris.
R. B. Mowat: *The states of Europe 1815—1871.* London, 1932.
W. F. P. Napier : *History of the war in the Peninsula.* London, 1828—40.
Pasquier : *Mémoires.* Paris, 1893—95.

R. M. Rayner : *Nineteenth Century England.* London, 1927.
Duc de Richelieu : *Lettres au marquis d'Osmond.* Paris, 1930.
Ida de Saint-Elme: *Mémoires d'une contemporaine.* Paris, 1828.
Salamon : *Pitt.*
Ségur : *Mémoires.* Paris, 1825—26.
A. Sturminger : *Politische Propaganda in der Weltgeschichte.* Wien—Leipzig, 1938.
Talleyrand : *Mémoires. Publiés par le duc de Broglie.* Paris, 1891—92.
John Timbs : *Lives of Statemen.* London, 1880.
A. C. Thibaudeau: *Histoire de la France de 1799 à 1815.* Paris, 1835.
G. M. Trevelyan : *British History in the 19th Century.* London, 1937.

Hóman—Szekfű : *Egyetemes történet.* Budapest.
Marczali Henrik : *Világtörténelem.* Budapest.
Márki Sándor : *Az újkor története.* Budapest.

OSZK

OSZK